

український
альманах

ISSN 1426-7470

2009

А український **АЛЬМАНАХ** 2009

Об'єднання українців у Польщі
Варшава 2009

Відповідальний редактор: Ярослав **Сирник**

Редакційна колегія: Роман **Кабачій**, Стефанія **Лайкош**, Ярослав **Присташ**,
Катерина **Сень**, Петро **Тима**

Художнє оформлення: Тереса **Олещук**

Переклади: Ірина **Бетко**, Анна **Купінська**

Мовна редакція: Мирослава **Олійник**, Катерина **Сень**

Коректа: Катерина **Сень**

Світлина на обкладинці: Дарій **Туркевич**

Світлини у календарній частині: Анна **Кертичак**

Видавець і Редакція не беруть відповідальності за правдивість інформацій,
подаваних авторами. Погляди авторів неконечно співпадають з поглядами Редакції.

© Об'єднання українців у Польщі, 2009

ISSN 1426-7470

Wydawca: Związek Ukraińców w Polsce

03-614 Warszawa, ul. Kościeliska 7

tel. +48 |22| 679 96 77, +48 |22| 677 88 05, +48 |22| 677 88 06

fax +48 |22| 679 96 95

e-mail: sekretariat@ukraina.com.pl

Zrealizowano przy udziale wsparcia finansowego
Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji

Nakład 1000 egz.

Skład i łamanie: „TYRSA” Sp. z o. o.

03-614 Warszawa, ul. Kościeliska 7

tel. +48 |22| 679 95 47, fax +48 |22| 679 96 95

e-mail: tyrsa@hot.pl

Druk: „EFEKT” s. j.

У 2009 році виповнюється вісімдесят років Людині, з якої ім'ям пов'язане все найкраще з минулого півстоліття української громади у Польщі. Ініціатор відродження українського національного руху у п'ятидесятих роках. Активіст Українського суспільно-культурного товариства та Об'єднання українців у Польщі. Автор першого книжкового видання «Українського календаря». Невтомний співредактор «Нашої культури». Історик, економіст, суспільний і політичний діяч. Велетень, Корифей, Провідник, Титан праці, а до цього невимовно Скромна й Велика Людина.

Достойний Ювіляре!

Прийміть цей випуск «Українського альманаху» як вияв пошани й вдячності від Видавця і Редакції, і за нашим посередництвом від всієї нашої громади.

*Наше існування завдячуємо у великій мірі Таким, як Ви.
На многі і благі Вам літа!!!*

Альманах
2009

СІЧЕНЬ

<i>Всесвітній день миру</i>	1	Чт	Боніфатія
	2	 Пт	Ігнатія
	3	Сб	Юліяни
	4	Нд	Анастасії
	5	Пн	Феодула
<i>День народження Василя Стуса</i>	6	 Вт	Навечір'я Різдва. Євгенії
	7	Ср	Різдво Христове
	8	Чт	Собор Богородиці і св. Йосифа
	9	Пт	Стефана, Стефанії
	10	Сб	Никанора
<i>День смерті Юрія Федьковича</i>	11	Нд	Марка
	12	Пн	Анісії
	13	Вт	Меланії, Маланки
	14	Ср	Новий рік. Василія
	15	Чт	Сильвестра
	16	Пт	Малахії, Гордія
	17	Сб	Ахіли, Афанасія
	18	 Нд	Навечір'я Богоявління. Григорія
	19	Пн	Богоявління Господнє
<i>День Автономної Республіки Крим</i>	20	Вт	Івана Хрестителя
	21	Ср	Юрія, Домініки
<i>День Соборності України</i>	22	Чт	Полієвкта
	23	 Пт	Григорія, Маркіяна
	24	Сб	Теодосія
<i>День студента</i>	25	Нд	Татіяни
	26	Пн	Єрмила, Стратоніка
	27	Вт	Ніни
	28	Ср	Павла, Івана
<i>День працівників пожежної охорони</i>	29	Чт	Петра, Леоніли
<i>День допомоги хворим на проказу</i>	30	 Пт	Антонія Великого
	31	Сб	Атанасія, Кирила

піст

строгий піст

Альманах
2009

ЛЮТИЙ

	1	Нд	Закхя, Макарія
<i>День водно-болотних угідь</i>	2	Пн	Євтимія, Лаврентія
	3	Вт	Максима, Ярослава
	4	Ср	Тимотея
	5	Чт	Климента, Агатангела
	6	 Пт	Ксенії, Оксани
	7	Сб	Григорія
	8	Нд	Митаря і Фарисея
	9	Пн	Івана Золотоустого
	10	Вт	Єфрема
<i>Всесвітній день хворого</i>	11	Ср	Ігнатія
	12	Чт	Трьох Святителів
	13	Пт	Кира, Івана
<i>День святого Валентина</i>	14	Сб	Трифона
	15	Нд	Блудного сина. Стрітєння
	16	Пн	Симеона, Анни
	17	Вт	Ісидора
	18	Ср	Агафії
	19	Чт	Вукола, Сілвана
	20	 Пт	Партенія
<i>Міжнародний день рідної мови</i>	21	Сб	Теодора
	22	Нд	М'ясопусна. Никифора
	23	Пн	Харалампія
<i>День захисника Вітчизни</i>	24	Вт	Власія, Всеволода
	25	Ср	Мелетія
	26	Чт	Мартиніяна
	27	 Пт	Кирила, Авксентія
	28	Сб	Онисима

піст

строгий піст

Альманах
2009

БЕРЕЗЕНЬ

	1	Нд	Сиропусна. Памфіла
	2	 Пн	Поч. Великого посту. Теодора
	3	Вт	Льва
	4	 Ср	Архипа
<i>День пам'яті Романа Шухевича</i>	5	Чт	Льва
	6	 Пт	Тимотея
<i>Міжнародний жіночий день</i>	7	Сб	Теодора
	8	Нд	1. Великого посту. Полікарпа
<i>День народження Тараса Шевченка</i>	9	Пн	Знайдення голови Івана Хр.
	10	Вт	Тараса, Мирослава
	11	 Ср	Порфірія
	12	Чт	Прокопа
	13	 Пт	Василя, Касіяна
	14	Сб	Євдокії
<i>Всесвітній день споживача</i>	15	Нд	2. Великого посту. Теодота
	16	Пн	Євтропія
	17	Вт	Герасима
	18	 Ср	Конона, Леоніда
	19	Чт	Аркадія
	20	 Пт	Василя, Єфрема
<i>Всесвітній день лісів</i>	21	Сб	Теофілакта
<i>Всесвітній день водних ресурсів</i>	22	Нд	3. Вел. посту. Хрестопоклонна
<i>Всесвітній метеорологічний день</i>	23	Пн	Кіндрата
	24	Вт	Софронія
<i>День Служби безпеки України</i>	25	 Ср	Теофана
<i>День Внутрішніх військ України</i>	26	Чт	Никифора
<i>Міжнародний день театру</i>	27	 Пт	Венедикта, Ростислава
	28	Сб	Агапія, Олександра
	29	Нд	4. Великого посту. Сави
	30	Пн	Олексія
	31	Вт	Кирила, Трифона

піст

строгий піст

Альманах
2009

К ВІТЕНЬ

<i>День сміху</i>	1		Ср	Хризанта, Дарії
	2		Чт	Фотини, Світлани
	3		Пт	Якова, Любомира
	4		Сб	Василія
<i>День геолога</i>	5		Нд	5. Великого посту. Никона, Лідії
	6		Пн	Захарія, Артема
<i>Всесвітній день здоров'я</i>	7		Вт	Благовіщення ПДМ
	8		Ср	Гавріїла
	9		Чт	Матрони
	10		Пт	Іларіона
	11		Сб	Марка, Кирила
	12		Нд	Квітна неділя. Івана
	13		Пн	Іпатія
	14		Вт	Фоми, Марії
<i>День смерті Івана Нечуя-Левицького</i>	15		Ср	Тита
	16		Чт	Великий четвер. Микити
	17		Пт	Велика п'ятниця. Йосифа
<i>День пам'яток історії й культури</i>	18		Сб	Велика субота. Феодула
	19		Нд	Воскресіння Христове
	20		Пн	Світлий понеділок. Юрія
	21		Вт	Світлий вівторок. Іродіона
<i>Міжнародний день Землі</i>	22		Ср	Євпсихія
	23		Чт	Терентія
	24		Пт	Антипи
	25		Сб	Василія
<i>Міжнародний день пам'яті жертв радіаційних аварій і катастроф</i>	26		Нд	Томина неділя. Артемона
	27		Пн	Мартина
<i>Початок акції «Вісла»</i>	28		Вт	Аристарха
	29		Ср	Агапії, Ірини
	30		Чт	Симеона, Зосими

ніст

строгий ніст

*А*льманах
2009

Т РАВЕНЬ

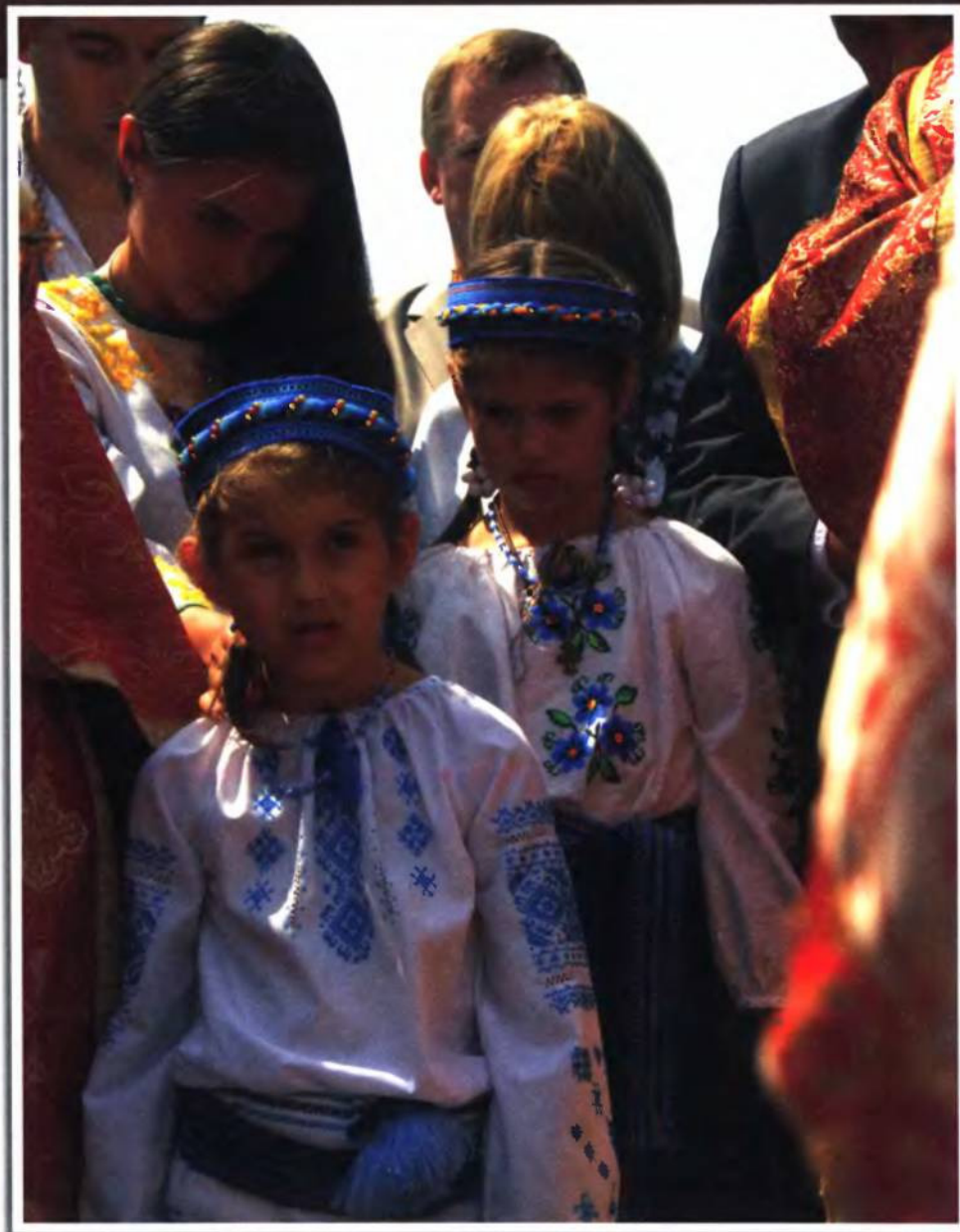
<i>Дні міжнародної солідарності трудящих</i>	1		Пт	Климентія, Івана
<i>Всесвітній день свободи преси</i>	2		Сб	Христофора
	3		Нд	Мирносоиць. Теодора
	4		Пн	Януарія
	5		Вт	Теодора, Віталія
	6		Ср	Юрія
<i>День Радіо</i>	7		Чт	Сави, Олексія
	8		Пт	Марка, Ярослава
<i>День Перемоги</i>	9		Сб	Василія, Глафіри
<i>День матері</i>	10		Нд	Розслабленого. Симеона
	11		Пн	Ясона
<i>Всесвітній день медсестер</i>	12		Вт	Филимона
	13		Ср	Якова
	14		Чт	Єремії, Тамари
<i>Міжнародний день родини</i>	15		Пт	Атанасія
	16		Сб	Теодосія
	17		Нд	Про Самарянку. Пелагії
	18		Пн	Ірини, Ярини
<i>День банківських працівників</i>	19		Вт	Йова, Михея
	20		Ср	Акакія
	21		Чт	Івана, Арсенія
	22		Пт	Миколая, Ісаї
<i>День писемності і культури</i>	23		Сб	Симона
	24		Нд	Сліпонародженого. Кирила
<i>День смерті Симона Петлюри</i>	25		Пн	Єпіфанія
	26		Вт	Гликерії, Макарія
<i>День прикордонника</i>	27		Ср	Ісидора
	28		Чт	Вознесіння Господнє. Пахомія
<i>День працівників видавництва</i>	29		Пт	Теодора, Віта
<i>День хіміка</i>	30		Сб	Андроніка
	31		Нд	Теодота, Богдана

піст

строгий піст

Альманах
2009

ЧЕРВЕНЬ

	1	Пн	Патрикія
	2	Вт	Талалея
	3	Ср	Костянтина, Олени
	4	Чт	Василиска
	5	Пт	Михаїла
<i>День журналіста</i>	6	Сб	Симеона
	7	Нд	Зіслання св. Духа. Івана
	8	Пн	Понеділок св. Духа. Карпа
	9	Вт	Терапонта
	10	Ср	Микити, Архипа
<i>День працівника фондового ринку</i>	11	Чт	Теодосії
	12	Пт	Ісаакія
<i>День народження Євгена Коновальця</i>	13	Сб	Єрмія
	14	Нд	Всіх Святих. Юстина
	15	Пн	Никифора
	16	Вт	Лукиліяна, Клавдія
	17	Ср	Митрофана
	18	Чт	Євхаристії. Доротія, Ігоря
	19	Пт	Висаріона, Іларіона
	20	Сб	Теодота, Святослава
<i>День медичного працівника</i>	21	Нд	2 п. Зіслання. Теодора, Єфрема
	22	Пн	Кирила, Теклі
<i>День державної служби</i>	23	Вт	Тимотея, Силуана
	24	Ср	Вартоломея, Варнави
<i>День митної служби України</i>	25	Чт	Онуфрія, Петра
	26	Пт	Христа Чоловіколюбця
	27	Сб	Єлисея, Мстислава
<i>День Конституції України</i>	28	Нд	3 п. Зіслання. Амоса
	29	Пн	Тихона
	30	Вт	Мануїла, Климента

Альманах
2009

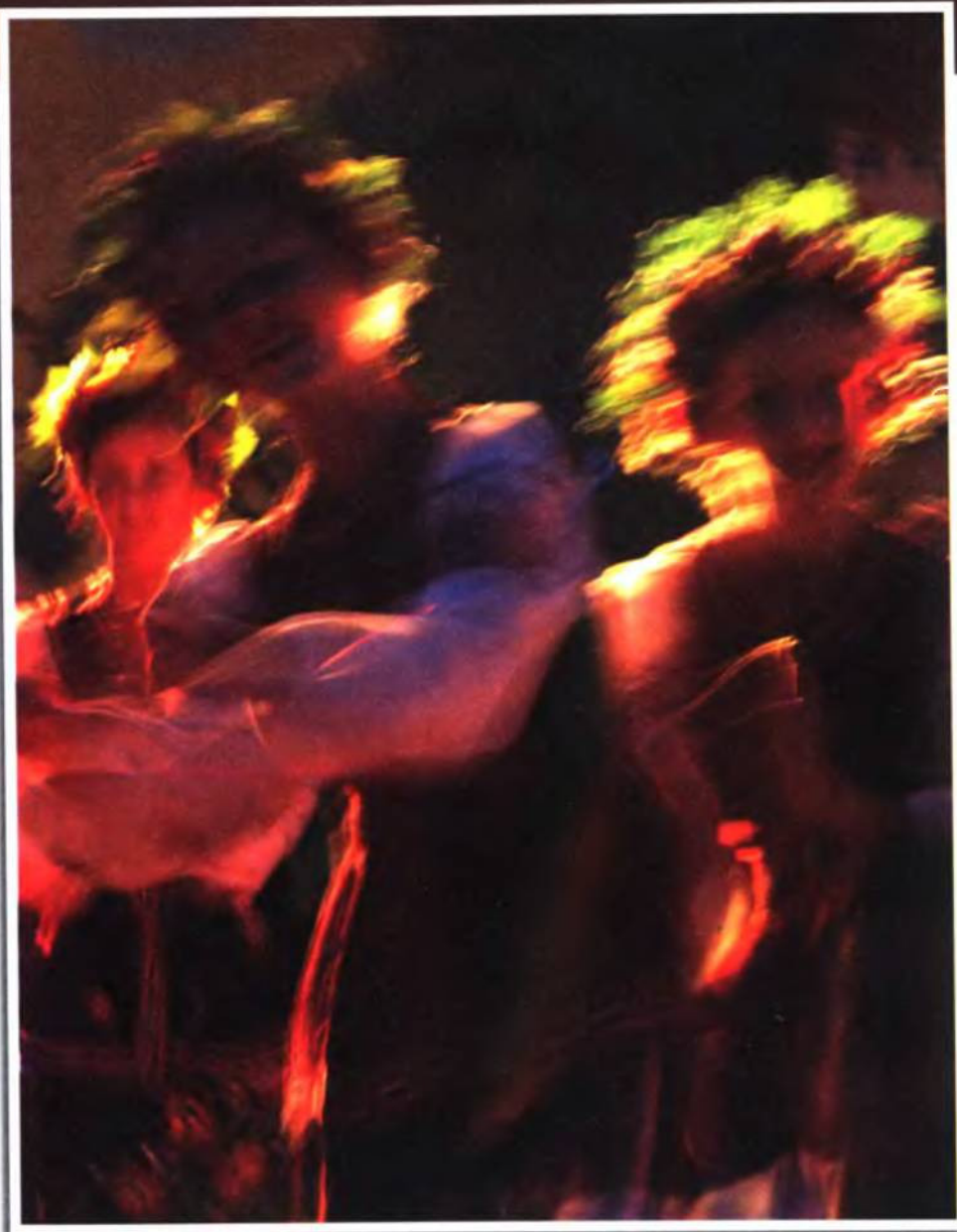

Л

ИПЕНЬ

	1	Ср	Леонтія, Іпатія
	2	Чт	Юди Тадея
	3	Пт	Методія, Гліба
	4	Сб	Юліяна, Юлія
<i>День флоту України</i>	5	Нд	4 п. Зіслання. Євсевія
	6	Пн	Агрипини
	7	Вт	Різдво Івана Хрестителя
	8	Ср	Февронії
	9	Чт	Давида
	10	Пт	Самсона, Мартина
	11	Сб	Кира, Івана
<i>День рибалки</i>	12	Нд	5 п. Зіслання. Петра і Павла
	13	Пн	Собор 12 Апостолів
	14	Вт	Косми, Дем'яна
	15	Ср	Ювеналія, Фотія
<i>День бухгалтера</i>	16	Чт	Анатолія, Якінта
	17	Пт	Андрія, Марти
	18	Сб	Атанасія, Сергія
	19	Нд	6 п. Зіслання. Сісоя, Архипа
	20	Пн	Томи, Акакія
	21	Вт	Прокопа, Феодосії
	22	Ср	Панкратія, Кирила
	23	Чт	Антонія Печерського
	24	Пт	Ольги кн., Олени
	25	Сб	Прокла, Іларія
<i>День працівників торгівлі</i>	26	Нд	7 п. Зіслання. Гавриїла
	27	Пн	Акили, Прискили
<i>День хрещення Київської Русі-України</i>	28	Вт	Володимира
	29	Ср	Антиногена, Юлії
	30	Чт	Марини, Вероніки
	31	Пт	Еміліана, Омеляна

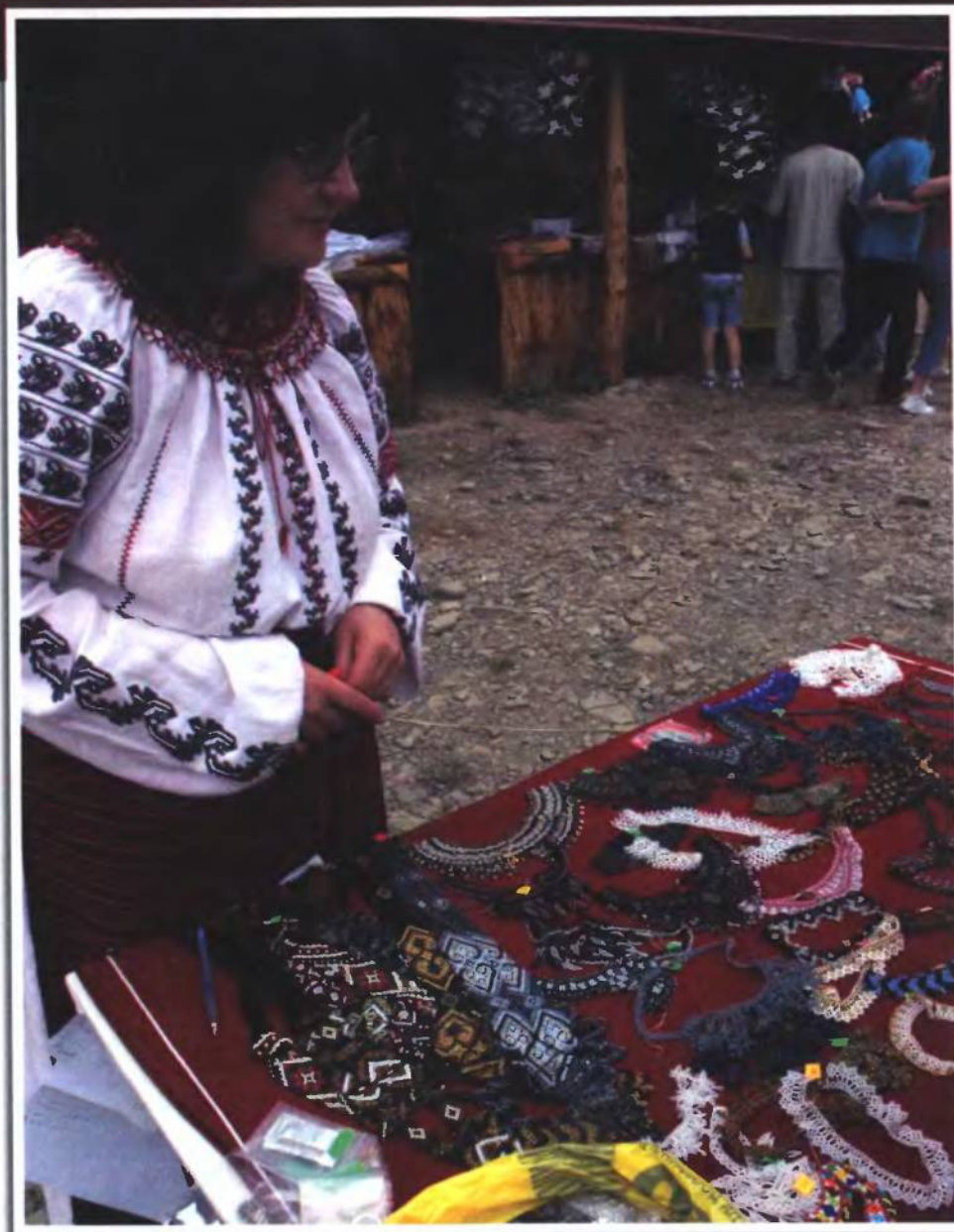

Альманах
2009

СЕРПЕНЬ

	1	Сб	Мокрини
<i>День аеромобільних військ</i>	2	Нд	Отців 6-и Соборів. Іллі
	3	Пн	Симеона, Єзикиїла
	4	Вт	Марії Магдалини
	5	Ср	Трофима, Теофіла
	6	Чт	Бориса, Гліба
	7	Пт	Успіння Анни
<i>День військ зв'язку</i>	8	Сб	Єрмолая, Мойсея
<i>День будівельника</i>	9	Нд	9 п. Зіслання. Пантелеймона
	10	Пн	Прохора, Ірини
	11	Вт	Каленика, Костянтина
	12	Ср	Силуана, Валентина
	13	Чт	Євдокима
<i>День археолога</i>	14	Пт	Хрещення Київської Русі
	15	Сб	Стефана
	16	Нд	10 п. Зіслання. Ісаакія
	17	Пн	Євдокії
	18	Вт	Євсигнія, Нонни
<i>День пасічника</i>	19	Ср	Преображення Господнє Спаса
	20	Чт	Дометія, Олега
	21	Пт	Мирона, Омеляна
	22	Сб	Матвія
<i>День Державного Прапора України</i>	23	Нд	11 п. Зіслання. Лаврентія
<i>День незалежності України</i>	24	Пн	Євпла
	25	Вт	Фотія
	26	Ср	Максима, Іриня
	27	Чт	Теодосія Печерського
	28	Пт	Успіння Пресвятої Богородиці
<i>День авіації</i>	29	Сб	Деміда, Нікодима
<i>День шахтаря</i>	30	Нд	12 п. Зіслання. Мирона
	31	Пн	Флора і Лавра

Альманах
2009

ВЕРЕСЕНЬ

	1	Вт	Андрія, Теклі
	2	Ср	Самуїла, Світлани
	3	Чт	Тадея
	4	 Пт	Агатоніка, Євлалії
	5	Сб	Іриня
	6	Нд	13 п. Зіслання. Євтиха
	7	Пн	Бартоломея, Тита
	8	Вт	Адріана, Наталії
	9	Ср	Пимена
	10	Чт	Мойсея, Августина
	11	 Пт	Усікн. гол. Івана Хрестителя
<i>День українського кіно</i>	12	Сб	Олександра
<i>День танкістів</i>	13	Нд	14 п. Зіслання. Кипріана
<i>День мобілізаційного працівника</i>	14	Пн	Симеона
	15	Вт	Мамонта, Феодота
	16	Ср	Антима, Феоктиста
<i>День рятувника</i>	17	Чт	Вавили, Мойсея
	18	 Пт	Захарії, Єлисавети
<i>День фармацевтичного працівника</i>	19	Сб	Михайла арх.
<i>День працівника лісу</i>	20	Нд	Перед Воздвиж. Созонта
<i>Міжнародний день миру</i>	21	Пн	Різдво Пресвятої Богородиці
<i>День партизанської слави</i>	22	Вт	Йоакима, Анни
	23	Ср	Минодори, Павла
	24	Чт	Теодори
	25	 Пт	Автонома
	26	Сб	Корнилія
<i>День машинобудівника</i>	27	 Нд	Воздвиження Чесного Хреста
	28	Пн	Микити
	29	Вт	Євфимії, Людмили
	30	Ср	Софії, Віри, Надії, Любові

піст

строгий піст

Альманах
2009

ЖОВТЕНЬ

	1	Чт	Євменія, Аріадни
	2	Пт	Трофима
	3	Сб	Остапа, Михайла
<i>День працівників освіти</i>	4	Нд	По Воздвиженні. Кіндрата
	5	Пн	Йони, Фоки
	6	Вт	Івана Хрестителя
	7	Ср	Теклі
<i>День юриста</i>	8	Чт	Євфросинії
	9	Пт	Івана Богослова
	10	Сб	Калістрата, Марка
<i>День художника</i>	11	Нд	18 п. Зіслання. Харитона
	12	Пн	Теофана, Киріяка
	13	Вт	Григорія
<i>День Українського козацтва</i>	14	Ср	Покров Пр. Богородиці
<i>День пам'яті Степана Бандери</i>	15	Чт	Кипріяна, Юстина
	16	Пт	Дениса
	17	Сб	Єрофія
	18	Нд	19 п. Зіслання. Харитини
	19	Пн	Томи, Хоми
	20	Вт	Сергія, Вакха
	21	Ср	Пелагії, Таїсії
	22	Чт	Якова
	23	Пт	Євлампія
	24	Сб	Филипа, Теофана
<i>День автомобіліста і дорожника</i>	25	Нд	Христа Царя Отців. Косми
	26	Пн	Карпа
	27	Вт	Параскеви, Назарія
	28	Ср	Євтимія, Лукіана
	29	Чт	Лонгіна
<i>День податкової служби України</i>	30	Пт	Осії, Лазаря
	31	Сб	Луки

піст

строгий піст

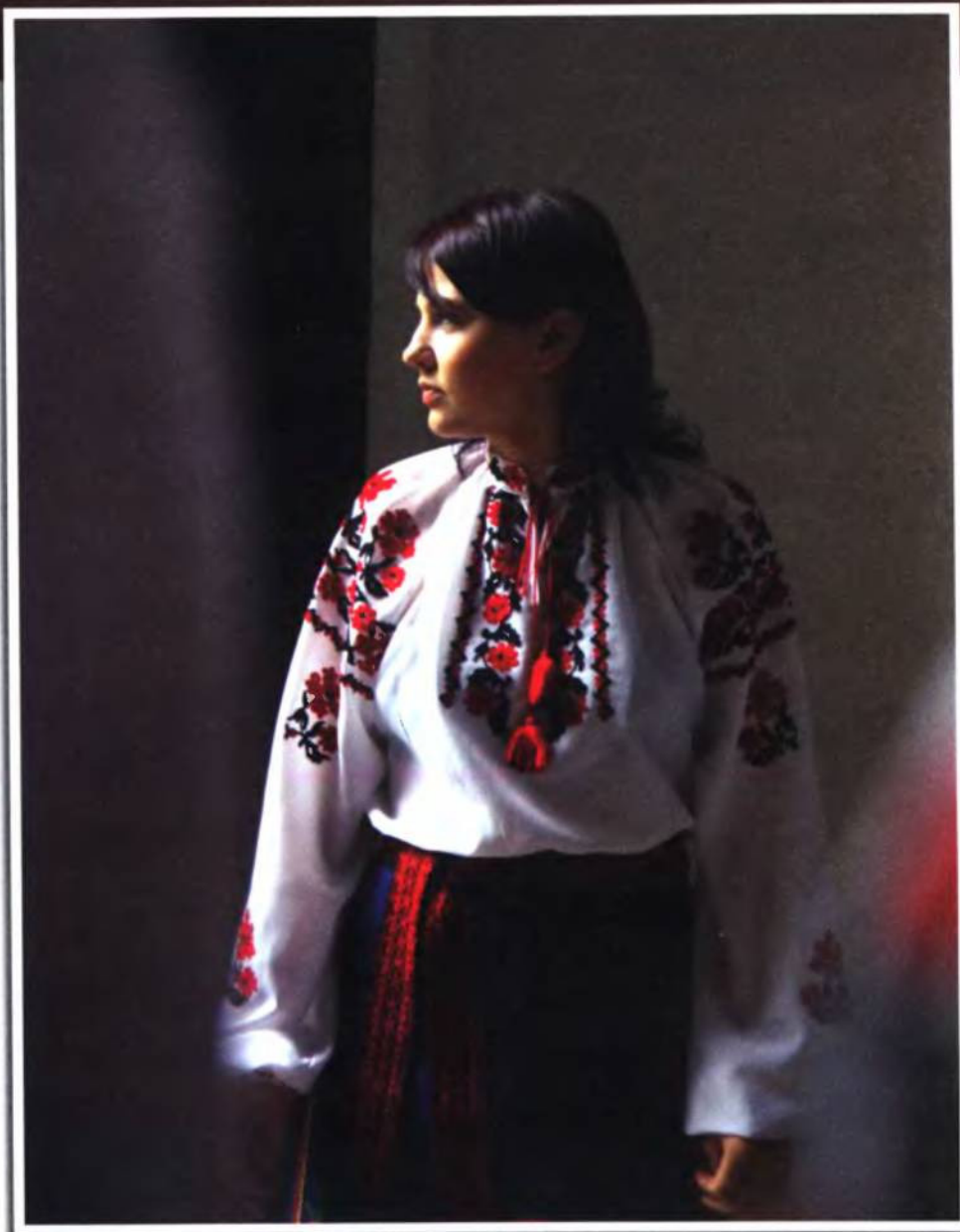

Альманах
2009

Листопад

<i>День працівника соціальної сфери</i>	1	Н	21 п. Зіслання. Йоїла
	2	Пн	Артемія, Герасима
<i>День ракетних військ і артилерії</i>	3	Вт	Іларіона
<i>День залізничника</i>	4	Ср	Аверкія, Гликерії
	5	Чт	Якова, Гната
	6	Пт	Арети, Атанасія
	7	Сб	Маркіяна, Мартиніана
	8	Нд	22 п. Зіслання. Дмитра
<i>День українського політв'язня</i>	9	Пн	Нестора, Марка
	10	Вт	Терентія
	11	Ср	Анастасії
	12	Чт	Зиновія, Зиновії
	13	Пт	Стахія, Спиридона
	14	Сб	Косми, Дем'яна
	15	Нд	22 п. Зіслання. Акиндина
	16	Пн	Акепсима, Анни
<i>Міжнародний день студентів</i>	17	Вт	Йоанікія, Никандра
	18	Ср	Галактіона, Епістимії
<i>День скловиробника</i>	19	Чт	Павла, Клавдії
	20	Пт	Йосафати, Лазаря
	21	Сб	Собор Арх. Михаїла
<i>День свободи</i>	22	Нд	24 п. Зіслання. Матрони
<i>День пам'яті героїв Базару</i>	23	Пн	Ореста
<i>День пам'яті жертв Голодомору</i>	24	Вт	Теодора, Віктора
	25	Ср	Йосафата
	26	Чт	Івана Золотоустого
	27	Пт	Филипа, Пилипа
	28	Сб	Гурія, Самона
	29	Нд	25 п. Зіслання. Матєя
	30	Пн	Григорія, Лонгина

Альманах
2009

ГРУДЕНЬ

<i>День працівників прокуратури</i>	1	Вт	Платона, Романа
	2	Ср	Авдія, Овдія
	3	Чт	Григорія, Прокла
	4	Пт	Вхід в храм Пр. Богородиці
<i>День працівників статистики</i>	5	Сб	Филимона, Архипа
<i>День Збройних Сил України</i>	6	Нд	26 п. Зіслання. Амфілохія
<i>День місцевого самоврядування</i>	7	Пн	Катерини
	8	Вт	Климентя
	9	Ср	Алипія
	10	Чт	Якова, Паладія
	11	Пт	Стефана, Іринарха
<i>День Сухопутних військ України</i>	12	Сб	Парамона, Філомена
	13	Нд	27 п. Зіслання. Андрія
	14	Пн	Наума, Філарета
<i>День працівників суду</i>	15	Вт	Аввакума
	16	Ср	Софонії
	17	Чт	Варвари, Івана
	18	Пт	Сави
<i>День адвокатури</i>	19	Сб	Миколи Чудотворця
<i>День міліції</i>	20	Нд	28 п. Зіслання. Амвросія
	21	Пн	Потапа
<i>День енергетики</i>	22	Вт	НЗПД Марії, Анни
	23	Ср	Мини, Єрмогена
<i>День працівників архівних установ</i>	24	Чт	Даніїла, Никона
	25	Пт	Спиридона
	26	Сб	Євстратія, Ореста
	27	Нд	Праотців. Тирса, Левкія
	28	Пн	Єлевтерія, Євгена
	29	Вт	Аггея
	30	Ср	Даніїла
	31	Чт	Севастіана

Хроніка ХХ століття в Україні

Джерело: <http://www.history.univ.kiev.ua/ukrbbooks/hron20th.html>

СІЧЕНЬ

січень 1905 – Прошли масові політичні демонстрації та страйки робітників Києва, Харкова, Катеринослава, Житомира, Чернівців та інших міст, а також робітничих селищ з протестом проти розстрілу властями 9 січня 1905 р. робітників у Петербурзі.

січень – лютий, квітень – травень 1916 – Прошли масові тривалі страйки робітників України, які охопили десятки тисяч працюючих у Миколаєві, Кам'янському, Катеринославі, Одесі, Луганську, Харкові, робітничих селищах Донбасу.

січень – березень 1905 – У губерніях України пройшли масові селянські виступи.

січень 1907 – На мешканців Галичини поширено виборче право, внаслідок чого до австрійського парламенту обрано 21 депутата-українця.

січень 2000 – У Верховній Раді України утворилася більшість. Головою Верховної Ради обрано Івана Плюща.

2 січня 1922 – У Харкові створено комісію з електрифікації УСРР.

6 січня 1919 – Тимчасовий робітничо-селянський уряд України ухвалив декрет про нову назву радянської держави – Українська Соціалістична Радянська Республіка (назва УСРР зберігалася до 1936).

9 січня 1986 – Здійснив перший рейс найбільший у світі літак «Руслан» – Ан-2124, побудований у конструкторському бюро Олега Антонова.

11 січня 1901 – Оpubліковано розпорядження царського уряду про віддання в солдати 183 студентів Київського університету за участь у революційному русі.

12 січня 1972 – В Україні заарештовано велику групу інтелігенції, яку було притягнуто до суду «за антирадянську діяльність» (Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Чорновіл, М. Осадчий, Л. Плющ та ін.). Учасники дисидентського руху ув'язнені на строк від трьох до десяти років.

- 15 січня 1992** – Верховна Рада України затвердила Державний гімн. Ним став гімн «Ще не вмерла Україна», створений у 1862 р. поетом Павлом Чубинським (музика М. Вербицького).
- 16 січня 1919** – Директорія оголосила війну РСФФР.
- 16–22 січня 1918** – У Києві відбулося збройне повстання робітників проти Центральної Ради, яке було придушене українськими військами на чолі з Симоном Петлюрою.
- 17 січня 1921** – У Відні українські емігранти створили Український вільний університет (з жовтня працював у Празі, з літа 1945 – у Мюнхені).
- 21 січня 1919** – У Хусті Закарпатські всенародні збори прийняли рішення про возз'єднання Закарпаття з Україною.
- 21 січня 1999** – Президент України, враховуючи велике політичне та історичне значення об'єднання Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки для утворення єдиної (соборної) Української держави, своїм указом встановив День Соборності України, який відзначатиметься щорічно 22 січня – у день проголошення в 1919 р. Акту злуки.
- 22 січня 1918** – На відкритому засіданні Центральної ради прийнято 4-й Універсал, яким проголошено, що віднині УНР стає самостійною, від нікого незалежною, суверенною державою українського народу.
- 22 січня 1919** – У Києві на Софійському майдані проголошено Акт злуки – возз'єднання двох українських держав – УНР і ЗУНР – у єдиній соборній Україні.
- 25–30 січня 1937** – Відбувся Надзвичайний XIV Всеукраїнський з'їзд Рад, який схвалив нову Конституцію УРСР.
- 26 січня 1918** – Радянські війська під командуванням Михайла Муравйова зайняли Київ; у місті почався червоний терор, жертвами якого стали кілька тисяч вояків УНР та мешканців міста.
- 26 січня 1923** – У Харкові створено спілку пролетарських письменників «Гарт».
- 27 січня 1918** – Центральна Рада затвердила герб УНР у вигляді тризуба. У Брест-Литовську делегація УНР підписала мирний договір з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією, за яким вони визнали УНР як самостійну державу.
- 27 січня – 3 лютого 1929** – У Відні відбувся I Конгрес українських націоналістів, на якому створено Організацію Українських Націоналістів (ОУН), провід якої очолив Євген Коновалець.
- 28 січня 1992** – Верховна Рада України затвердила державний прапор України у вигляді двоколірного полотнища, верхня частина якого синя, нижня – жовта.
- 28–29 січня 1930** – Надзвичайний церковний собор Української автокефальної церкви, який відбувся в Києві, під тиском властей прийняв рішення про ліквідацію Української автокефальної православної церкви і Всеукраїнської церковної ради. Деяких церковних діячів, котрі не погоджувалися з цим рішенням, власті заарештували.

- 29 січня 1900** – У Харкові створено Революційну українську партію (РУП), першу українську політичну партію на терені Наддніпрянської України. Провід партії склали: Д. Антонович, Б. Камінський, Л. Мацієвич, М. Русов.
- 29 січня 1918** – Під Крутами відбувся бій між частинами Центральної Ради та більшовицькими військами. В бою брали участь і 120 студентів та гімназистів Києва. Двадцять семеро з них пізніше були поховані в Києві на Аскольдовій могилі.
- 29 січня 1992** – Міністерство юстиції України зареєструвало Всеукраїнське товариство «Просвіта ім. Т. Г. Шевченка» (голова – П. Мовчан).

ЛЮТИЙ

- лютий 1904** – В Одесі створено Південне бюро ЦК РСДРП у складі В. Воровського, І. Лалаянця, К. Левицького, П. Кулябки.
- лютий 1919** – Комуністичні групи та гуртки на конференції в Станіславі проголосили утворення Комуністичної партії Східної Галичини (з 1923 – Комуністична партія Західної України). ЦК партії очолив К. Саврич (Максимович).
- лютий 1931** – Радянські власті заарештували велику групу колишніх політичних діячів УНР (В. Голубович, П. Христюк, М. Шраг та ін.). Михайла Грушевського було депортовано до Москви.
- лютий 1956** – У Ворошиловграді на металургійному заводі збудовано найбільшу в Європі 600-тисячну мартенівську піч.
- лютий – травень 1904** – У містах України сталися масові антивоєнні демонстрації з протестом проти російсько-японської війни і з вимогами повалення самодержавства.
- 2 лютого 1960** – В Україні введено в дію перший атомний реактор.
- 5 лютого 1919** – Київ зайняли більшовицькі війська. Директорія УНР переїхала до Вінниці.
- 5 лютого 1956** – У Ворошиловграді на паровозобудівному заводі збудовано перший в країні магістральний тепловоз «ТЗ-3».
- 11 лютого 1989** – У Києві відбулися установчі збори Товариства української мови ім. Тараса Шевченка.
- 12 лютого 1991** – Верховна Рада УРСР ухвалила постанову про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки.
- 13 лютого 1942** – Початок масового примусового вивезення населення України до Німеччини (вивезено 2 млн. чол.).
- 19 лютого 1918** – Після звернення уряду УНР з проханням про допомогу у боротьбі з більшовиками почався наступ німецьких військ на Україні. В цей день німецькі війська з'єдналися з військами Центральної Ради у Новограді-Волинському.
- 19 лютого 1954** – Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР.
- 19 лютого 1992** – Верховна Рада України затвердила малий герб держави у вигляді тризуба, який уперше використовувався на монетах ще за часів князювання Володимира

Святослави́ча. Від часів УНР цей герб був символом національного відродження України.

22 лютого 2000 – В Україні відмінено смертну кару. В цей день Верховна Рада України більшістю голосів скасувала положення про смертну кару в Кримінальному, Кримінально-процесуальному та Виправно-трудоному кодексах, а також ратифікувала Протокол № 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1983 р., що стосується скасування смертної кари.

23 лютого 1913 – В Україні вперше відзначався Міжнародний жіночий день.

25–26 лютого 1913 – В Україні пройшли масові демонстрації та політичні страйки протестів проти заборони царським урядом святкування 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка.

27 лютого 1917 – У Росії перемогла Лютнева революція, повалено самодержавство.

БЕРЕЗЕНЬ

березень 1924 – З еміграції повернувся в Україну М. Грушевський, який виїхав за кордон у 1919 р.

березень 1946 – У Києві відбувся закритий судовий процес над представниками греко-католицького духовенства (Й. Сліпий та ін.).

березень – квітень 1902 – У Полтавській та Харківській губерніях сталися масові антипоміщицькі виступи селян. Після їхнього придушення власті притягнули до суду понад тисячу селян.

1 березня 1914 – Петро Нестеров здійснив перший авіапереліт на велику відстань за маршрутом Київ – Одеса.

1 березня 1918 – До Києва вступили німецькі війська і Армія УНР (Центральної Ради).

1 березня 1967 – У Запоріжжі на заводі «Комунар» розпочався серійний випуск легкових автомобілів «Запорожець-966».

2–9 березня 1917 – У Харкові, Києві, Катеринославі, Кременчуці, Олександрівську, Юзівці, Макіївці, Севастополі, Полтаві, Миколаєві, Одесі, Херсоні, Вінниці, Луганську, Житомирі виникли Ради робітничих депутатів.

4 березня 1917 – У Києві з представників українських громадських організацій створено Центральну Раду (М. Грушевський, Д. Антонович, В. Науменко, Д. Дорошенко), яка перетворилася на головний чинник української революції.

4 березня 1919 – Оголошено декрет Ради народних комісарів УСРР про ліквідацію плати за навчання у школі.

4 березня 1989 – У Києві відбулася установча конференція українського історико-просвітницького товариства «Меморіал». Головою товариства обрано Леся Танюка.

4 березня 1992 – Верховна Рада України прийняла закон «Про приватизацію майна державних підприємств».

- 5 березня 1950** – У бою з підрозділами МВС загинув головний командир УПА Р. Шухевич («Тарас Чупринка»).
- 6–10 березня 1919** – У Києві відбувся ІІІ Всеукраїнський з'їзд Рад, що прийняв Конституцію УСРР.
- 8–10 березня 1946** – Так званий Собор Греко-Католицької церкви у Львові під тиском властей скасував унію з Ватиканом і підпорядкував Греко-Католицьку церкву в Україні Російській православній церкві.
- 9 березня – 19 квітня 1930** – У Києві відбувся сфальсифікований судовий процес над великою групою української інтелігенції, яку звинувачували у створенні підпільної організації «Спілка визволення України». Сорок п'ять учених, письменників, у тому числі віце-президент Всеукраїнської Академії наук С. Єфремов, були засуджені на різні строки ув'язнення.
- 10 березня 1933** – На основі постанови РНК УСРР у Києві, Харкові, Одесі та Дніпропетровську відновлено діяльність державних університетів (закриті 1920).
- 10 березня 1992** – Україну прийнято до Північноатлантичної Ради співробітництва.
- 14 березня 1919** – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад затвердив Конституцію УСРР.
- 14 березня 1923** – Рада послів у Парижі прийняла рішення про приєднання Галичини до Польщі за умови надання їй автономних прав.
- 14 березня 1958** – В Інституті математики АН УРСР (м. Київ) розроблено універсальну обчислювальну машину «Київ».
- 18 березня 1914** – У Львові засновано українське військове товариство «Січові стрільці» (голова – В. Старосольський).
- 18 березня 1921** – У Ризі підписано мирний договір між Польщею з одного боку, РСФРР та УСРР – з другого, за яким Польща офіційно визнала УСРР.
- 18 березня 1990** – В Україні вперше за радянські часи проведено вибори до Верховної Ради УРСР на альтернативній основі. Демократичний блок України, в якому основною силою виступав Народний Рух України, отримав 1/4 частину мандатів.
- 19 березня 1917** – У Києві відбулися маніфестація та мітинг українських громадсько-політичних сил за участю 100 тис. осіб, які висловилися за автономію України.
- 25 березня 1917** – У Києві вийшов перший номер газети «Нова рада», друкованого органу Центральної ради (головний редактор – А. Ніковський).
- 25 березня 1918** – Німеччина та Австро-Угорщина підписали Конвенцію про поділ території України на дві зони впливу – австрійську та німецьку.
- 25 березня 1999** – В автомобільній катастрофі загинув відомий політичний діяч, народний депутат, голова Народного руху України В. Чорновіл.
- 25–26 березня 1917** – У Києві відбувся з'їзд Товариства українських поступовців, яке було перейменовано у Союз автономістів-федералістів (голова – С. Єфремов). З червня створено Українську партію соціалістів-федералістів.

29 березня 1993 – У Києві відбувся I Всеукраїнський з'їзд промислових підприємців.

29 березня 1998 – Відбулися чергові вибори до Верховної Ради України. Вперше 50% складу парламенту обрано за списками від тридцяти політичних партій та блоків на основі пропорційного представництва.

КВІТЕНЬ

квітень 1998 – У Києві відбулося офіційне відкриття Монетного двору Національного банку України (першу продукцію він дав у листопаді 1997). В урочистій церемонії його відкриття взяли участь вищі посадові особи держави, іноземні гості. Востаннє монети виготовлялися у нас за часів Київської Русі.

1 квітня 2008 – У Києві відбулися переговори між президентами України і США у справі членства України в НАТО.

4–5 квітня 1917 – У Києві відбувся установчий з'їзд партії соціалістів-революціонерів, який визнав необхідним негайне втілення в життя широкої національно-територіальної автономії, здійснення ідеї федеративної демократичної республіки.

4–6 квітня 1917 – У Києві відбулася конференція Української соціал-демократичної робітничої партії, яка висловилася за автономію України.

6–8 квітня 1917 – У Києві відбувся Український національний конгрес. Понад дев'яносто делегатів, представники всіх українських губерній, фронтів та Чорноморського флоту прийняли рішення про утворення крайової влади, обрали Українську Центральну Раду із 118 осіб, якій доручили створити комітет для вироблення Статуту автономної України. Головою Ради одногосло обраний Михайло Грушевський, його заступниками – Сергій Єфремов та Володимир Винниченко.

9 квітня 1908 – У Станіславі (сьогодні Івано-Франківськ) створено Головний січовий комітет (голова – К. Трильовський, генеральний секретар – І. Чупрей).

16 квітня 2000 – Проведено Всеукраїнський референдум з метою з'ясування позицій громадян України щодо ряду актуальних питань, від своєчасного вирішення яких залежить майбутнє країни, а також внесення у зв'язку з цим відповідних змін до Конституції України. Громадяни України висловились за розширення прав Президента України, обмеження депутатської недоторканності, зменшення загальної кількості народних депутатів України з 450 до 300, формування двопалатного парламенту в Україні.

20 квітня 1978 – Позачергова сесія Верховної Ради УРСР схвалила нову Конституцію УРСР, яка проголосила УРСР «соціалістичною загальнонародною державою» і законодавче закріпила роль Компартії як керівної і спрямовуючої сили суспільства.

22 квітня 1920 – Укладено договір Директорії та уряду Польщі про спільний виступ проти радянської Росії; УНР відмовилася від західних областей на користь Польщі.

23–27 квітня 1917 – У Києві відбувся обласний з'їзд рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Південно-Західного краю, який обговорив поточний момент, завдання рад, тактику в робітничому питанні тощо.

- 25 квітня 1920** – Початок наступу військ УНР та Польщі на території радянської України.
- 26 квітня 1945** – У роботі конференції Об'єднаних Націй у Сан-Франциско взяли участь представники УРСР, яка увійшла до складу Організації Об'єднаних Націй як країна-засновник.
- 26 квітня 1945** – Потрапив під бомбардування авіації союзників і був поранений, а відтак помер гетьман України в 1918 р. Павло Скоропадський. Похований у м. Меттен (Баварія).
- 26 квітня 1986** – Сталася аварія на Чорнобильській атомній станції, внаслідок чого радіоактивної забрудненості зазнала територія, на якій в 2218 населених пунктах проживало 2,4 млн чол. Від аварії постраждало 3,2 млн громадян УРСР, у тому числі 1,18 млн дітей. Збитки України від аварії становлять 120–130 млрд доларів.
- 28 квітня 1943** – У Львові командування німецьких військ оголосило запис українців до дивізії СС «Галичина». Зараховано 12 000 добровольців.
- 29 квітня 1918** – Центральна Рада схвалила проект Конституції УНР (Статут про державний устрій, права і вольності УНР). Територія України оголошувалася неподільною, регіонам (землям) надавалися права широкого самоврядування; реалізації суверенних прав українського народу повинна була слугувати така установа, як Всенародні збори України.
- 29 квітня 1918** – Центральна Рада обрала М. Грушевського Президентом України. В Україні стався гетьманський переворот. На Всеукраїнському хліборобському з'їзді в Києві П. Скоропадський проголошений гетьманом України.
- 29–30 квітня 1990** – У Києві відбувся з'їзд Української Гельсінкської спілки, на якому було оголошено про її саморозпуск і створення на її основі Української республіканської партії. Головою УРП обраний Левко Лук'яненко.
- 30 квітня 1918** – Павло Скоропадський звернувся з «Грамотою до всього українського народу», якою скасував постанови Центральної Ради і проголосив «Закон про тимчасовий державний устрій».

ТРАВЕНЬ

- травень 1916** – Лесь Курбас створив у Києві «Молодіжний театр».
- травень 1919** – В Україні відбулися антибільшовицькі повстання під проводом Матвія Григор'єва «Зеленого».
- травень 1920** – Лесь Курбас створив у Києві Київський драматичний театр (Кийдрамте). Сформовано останній склад уряду УНР на українських землях на чолі з Вячеславом Прокоповичем.
- травень 1920** – Різке перемир'я РСФРР, УСРР і Польщі.
- травень 1951** – У Львові почав працювати автобусний завод, одне з найбільших підприємств у західному регіоні УРСР.
- 1 травня 1900** – У Харкові відбулася перша в Україні велика (10 000 чол.) політична демонстрація робітників.

- 5 травня 1900** – У с. Заваллі Снятинського повіту на Станіславщині Кирило Трильовський заснував перше українське спортивно-пожежне товариство «Січ». До 1914 р. у Галичині створено понад дев'ятсот таких товариств.
- 5 травня 1915** – У Відні відбулося перше засідання, створеної Костем Левицьким, «Загальної Української Ради», що виникла на основі об'єднання «Головної Української Ради» і «Союзу визволення України» з метою посилення боротьби за незалежність України.
- 5–8 травня 1917** – У Києві відбувся I Військовий український з'їзд, на якому було представлено сімсот делегатів від усіх армій, фронтів, флотів Росії. З'їзд висловився за негайне оголошення принципу національно-територіальної автономії України, визнав Центральну Раду єдиним органом, компетентним вирішувати всі справи, що стосуються України, обрав Генеральний військовий комітет, який очолив Симон Петлюра.
- 6 травня 1920** – Польські та українські війська вступили до Києва.
- 7–21 травня 1917** – У Кам'янці-Подільському відбувся I з'їзд представників армій Південно-Західного фронту.
- 8 травня 1921** – Закарпаття приєднано до Чехословаччини.
- 9–10 травня 1998** – У Києві відбулися збори Європейського банку реконструкції та розвитку. В ці дні підписано угоди про продовження Україні кредитної лінії Євробанку на 80 млн ЕКЮ та виділення їй 30 млн доларів для створення в країні енергозберігальної компанії.
- 10–27 травня 1917** – В Одесі відбувся I з'їзд рад Румунського фронту, Чорноморського флоту, Одеського військового округу за участю представників рад робітничих і солдатських депутатів Одеської області (Бессарабська, Херсонська, Таврійська, частина Подільської губерній). Дві тисячі делегатів обговорили поточний момент, обрали Румчерод – Центральний виконавчий комітет рад солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів цього регіону.
- 11 травня 1907** – У Києві з ініціативи Михайла Грушевського засновано Українське наукове товариство.
- 12 травня 1954** – УРСР стала членом ЮНЕСКО і Міжнародної організації праці.
- 16–21 травня 1917** – У Петрограді відбулися переговори між українською делегацією на чолі з В. Винниченком та представниками Тимчасового уряду, які негативно поставилися до вимог автономії України.
- 18 травня 1944** – Здійснено суцільну депортацію кримсько-татарського населення з Криму у східні райони Радянського Союзу.
- 18 травня – 6 липня 1928** – У Москві відбувся «Шахтинський процес». Велика група старих фахівців Донбасу була засуджена «за контрреволюційну діяльність, шпигунство». Це був один з перших інспірованих властями процесів із сфальсифікованими висновками.
- 22 травня – 31 липня 1916** – Брусилівський прорив, російські війська здійснили наступ на Південно-Західному фронті і зайняли Південну Галичину й Буковину.

- 23 травня 1918** – Почалися російсько-українські мирні переговори за участю представників, які тривали до 7 жовтня 1918 р. і завершилися безрезультатно.
- 28 травня 1982** – В Україні урочисто відзначено 1500-річчя Києва.
- 28 травня – 2 червня 1917** – У Києві відбувся I Всеукраїнський селянський з'їзд, який обговорив актуальні проблеми поточного моменту, підтримав Центральну Раду. Дві тисячі двохсот делегатів обрали ЦК Української селянської спілки на чолі з М. Ковалевським, Українську раду селянських депутатів із 133 осіб, яка у повному складі включена до Центральної Ради.
- 29 травня 1964** – У Києві відкрився новий Ботанічний сад, найбільший в Європі.

ЧЕРВЕНЬ

- червень – серпень 1902** – У Східній Галичині пройшли масові (100 тис. учасників) анти-поміщицькі виступи селян.
- 1 червня 1919** – Укладення воєнно-політичного союзу радянських республік СРСФРР, УСРР, Білорусії, Латвії, Литви.
- 5–6 червня 1990** – У Києві відбувся Перший собор Української автокефальної православної церкви.
- 5–10 червня 1917** – У Києві відбувся всупереч забороні О. Керенським II Український військовий з'їзд. Дві тисячі триста вісім делегатів висловилися за фактичне проведення в життя підвалин автономного ладу, негайну українізацію війська. З'їзд обрав Всеукраїнську раду військових депутатів із 132 осіб, яка увійшла до складу Центральної Ради.
- 6 червня 1990** – У Верховній Раді УРСР створено парламентську опозицію – Народну раду, яку очолив академік Ігор Юхновський.
- 10 червня 1917** – У Києві на заключному засіданні II Українського військового з'їзду В. Винниченко оголосив текст 1-го Універсалу Центральної Ради. В ньому сформульована вимога до Тимчасового уряду про надання Україні національно-територіальної автономії.
- 10 червня 1934** – При НКВС УСРР створено Головне управління виправно-трудових таборів (рос. ГУЛАГ), через які пройшли мільйони ув'язнених.
- 12 червня 1920** – Червона Армія зайняла Київ.
- 14 червня 2000** – Кабінет Міністрів України схвалив і подав на затвердження Верховною Радою України законопроект про Державний гімн та Великий Державний Герб України. Текстом Державного гімну є перший куплет і приспів історичного тексту П. Чубинського. Духовним гімном України затверджено твір О. Кониського та М. Лисенка «Боже великий, єдиний» (Молитва за Україну). Великим Державним Гербом України визначено зображення на синьому щиті золотистого знака княжої держави Володимира Великого (Малий Герб України) і з боків щита – щитотримачі: праворуч козак з мушкетом (Герб Війська Запорізького), ліворуч коронований лев (Герб Галицько-Волинської держави), над щитом князівський вінець, під щитом – переплетене з кетягом червоної калини золоте колосся пшениці та синьо-жовта стрічка.

- 14–25 червня 1905** – На панцернику «Князь Потемкин-Таврический» сталося повстання, яке перекинулося на інші кораблі Чорноморського флоту, охопивши 2000 матросів. Після придушення повстання понад ста матросів було притягнуто до суду, кілька з них страчено.
- 15 червня 1917** – Центральна Рада створила Генеральний секретаріат ради в складі дев'яти осіб – перший український уряд, який очолив В. Винниченко.
- 16 червня 1900** – В Одесі відбувся нелегальний Всеросійський з'їзд студентів, в роботі якого брали участь представники студентів Москви, Петербурга, Києва, Харкова. Делегати з'їзду були заарештовані поліцією.
- 19 червня 1993** – У Донецьку відбувся з'їзд Компартії України, на якому оголошено про відновлення діяльності партії.
- 22 червня 1941** – Німеччина напала на Радянський Союз. У цей день Київ та інші міста УРСР зазнали бомбардувань.
- 24 червня 1934** – Вищі державні та партійні установи УСРР переїхали з Харкова до Києва, який знову став столицею УСРР.
- 26 червня 1945** – У Москві Чехословаччина підписала договір, за яким Закарпатська Україна відійшла до СРСР і стала частиною УРСР.
- 27 червня 1957** – Став до ладу газопровід Шебелинка – Дніпропетровськ.
- 27–28 червня 1944** – Здійснено масове виселення з Криму болгар, вірмен, греків у східні райони СРСР.
- 28 червня 1996** – Верховна Рада України прийняла Конституцію України, яка юридично оформила нові політичні, економічні та духовні реалії в українському суспільстві, що склалися внаслідок створення суверенної Української держави.
- 29 червня 1917** – У Лубнах Полтавської губернії відбувся Установчий з'їзд Української демократично-хліборобської партії, який висловився за суверенітет українського народу, збереження приватної власності як основи господарювання.
- 29–30 червня 1917** – У Києві відбулися переговори між Центральною Радою та делегацією Тимчасового уряду в складі міністрів: О. Керенського, М. Некрасова, М. Терещенка, І. Церетелі. За підсумками переговорів видано 2-й Універсал Центральної Ради.
- 30 червня 1941** – У Львові ОУН, очолювана С. Бандерою, оголосила «Акт проголошення Української держави». Уряд очолив Ярослав Стецько.

ЛИПЕНЬ

- липень 1919** – Польські війська захопили Східну Галичину.
- 1 липня 1989** – У Києві проведено установчу конференцію Народного Руху за перебудову.
- 2 липня 1993** – У Києві відбувся I Всеукраїнський збір Конгресу українських націоналістів. Головою проводу КУН обрано Я. Стецько, яка і раніше очолювала цю організацію. З істотними поправками і доповненнями було ухвалено програму і статут КУН.

- 3 липня 1917** – У Києві оголошений 2-й Універсал Центральної Ради. Ним удосконалена структура Ради, Генеральний секретаріат проголошений вищим виконавчим органом в Україні. Універсал повідомив про поповнення Ради представниками всіх народів, що проживають в Україні. Здійснення автономії України відкладено до слухання Всеросійських Установчих зборів.
- 5 липня 1941** – ЦК КП(б)У прийняв постанову про організацію партійного підпілля та партизанських загонів на окупованій території.
- 5–12 липня 1918** – У Москві відбувся I з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, який утворив КП(б)У, обрав її ЦК. Секретарем ЦК обрано Георгія П'ятакова.
- 6 липня 1958** – У Києві відкрито Республіканську виставку передового досвіду в народному господарстві УРСР.
- 7 липня 1998** – Після 69 пленарних засідань Верховної Ради України, обговорення десятків кандидатур обрано голову Верховної Ради – Олександра Ткаченка.
- 7 липня – 26 вересня 1941** – Оборона Києва військами Південно-Західного фронту.
- 10 липня 1994** – У другому турі виборів Президентом України обрано Леоніда Кучму.
- 11 липня 1960** – У м. Сталіно на металургійному заводі почала працювати найбільша в світі установка безперервного розливання сталі.
- 11–14 липня 1917** – У Києві відбувся Всеукраїнський робітничий з'їзд, який висловився за автономію України, підтримав Центральну Раду та обрав Всеукраїнську раду робітничих депутатів із ста осіб, яка увійшла у повному складі до Центральної Ради.
- 14 липня 1992** – Україна подала заяву про вступ до Ради Європи.
- 14 липня – 20 серпня 1918** – В Україні проходив Всеукраїнський страйк залізничників за участю 200 тис. робітників і службовців.
- 16 липня 1990** – Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, якою проголосила верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.
- 16 липня 2000** – Україна урочисто відзначила 10-річчя прийняття Верховною Радою Української РСР Декларації про державний суверенітет України. У зверненні Верховної Ради України до українського народу в зв'язку з цією пам'ятною подією відзначалося, що «ідеї і принципи Декларації стали ідеологічною і політико-правовою предтечею Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року» («Голос України» 2000, 15 липня).
- 17 липня 1976** – У Києві відкрито для відвідування Музей народної архітектури та побуту УРСР, в якому встановлено понад 150 споруд – пам'яток української архітектури XVI–XX ст. (засновано у 1969).
- 18–22 липня 1944** – У бою під Бродами Червона Армія розбила дивізію СС «Галичина».
- 24 липня 1990** – За рішенням Президії Київської міської Ради народних депутатів над будинком Ради на Хрещатику о 19 годині піднято поруч з державним прапором УРСР національний синьо-жовтий прапор.

- 24 липня 2000** – Ця дата проголошена Днем національного прапора України. Десять років тому над будинком Київської Ради піднято національний синьо-жовтий прапор. Ця подія, яка сталася через тиждень після ухвалення Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України, символізувала вступ країни на новий шлях розвитку.
- 25 липня 1983** – Завершено будівництво трансконтинентального газопроводу Уренгой – Ужгород загальною довжиною 4451 км.
- 27 липня 1944** – визволення від окупантів Львова і Станіслава.
- 31 липня 1914** – Царський уряд видав указ про заборону друкування видань українською мовою.
- 31 липня 1924** – Польський уряд заборонив використання української мови в державних установах Західної України.

СЕРПЕНЬ

- серпень 1965** – В Україні пройшла хвиля арештів української інтелігенції, учасників дисидентського руху в Києві, Львові, Луцьку (брати М. і Б. Горині, В. Мороз, П. Заливаха, М. Осадчий, В. Чорновіл та ін.).
- серпень – вересень 1914** – У Галичині на основі постанови Головної української ради почалася організація військових і формування українського легіону Січових Стрільців, до якого було зараховано 2500 добровольців.
- 1 серпня 1923** – ВУЦВК та РНК УСРР на основі рішень VII конференції КП(б)У прийняли постанову про українізацію, що декларувала політику сприяння розвитку української мови та культури.
- 3 серпня 1990** – Верховна Рада УРСР ухвалила Закон «Про економічну самостійність Української РСР».
- 4 серпня 1914** – У Львові створено Союз визволення України на чолі з Володимиром Дорошенком та Олександром Скоропис-Йолтуховським, який виступив за державну самостійність України, поразку Росії у війні, підтримку у війні центральних держав на чолі з Німеччиною. 3 5 жовтня 1914 р. мав друкований орган «Вісник Союзу визволення України».
- 5 серпня – 16 жовтня 1941** – Оборона Одеси і Чорноморського флоту військами Південного фронту.
- 7 серпня 1966** – Введено в експлуатацію Дніпродзержинську ГЕС у Дніпропетровській області.
- 11–15 серпня 1962** – У СРСР здійснено космічний політ за участю першого українського космонавта Павла Поповича.
- 18 серпня – 21 вересня 1914** – Відбулася Галицька битва військ Росії та Австро-Угорщини; почалося захоплення російськими військами Східної Галичини.
- 20 серпня 1925** – РНК УСРР прийняв постанову про оголошення території навколо могили Тараса Шевченка в Каневі (Тарасова гора) державним заповідником.
- 21–24 серпня 1992** – У Києві відбувся Всесвітній форум українців.

- 22 серпня 1914** – Російські війська зайняли Львів, який до 21 червня 1915 р. перебував під їхньою владою.
- 24 серпня 1991** – поворотна дата в історії України: в цей день позачергова сесія Верховної Ради УРСР прийняла історичний Акт про державну незалежність України, який відкрив новий етап в історії країни.
- 27 серпня 1998** – Президент України Л. Кучма підписав Указ «Про встановлення відзнаки Президента України „Герой України“». Нею відзначатимуться громадяни України за здійснення визначного особистого героїського вчинку, трудового подвигу.
- 28–30 серпня 1917** – У Києві відбувся обласний з'їзд рад робітничих і солдатських депутатів Південно-Західного краю, який обговорив поточний момент та обрав Тимчасовий обласний виконавчий комітет рад регіону.
- 30 серпня 1921** – РНК УСРР прийняла постанову про втілення в життя нової економічної політики.
- 31 серпня 1919** – Денікінські війська захопили Київ.
- 31 серпня 1986** – Внаслідок аварії в Чорному морі затонуло пасажирське судно «Адмірал Нахімов». Більшість пасажирів загинула.

ВЕРЕСЕНЬ

- вересень 1914** – Російські власті заборонили на західноукраїнських землях видання українських газет і журналів, діяльність «Просвіт» та інших громадських і культурних національних організацій, товариств.
- осінь 1921 – весна 1922** – У південних районах України був голод, викликаний посухою, розрухою господарства внаслідок війни і політики «воєнного комунізму».
- 1 вересня 1911** – У Києві есер Д. Богров здійснив замах на прем'єр-міністра Росії реформатора П. Столипіна, який 5 вересня помер. Його поховано у Києві.
- 1 вересня 1939** – Німеччина здійснила напад на Польщу. Німецька авіація завдала ударів по західноукраїнських містах: Львову, Тернополю, Луцьку. В цей день почалася Друга світова війна.
- 1 вересня 1996** – В Україні запроваджена нова національна валюта – гривня.
- 2 вересня 1943** – Визволення Сум від німців.
- 2 вересня 1945** – Підписано Акт про беззастережну капітуляцію Японії. Закінчення Другої світової війни.
- 4 вересня 1911** – У Києві відбулося освячення пам'ятника княгині Ользі (автор – І. Кавалерідзе). Знищений у 1923, відновлений у 1996 р.
- 4 вересня 1985** – У Кучинському таборі помер видатний український поет і правозахисник Василь Стус.
- 4 вересня 1991** – У Києві над будинком Верховної Ради України піднято національний синьо-жовтий прапор.

6 вересня 2000 – У Нью-Йорку відкрився саміт тисячоліття, покликаний вивести світову спільноту на новий рівень міжнародного співробітництва. На урочистому засіданні Організації Об'єднаних Націй були присутні лідери понад 160 країн світу. Президент України, який взяв участь в обговоренні доповіді Генерального секретаря ООН Кофі Аннана, виступив з ініціативою розробки міжнародної стратегії запобігання конфліктам. Він підтримав ідею проведення масштабної міжнародної конференції з метою вироблення шляхів усунення небезпеки ядерної катастрофи.

8–10 вересня 1989 – Відбувся установчий з'їзд Народного Руху України, який прийняв програму з підтримки принципів радикального оновлення суспільства. На цей час чисельність Руху досягла 280 тис. чол. Головою Руху обраний Іван Дроч.

8–15 вересня 1917 – За ініціативою Центральної Ради в Києві відбувся з'їзд представників народів і областей, які прагнуть до перебудови Росії на федеративних засадах (відомий ще як з'їзд поневолених народів). У роботі з'їзду взяли участь 85 делегатів (українці, білоруси, молдавани, литовці, естонці, грузини, євреї, татари, поляки та ін.). З'їзд висловився за федеративний устрій Росії. Він створив Раду народів, яку очолив М. Грушевський.

9 вересня 1944 – Після двомісячних переговорів між урядом СРСР та Національним комітетом визволення Польщі підписано договір про переселення польських громадян української національності в Україну. На основі цього договору за два роки (осінь 1944 – осінь 1946) з Польщі в Україну виселено 483 тис. українців.

17 вересня 1939 – Війська Українського фронту (командуючий – С. Тимошенко) вступили на територію Західної України.

18 вересня 1965 – Постановою Ради Міністрів УРСР на острові Хортиця (м. Запоріжжя) засновано заповідник з історії українського козацтва.

20 вересня 1994 – Верховна Рада України затвердила новий склад комісії з опрацювання проекту нової Конституції України в кількості сорок осіб. Комісію на правах співголів очолили Президент України Л. Кучма та голова Верховної Ради України Олександр Мороз.

20 вересня 1998 – Україна відзначила 1100-річчя від дня заснування Галича, колишньої столиці могутньої держави – Галицько-Волинського князівства. Свято проводилося під егідою ЮНЕСКО.

21 вересня 1920 – РНК УСРР прийняла постанову про обов'язкове вивчення української мови в школах з неукраїнською мовою викладання.

21 вересня 1943 – Визволення Чернігова.

23 вересня 1943 – Визволення Полтави.

ЖОВТЕНЬ

жовтень 1931 – У Харкові став до ладу тракторний завод, який випустив перші в Україні трактори.

- жовтень 1959** – У Дніпропетровській області на Новомосковському металургійному заводі, в найбільшому в Європі цеху з виробництва труб, освоєно випуск труб великого діаметра.
- жовтень – листопад 1905** – У містах і робітничих селищах України утворилися ради робітничих депутатів (у жовтні – в Києві, Катеринославі; в листопаді – в Єнакієвому, Миколаєві, Одесі).
- жовтень 1932 – квітень 1933** – Україну охопив масовий голод, викликаний політикою насильницької колективізації. Прямі людські втрати від голодомору перевищили 3,5 млн осіб (за деякими даними – 4,9 млн).
- жовтень 1936 – листопад 1938** – Чергова смуга масового терору в Україні, жертвами якого стали мільйони людей.
- 1 жовтня 1948** – Введено до ладу найпотужніший в Європі газопровід Дашава – Київ, чим покладено початок масовій газифікації населених пунктів України.
- 2–17 жовтня 1990** – У Києві проведено акцію голодування великої групи студентів, які вимагали відставки голови Ради Міністрів УРСР і задоволення ряду політичних вимог. Голодування закінчилося перемогою студентів.
- 3–6 жовтня 1917** – У Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд вільного козацтва, учасники якого (200 чол.) затвердили статут організації, обрали Генеральну раду на чолі з генералом П. Скоропадським.
- 6–12 жовтня 1917** – У Харкові відбувся обласний з'їзд рад Донецько-криворізького басейну.
- 7 жовтня 1905** – Почався Всеросійський жовтневий політичний страйк, в якому взяло участь понад 20 тис. робітників України.
- 8 жовтня 1944** – Радянські війська, звільнивши с. Лавочне Львівської області, завершили визволення території УРСР від окупантів.
- 10 жовтня 1932** – Став до ладу електрометалургійний завод «Дніпробіспецсталь».
- 11–21 жовтня 1921** – У Києві відбувся Всеукраїнський православний собор, на якому створено Українську автокефальну православну церкву, яку очолив митрополит Василь Липківський.
- 12 жовтня 1924** – У складі УСРР утворено Молдавську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку.
- 15 жовтня 1959** – У Мюнхені агент КДБ СРСР Богдан Сташинський убив провідника ОУН С. Бандеру.
- 16 жовтня 1918** – У Києві видано універсал гетьмана П. Скоропадського про відродження козацтва.
- 16–17 жовтня 1990** – У Києві на VII з'їзді журналістів України створено незалежну Спілку журналістів України.
- 18 жовтня 1918** – У Західній Україні з представників української громадськості створено Українську Національну раду на чолі з Євгеном Петрушевичем.

- 18 жовтня 1955** – У Херсонській області стала до ладу Каховська ГЕС.
- 22 жовтня 1939** – Відбулися вибори до Народних зборів Західної України.
- 23 жовтня 1990** – Верховна Рада УРСР схвалила рішення про вилучення з Конституції УРСР шостої статті про керівну роль у суспільстві Комуністичної партії.
- 24 жовтня 1990** – Верховна Рада УРСР затвердила комісію для розробки Конституції України.
- 24 жовтня 1991** – Верховна Рада України схвалила заяву про без'ядерний статус України.
- 25 жовтня 1917** – Одержавши повідомлення про перемогу в Петрограді збройного повстання, Центральна Рада спільно з іншими організаціями та політичними партіями створила ревком по охороні революції.
- 26–27 жовтня 1939** – У Львові відбулося засідання Народних зборів Західної України, які проголосили відновлення радянської влади в Західній Україні та висловились за возз'єднання з радянською Україною.
- 27 жовтня 1938** – На I з'їзді художників УРСР створено Спілку радянських художників.
- 28 жовтня 1989** – Верховна Рада УРСР схвалила Закон «Про державний статус української мови».
- 29–31 жовтня 1917** – У Києві спалахнуло кероване більшовиками повстання робітників та солдатів під гаслом встановлення радянської влади.
- 30 жовтня 1941 – 4 липня 1942** – Оборона Севастополя військами Приморської армії та Чорноморського флоту
- 31 жовтня 1960** – У Полтавській області на Кременчуцькій ГЕС введено до ладу останній агрегат. Загальна потужність станції досягла 615 тис. кВт.
- 31 жовтня 1961** – У Дніпропетровській області дала струм найбільша в Україні теплова електростанція – Придніпровська ДРЕС, яка почала працювати на повну потужність у листопаді 1966 р.
- кінець жовтня – початок листопада 1920** – контрнаступ радянського Південного фронту у Північній Таврії проти білогвардійських військ Врангеля. Крим було звільнено від білогвардійців.

ЛИСТОПАД

- листопад 1918** – Почався наступ радянських військ на Україну.
- листопад 1966** – В Україні почалося серійне виробництво найбільшого в світі літака «Антей» – АН-22 (конструктор – О. Антонов).
- листопад 1998** – Указом Президента України в державі встановлено День пам'яті жертв Голодомору, який відзначатиметься щорічно у четверту суботу листопада. Від голоду 1921 р. та 1946–1947 рр., голодомору 1932–1933 рр. в Україні загинуло близько 15 млн осіб.
- 1 листопада 1944** – помер у Львові митрополит Андрей (Роман) Шептицький, глава Української греко-католицької церкви.

- 1 листопада 1991** – Верховна Рада України прийняла Декларацію прав національностей України.
- 3 листопада 1918** – У Чернівцях Буковинське народне віче проголосило возз'єднання Північної Буковини з Україною.
- 4–29 листопада 1921** – Другий зимовий похід Армії УНР на чолі з Юрієм Тютюнником на території радянської України.
- 5 листопада 1953** – У Києві завершено будівництво першого в світі суцільнозварного моста (через р. Дніпро), збудованого за проектом академіка Євгена Патона.
- 6–19 листопада 1917** – У Севастополі відбувся I Загальночорноморський з'їзд військових моряків, який підтримав радянську владу та перші декрети радянського уряду про мир та землю.
- 6 листопада 1960** – У Києві почав діяти перший в УРСР метрополітен.
- 7 листопада 1917** – Центральна Рада прийняла 3-й Універсал, яким проголосила створення Української Народної Республіки, чим було зроблено важливий крок до незалежності України. Універсал проголосив ліквідацію поміщицького землеволодіння, встановлення 8-годинного робочого дня, державний контроль на підприємствах.
- 7 листопада 1951** – У Києві почав працювати перший в УРСР телевізійний центр.
- 7–17 листопада 1920** – Перекопсько-Ченгарська операція радянського Південного фронту, в результаті якої Крим повністю звільнено від білогвардійців.
- 8 листопада 1927** – У Запоріжжі розпочалося будівництво велетня електрифікації – Дніпровської ГЕС (Дніпрогес). Будівництво завершено в березні 1932 р.
- 9 листопада 1917** – У Києві відбулося святкування дня проголошення Української Народної Республіки (мітинг, молебень, військовий парад).
- 9 листопада 1976** – У Києві засновано Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінських угод у складі десяти осіб на чолі з Миколою Руденком (з 1988 – Українська Гельсінська група).
- 13 листопада 1918** – На українських землях, що були під владою Австро-Угорщини, проголошено Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР), виконавчий орган якої – Державний секретаріат – очолив К. Левицький. На таємному засіданні у Києві Український Національний союз створив Директорію УНР на чолі з В. Винниченком. Прийнято рішення про збройне повстання проти гетьманської влади.
- 14 листопада 1942** – Військові формування, створені ОУН, отримали назву Української Повстанської Армії. Восени 1943 р. запроваджено посаду Головнокомандуючого УПА, яку обійняв Роман Шухевич.
- 14 листопада 1999** – відбувся другий тур виборів Президента України. Більшістю голосів громадян України (56,23%) на цю посаду переобрано Л. Кучму. З 28 212 484 виборців, які взяли участь у голосуванні, за нього віддали голоси 15 870 722 особи.
- 15 листопада 1939** – Позачергова третя сесія Верховної Ради УРСР ухвалила Закон про вхідження Західної України до складу УРСР.

- 16 листопада 1918** – У Білій Церкві почалося очолюване Директорією УНР повстання проти гетьманського уряду, в якому взяли участь Січові Стрільці під проводом Є. Коновальця.
- 18–24 листопада 1917** – У Бердичеві відбувся II Надзвичайний з'їзд Південно-Західного фронту.
- 19 листопада 1997** – Стартував американський космічний корабель «Колумбія», у складі міжнародного екіпажу якого був перший космонавт незалежної України Леонід Каденюк. Після шістнадцяти діб польоту і успішного виконання програми, екіпаж благополучно повернувся на Землю.
- 21 листопада 1918** – Польські війська захопили Львів. Органи влади ЗУНР залишили місто.
- 21 листопада 1920** – армія УНР залишила Україну, перейшла на територію Польщі, де була інтернована в таборах.
- 22 листопада 1922** – У польському Сеймі створено Українську парламентську репрезентацію.
- 23 листопада 1917** – Генеральний секретаріат Центральної Ради прийняв рішення про об'єднання двох фронтів (Південно-Західного та Румунського) в один – Український і проголосив на ньому перемир'я.
- 23 листопада 1921** – У с. Базар радянські війська розстріляли захоплених у полон 359 бійців з армії Ю. Тютюнника.
- 24 листопада 1905** – Царський уряд видав Тимчасові правила про Друк, якими дозволив видання періодичних видань мовами народів Росії, що на короткий час відкрило можливості для видання газет і журналів українською мовою.
- 26 листопада 1944** – З'їзд народних депутатів Закарпаття, який відбувся в м. Мукачевому, прийняв Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з УРСР.
- 27 листопада 1918** – У Києві засновано Українську академію наук. Першим президентом УАН став видатний учений Володимир Вернадський.
- 28 листопада 1918** – Більшовики створили Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Г. П'ятаковим, який своїм Маніфестом заявив про встановлення в Україні радянської влади.
- 28 листопада 1928** – У Березовському районі Одеського округу створено для обслуговування колгоспів першу в Україні машинно-тракторну станцію ім. Т. Шевченка.
- 29 листопада 1999** – Президент України з метою запровадження атрибутів української держави своїм указом встановив, що офіційними символами Глави держави є: Прапор (штандарт) Президента України, Знак Президента України, Гербова Печатка Президента України, Булава Президента України.

ГРУДЕНЬ

- грудень 1904** – Група членів РУП вийшла з партії і утворила Українську соціал-демократичну спілку як автономну частину РСДРП. До Тимчасового комітету спілки увійшли М. Мелевський, П. Канівець, М. Ткаченко.
- грудень 1912** – У Львові відбувся з'їзд делегатів від «Січей», на якому засновано Український січовий союз.
- грудень 1966** – У Києві завершено перше видання *Української Радянської Енциклопедії* в сімнадцяти томах.
- грудень 1985** – Видавництво «Наукова думка» АН УРСР завершило видання десятитомної *Історії Української РСР* у восьми томах, десяти книгах.
- грудень 1939 – липень 1940** – Сталися три хвили масової депортації населення із Західної України до південно-східних районів РРФСР. Було депортовано близько 800 тис. осіб.
- 1 грудня 1991** – Проведення всеукраїнського референдуму та вибори Президента України. В ході референдуму 90,3% його учасників висловилися за незалежний шлях розвитку України. Першим Президентом незалежної України на альтернативній основі обрано Л. Кравчука.
- 2 грудня 1960** – У Кривому Розі на металургійному заводі стала до ладу найбільша в світі доменна піч «Криворізька-Комсомольська».
- 3 грудня 1917** – Рада Народних Комісарів прийняла «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради», який 5 грудня був відхилений Центральною Радою як безпідставний.
- 4–6 грудня 1917** – У Києві відбувся з'їзд представників робітництва, вояцтва та селянства України, який проголосив себе I Всеукраїнським з'їздом рад. Він засудив ультиматум РНК, ухвалив резолюцію на підтримку Центральної Ради.
- 5 грудня 1991** – Верховна Рада України прийняла постанову-звернення «До парламентів і народів світу», в якій заявила, що договір 1922 р. про утворення СРСР республікою денонсовано. Головою Верховної Ради України обрано І. Плюща.
- 7–8 грудня 1991** – У Біловезькій пущі (Білорусь) відбулася зустріч державних керівників України, Білорусі, Російської Федерації, на якій було ухвалено рішення про припинення існування СРСР. Україна, як один з ініціаторів створення на терені колишнього Союзу РСР Співдружності Незалежних Держав, підписала у Мінську відповідну угоду.
- 10–14 грудня 1922** – Відбувся VII Всеукраїнський з'їзд Рад, який схвалив декларацію про об'єднання радянських республік.
- 11–12 грудня 1917** – У Харкові на противагу Центральній Раді більшовики провели I Всеукраїнський з'їзд Рад. З'їзд 12 грудня проголосив Україну Радянською республікою і створив вищий орган радянської влади в Україні – Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет.
- 14 грудня 1918** – Павло Скоропадський зрікся влади і втік до Німеччини.

- 17 грудня 1917** – У Харкові утворений перший радянський уряд України – Народний Секретаріат – у складі десяти осіб.
- 18 грудня 1918** – Директорія УНР вступила до Києва.
- 18 грудня 1942** – Звільненням с. Півнівка Мілавського району Ворошиловградської області почалося визволення України від німецько-фашистських окупантів.
- 25 грудня 1917** – Почався загальний наступ більшовицьких військ проти військ Центральної Ради.
- 26 грудня 1918** – Директорія УНР сформувала Раду Народних Міністрів. Уряд очолив Володимир Чехівський.
- 27–29 грудня 1917** – У Катеринославі сталося збройне повстання робітників, яке завершилося встановленням у місті радянської влади.
- 27 грудня 1917 – лютий 1918** – Відбулися вибори до Українських Установчих зборів. У зв'язку із ускладненням політичного становища та бойкотом виборів з боку більшовиків вони пройшли лише в семи із тринадцяти виборчих округів. Обраний 171 депутат із 301.
- 28 грудня 1920** – У Москві підписано робітничо-селянський союзний договір між УСРР та РСФРР про військовий та господарський союз із взаємним визнанням суверенітету та незалежності республік.
- 28 грудня 1960** – У Харкові на турбінному заводі виготовлено першу парову турбіну для атомних електростанцій.
- 29 грудня 1917** – До мирних переговорів, що почалися у Брест-Литовську 28 грудня, приєдналася делегація УНР на чолі з Всеволодом Голубовичем.
- 30 грудня 1922** – Відбувся I з'їзд Рад СРСР за участю представників РСФРР, УСРР, БСРР, Закавказької Федерації, де прийнято договір про утворення Радянського Союзу.
- 30 грудня 1965** – У самвидаві вийшла праця І. Дзюби *Інтернаціоналізм чи русифікація?*, присвячена гострим національним проблемам України.

„Shokolad” зі Львова на сцені «Лісової опери» в Сопоті; світлина Дарія Туркевича

ПОДІЇ 2008

XIX Фестиваль української культури – інтеграція української меншини чи спроба міжкультурного діалогу?

10–13 липня 2008

Ярослав Хацінський

Фестивалі української культури у Польщі це найважливіші заходи, на яких зустрічається ця національна група. Музика, танці та співи – так у великому спрощенні можна описати цих кілька дуже інтенсивних днів. Організований з великим розмахом захід, на якого гала-концерти прибувають сотки глядачів та учасників – ансамблів та солістів з різних сторін країни, багато польських українців вважає подією року. Придивляючись з боку до цієї кольорової, повної стихійної музики, святкової забави (маю на увазі передусім концерти, що проходили цього року в «Лісовій опері» у Сопоті), складається враження участі у великому сімейному з'їзді. Інтегрованість публіки помітна на кожному кроці, особливо в перервах поміж окремими виступами, у гомоні бесід невеликих груп, де найчастіше чути українську, а також у спонтанному співі публікою відомих народних та популярних пісень, виконуваних артистами на сцені.

Ведуча концерт, журналістка Марія Степан заявляє, що: «від початку існування Фестивалю найважливішою потребою цих зустрічей була інтеграція середовища української меншини, підтримка її художньої діяльності, а також презентація ансамблів з України, які представляють собою найвищий рівень виконання».

«Панахида за померлими з голоду» – для вшанування жертв Українського голокосту

Звіт з цієї події слід почати від концерту-ораторії, під час якого у залі Центру св. Яна в Гданську, до краю заповненого публікою, прозвучав твір Євгена Станковича «Панахида за померлими з голоду». Цей урочистий вокально-симфонічний твір для солістів, двох мішаних хорів і симфонічного оркестру (виконавці: Національна заслужена академічна капела України «Думка», Симфонічний оркестр Польської балтійської філармонії ім. Ф. Шопена у Гданську, солісти: Ніна Матвієнко і Сергій Магера – бас, диригент – Володимир Сіренко, актор Театру «Вибжеже» Ришард Рончевський – рецитація) був написаний 1993 р. для вшанування жертв Великого голоду в Україні 1932–1933 рр.

Панахида «За померлими з голоду»; світлина Дарія Туркевича

Слова твору авторства Дмитра Павличка поєднують виразне звучання музики з драматичною розповіддю, що підкреслює трагедію «голокосту українського народу», як називають події, яких стосується твір.

Паралельність слова, музики та сольного й хорового співів, накладає на слухачів однозначний спосіб сприйняття, переживання та розуміння твору. Спосіб розповіді, колористика, інструментовка, агогічні та динамічні зміни вплетені у головну, непов'язану з музикою, ідею, яку слід тут розуміти як потрясіння розміром людської трагедії, її колективним, але й індивідуальним виміром, а також пошана жертв й засудження злочину. У тексті представлені чіткі алегорії, які однозначно визначають ролі злочинців: «їдуть, їдуть людомори у червоних прапорах» та жертв: «котилась Україною скривавлена зоря».

Музика твору вражаюча. Захоплює багатством мелодій та гармонії, використаної тут десь на межі системи *dur-moll* й атональності. Чудово представили себе вокалісти: Ніна Матвієнко з незвичайним вмінням поєднувати, притаманного народній східнослов'янській музичній культурі, тембр «білого голосу» з класичною постановкою голосу, а також Сергій Магера, чудовий та дзвінкий бас, який наділяє музику незвичайною у нашій культурі експресією та силою. Нарешті хор «Думка», один з найвидатніших ансамблів в Україні, та професійний Симфонічний оркестр Польської балтійської філармонії, завдяки яким твір прозвучав у всій красі, з відповідним резонансом та виповненням акустичного простору.

Слухаючи «Панахиду» (яку деякі називають реквієм, хоч слово панахида має грецьку етимологію: *pas* – весь та *niks* – ніч, та первинно означало цілонічну церковну службу по померлому, яка сьогодні відбувається лише у формі короткої молитви), неможливо не задуматися над переказом та інтенціями творця. Це символічне перекладення ідейного змісту твору на діалог має тут неабияке значення у його сприйманні та поглибленому розумінні, що важко досягнути, слідкуючи виключно музичні структури або захоплюючись красою виконан-

Національна заслужена академічна капела України «Думка»; світлина Анни Кертичак

ня. Отже використовується тут діалогічна функція музики, а суб'єктами цього діалогу може бути широкий круг глядачів, яких не ділимо за етнічною приналежністю чи національністю, але за рівнем естетичної та гуманістичної вразливості. Напевно багато нюансів цього твору краще розуміють українці, але його основна ідея чітка та однозначна, зате необхідною для переживання цієї музики та її контексту здається бути емпатія й здібність вжитися у розмір національної трагедії. Отже цю музику необхідно не лише слухати, але також «читати» приховані у ній, досить ясно декларовані думки. Виразно звучать тут теорії Г. Г. Гадамера, згідно з якими найважливішою основою для зрозуміння твору є не те, що ми про нього знаємо, тобто, які відомості про твір вдалося нам зібрати, але яким чином ведемо з тим твором «розмову», а також це, як вміємо віднайти у горизонті його переказів. Безперечно, «Панахида» вразливого глядача примушує поглибити свої роздуми про цей твір, зате одною з перших думок, що виникають є питання: чи завдяки тому, що з'являються такі твори, які можуть звучати у пречудових, незабутніх виконаннях, українці та поляки можуть краще себе зрозуміти, чи можуть на цій піднесеній, символічній площині вести міжкультурний діалог та здолати негативні стереотипи або пам'ять про події, що розділяють наші народи?

Мимохідь приходить у голову одна думка, представлена Бассамом Тібі (одним із популяризаторів ідеї «провідної культури») під час музикознавчого конгресу у Веймарі 2004 р. – «Музика та її культурна тотожність»¹. Цей сирійський релігієзнавець сказав ось таке: «Ані сама музика, ані спільне музикування не вистарчать для поєднання між народами. Необхідно одночасно вести переговори»². Ця думка була роздумом про проект культурної гетерогенної

¹ Цю подію пригадав Г. Клянінен під час міжнародної конференції у Слупську «Мир як предмет міжкультурного художнього навчання», вересень 2005.

² G. Kleinen, *Odkrywanie muzyki jako medium w edukacji politycznej – muzyczne wychowanie dla pokoju* [y:] *Pokój jako przedmiot międzykulturowej edukacji artystycznej*, red. J. Chaciński, Słupsk 2007, s. 24.

спільноти, створеної визначним диригентом Д. Баренбоймом та літературознавцем Е. В. Саїда у формі симфонічного оркестру, в якому музикувала єврейська та арабська молодь. Ансамбль був названий «Західно-Східний диван» (*West-Eastern Divan*). Захід мав на меті подолати культурні, суспільні та політичні різниці при використанні музики як наднаціонального засобу, що об'єднує цю спільноту в одне ціле.

Коли, інспірований цим висловом Тібі, я запитав у ведучої концерти Марії Степан, чи бачить шанс, що завдяки музиці, що звучала цього року під час Фестивалю української культури у Гданську й Сопоті, поляки та українці будуть краще порозуміватися, я отримав таку відповідь: «Фестиваль, головним чином, спрямований до українців, які живуть у Польщі, але певною мірою може поправити наші взаємні польсько-українські відносини. Ще пару років тому ніхто не міг уявити собі патронату Президента Польщі над нашим заходом так, як це зараз відбувається. Думаю однак, що проблем діалогу між нашими народами, що виникають з важкої історії, не можна замінити культурними подіями. Необхідно вести дискусію серед професіоналів на цю тему. Безперечно, сам Фестиваль та фестивальна музика створюють для такого діалогу сприятливий клімат».

Українська народна, фольклорна та популярна музика – поміж переказом культурних вартостей між поколіннями і симптомами глобалізованих часів

Це не перебільшення сказати, що музична культура України у найбільшій мірі спирається на народній музиці. Таке ствердження чітко обґрунтоване. У прямуванні до повернення на-

Ансамбль «Сузір'я» з Ольштина; світлина Анни Кертичак

Юлія Дошна; світлина Дарія Туркевича

ціональної незалежності українці потребували зміцнення автономічної тотожності через передавання між поколіннями культурних цінностей, які можна віднайти передусім у фольклорі, традиціях, мистецтві, тобто також у музиці. З літератури на цю тему можемо довідатися, що народна українська музика віками формувала своєрідну відмінність, але, наприклад, «в українських думках можна віднайти візантійські, турецько-татарські та арабські (орієнтальні) елементи»³. Окрім цього, що особливо важливе в цитованому тут контексті міжкультурних відносин, пісні цього народу проявляють «з'єднання з білоруським і російським фольклором, що відчувається на Поліссі, та сполучення з польським фольклором, яке позначається в Галичині та Карпатах»⁴.

Українська народна музика є як стихійна, динамічна й експресивна, так і спокійна й рефлексивна, що засвідчує про глибоку духовність та релігійну натуру українця⁵. І саме таку картину цього мистецтва можна було побачити і почути під час Фестивалю на концертах «Лісовій опері» в Сопоті. Численні ансамблі, які виконують стилізовану традиційну танцювальну музику, імпонували енергією руху, темпераментом у знаменито допрацьованих композиціях та кольоровим, прекрасно вишитим одягом, а в потойбічному контрапункті

³ H. Nikolay, *Kulturoodpowiedniość ukraińskiej edukacji muzyczno-pedagogicznej – Pomiedzy Wschodem a Zachodem Europy* [y:] *Muzyka pomiędzy kulturami – Okcydent i Orient*, red. J. Chaciński, Słupsk 2005, s. 216.

⁴ Його ж, *Ukraińska muzyka wokalna* [y:] „Poradnik Muzyczny” 2004, nr 3–4, s. 6.

⁵ Його ж, *Kulturoodpowiedniość ukraińskiej...*, s. 216.

якось ніяково звучали зворушливі, сентиментальні думи під акомпанемент бандури, співані лагідною кантиленою.

Музичні ансамблі української меншини у Польщі, найчастіше створені у шкільних комплексах з програмою навчання української мови (напр., «Вітрогон» у Білому Борі, «Думка» в Гурові-Ілавецькому) або осередках культури в місцевостях, де проживає велике число цієї етнічної меншини («Сузір'я» в Ольштині, «Черемош» у Венгожеві, «Черемха» у Валчі, «Ранок» у Більську-Підляському). Попри аматорський статус цих ансамблів, вражає високий виконавський професіоналізм їхніх членів, який напевно вимагав великого накладу праці, багатогодинних репетицій під зором високоосвічених інструкторів. Велике враження справляють вокальні ансамблі, які плекають традицію «білого співу» (спеціальна методика мелодичного

Ансамбль «Божичі» з Києва; світлина Ани Кертичак

варіювання; співокрик), що є відмінною рисою східнослов'янської (хоча не лише) архаїчної народної культури, в тому української.

І врешті-решт фолькові ансамблі, які хоч вирости з традиційної народної музики, є прикладом адаптування, особливо в молодому поколінні виконавців, елементів, які інструментарію, характерного сучасній поп-музиці (ансамблі «Хутір» з Гданська та „Lemko Tower” зі Стшельц Краєнських). Властиво можна було б трактувати цей рід творчості як відкриття на популярне в світі русло музики „world music” (музика світу), яку часто зветься етно-фольком або етно-сценою. Молоде покоління хоче позначити свою автономію та приналежність не лише до рідної, української традиційної культури, але також до глобальної культури, в якій молодь спілкується мовою поп-музики, приймаючи до своєї тотожності також ідолів – співаків

Народний ансамбль танцю «Покуття» з Коломиї; світлина Анни Кертичак

та рокменів. Це ототожнювання молоді з витворами популярної культури є неминучим процесом, який дає привід до насичених напругою дискусій теоретиків мистецтва, соціологів культури чи врешті-решт практиків естетичного навчання. Незалежно від відгуків цих суперечок, в яких віддзеркалюються як традиційні, так і ліберальні постави, важливе, здається, хіба також і те, щоб у музичній молодіжній традиції цього типу підтримувати амбітні пошуки, журитися композиторським, аранжувальним і виконавським рівнями. Не без значення буде старання добірка небанальних текстів. Ці всі елементи, безсумнівно, були участю фолькових ансамблів, які виступали на сопотській сцені під час Фестивалю.

Цікавий музичний образ створив канадський жіночий кuartет «Під облачком». «Українська народна музика це мелодійна скарбниця, поруч якої байдуже пройти не можна» – говорить аранжер ансамблю Роман-Ілля Дрозд. «Я хотів виділити універсальні вартості цієї музики, а також показати, як вона відповідає іншим культурам і сучасним тенденціям. Я хотів би, щоб музична українська культура пропагувала свої найкращі зразки, при цьому показуючи поставу на відкриття і діалог як противагу дешевої комерціалізації чи безбарвного синкретизму».

В обговорюваних тут музичних течіях особливої уваги заслуговує, однак, ансамбль „Man-Sound”, титулована група шести вокалістів з України, яка виконує різномірний репертуар: від джазу, через госпел по музику, яка на таких заходах як Фестиваль, викликає найбільший ентузіазм серед слухачів, тобто обробку українських народних пісень. Цей виконавський стиль, який вирізняє ансамбль, не можна зарахувати до категорії популярної музики тому, що

вірізняється він високим професіоналізмом, дбайливістю про подробиці, розрізнюванням вокальної барви, чудове зістроєння багатой гармонії, еластичне трактування фрази при застосуванні складних прикрас та ефекти наслідування голосом інструментів і електронних семплів, які творять винятковий клімат створювання поодиноких творів.

Хорова церковна музика – в сторону духовних і артистичних вартостей

На закінчення Фестивалю зорганізовано концерт, що закривав його артистичні дужки. Публіка, подібно як першого дня, прийшла до храму, цього разу греко-католицького конкattedрального собору св. Вартоломея і Покрова Пресвятої Богородиці в Гданську. Тут прозвучала церковна музика. З-посеред хорів, які брали участь у цьому концерті, на увагу заслуговує молодий ансамбль з Білого Бору під керівництвом Ірини Борушак, що існує при гімназії й ліцеї ім. Т. Шевченка.

Мистецтво церковної музики завжди перед виконавцями ставить високі вимоги. Вони стосуються не лише належної їй поваги, глибини духовного переживання, але також досконалого звучання вокальних голосів, бездоганної інтонації чи, врешті-решт, вміння ведення довгої фрази, під час тривання якої вразливий диригент вміло моделює її динамічний перебіг, який позначається в відповідних пропорціях насичування напруги, які прямують до заспокоєння. Ця музика, що розвивалася століттями і переймала різноманітні впливи від фольклору до опери (концерти Д. Бортнянського) залишила в собі красу архаїчності. Ці вартості беруться з джерел цього мистецтва – візантійського хоралу, спертого на деяких мелодичних моделях, т. зв. розспівах⁶.

Багато цих виконавських вартостей перейняв хор «Джерело», а диригентське вміння молоді, всесторонньо освіченої диригентки подають великі надії.

Треба жаліти, що організатори Фестивалю не досить добре використали потенціал українських хорових ансамблів, які існують у різних осередках у Польщі, в яких вже значна традиція та культурний доробок. Важко бо говорити про цілісну презентацію української культури, якщо не спираєшся на це спадкоємство, що творить церковний спів а капела. Поруч професійного ансамблю – хору «Думка» з Києва, якого ми почули два рази під час цього заходу – можна відчувати деяку недостачу з приводу незадовільного експонування рідних хорів, яку ведуть широку концертну діяльність та досягають високого рівня артистичного виконання. Надаючи цій ділянці важливе, гідне їй позиції значення, ми чітко показуємо зв'язок української культури з історичними вартостями високого мистецтва і її глибоким духовним обличчям.

⁶ Поп.: A. Chodkowski, стаття *Cerkiewny śpiew* [y:] *Encyklopedia muzyczna*, red. A. Chodkowski, Warszawa 2001, s. 144.

Зорганізований великою затратою праці, Фестиваль – це захід, який напевно виконує своє основне завдання, тобто показує пружно діючу на культурній і артистичній нивах українську меншину, а тим звертає увагу на той факт, що Польща це країна багатокультурна, а домінуюче суспільство повинно частіше це спостерігати не лише як акт толерантності, але також як готовність підіймати розмаїті форми міжкультурного діалогу. У великій мірі захід мотивує його активних учасників до дальших починань, інтегрує це середовище, вносить вклад у збереження найважливіших вартостей цієї автономної культури. На цій ниві спостерігається ряд творчих дій, які показують цей простір як живу і пульсуючу «тканину». Поєднання концепційної роботи Об'єднання українців у Польщі зі спонтанними ініціативами широкого загалу (численні ансамблі, культурні заходи, популяризаторська й освітня діяльність) дають добрі результати, що легко можна побачити через зовнішній огляд в медіа або безпосередньо під час такого, як цей, Фестивалів. Я думаю, що XIX Фестиваль української культури уберігся від гріха подібних заходів у Польщі, а саме комерціалізації, що є, здається, синдромом сьогоднішніх глобалізованих і медіальних часів. Численні фестивалі меншинних культур втратили своє основне завдання, яким повинно бути піклування автентичної традиційної культури. Всеприсутня комерція, яка панує в мас-медіа, зводить різноманітність до одного, сприяє популярній музиці (напр., зубожений стиль „world music“), в якій гинуть найістотніші вартості поодиноких культур. Напевно артистичної міжкультурної освіти не можна збудувати так використовуваним засобом переказу, але вимагає вона краще підготованих програм, в яких їхні основні цілі і завдання будуть спиратися на автентизм, а не на будь-якій якості і несмаку. На щастя, справжніх естетичних вартостей як в українській культурі, так і в інших національних і етнічних меншинах, не бракує. Треба їх берегти перед забуттям і уніфікацією в повені поп-музики, яка постійно пливе з мас-медіа.

Фома з гурту «Мандри» з Києва; світлина Дарія Туркевича

Справжнє дитяче свято

Анна Вінницька

Цьогодні у Фестивалі українських дитячих ансамблів у Кошаліні бере участь близько двох сотень дітей із Битова, Білого Бору, Вроцлава, Гданська, Ельблонґа, Колобжеґа, Кошаліна, Лемборка та Тшеб'ятова. Триває він два дні, а концерти відбуваються при вщерть заповненому залі. Однак не завжди так було.

Перший Огляд українських дитячих ансамблів зорганізовано 1972 р. і виступив на ньому лише один ансамбль зі Щеціна, натомість глядачів зовсім не було. Огляд проходив у школі. На першій лавці мали сидіти тодішні чиновники, але були тільки три особи – віце-куратор Мечислав Статкевич, Володимир Серкіз та Іван Душкевич. Вони були єдиними глядачами. На думку організатора першого дитячого огляду, Івана Душкевича, тодішнього голови Щецінського гуртка УСКТ, у Кошаліні свідомо не повідомлено жителів міста про те, що організовується тут огляд українських ансамблів, оскільки влада хотіла «приховати» українців, а не показувати їх.

Все ж таки діти, навіть попри відсутність глядачів, виступили дуже гарно. Іван Душкевич навіть пам'ятає, що в піаніно, яке використовувалось під час концерту, була зломана нога і тому мусив підставити до нього крісло, аби не сталася біда для дітей. На чергові огляди почали вже приїздити діти з Тшеб'ятова, Слупська, Битова – Іванові Душкевичу особливо запам'ятався вдалий виступ родинного ансамблю Булки. Згодом приїхали діти з Білого Бору, які з самого початку сприймалися як професіонали.

– Вже під час першого огляду я сказав, що дочекаємося ще часів, коли на свято до Кошаліна буде приїздити стільки глядачів, що буде бракувати місця до сидження. Так воно і сталося – розказує Іван Душкевич.

Зараз у дитячому святі, яке згодом перейменовано на фестиваль беруть участь перш за все діти з пунктів навчання української мови Західнопоморського та Поморського воєводств, а також української школи у Білому Борі. У другій половині дев'яностих років, з огляду на скрутну фінансову ситуацію, протягом трьох років фестиваль не організувався. Наново фестиваль відродився у 1998 р. – це заслуга голови Кошалінського відділу ОУП Ро-

мана Дрозда та секретар Любомири Керкош. На думку Романа Дрозда, Об'єднання повинно концентруватися саме перш за все на роботі з дітьми та молоддю – це мав би бути пріоритет.

Бо ж інтегруюча роль сьогоднішнього, вже XXXIII Фестивалю українських дитячих ансамблів неоцінена – цього року в Кошаліні вперше виступили діти з Вроцлава, які

перебрали на себе роль гостя фестивалю, оскільки, з огляду на скрутну фінансову ситуацію, організатори не змогли запросити ансамблю з України. Тоді показником вміння та майстерності для самодіяльних колективів з Польщі були, крім білобїрчан, саме «Вроцлавські бандуристки» та колектив «Будьмо, а то буде файно», які попри те, що існують всього рік, то все ж таки можуть успішно конкурувати з іншими ансамблями. Розкажує Юстина Сирник, вчителька, інструктор та член гуртка ОУП у Вроцлаві:

– Ми дуже хотіли, щоб наші діти могли зустрічатися і таким моментом були заняття. Зустрічаємося щосуботи. Наші ансамблі – це надбання батьків, які бачили здібності своїх дітей і не хотіли їх змарнувати. Ми вирішили показати наших дітей, щоби вони пишалися тим, що роблять. Тільки на таких заходах вони можуть познайомитися з іншими дітьми, які працюють в подібний спосіб.

Саме участь у фестивалях та різних поїздках є нагородою за те, що діти вивчають українську мову. Попри те, що вчителі нарікають на перевантаження дітей різними культурними заходами – забагато організовується зустрічей і вечорів, у яких беруть участь ті ж самі учні, то якраз фестиваль мав би бути одним з найважливіших культурних заходів для дітей. На завершення цього річного фестивалю голова Кошалінського гуртка ОУП Роман Радзівонович на зустрічі з керівниками ансамблів повідомив, що організатори хочуть міняти формулу фестивалю, оскільки вона залишалася незмінною вже багато років, а час іде вперед. Молодь могла б тоді справді інтегруватися з іншими учасниками, бо неможливо це зробити протягом кількох годин. Художній бік фестивалю – це лише один з його елементів. Не менш важливим є також інтегрування нашої молоді задля збереження національної тотожності. А найкраще це робити, коли люди є разом – вважає Роман Радзівонович. Натомість, як сказав кошалінський староста Роман Шевчик, запорукою того, що наша культура ніколи не загине є малі артисти з Кошаліна, Битова, Колобжеґа, Білого Бору, Лемборка чи Гданська, які особливо тішать. Таким чином публіка дитячих фестивалів у Кошаліні росте разом з її учасниками: колись на сцені виступав родинний ансамбль Булки, а тепер члени цієї родини є інструкторами в Гданську, Битові та Лемборку. Отож під виглядом танців, співів чи різного роду інсценізацій є не просто забава, а наше майбутнє!

Забути Україну неможливо

Андрій Сидор, Анатолій Тимошков

*Один народ, хоч різні вже країни,
Одна культура, хоч кордон між нами є.
Усі ми браття родом з України.
І не важливо, хто де з нас живе.*

Анатолій Тимошков

Друга світова війна і визначення нових кордонів між радянською Україною та Польщею призвели до того, що в межах Польщі залишилося 750 000 українців. З огляду на конфлікт між українцями та поляками на південно-східній території Польщі комуністи вирішили розв'язати українське питання. Результатом була акція «Вісла», яка призвела до примусового виселення українців з їхньої Батьківщини на понімецькі землі – маємо на увазі північну й західну території Польщі. Дана операція була проведена з 28 квітня по 30 липня 1947 р. Життя українців на нових землях було важким. Комуністична влада Польщі унеможлилювала відкриття українських шкіл, церков. Проте, після смерті Сталіна і з приходом «Хрущовської відлиги» ситуація дещо змінилася на краще. З'являються перші українські школи, було організовано Українське суспільно-культурне товариство, створюються українські музичні ансамблі.

З приходом «Солідарності» і виникненням української незалежної держави, ситуація українців у Польщі набагато покращилася. Починають діяти українські товариства, метою яких є збереження своєї самобутності, проводяться різноманітні фестивалі української культури, в більшому обсязі трансляція теле- і радіомовлення ведеться українською мовою.

І для того, щоб зберегти українську мову, культуру та й, мабуть, діаспору нашого народу на теренах польської держави, починають організовуватися обмінні програми. Одна з таких програм була створена в Вармінсько-Мазурському воєводстві. Організатором задуму став Степан Мігус, голова ольштинської ланки Об'єднання українців у Польщі. Мандруючи теренами Полісся і Волині, йому дуже сподобалася одна з перлин Острожчини – дитячий санаторно-оздоровчий комплекс «Корчагінець», директором якого є Іван Дячук. За сприян-

ням голови Рівненської обласної державної адміністрації Віктора Матчука і було підписано угоду про співпрацю.

Україна радо зустрічала своїх земляків з Польщі! Перша група українців із сусідньої до України держави прибула до табору минулого року. Велич вічнозелених сосон, чистота лісового повітря, турбота адміністрації табору, дружній колектив вожатих, цікава й насичена програма для відпочиваючих, захоплюючі екскурсії до визначних пам'яток культури України – все це створювало атмосферу, в якій панували взаєморозуміння, злагода й повага один до одного.

Дев'ятого липня 2008 р., 10.30 ранку – хвилюючий і тривожний момент. «Корчагінець» уже вдруге радо вітає наших побратимів з Польщі. Цього разу вдосконалювати українську мову, ознайомлюватися з культурою, історією й традиціями нашого народу прибули 24 дитини та три вихователі Аліна Качмар, Іван Романюк та Катерина Романюк, керівником яких став Андрій Сидор. До групи були прикріплені загонові вожаті Наталія Ярмолович та Анатолій Тимошков.

З першого дня перебування в таборі, українці з Польщі активно влилися в життя дитячого колективу. Брали участь у різноманітних і цікавих конкурсах, спортивних змаганнях, заходах. Крім цього велося активне спілкування з ровесниками із Полісся, Волині та Київщини. Також діти могли пізнати культуру Канади, Єгипту та Індії, оскільки у таборі працювала група волонтерів з цих країн.

Важливим моментом життя наших друзів стали численні екскурсії. Маршрут автобуса пройшов дорогами Почаєва, Кременця, Луцька, Рівного, Нетішина, Острога, Дубна. Зупинимося на цьому дещо детальніше...

Першим етапом нашої подорожі стала визначна пам'ятка української релігійної культури – славнозвісна Свято-Успенська Почаївська лавра. Золотоверхі куполи церков, духовне багатство храмів, захоплюючі розповіді екскурсовода Оксани Тишко подарували незабутні моменти, які назавжди закарбувалися в пам'яті юних сердець. Після відвідин Лаври, група відправилася до джерела св. Анни, де кожен з бажаючих міг скупатися в його цілющих водах.

Наступним етапом нашого маршруту стало місто Кременець, яке радо запросило нас в музей відомого польського поета-романтика Юліуша Словацького, життя і творчість котрого було також дуже тісно пов'язане з Україною. Ми мали можливість оцінити прекрасний краєвид міста, піднявшись на вершину гори Бона.

Далі кермо свого автобуса ми спрямували до міста Луцьк. Відчуті дух лицарства, побачити справжню дзвінницю, в'язницю та відвідати Музей книги ми змогли у замку Люберта. Дізнатись про історію української ікони, побачити їхню різноманітність, усвідомити їх значення, символіку ми змогли у Музеї Волинської ікони. Здійснити візит до Луцька нам допомогли директор місцевого театру Богдан Береза та його заступник Микола Самчук.

З етнографією, археологією, природою, історією, геологією, мінералогією Нетішинського краю ми змогли ознайомитися в міському Краєзнавчому музеї даного міста. У зв'язку з відсутністю АЕС у Польщі, учасники групи мали можливість відвідати її у Нетішині. Ми повер-

таємося назад і заїжджаємо до Острога. Історія переносить нас у період правління князів Острозьких. Група відвідала замок-музей, де змогла ознайомитися з побутом і культурою наших предків. Пізнавати різноманіття і цінність грошей у житті людини ми відправились до Музею нумізматики.

Завершальним етапом нашого маршруту став замок в місті Дубно. Це місце нас просто заворожило своєю історією та архітектурою. Ще в давнину воно приймало відомих гостей, серед яких були Тарас Шевченко, Оноре де Бальзак... Приємно, що дана місцевість згадується в романі Миколи Гоголя *Тарас Бульба*.

Маршрут екскурсій на цьому завершився, а от приємні враження аж ніяк. Діти отримали масу задоволення від перебування в таборі, змогли вдосконалити українську мову, більше дізнатися про історію та культуру нашого народу. Вогник радості від побаченого і водночас печалі від розлуки миготів в очах кожної дитини. Але ми повертаємося до Польщі з надією, що знову скоро зустрінемося. До зустрічі, «Корчагінець»!!!

КОРЕНІ

До століття заснування «Просвіти» в Станиславчику

Степан Заброварний

К оли сьогодні ведуться дискусії навколо суті та становлення громадянського суспільства в Україні і Польщі, то варто собі пригадати, яку величезну роль у цьому напрямку ще на світанку появи перших суспільних організацій відіграло Товариство «Просвіта». Важко було б знайти, не тільки в Україні, другу таку суспільну організацію, яка з таким успіхом піднесла з біди й темноти простий український народ, даючи йому не тільки освіту, але гуртуючи його в суцільні культурні громади, сприяла духовному відродженню української нації. Товариство «Просвіта» було на цьому полі справжнім феноменом у світовому масштабі. Можна це побачити навіть на прикладі такого невеличкого села, як Станиславчик у Перемиському повіті.

Станиславчик (первісна назва Станиславів), заснований як містечко в другій половині XVIII ст. на невеликому земельному просторі, виділеному з фільварку в Германовичах, не зміг належно розвинутися і вже за часів Австрії втратив ранг містечка і первісну назву – став селом Станиславчиком. Після знесення панщини мешканці села й надалі займалися переважно рільництвом та всяким ремеслом, а з нестачі земельних угідь шукали праці в місті. Вільний від праці час мешканці села проводили переважно в корчмі, збиралися також на бесідах у сусідів. Ще до появи «Просвіти» у селі, подібно, як у всьому Перемиському повіті, панував москвофільський дух. Товариство ім. Качковського почало діяти в Перемишлі вже в 1874 р., а філія «Просвіти» була заснована в Перемишлі щойно в 1891 р., а наприкінці 1904 р. почав свою культурну діяльність «Народний дім» у Перемишлі.

Діячі Товариства ім. Качковського у вересні 1908 р. заснували свою читальню в хаті одного з прихильників цього руху в Станиславчику. Тоді ж невеличкий гурток свідоміших українців, очолюваних Костем Паславським, готувався до відкриття в селі читальні «Просвіти». Спонував їх у цьому, а може був й ініціатором, о. Омелян Білинський, парох Германович (до цієї ж парафії належав і Станиславчик). Вже раніше (17 III 1907) о. Білинський заснував читальню «Просвіти» в Германовичах і став її головою. На початку вересня 1908 р. Кость Паславський з іншими діячами-засновниками повідомляли Високе намісництво у Львові про намір засну-

вати в селі читальню «Просвіти». Це повідомлення з іншими документами переслали до філії Товариства «Просвіта» у Перемишлі. Коли все було готове, 28 вересня 1908 р. організатори повідомляли Головний виділ (керівний орган) «Просвіти» у Львові:

«Отсим маємо честь донести, що перші загальні збори новоутвореної читальні „Просвіта“ відбудуться 4 X 1908, о год. 4. пополудні».

Водночас просили надіслати книжки для читальні і вже 2 жовтня на руки Костя Паславського надійшла посилка з книжками вагою 5,1 кг і списком книжок. У списку називалися такі книжки: *Лихоліте*, *Поученє про ґрунтові книги*, *Порадник громадський о заснованю спілок молочарських*, *Пасіка*, *Історія України-Руси (мала)*, *Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна»*, *Пиянство – нещастя народу*, *Руский співаник*, Календарі за 1904, 1907, 1908 рр.

Установчі або, як їх назвали, конституючі загальні збори читальні «Просвіта» в Станиславчику, як було плановано, відбулися 4 жовтня 1908 р. на зовні хати Григорія Заброварного. Взяло в них участь 150 (!) мешканців села і делегатів філії «Просвіти» в Перемишлі, серед них д-р Володимир Загайкевич та Василь Кицула. Головували на зборах о. Михайло Жарський з Цикова та Кость Паславський. На членів вписалося 25 осіб і з них вибрано Виділ читальні. Головою Виділу став о. Омелян Білінський з Германович. Всі інші зі Станиславчика: Кость Паславський (заступник голови), Григорій Заброварний (секретар), Григорій Андрушко (касир), Тимко Паславський (бібліотекар), Іван Паславський та Іван Мазур (заступники членів Виділу).

На зборах прочитано дві доповіді, з якими виступили: д-р В. Загайкевич (*Призначення читальні*) та Іван Кицула (*Про партію москвофільську*). У дискусії обговорено способи удержання читальні, беручи до уваги існування в селі читальні ім. Качковського. Вирішено також, що річна членська вкладка становитиме 1 корону і 20 крайцарів. Відразу на зборах зібрано 20 корон і 40 крайцарів.

Не маючи власного будинку, члени новозаснованої читальні збиралися на збори і читання книжок у хаті Григорія Заброварного, а потім постійно в хаті Костя Паславського. Там читали книжки, радилися і обговорювали свої господарські та громадські справи. За стійку національну поставу та свою громадську діяльність Кость Паславський заплатив життям – 2 серпня 1910 р. був підступно вбитий москвофілами. Як розказували старші люди, діялося це на весіллі його братанка Антона Паславського, якого дружина Марія походила з Негрибки. Село Негрибка, набагато більше від Станиславчика та розташоване ближче Перемишля, опановане було вповні москвофілами і це вони вчинили цей злочин, встромлюючи заслуженому для української справи діячеві ніж у спину.

На цвинтарі в Станиславчику зберігся намогильний пам'ятник погіблого діяча, а на ньому напис:

ТУТ СПОЧИВАЄ
КОСТЬ ПАСЛАВСЬКИЙ
ПІВЕЦЬ ЦЕРКОВНИЙ
В СТАНИСЛАВЧИКУ
УБИТИЙ

Вибух Першої світової війни 1 серпня 1914 р. перервав плідну діяльність читальні «Просвіти» в Станиславчику. Вже у вересні цього ж року, у зв'язку з розбудовою перемиської фортеці і створенням чистого поля перед другою лінією фортів, село було спалене мадярськими військами, а мешканці села виселені. Після закінчення воєнних дій, люди поверталися до села і почали відбудовувати свої дома й загороди. Ніколи було займатися культурно-освітньою діяльністю. Тож на відновлення читальні прийшлося чекати ще декілька років після закінчення війни. На перешкоді стала складна політична ситуація в Галичині (бойкот виборів українськими партіями). Та й нова польська влада, яка прийшла на зміну австрійській (по-суті, також польській), ставила різні перепони для розвитку культурно-просвітницької діяльності. У 1919 р. офіційно заборонено діяльність читалень і філій «Просвіти». Після відміни військового стану в серпні 1922 р. польська влада вимагала затвердження статуту в кожному воєводстві окремо і нової реєстрації читалень і філій. Діячі Станиславчика зверталися за дозволом заснувати читальню 24 жовтня 1924 р., а згоду отримали, як виникає з документації, щойно 23 травня 1926 р. Засновниками виступали Михайло Козьоринський, Тимко Паславський, Антін Паславський та інші.

А тимчасом населення села переживало, спричинений воєнними подіями, моральний занепад, який різко позначився, зокрема, на підростаючому поколінні. З цього приводу, в січні 1924 р. невідомий мешканець села писав до «Українського голосу»:

«Наше село, хоч близько міста, належить мабуть до найтемніших в повіті. Здеморалізована війною молодіж (майже всі неграмотні) поза гульнею, пиятикою і виспівуванням польських поганих пісень в роді „Pojechał Jasiu”, не бачить світа. Крадіжи і бійка на ножі мало що не щодня. Деякі свідоміші громадяни хотіли заложити курс для неграмотних. Курс не розпочався, бо наші неграмотні панички в краватках відмовилися ходити на курс. Колядувати на „Рідну школу”, крім Михайла Гнатика, мимо просьб, ніхто з молодіжи не пішов. Однак колядувати пішли самі старші господарі. Дня 10 І впала (наслана таки своїми) до помешкання організаторів коляди на „Рідну школу” Антона і Тимка Паславських паньствова поліція з Пікулич, пов. Перемишль, з допитами, хто робив збірку, кілька зібрано, куди відіслано гроші і чи колядники мали від староства дозвіл колядування, „bo rozchodzi się o to, żeby nie robić zbiórki na cele antypaństwowe”».

Дописувач до перемиського часопису досить гостро засуджував молодь села Станиславчика. Насправді село не було «найтемніше», адже збереглися в селі досягнення вселюдної школи з австрійських часів та читальні «Просвіти». Навколо, подалі від Перемишля, були села, де не було читалень (Велюничі, Даровичі, Конюшки). Московфільської читальні чи іншої установи не існувало вже в селі, а московфільські погляди збереглися всього лиш у найстаршому поколінні. Вся молодь вміла вже читати й писати, а деякі непристойні звичаї,

Святкування 25-ліття Товариства «Просвіта» у Станіславчику, 17 жовтня 1933; світлина з архіву С. Заброварного

що вражали старше покоління, приносили з міста, де шукали роботи. З часом майже вся ця молодь села, якщо не йшла даліше вчитися до міста й не була зайнята в господарці, то йшла до міста шукати праці і вчитися ремесла. Вдома лишалися лиш діти багатших господарів та тих, які не доцінювали значення школи.

Діяльність читальні «Просвіти» в Станіславчику відновлено в 1924 р. Перші після війни загальні збори відбулися 24 лютого 1924 р. Головою Виділу, тобто управи читальні, обрано 38-річного Антона Паславського, а його заступником сорокарічного Стефана Влоха. Інші функції виконували: писар – Михайло Гнатик, касир – Тимко Паславський, бібліотекар – Іван Заброварний, господар – Михайло Козьоринський. Крім цього обрано ще трьох заступників членів Виділу в особах Михайла Заброварного, Івана Петровського та Андрія Андрушка. Всього читальня «Просвіти» нараховувала 35 членів, в тому дев'ять чоловіків, дві жінки, тринадцять парубків та одинадцять дівчат. Серед членів 31 особа була письменна та чотири неписьменні.

У кожному неділю й в кожне свято, а пізньою осінню й зимою в довгі вечори члени читальні збиралися на сходи в хаті Тимка Паславського, сина вбитого Костя. Там вели бесіди про різні громадські справи, читали часописи й книжки. Було практиковане спільне читання книжок – одні читали, а інші уважно слухали. Дуже сподобалися слухачам зокрема такі твори, як *Смерк* Юліана Опільського, *Ланські жарти* Івана Франка, твори Степана Руданського та Григорія Квітки-Основ'яненка. Доповідей та лекцій не було кому готувати й читати. За

оцінкою філії «Просвіти» в Перемишлі, Станиславчик «сільце мале й бідне, тому читальня бореться з браком фондів, охота дуже велика. Усю роботу ведуть самі селяни, бо ніякого інтелігента в селі нема». Бібліотека читальні нараховувала 52 томи книжок, з чого одинадцять було закуплено останнього року. Випозичала їх до дому, з чого протягом року скористалося п'ятнадцять осіб, переважно молоді (13 осіб). До бібліотеки передплачувано також часописи «Народну Просвіту», «Новий час» та «Український голос».

Не маючи відповідних приміщень та інструкторів читальня в Станиславчику поки що не ввела курсу навчання грамоти ані не організувала таких заходів, як концерти в честь Шевченка та Шашкевича. Перші кроки почав ставити аматорський театральний гурток. На перший раз поставили твори А. Коцебу *Псотник* та *Перехитрили*. Повторили свій виступ у сусідньому селі Рожубовичі. За спогадами старожилів, вистави відбувалися в stodoli Степана Яреми на відповідно приготовленій сцені. Управа читальні почала робити заходи навколо будови власного «Народного дому». З річного приходу в 1924 р. 53,30 зл. було видано 50,25 зл., переважно на закуп цементу на будову дому. Доходів великих не було, оскільки річна членська вкладка становила 30 грошів, а з інших джерел також багато не можна було сподіватися. Яюсь байдуже до культурно-освітніх потреб ставилася й тодішня місцева Громадська рада.

У наступних роках діяльність читальні «Просвіти» набирала щораз більшого розмаху. До кінця двадцятих років в управі читальні були майже ці самі особи, змінюючись тільки функціями. Головою Виділу був Стефан Влох, заступником Антін Паславський, а від 1928 р. – Михайло Гнатик. До читальні, яка й надалі містилася в хаті Тимка Паславського, сходини відбувалися щоденно, кожного дня була відкрита бібліотека. Книжковий фонд бібліотеки з кожним роком збільшувався і надалі передплачувано часописи «Новий час» та «Український голос». Число членів збільшилося до 41 (25 чоловіків і 16 жінок). Підвищено членську вкладку до 1 зл. Річний прихід у 1926/1927 рр. досягнув 418,24 зл., з чого 36,50 зл. – з членських вкладок і 382,24 зл. – з фестинів. Річний розхід обмежився до 40,50 зл. (34,50 зл. видано на «Рідну школу», 4 зл. на передплату «Народної Просвіти» і 2 зл. на членський внесок до матірнього Товариства «Просвіта»).

Від 1922 р. діяв у Станиславчику хор. У 1925 р. нараховував він вже 28 членів. Переважно хор співав у церкві на великі свята та на різних концертах. Його диригентом став Михайло Гнатик, хоч на світліні, яка збереглася з того часу, як диригент посередині сидить Василь Паславський (брат Тимка), який навчався на Богословському відділі Львівського університету (якийсь час був парохом у Павлокомі). Можемо тільки здогадуватися, що Василь Паславський був ініціатором і коротко першим диригентом, а після нього хором керував уже Михайло Гнатик. Діяв також Аматорський театральний гурток. У лютому 1927 р. читальня замовила в Товаристві «Просвіта» великий календар «Червоної калини» та чотири тексти драм для театру: *Невольник*, *Ой не ходи Грицю*, *Жидівка вихрестка* та *Мартин Боруля*.

Економічна криза, яка охопила Польщу й цілий світ у 1929 р. негативно позначилася на культурному житті та діяльності культурно-освітніх установ, у першій черзі читальня

«Просвіти». Внаслідок зuboжіння населення і нестачі грошових засобів для сплати членських внесків, різко зменшилася чисельність членів. У Станиславчику стан членів знизився до 31 (19 чоловіків, 12 жінок). Одночасно з економічною кризою посилювався політичний гніт українського населення. У відповідь на бойові акції УВО-ОУН почалися сумнозвісні пацифікації українських сіл, а їх жертвами в першу чергу стали читальні «Просвіти». Крім поліційно-військових операцій антиукраїнські виступи організували також шовіністично настроєні прихильники польської ендеції, в тому студентські корпорації.

Село Станиславчик, хоч не було об'єктом пацифікації, то безпосередньо відчувало поліційний нагляд над організованими культурними заходами та взагалі над своєю діяльністю. Тому філія «Просвіти» наказувала читальням вилучати з бібліотек сконфісковані цензурою видавництва. В деякій мірі занепада праця з хором та аматорським гуртком. У хорі Станиславчика залишилось всього шістнадцять членів. Та мимо цього читальня спромоглася на деякі успіхи, що їх відображенням є касовий звіт:

з членських вкладок	34,00	на членську вкладку для Товариства «Просвіта»	4,00
з вистав і концертів	205,59	на закуп книжок	16,00
з коляди	29,50	на діловодство читальні	23,63
з забав і фестинів	50,00	Разом	43,63
з різних свят	34,90		
Разом	353,99		

На будову читальні зібрано 368,46 зл. і 140 доларів.

Цього ж року діячі читальні заснували в Станиславчику Спортивно-пожежне товариство «Луг» і включили до культурної праці всю місцеву молодь. Культурне оживлення вплинуло не тільки на загальне усвідомлення села, але й спричинилося до розбудження прагнення здобувати освіту в місті. Завдяки цьому, в 1929 р. навчалось зі Станиславчика чотирьох учнів у гімназії і чотирнадцятеро учнів у ремісничих школах. До Першої світової війни Перемиську чоловічу гімназію закінчив тільки Василь Паславський (матуру склав у 1918).

Новий період динамічної діяльності читальні «Просвіти» почався в тридцятих роках і продовжувався до вибуху війни в 1939 р. Вже на початку цього періоду віддано до вжитку новозбудований з цегли дім, що став власністю кооперативи «Народний дім». Вартість дому у звіті за 1933 р. оцінено на 3000 зл. Дім «Просвіти» складався з трьох приміщень: великого залу зі сценою, двох менших кімнат та сіней. Кімната по правому боці від входу (при сцені) служила за гардероб для аматорського театрального гуртка, а нащодень було це приміщення для бібліотеки та адміністрації читальні. В кімнаті по лівому боці від входу містилася приватна крамниця різних товарів щоденного вжитку. Власник крамниці Іван Козьоринський (син Івана) за винаєм приміщення платив читальні 5 зл. чиншу місячно.

Виразно оновився особовий склад Виділу читальні. У 1933 р. головою обрано тридцятирічного Михайла Моленду, його заступником 32-річного Михайла Козьоринського. Дальші функції займали: секретар – Ілько Ящишин (31 рік), скарбник – Ілько Дримала (33), бібліотекар – учень гімназії Степан Жеребець (21), господар – Дмитро Козьоринський (25), член – Василь Влох (30), заступники – Володимир Трухан (29), Розалія Заброварна (24) та Катерина Дримала (21). Число членів зросло незначно – до 34 (26 чоловіків та 8 жінок).

Доходи читальні зменшилися до 236,69 зл., з чого 163,30 походило з забав і фестивалів. Основну частку видатків призначено на закінчення будови дому (120 зл.). У «Народному домі» знайшов приміщення кружок «Рідної школи». Цього ж року читальня почала влаштовувати урочисті заходи та відзначати національні свята. Найважливішою подією було відзначення 17 вересня 1933 р. – ювілею 25-ліття заснування читальні «Просвіти» в Станиславчику.

У кращих умовах жвавіше почали діяти бібліотека, хор та аматорський театральний гурток. Бібліотечний фонд зріс до дев'яноста книжок (50 белетристичних, 5 господарського змісту, 5 для дітей і 30 для театру). Аматорський гурток під керівництвом Ілька Ящишина придбав вісім бічних кулісів і три ситуаційні пейзажі: вільна околиця, ліс, хата, п'ять шароварів, шість шапок (польських рогативок) та шаблі, кріси, кинджали. У 1933 р. він поставив аж вісім спектаклів: *Чар однострою*, *Душогуби*, *Невольник*, *Перешкода*, *Такий світ настав*, *Мартин Боруля*, *Перелесник* та *За батька*. Головні ролі любовників виконували Михайло Моленда та Розалія Заброварна, які пізніше стали подружжям. Мішаний хор під диригентурою Михайла Гнатика нараховував 21 члена (11 чоловіків та 10 жінок). Співав він на великі свята у церкві, на концертах і фестинах.

У наступних роках чисельність членів читальні «Просвіти» в Станиславчику систематично зростала: в 1934 р. було їх сімдесят (41 чоловік, 29 жінок), у 1935 – 71 (44 чоловіки, 27 жінок), у 1937 – 93 (60 чоловіків, 33 жінки). Та не всі члени сплачували терміново членські внески. Під час перевірки читальні, 25 листопада 1937 р. встановлено, що на 111 членів уповні вплатили внески 35 членів, частково – дванадцять, а 64 члени взагалі не вплатили вкладки. Вкладка для дорослих становила 60 гр., для доросту – 30 гр. Та мимо цього, вже від 1935 р. значно зросли доходи читальні, в основному за рахунок продажу квитків на театральні вистави й концерти. Наприклад, у 1935 р. на загальний дохід 475,18 зл. з вистав і концертів поступило 344,56 зл.

Добре діяла бібліотека, поступово збільшуючи книжковий фонд та чисельність читачів. У 1934 р. нараховувала 120 книжок, у 1935 – 143 книжки, в 1937 – 206 книжок. Бібліотека передплачувала «Наш прапор» та «Життя і знання». Поза бібліотечною передплатою до села приходили такі часописи, як «Комар», «Народна справа», «Дзвіночок», «Жіноча доля», «Змаг», «Новий час», «Українські вісті» та інші.

Новою формою праці були «відчити» (лекції), переважно з історії України, що їх читали студенти перемиської гімназії (при філії «Просвіти» в Перемишлі діяла секція студентів, а зі Станиславчика задіяні були випускник гімназії Іван Паславський, а пізніше Марія Паславська). Кожного року читальня організувала біля десяти «відчитів», на які приходило від шістнадцяти

до сорока слухачів. Деякі з них пов'язані були зі святковими заходами, як, наприклад, доповіді про «Просвіту», Михайла Грушевського, бій під Крутами, Соборність України та інші.

Без затримки діяв аматорський театральний гурток. У 1934 р. підготував він чотири вистави: *Ясні зорі*, *Зрада*, *Там де воля керує цвітом зацвіла* і *Капраль Тимко*. Та вже в наступному році тільки три, а в 1937 р. – дві. Діяв також хор під керівництвом Михайла Гнатика, хоч у меншому складі (12–18 осіб) і з дещо меншими успіхами. Та все-таки організовано концерти в честь Тараса Шевченка та Івана Франка, на Свято книжки та на 1 листопада. Разом з хором з Цикова, який славився талановитими співаками (чудові тенори – два брати Тимочки), хор зі Станиславчика брав участь у повітових заходах, таких як Свято пісні, в пошану Івана Франка, Йордан.

Війна та воєнні події розкинули давніх мешканців села по різних світах, та й село стало не таким, яким було колись.

Зараз нема кому zorganizувати концерт з нагоди століття з дня заснування читальні «Просвіти» в Станиславчику. Хай же тих кілька сторінок увічнять пам'ять тих, які на самих низах працювали над духовним піднесенням народу та будували український національний дім.

Підляський рушник

Іван Ігнатюк

Рушник появився в житті людини у період, коли вона навчилася вирощувати льон, прясти з нього нитки та ткати полотно. Рушники в українського населення, яке проживає на Підляшші, були знані ще в сиву давнину, а точніше, коли ця територія входила в склад Київської Русі, а згодом до Галицько-Волинського Князівства.

Найстарші рушники були ткані жінками (рідкі були тут випадки, щоб тим ремеслом займалися чоловіки) із льняних ниток на ткацьких верстатах простим сплетенням. Перші рушники не мали жодних прикрас і були використовувані лише до обтирання після миття і купання. У пізніший період рушники почали приоздоблювати ткацьким гаптом, т. зв. переборами, мереживом і бахромою. Коли появився перший рушник оздоблений переборами і перетиками (перетиканням), тобто технікою набирання, важко тепер усталити. Спираючись на дослідження та історичні документи, можна ствердити, що рушники оздоблені переборами були ткані в другій половині XIX ст. Це не означає, що техніка набирування на ткацькому верстаті не була тут знана в раніших віках.

Коли тільки-но появилися рушники оздоблені переборами, а у пізнішому періоді – хрестиковим гаптом або т. зв. гладдю, почали вони служити як реквізити в народних обрядах та до прикрашування інтер'єру хат, а передусім ікон, образів, дзеркал та ікон у церквах.

З появою рушників, оздоблених по двох боках переборами й перетиками, почали ткати полотно на рушники також декоративним сплетенням, т. зв. діагональним, яке у місцевій українській говірці зветься «ткання на чинувато» або «ткання на поворотку». Однак найстарші рушники з переборами були ткані простим сплетенням. На початку XX ст. до ткання рушників почали вживати бавовняні куповані нитки: основа – льон, а вуток – бавовна, або основа і вуток з бавовняних ниток. Початково береги рушників оздоблювали мереживом, виконаним вручну із льняних ниток, а згодом почали купувати фабричне мереживо. Заодно вручну зроблене мереживо, як і куплене, називали на Підляшші «брежкою». Оздоблювали теж береги рушників бахромою, робленою з льняних ниток або дошивали бахрому (в говірці «трендзлі») з кольорових вовняних ниток. Бахрому робили з основи, з якої був витканий рушник або причіпляли її до берегів рушника чи до мережива, т. зв. «брежки».

Спираючись на власну колекцію рушників (14 рушників мною сфотографованих та детально описаних) і на рушники, які знаходяться в колекції Окружного музею в Любліні (17 рушників оглянутих і описаних мною), а також на фотографії п'яти рушників, поміщених у книжці видавництва Музею в Любліні (1967) як ілюстрації до статті Тереси Карвіцької *Zdobnictwo tkackie ubiorów i ręczników lnianych północno-wschodniej Lubelszczyzny* – підляські рушники можна поділити за технікою їх оздоблювання так: 1) рушники, оздоблені (головним чином по двох боках довжини) ткацькою технікою, в тому: а) рушники, оздоблені переборами (найстарші), б) рушники, оздоблені вибіраною (набіраною) технікою на ткацькому верстаті, тобто перенесенням узорів і орнаментів із «вибіраних» («набіраних») плахт (гов. «радьон») на рушники; 2) рушники, оздоблені (головним чином по двох їх боках) ручною технікою, в тому: а) рушники, оздоблені хрестиковим гаптом, б) рушники, оздоблені простою вишивкою, т. зв. гладдю; 3) рушники, оздоблені тільки по двох берегах мереживом («брежкою») або мереживом і бахромою і 4) рушники без жодного оздоблення, тобто т. зв. прості рушники. Ці останні – це найстарші рушники. Вони були ткані на кроснах і вживані ще до кінця п'ятидесятих років минулого століття.

Найбільш розповсюдженим на Підляшші з прикрашених рушників був рушник, оздоблений ткацьким гаптом, т. зв. переборами й перетиками, тобто набиранням. Є це також один з найстарших оздоблених рушників на Підляшші. Виступав він на тій території, де була відома населенню цього роду техніка прикладного мистецтва. Рушники, оздоблені переборами, ткало і користувалося ними українське населення майже всього бывшего Володавського повіту Люблінського воєводства та досить велика частина цього населення Біло-Підляського повіту Люблінського воєводства, зокрема ця, що проживала у південно-східній його частині та у північній широкій смузі понад Бугом, яка простягається аж до річки Крна, до сіл Київець і Неплі. Перебори були також знані в деяких селах у східній частині бывшего Радинського повіту Люблінського воєводства, як, наприклад, село Колоно бл. Яблиня, тепер Парчівського повіту. В Окружному музеї Любліна знаходиться один рушник з переборами з вищезгаданого села. Оздоблювання рушників переборами зникло майже остаточно у міжвоєнний період, коли населення перестало взагалі вже ткати перебори та оздоблювати ними свій нарядний одяг.

Перебори на рушниках були ткані червоними й чорними нитками або червоними й темно-синіми чи, по-іншому, гранатовими або теж темно-червоними, які переходили в коричневий колір після фарбування їх в дубовій корі і гранатовими після фарбування ниток в шишках вільхи. Узори переборів на рушниках є геометричні і мають переважно кшталт ромбів, трикутників та «іксів». Рідше тут виступають рослинні геометризовані орнаменти. Найгарніші рушники під оглядом оздоблювання їх переборами, мереживом і бахромою виступали серед населення, що проживає над Бугом, зокрема в селі Дубогроди (по-польськи Долгоброди), гміна Ганна Володавського повіту та його околицях. Тут в прикладному мистецтві переборів переважав колір інтенсивно червоний і чорний, що на фоні білого льняного полотна, з якого був витканий рушник, давало прекрасний мистецький ефект. Рідше виступаючими рушниками (с. Матяшівка, гм. Тучна Біло-Підляського повіту і село Пахуля гм. Дубова Колода, зараз Парчівського повіту, давніше Володавського) були рушники, оздоблені технікою

«вибірання» («набірання»), тобто такою самою технікою й узорами, якими були оздоблювані рядна. Орнамент на цього роду рушникові творить шахівницю, яка складається з дрібних прямокутників зеленого, блідо-зеленого, червоного, гранатового, синього, жовтого, лілового, коричневого та інших кольорів. Часто в середині цього орнаменту знаходиться головний орнамент, який в одних селах зовуть «цибульками», а в інших – «кружечками».

Цього роду рушники почали ткати, коли настала мода ткання «вибіраних» і «плетених» плахт, інакше ряден. Був це короткий період перед Першою світовою війною та після неї. Також у тому періоді почато оздоблювати рушники хрестиковим і простим гаптом, т. зв. гладдю, бо техніка оздоблювання рушників переборами виходила вже з моди. Крім того, треба сказати, що техніка ткання переборів була дуже копітка, а покоління, яке вмilo ткати перебори, вже поволі вимирало. Оздоблювання рушників ручним гаптом тривало до кінця міжвоєнного двадцятиліття, а в деяких селах навіть на протязі невеликого періоду також після визволення Польщі з-під німецької окупації. Ще донедавна в селі Межилистя, гміна Тучна Біло-Підляського повіту, жінки оздоблювали рушники гарною хрестиковою вишивкою або гладдю. Ще дотепер у деяких хатах вище згаданого села рушники служать як прикраса образів чи дзеркал. Гарно вишитими рушниками ще тепер є оздоблювані ікони в багатьох діючих церквах на Підляшші, як наприклад: у Володаві, Межилисті. Голі та інших.

Коли йдеться про прикладне мистецтво підляських рушників хрестиковою вишивкою, то утримується тут традиційний червоний і чорний кольори на білому тлі та геометричні й рослинні геометризовані узори. Рушники, оздоблені простою, плоскою вишивкою, т. зв. гладдю, мають зелений, червоний, синій, жовтий та інші кольори та рослинні узори, тобто рослинні стилізовані. На деяких рушниках виступають також тварини, а переважно птахи. Вищезгадані рушники були ткані з льону або з льону і бавовни чи теж з самої бавовни, переважно діагональним сплетенням. Дуже розповсюдженими на Підляшші рушниками, оздоблюваними тільки мереживом і бахромою, були рушники, ткані з льону або з льону і бавовни простим сплетенням, частіше сплетенням діагональним. Мали вони застосування до прикрашування дзеркал (в гов. «люстер») і до обтирання лица й рук під час свят та врочистостей, а також для обтирання для гостей.

Підляські рушники під оглядом їхньої функції можна поділити на: 1) рушники, які служили до народних обрядів та як подарунки в тих обрядах тощо; 2) рушники, які служили як декоративний елемент; 3) рушники, які служили як головне накриття жінок і 4) рушники, що служать до щоденного вжитку (до обтирання лица й рук та цілого тіла).

Рушники, оздоблені по двох боках переборами, які служили як головне накриття жінок в давнішому народному володавському одязі, називалися завійками. Виступали вони, м. ін., в т. зв. «хмацьких» селах в околицях міста Парчева. Цього роду головне накриття жінок в деяких районах України називається теж наміткою. Також у володавському народному одязі рушником з переборами прикривали голову молоді, коли вона їхала до шлюбу.

Рушники, які служили до обтирання лица й рук, називалися «утиральниками» («втиральниками»), а рушники, що служили до обтирання посуду, називалися «стірками». «Ути-

ральниками» були звичайні рушники без прикрас або старі оздоблені рушники. За «стірки» служили старі, часто подерті рушники.

Колись оздоблений рушник відігравав дуже важливу роль у народних обрядах і звичаях українського населення Підляшшя, зокрема у весільному обряді.

Коли сват, званий у місцевій говірці «дивоснубом», ішов у супроводі молодого та його батьків на заручини до хати молодої, то був оперезаний через плече рушником, оздобленим переборами чи рушником, оздобленим технікою «вибірання» або вишитим рушником. Коли відбувалося піднесене торжество заручин, «дивоснуб» знімав з плечей рушник та в'язав ним руки молодої пари. Батьки молодих благословили їх. На погляд українських етнографів, в язичницьких часах був це головний та основний акт вінчання. У зв'язку з тим, можна зробити висновок, що оздоблені рушники існували серед руського населення Підляшшя у дохристиянському періоді.

Після заручин відбувався в хаті молодої в переддень весілля дівочий прощальний вечір, званий «віночками» (в Україні цей обряд зветься дівич-вечір). Вечором на віночки приходив у супроводі дружби, званого тут «дружком», а також дружбантів, званих «маршалками», молодий, щоб, м. ін., вручити подарунки своїй майбутній дружині та для її матері, а також уточнити годину виїзду до «винцю» (шлюбу). Під час церемонії вручення подарунків молода дарувала «дружкові» рушник, власноручно оздоблений переборами або вишитий. Також до звичаєвого обов'язку належало, щоб молода вручила як подарунок рушник, нею оздоблений, сестрі свого мужа, коли вона на другий день весілля їхала на бенкет до дому молодого.

Рушники служили давніше у підляському весільному обряді як важливий елемент прибирання мужчин у весільному поїзді («оріпаку») молодого. Дружко, тобто весільний староста, майстер церемонії, був оперезаний оздобленим рушником через праве плече до лівого боку. Також молодий, їдучи зі своїм кортежем (почтом) по молоду, щоб її забрати до шлюбу, мав прип'ятити до лівого боку до крайки оздоблений рушник. Якщо було літо, то молодий оперізував кольоровою крайкою білу, оздоблену переборами, сорочку, а коли була зима, то сукману (сірак). В останньому випадку широка крайка називалася поясом. Подібним способом були прикрашені рушниками дружбанти («маршалки») молодого. Після вінчання молодий пересував рушник з лівого боку на правий для означення зміни свого стану. Як вже вище згадано, в селах, в яких проживає етнографічна група звана «хмаками», голову молодої, крім квітів та вінка, прикрашували теж рушником з переборами.

У весільному домі молодої рушник також становив дуже важливий декоративний елемент. Образи, що висіли на стінах та дзеркало були прибрані гарними рушниками, часто витканими або вишитими молодою на своє весілля. В деяких селах на дорозі, якою їхали молоді до шлюбу, клали між коляями хліб на рушнику. Хліб той мав стелити дорогу молодим. В місці, де мала сидіти молода пара після повернення з церкви, при головній стіні (при покуті) дружко будував молодим «посадь», тобто підготовляв їм почесне місце. В стіну вбивав два кілочки, розщеплював її, а в щілини саджав колосся збіжжя, а на кілочках завішував найгарніший рушник, який мала в хаті молода. Над рушником вішав часто образ Божої Матері. Лаву,

на якій мали сидіти молоді, дружка застеляв оздобленим рушником або гарним килимом, званим в говірці «диваном». Під час церемонії шлюбу молода пара стояла на широкому, гарно оздобленому переборами чи теж вишитому рушникові. Цей рушник перед престолом розстелював під ноги молодим дружка. Також необхідним був оздоблений рушник під час виношення з комори, везіння й ділення короваю, тобто обрядового весільного хліба. До обряду, званого «перепойнами» («перепойом») дружки виносили з комори коровай на оздобленому рушникові. Коли відбувалися перепойни та ділення короваю, то рушник сповняв теж свою роль. Коровай дивив весільний староста – дружка. Перед цією церемонією прилюдно обмивав він руки і обтирав їх рушником, завішеним на плече та згодом під час краєння цього обрядового хліба обтирав в рушник жога.

На другий день весілля, коли молода їхала з весільним поїздом до дому молодого, везла з собою також коровай, зав'язаний в обрядовий рушник. Після деякого часу за молодою їхали її батьки, дідусі, дядьки та інші старші весільні гості, тобто Perezva (гов. «перездва»).

Вони також везли в подарунок для батьків молодого коровай, загорнутий в рушник. Під час церемонії вручення короваю він лежав на рушникові і був дарований матері молодого разом з рушником.

Також необхідним декоративним елементом під час церемонії вітання був оздоблений рушник. Коли молодий приїжджав зі своїм весільним поїздом по молоду, щоб забрати її до шлюбу, то батьки молодої вітали його на порозі хлібом і сіллю. Хліб і сіль лежали на обрядовому рушникові, який тримала мати молодої. Подібний обряд привітання вже молодої пари відбувався, коли вона поверталася з церкви. В цьому випадку, крім хліба й солі, на рушникові була ще пляшка горілки, яку на тарілці разом з двома келишками тримав батько молодої. Також батьки молодого вітали хлібом і сіллю пару молодих і Perezvu.

Цей стародавній слов'янський звичай вітання хлібом і сіллю гідних гостей був колись дуже поширений на Підляшші. У міжвоєнний період хлібом і сіллю, що лежали на оздобленому рушникові, вітали достойних державних та церковних гостей, які відвідували підляські села. Звичай вітання хлібом і сіллю, покладеними на оздобленому рушникові, ще де-не-де й досі зберігся по селах Підляшшя.

В обряді народження і хрестин дитини рушник давніше відігравав важливу роль. Після народження дитини і її обмиття жінка, яка відбирала дитя від породу, звана на підляських селах «бабульою» або «бабою», обтирала рушником, а також обтирала матір. У надбужанських селах таких, як Голешово, гміна Ганна Володавського повіту і Матяшівка, гміна Тучна Біло-Підляського повіту та інших, оздоблений рушник служив як реквізит при хрестинах. Жінку, котра відбирала дитину від породу, тобто сільську акушерку, запрошували на хрестини. Вона мила й обтирала дитину до хресту. Згодом брала вона участь в гостині з нагоди народження дитини. Після закінчення хрестин, мати охрещеної дитини вручала бабусі рушник, оздоблений переборами або вишитий, а в ньому буханку пшеничного хліба, кілька пар яєць та гроші. Це все було зав'язане в рушникові і було формою заплати за послугу. В надбужанських селах був давніше зв'язаний з народженням дитини та її хрещенням звичай, званий «односом». Коли

куми йшли до дитини, щоб її завезти до церкви до хрещення, несли завинені в оздоблений рушник три малі, спеціально спечені пшеничні буханки хліба, які залишалися в хаті дитини і були з'їдені під час гостини. У найближче від хрестин Різдво Христове батьки дитини пекли також три малі буханки хліба та йшли з тим, завиненим у рушник з переборами, хлібом у гостину до своїх кумів. Цей хліб був якби назад відношений до кумів, і тому той звичай називається «однос». У першому і другому випадках куми забирали рушники назад.

Коли йдеться про обряд, пов'язаний зі смертю і похороном людини, то рушник не виступав тут як обрядовий реквізит, відігравав лише роль звичайного рушника, який служив до обтирання тіла померлого після обмиття його перед «народженням на смерть», тобто вбирання покійного в «смертельний одяг».

Давніше на Підляшші був звичай, що на Великдень люди на цвинтарях оздоблювали рушниками з переборами хрести на могилах своїх найближчих. Ті рушники завішували на могильних хрестах. Той звичай ще заховався в селі Голя гміна Старий Брус Володавського повіту.

У зв'язку з тим, що тепер подекуди зникають стародавні гарні сімейні звичаї та обряди, зникає також роль в тих обрядах і звичаях оздобленого рушника, хоч в основному ці обряди зберігаються.

Також у зв'язку з масовим виробництвом різних декоративних товарів, як макати, картини тощо рушник тепер не відіграє вже такої ролі як елемент прикрашування інтер'єру сільських хат. В домівках українських гуртків вишитим рушником в багатьох місцевостях Польщі прикрашають портрет Тараса Шевченка.

На закінчення хочу сказати, що ткацтво переборів на Південному Підляшші ще зовсім не зникло. У сімдесятих роках минулого століття обдарована талантом ткаля Яніна Троцюк в селі Вирики, гміна Вирики Володавського повіту ткала перебори на конкурси, торги і на замовлення. Тепер ще тчуть перебори Антоніна Ващенко, Кароліна Дем'янюк і Станіслава Бай (померла в 2007) в селі Дубогроди, гміна Ганна Володавського повіту, а також внучка Станіслави Бай Єлизавета Залевська, яка проживає в селі Ставки, гміна Володава. Перебори теж тчуть молода жінка Станіслава Ковалевська в селі Новий Голешів (Нове-Голешово) гміна Ганна, Анна Кисіль в селі Русили, гміна Подедвір'я Парчівського повіту і Леокадія Нічипорук в селі Вілька Поліновська, гміна Константинів Біло-Підляського повіту. На виставці сучасного народного мистецтва між Віслою і Бугом, яка відбулася в 1999 р. в Будинку народної творчості в Любліні, експонувалися дуже гарні ткацькі вироби з переборами Станіслави Бай, Єлизавети і Станіслави Ковалевських, у тому оздоблений переборами рушник.

Література

- Gauda A., Wrębiak C., *Sztuka ludowa Południowego Podlasia*, Biała Podlaska 1981.
Karwicka T., *Zdobnictwo tkackie ubiorów i ręczników lnianych północno-wschodniej Lubelszczyzny [y:] Studia i materiały lubelskie. Etnografia 2*, Lublin 1967.
Świeży J., *Strój podlaski (nadbużański)*, Wrocław 1958.
Wrębiak C., *Tkactwo [y:] Współczesna sztuka ludowa między Wisłą a Bugiem*, red. A. Gauda, Lublin 1999.

«Моя втрачена мала батьківщина» Розповідь минулих літ

Михайло Шумада

Надійшов гарячий липень 1944 р. Гостинцем з Махнова в напрямі на Любичу й Томашів Люблінський тягнулись безкраї потоки радянських військ. Домінували піхотинці. Не помістившись на дорозі, йшли також ровами і придорожньою смугою. Втомлені довгим маршем і спекою, зупинились в Руді Журавецькій, щоб відпочити. На галявині біля Гнатової господарки покотом лягли на сирій землі. Російськомовний гелгот, мало зрозумілий для місцевих селян, доходив з усіх сторін, і для нас, малих дітей, видавався дуже комічним, цікавим і незвичним. Спраглим воїнам люди давали воду (декому молоко) і, спрагнені фронтових вістей, встрявали в якусь балачку. Між воїнами були й дівчата. Чорноволосі і чорноокі наддніпрянки вирізнялись своєю красою. Мама запросила їх до хати. Зайшли радо, але не самі. До них приєдналося ще двоє бійців. Посідали за столом, частувались варениками і ні на мить не розставались зі своєю зброєю. Я з цікавістю приглядався і не міг зрозуміти, чому вони так любо тримають і гладять залізний ствол своїх пепешок. Дівчата розмовляли по-українськи, були раді нашою гостинністю і обіцяли, що, повертаючись з війни, обов'язково нас відвідають. «Обов'язково заїдемо – якщо не загинемо», – запевняли дівчата. Мою дитячу душу затривожила думка, чому вони, такі гарні й молоді, мають згинуть! Таке запитання довго не сходило мені з пам'яті і в дорослому житті. Тоді від дороги доходив до нас неймовірно голосний брязкіт металу і я побіг туди, щоб подивитись. Гостинцем котились зі страшним рокотінням якісь величезні і дивовижні гори заліза, займаючи цілу ширину дороги. Це танки – пояснив мені друг Василько, який вже встиг довідатись, що це таке і до чого воно служить. Наші селяни цікаво приглядались военній техніці москалів, а якийсь надмірно цікавий боєць не забув запитати наших селянок: «Чи далеко Берлін?». Оце традиційне запитання викликало зрозуміле захоплення високим станом загальної освіти «радянської людини».

***

Фронтові війська скоро перекотились через наше село і життя повернулося до норми. Селяни займались своїми ділами, а ми з Васильком поринули в зачарований світ дитячих

ігор, пригод, казок і фантазій. Великий мурований водяний млин у нашому селі був гордістю околиці. Тут зі сусідніх селищ приїжджали люди молоти своє збіжжя, тут кипіло суспільне і громадське життя. Перед мостом була глибока вода, бо її рівень штучно підвищувався заставою, щоб мала вона силу, спадаючи звисока, обертати турбіну млинарського колеса. За млином, від сторони села, річка, долаючи водоспад млинарської шлюзи, широко розлилась і вільно пливла, спираючись на високі піщані береги. Ми з Васильком не раз обережно переходили по вузькій кладці над глибокою водою обабіч шлюзи, щоб на другому березі ріки попасти на риб'ячі стави. Там спостерігали ми за великими рибами, що ліниво плавали у штучно викопаних ставках. Ці стави мали форму широкого рову, який утворював квадратну фігуру о боці сорока метрів. В середині кожного квадрату росла трава, призначена на сіно. Кожен ставок був сполучений вузьким каналом з рікою, з якої вода вливалася до ставка, щоб з протилежного боку вузьким відпливом відпливти вниз до русла старої ріки. Отже, була біжуча вода для риб у ставку і риба ця скоро росла на хвалу і користь місцевих жителів. Літом люди траву при ставках косили, сушили і згодом складали в копиці. По певному часі з копиць возили драбинястими возами до stodol. Вози мусили поміститись на вузьких греблях, які проходили вздовж ставових ровів. Мосту не було, бо і не було потреби. Вози з сіном переїжджали мілку річку без найменшої перешкоди.

Рівень води від сторони села був дуже плиткий. Ніколи літом не перевищував півметра глибини. Піщані береги утворювали приємний пляж, який завжди принадував місцеву дітвору до будувань різноманітних споруд. З-над ставів доходив незабутній наркотизуючий аромат сушеного сіна, а від млина нісся приємний шум і плюскотіння спадаючої зі шлюзи води. Тепла вода заохочувала до плавання, бродіння і безуспішного полювання на риб'ячий дріб'язок. У чистій, прозорій воді плавали маленькі рибки, за якими ми охопе ганялись. Бували там і раки, але вони вимагали до себе більшої поваги, бо у власній обороні зуміли вхопити за руку клешнями. Береги річки закріпились високими вільхами, які своїм листям і кронами давали приємний холодок. Нам видавалось, що живемо у самому раю, бо все, що гарне, приємне й радісне, було нам дане природою. Село було з двох сторін оточене ліском. Там же щороку на Великдень парубки виготовляли з соснових жердин високі гойдалки. Там радо гуртувалась старша молодь, бо усяк хотів хоч трохи зазнати небезпечної приємності у піднебесному буянні на гойдалці. Хлопці презентували свою парубоцьку відвагу і стрімголов шибали вгору, рівняючись з вершинами молодих сосен. Дівчата з захопленням приглядались, а по певному часі, набравши охоти й відваги, самі пробували своїх сил у буянні. Робили це на загал під кінець ігор і то при конечній вимозі, щоб ніхто з дітей чи парубків не ставав близько гойдалки і не пробував їх підглядати знизу. Гойдалки були зайняті старшою молоддю у неділі і свята, нащодень вони були доступні для всіх. Ми з Васильком також влазили на ті гойдалки і добивались хоч невеликого колихання. Зусилля великі, а радість і задоволення – нечувані. У неділі завжди мусили бути вареники, це конечний атрибут українського свята. Вареники з картоплею і сиром видавались нам найсмачнішими з усіх страв світу. Нині таких вже нема, бо нині нема ніде муки чи картоплі, позбавлених хімічного вмісту від мінеральних добрив.

Тоді хімією ніхто собі не псував смаку ні здоров'я. Сир, вживаний до вареників, мав бути не звичайний, а відкладений у дубовій бочці, при тому картопля з сиром мала бути прикрашена м'ятою. Тільки так виготовлений вареник мав право називатись справжнім українським вареником... Бувало, заходжу колись до Василька, а той, хоч голодний, не їсть, тільки витягає по одному з миски пироги і, поклавши їх на коліно, з цілої сили б'є долонею. Пиріг перемінюється в коржик і знівечений падає на підлогу, де вже собака (хитаючи з вдячністю хвостом) докінчує останній етап цього виробничого процесу. Обурена мама запитала, що він виробляє, а хлопець, плачучи, каже: «тут нема м'яти». Хлопець був традиціоналістом. Як українець, він не терпів порушення рецептури національної страви... Пізніше виявиться, що у найбільш суттєвих для нас справах не тільки Василькові забракне традиційної послідовності. Василькова мама – Палазя – славилась на всю околицю своїми здібностями. Вона сама вміла зробити все, що сім'ї було потрібне. Наприклад, навесні сіяла льон і коноплі, а вже восени і зимою виробляла посторонки для упряжі і шила сорочки й штани своїм дітям. Щоб до цього дійшло, треба було рвати, мочити, сушити, тіпати, чесати, прясти нитки, ткати з них полотно, і щойно тоді з полотна шити штани чи сорочки. Все те особисто і власноручно робила «вуйна Палазя». Сама також своїм дітям робила чоботи й черевики, не кажучи вже про те, що чоловічу роботу у полі теж робила. Василько виглядав як моряк у білих (саморобних) штанах. Йдучи до школи, у полотняну торбу, крім олівця і зошита, ховав дерев'яну ложку (теж саморобну). В особі Василька вбачаю середньорічного школяра-спудея, бо видавався він автентичним пришельцем з княжої епохи. В тинетиському гаю чув я гарні гагілки, співані вечорами місцевими дівчатами і видавалось тоді мені, що одною ногою стою в прадавніх праісторичних часах. Постать Василька і пісенний відгомін дохристиянської давнини порушив хронологічний порядок мого ментального існування в часі. Тимчасом надходили нові події, які моє світосприймання зосередили на більш тривіальних, як же зловісних і жахливих справах.

На воєнній стежці

Мабуть, з фронтовими москалями докотився до нас відгомін сталінсько-фінської війни з 1940 р. Тоді появилась назва «фінка» на означення скорострільного карабіна. Ми з Васильком робили такі «фінки» з соняшникового стовбура. Такою зброєю ми радо тероризували ровесників і, наслідуючи польських жовніврів, кричали: «давай мліка, давай сира, давай масла». Наша зброя викликала великий респект у дівтори. Молодші з вдаваним переляком підносили руки вгору і в такий спосіб задовольняли наші войовничі інстинкти. Моє навчання польської мови почалось саме від тих же слів, які тільки наголосом різнились від нашого сільського говору. Воєнні інстинкти виявлялись не тільки у нас з Васильком. Одної весняної днини п'ятилітній хлопчина вибрався в гості до діда. Несподівано заступив йому дорогу бундючний гусак, що, на зразок славного Дон Кіхота, захотів дати нові докази власного героїзму. Детермінація гусячого сина була тим більша з уваги на присутність цілого гарему його дружин. Чуючи підбадьорююче гелґотіння білоперих дівиць, гусак планував дати малому добру науку, так як щоденно давав її сільським дівткам, дошкулюючи їм крилом, дзьобом, а найбільше криком.

Наблизившись до п'ятилітка, гусак був примушений модифікувати свої плани. Малий козак був готовий прийняти гусячий виклик, бо ростом були вони рівні. Хлопчина затиснув кулаки і, наголошуючи кожне слово, переконливо пояснював: «Що ти собі, собачий сину, думаєш, що я Дзебалова Мариська?... Я є Гавришко Жолондик, розумієш?... Я є Гавришко Жолондик!». Після такої презентації сил і аргументів між ворогуючими сторонами дійшло до консенсусу і до тимчасового перемир'я.

Дещо з історії села

У селі Руда Журавецька проживало певне число поляків – десь близько 17%. Були це мужчини, які у XIX ст. прийшли з польських сторін, щоб найнятися до роботи при копанні залізної руди. Заробітчани квартирували у селян і при нагоді женились з їхніми дочками. Таким чином, поставали мішані подружжя. Жінки традиційно ходили до церкви, та й дочок з собою забирали. Чоловіки ходили тільки до костела разом з синами. Поляки вкривались під такими прізвищами – Путковські, Дзебали, Скальські, Пічаки й Жолондки. Деякі з тих мішаних сімей в наступних поколіннях зовсім українізувались, але більшість твердо трималась своєї ідентичності, полонізуючи й жіночу, тобто українську частину своєї сім'ї. До українізованих поляків належали Пічаки й Жолондки. Трапився нам також нещоденний індивід. Був це пришелець з Нароля. Вважав він себе за незламного поляка, але носив чисто українське прізвище – Волошин.

Повчальний досвід минулого

Мій рід частково виводиться з села Грушка, розташованого між Князями і Верхратою. Недалеко від Грушки, в лісистій горбкуватій околиці, знаходилось село Монастир. Назва місцевості взялась від справжнього монастиря, який тут віддавна існував. Народні перекази говорять, що монастир побудовано на одній горі, де, всупереч земному тяжінню і логіці, пробивалось джерело цілющої води. Тут і моя бабуня Параскевія Подолець ходила Богу молитись, щоб чоловік її Іван повернувся з війни і щоб маленькі його діти мали батька. Тимчасом дідусь згинув у першій битві з москалями (22 серпня 1914 під Замостям), а й вона сама не пережила Першої світової війни. Гіркою була доля осиротілих діточок, з яких найстарший мав всього вісім років. І не була це одинока трагедія цієї гарної землі. За дар кривди, нужди і неволі руський народ Галичини платив величезну данину крові своїм гнобителям. Досить згадати, що галицькі українці на захист не своєї, Австро-Угорської, батьківщини, виставили 240 тисяч вояків. Не потішає нас факт, що підмосковська Україна своєму іще більшому гнобителеві Росії віддала бл. 4,5 мільйона своїх, змобілізованих на війну, синів. Велике число українців загинуло, ще більше повернулось додому інвалідами. Тяжкий досвід неволі, недолі і різних окупацій допоміг галичанам зрозуміти, що тільки власна держава спроможна оборонити їх від кривд і знуцань різних завойовників. Бажання волі поєднувалось з бажанням побудувати свою, ні від кого залежну українську державу. Саме до цієї мети починає прямувати українська громадська думка, особливо в Галичині. Навіть між простолюддям поширювались

патріотичні й самостійницькі погляди. Модними стали приказки: «жовта плахта, сині кінці; тримаймося, українці», «сидить ворог в твоїй хаті і з тебе сміється», «мала баба три сини і всі були русини». Гасла національної солідарності ширила і «Просвіта», і ОУН, і навіть український кооперативний рух («свій до свого по своє»). В нашій околиці великим авторитетом користувався отаман Симон Петлюра – герой боротьби за незалежність української нації, а ще більшим – полковник Євген Коновалець, який не годився з поразкою і закликав готуватись до нової боротьби за незалежну Україну.

У міжвоєнному періоді на Грушці вславився злою славою український куркуль Обдирко. Він часто пиячив, крадав жидів, торгував краденим та співпрацював з поліцією, яка толерувала його свавілля. Були чутки, що з вини Обдирка зазнавали переслідувань українські патріоти. В часі окупації необачний куркуль безслідно пропав. Були чутки, що увійшов він у конфлікт з українськими партизанами – упівцями.

Надходив переломний 1939 р. Назрівав польсько-німецький конфлікт. Напружені українсько-польські антагонізми, що тривали ціле міжвоєнне двадцятиліття, тепер могли спалахнути зі збільшеною силою. Треба похвалити політичну зрілість проводу ОУН, який втихомирював антипольські настрої українського населення напередодні війни з Німеччиною. В ситуації загрози польської держави, ОУН не закликала українців до дезертирства чи спротиву проти поляків. В ситуації агресії фашистської Німеччини проти цілої Слов'янщини польсько-український конфлікт відсувався на дальший план, зрештою, передбачуваний занепад польської держави мусив принести й занепад польської окупації українських земель. Мій батько, вийшовши з лікарні після операції, без вагання пішов 1 вересня 1939 р. на війну, натомість, призваний до радянської армії у 1941 р., звичайно, здезертирував.

Коли появився меч, тоді потреба захисту від нього примусила придумати щит; аналогічно – коли появилася загроза геноциду нашого народу, тоді природна потреба самозахисту довела до утворення збройних партизанських формувань. Українське населення Волині ще не забуло санаційних знущань, різних пацифікацій, дискримінацій і руйнувань українських церков, а тут же в ході війни на запіллі фронту появились нові претенденти до збройного опанування Волині.

До грабежів, терору і вбивств німецьких окупантів незадовго приєднались польські і більшовицькі партизанські загони. Злочинні свавілля цих непрошених «гостей» примусили беззахисне населення української Волині вхопити за зброю. В такій ситуації появились у 1942 р. перші самооборонні загони українських партизанів, які згодом дали почин організованій Українській Повстанській Армії.

Німецька окупація в нашій околиці

В нашій околиці вже від 1943 р. кипіла організаційна робота над розбудовою структур УПА. Будовано криївки, громаджено запаси харчів і зброї. До українських партизанів вступали молоді хлопці з власної ініціативи. Була це в основному освічена і патріотична молодь, готова до жертв. Не всіх бажуючих приймали до організації (УПА). Приналежність до української

партизанки вважалась у нас справою великої честі. Молодий Дмитро Іванюра з Журавець захотів вступити в ряди УПА з власною зброєю, яку задумав здобути в боротьбі з німцями. З тою думкою він з двома товаришами напав на німецький караул, що стояв на вокзалі в Любичі. Підступ не вдався. Зав'язалась стрілянина, в якій згинув німецький вартовий і нещасний аматор зброї.

В нашій околиці мав місце особливий інцидент. З відступаючими німецькими військами у 1944 р. йшов також відділ власовців (РОА). Домінували між ними, мабуть, жорстокі жителі кавказьких гір, бо називали їх «калмиками» (до речі, ще довго по війні у Польщі власовські відділи РОА державна пропаганда називала «українцями»). Один з їхніх кінних відділів стояв в місцевості Белжець. Одного дня (було це у червні – липні 1944) польські партизани (в народі говорилось, що це аківці) влаштували хитру провокацію. Вони підпалили приміщення, де стояли коні і, відстрілюючись, втікали на схід в сторону Любичі, де проживало українське населення. Німці дозволили калмикам покарати паліїв. Власовці щиро взялись до улюбленого діла. Увійшовши до Любичі, вони на місці розстрілювали кожного зустрічного чоловіка. Припядковою безневинною смертю згинувло тоді 35 українців.

Московське визволення

З приходом більшовиків відразу почались арешти й депортації в Сибір української молоді, яку запідозрювали в причетності до УПА. Чоловіків в молодому і середньому віці мобілізовано до радянської армії. «Москва любить свої імперські інтереси здобувати чужими руками», – говорила молодь і, рятуючись від мобілізації, втікала в ліси до УПА. Від фронтів українських воїнів тайком розходились тривожні вісті, що Москва виморила голодом багато мільйонів українських селян, а тепер хоче винищити українську молодь, без належної зброї і підготовки пхаючи її під німецькі кулемети. Відділи НКВС безустанно нищпорили по околиці в пошуках партизанів, і при нагоді завербовували до співпраці з-поміж несвідомого і продажного елемента таємних співробітників (т. зв. «сексотів», тобто «секретных сотрудников»). Сексоти допомагали ворогові винищувати місцевих патріотів і вивозити їх в Сибір. З другого боку, життя сексотів теж було непевне. І вони безслідно щезали, попавши партизанам в руки. Зимою 1945 р. фронтові радянські війська відійшли на захід, а Західну Україну опанували вірні Сталінові війська НКВС. У поборюванні українських партизанів вони нав'язали співпрацю з польськими відділами УБ (Уряду безпеки).

Фермофіли Угнівщини

Відділ УПА з Львівщини мав наказ перейти польсько-радянський кордон в районі Рави-Руської, подаючись на Закерзоння. В ніч з 1 на 2 березня 1945 р. він перейшов кордон і помандрував на захід. Російські прикордонні застави викрили противника і в слід за упівцями рушили війська НКВС. Користаючи зі сніговіїв та хуртовини, яка тоді розшалілась, загін УПА відірвався від ворога і прибув в Монастирські ліси, розквартирувавшись по хатах на відпочинок. Але недовго довелось їм відпочивати. Ніхто з цих юнаків не міг здогадуватись, що над

їхнім молодим життям зависла неухильна загроза смерті. Нікому й до голови не приходило, що у цю непривітну нічну завірюху московські злочинці з НКВС готують їм страшну загибель. Втомлені довгим маршем партизани не могли знати, що ворожу рать їхніми таємними стежками веде найбільший злочинець – українець із села Гораєць. Зрадник майстерно виконав свою ганебну роль. З його допомогою москалі тісним перстеном оточили партизан, виставляючи водночас допоміжні підрозділи для знівечення відсічі партизанам ззовні. Енкаведисти розпоряджались великими силами, їхні бійці мали білі маскуючі вбрання, а в район битви стягнули багато підвод для перевозу здобутої зброї, полонених і ранених. Трагедія розігралась вдосвіта 2 березня 1945 р. Повстанська сторожа, викривши ворога, вчинила тривогу. Першою до бою рушила чота незламного командира «М'яча», що квартирував в селі Мриглоди. Після двогодинного бою вся чота повністю була знищена. Тяжко поранений чотовий «М'яч» останнім зусиллям звівся на руки і з пістолета вбив більшовицького капітана, після чого сам дострелився. Славний командир «М'яч» (брат сотенного Калиновича) на вічні часи увійшов в пантеон заслужених борців за волю України. В недалекій Грушці нерівний бій з більшовиками вела чота командира «Дима», проявляючи велику відвагу й непоступливість. Щойно смерть командира довела до розпорошення чотових роїв, які самостійно оборонялись в оточенні. Рухомий бій з більшовиками в оточенні під Мриглодами й Грушкою в сценарії сніговійної хуртовини зафіксувався чорною датою в свідомості української Угнівщини. В нерівному бою загинули майже всі партизани, що попали в оточення. Загиблих в кількості 62 особи було поховано у братській могилі в селі Монастир біля руїн сімнадцятистолітнього монастиря. Важко поранений Дмитро Крупський перележав зомлілий під сосною, присипаний снігом і не спостережений ворогом. Віднайдений по битві партизанами вилікувався і живе щасливо донині, щоб дати свідчення правді.

Відчуття болю

Скорботна вістка з поля бою незатертим тавром закарбувалась в народній пам'яті. В трикутнику смерті (Мриглоди–Грушка–Монастир) загинули не тільки анонімні захисники нашої малої вітчизни – Угнівщини, там же полягли конкретні, відомі всім брати, сини, друзі, наречені й сусіди. Угнівщина заливалась сльозами. На жертovníку української нації поклала вона найкращих своїх синів. Вічна їм пам'ять! З поля бою не повернувся вже ніколи доброволець Дмитрів Федько, залишивши сиротами своїх німечних стареньких батьків. Безборонні попали у колгоспну неволю московських завойовників. Західна Угнівщина погубила, втрачаючи своє споконвіку корінне населення. Наставав час пожегів, вбивств, грабежів і депортацій.

Негативні наслідки битви

а) Свідчення польського офіцера

Будучи командиром внутрішніх військ Уряду безпеки повітового рангу в Томашеві Люблінському, мав я пропозицію Рава-Руського НКВС взяти участь в облаві проти українських партизан в районі Верхрата–Любича. Мало це бути на початку березня 1945 р. У пропонуваній акції я участі не взяв, виправдовуючись тимчасовою втратою боєздатності мені підпорядкованих військ УБ. Справжньою причиною моєї відмови була нехоть до москалів, які нашими польськими руками хотіли здійснювати власні цілі. Бій в районі Князі–Верхрата, що мав місце 2 березня 1945 р., відбувся без польської участі. Все-таки був я примушений негайно з'явитись в Раві-Руській у командира НКВС, щоб виправдати свою поставу і наладати співпрацю на майбутнє. Йшлося про спільні дії проти УПА. В Раві я довідався, що в бою за Верхрату взяло участь близько 2000 солдатів НКВС. Взяли вони з собою багато підвод для транспортування поранених. Підводи їм дійсно дуже придалися.

Бачив я сцену повернення переможних військ НКВС і їхні воєнні трофеї. Москалі полонених не ввіймали, але привезли скривавлені трупи своїх 95 солдатів і біля п'ятисот поранених. Це була справжня ятка. Всюди повно скривавленого людського м'яса. Дякував я Богові, що не довелось мені брати участі у цьому бою. Видно, УПА розпоряджається великими силами, якщо завдала москалям таких тяжких втрат...

Мені в руки попало двоє німецьких фашистів, яких я наказав розстріляти на місці. Згодом виявилось, що це не німці, а жиди. Не моя вина, що прізвища їхні цілковито німецькі. За таку помилку військовий суд дав мені п'ятнадцять років тюрми. Ось чому я тепер знайшовся разом з тобою, упівцем в одній в'язниці...

Таку розповідь польського офіцера УБ вислухав його тюремний спів'язень, стрілець УПА Іван Вальницький (псевдонім «Війт»), який з подробицями розповів про це авторові цього допису.

б) «Нина Гавриловна из далёкого Брянска сообщает»

Мій чоловік – майор, офіцер Радянської Армії. Він робив усе, щоб не попасти на службу у «Западную Україну». І не тільки він. У нас в Росії віддавна домінує погляд, що це край для нас, руських, вкрай непривітний і навіть небезпечний. Кажуть, що регіон цей заселений різними українськими націоналістами і весь час прагнуть до сепарації і до побудови суверенної української держави. Самі знаєте, що це фантасти і мрійники, а їхні прагнення нереальні, бо ж Москва ніколи не погодиться на існування незалежної України. Бачите, це велика політика, а наш малий, суто особистий інтерес полягає в тому, щоб не попасти в руки отих «западников» і безслідно не пропасти. Може, тепер побоювання наших росіян надто великі і не до кінця оправдані. То ж маємо вже 1985 р., ніби панує мир і міжнаціональна дружба. Хоч все те

– відірвана від дійсності теорія, але мої земляки свою нехить до «западників» і побоювання висмоктали не з пальця, але з конкретних історичних фактів, які мали місце в недалекому минулому і які, на жаль, формують погляди теперішнього покоління. Бо ж подивіться: мій дядько, рідний брат мого батька служив під час війни у відділах НКВС. Його частина стояла в Західній Україні в містечку Рава-Руська. Там же зимою 1945 р. над самим польським кордоном дійшло до великої битви з «бандерами», тобто з українськими партизанами. Дядько розповідав, що бандерівці попавши в оточення, загинули всі, але жоден з них не здавався, воюючи до останньої краплі крові. Такий же то зятятий народ – «еті западніки». Після битви виявилось, що з нашого боку було дуже багато вбитих і багато соток поранених. Кажіть самі – чому то наші хлопці мають гинути вже в мирний час і то в межах своєї держави? Чому в Росію мають привозити трупи наших солдатів і то саме з тої нескореної Західної України?!

Коли я вибиралася в гості до своєї подруги на Волинь (а її чоловік також офіцер), то моя мама й сусіди довго відмовляли мене від цієї поїздки. «Вважай, бережись, знай, куди їдеш» – дбайливо давали мені пересторогу...

У нас, дітей Угнівщини, свій погляд на трагедію нашої малої батьківщини, у польського офіцера – дещо інший, а «Ніна Гавріловна» споглядає на нас, як на смачний кусок м'яса, призначений для неї до консумпції. Як бачимо: у кожного свій погляд, а між нами є ще такі, що й досі власного погляду у власній справі не мають. Нарешті хочеться сказати: «Хвала переможеним» і «ганьба недумаючим».

Повернення на батьківщину південних і північних лемків: порівняльні аспекти

Роман Кабачій

Повернення південних лемків у рідні околиці з переселення у іншу країну¹ – явище безпрецедентне у історії трансферів у Центрально-Східній Європі. Те, що по 20–30-х роках проживання на новому місці переселенці масово добивалися можливості повернення на землю предків, долали адміністративні і державні кордони, аби відчуті себе вдома, гідне подиву і пошанування. Подібно відбувалося лише протягом короткого часу під час обміну населенням між Польщею і Українською РСР, коли на Північну Лемківщину поверталися вже виселені в Україну родини, що провадили агітацію проти дальшого виселення. Тільки до Горлицького повіту прибуло з СРСР біля чотирьохсот осіб² (зрештою, усі вони були виселені пізніше або до УРСР вдруге, або в рамках акції «Вісла» на захід Польщі). Пізніше повернення стали неможливими через посилення охорони на кордонах. Яцек Новак узагалі відкидає можливість рееміграції, пишучи як про лемків в СРСР, так і про поляків із колишніх «східних кресів»³.

Інші приклади повернення на батьківську землю знаємо лише у межах однієї держави. Виселені на понімецькі землі північні лемки почали повертатися лише в 1950-х роках, і у набагато менших масштабах, ніж то сталося на Словаччині. До того «теоретично землі, з яких були вивезені, могли стати об'єктом рееміграції, однак перших десять років на це не дозволяла тодішня влада»⁴. Інший приклад – це повернення з німецько-чеського прикордоння угорців зі Словаччини, котрі у рамках «трудових повинностей» були там розселені (за різними даними від 41 до 75 тис. чол.). У перший же рік в район середньої течії Дунаю повернулося біля 10–15 тис. угорців⁵. У Радянському Союзі з часом повернулися на малу батьківщину чеченці й інгуші.

¹ Ширше на тему переселення (оптації) з Пряшівщини на Волинь див.: Р. Кабачій, *Проблеми адаптації переселених з Холмищини та Південної Лемківщини українців у Волинській області (1945–1948 рр.)*, «Український альманах» 2005, Варшава 2005.

² М. Мушинка, *Лемко на фоні Радоцини. До 50-ліття Володимира Шуркала*, Пряшів 2001, с. 26.

³ J. Nowak, *Zaginiony świat? Nazywają ich Łemkami*, Kraków 1994, s. 81.

⁴ Там само.

⁵ *Проблема выселения венгров из Чехословакии [у:] Национальная политика в странах формирующегося советского блока*, Москва 2004, с. 258–259.

Тепер розглянемо внутрішні (чехословацькі) аспекти, що уможливили повернення т. зв. оптантів (переселенців з Чехословаччини до СРСР) з України, часами навіть йому сприяли. Для глибшого розуміння сутності реоптації та для порівняння і проведення аналогій з подібними процесами візьмемо явище повернення у Прикарпаття депортованих у 1947 р. на землі Нижньої Сілезії та Любуської землі північних лемків. Об'єднає обидва процеси твердження, висловлене польським лемком Стефаном Гладиком: «Лемко в генах має записаний код повернення. Просто лемка тягне на своє...»⁶. Наскільки справдилась дана теорія по відношенню до оптантів і жертв акції «В», спробуємо оцінити нижче.

Як одні, так і інші лемки мали поважні перепони на шляху до повернення. У випадку оптантів це був державний кордон, а у випадку виселенців на понімецькій землі – фактори зовсім іншого плану, котрі можливо, ставили польських лемків перед більш міцнішими до поконання завданнями. Перша різниця – це сукупне проживання перших і розпорошеність других. Хоч деякі польські дослідники твердять, що «немає достатніх даних, щоб однозначно визнати, що ступінь розпорошення на терені Вроцлавського воєводства був спрямований і породжений із бажання розбити суспільні зв'язки, що існували поміж населенням, переселеним в рамках акції „Вісла”»⁷, факт залишається фактом: майже стопроцентний рівень сукупного проживання лемків до депортації був розбитий нею дощенту. Анджей Квілецький наводить дані, за якими лише колишніх мешканців с. Фльоринка розселено у шести повітах, тридцяти місцевостях (60 родин опинилося в Україні). Якщо раніше лемки жили у двох воєводствах, п'яти повітах Польщі, то після виселення у восьми воєводствах і 45 повітах⁸.

Коли ж звернемося до історії розселення оптантів, то побачимо, що розселено їх було у південно-східних районах двох областей України. Коли за Іваном Ванатом, переселенці у Волинській області були розміщені у семи районах⁹, однак якщо брати до уваги сучасний адміністративний поділ (15 районів порівняно до 30 попередніх), переселенці з Чехословаччини були поселені в чотирьох районах: Луцькому, Горохівському, Ківерцівському та в с. Купичів Турійського району¹⁰. Причому відомо, що заради зіткнень між переселенцями із Польщі та Чехословаччини київські урядники радили селити останніх компактно в окремих селах¹¹. Якщо у переважній масі оптанти потрапили до колишніх чеських колоній чи принаймні чеських вулиць¹², то лемки на Сілезії являли собою «пізнішу осадницьку хвилю на цьому терені, більш того, досить велику хвилю. У 1947 р. значна більшість маєтків була вже

⁶ Н. Кравчук, *У лемка код повернення – в генах*, «Наше слово», № 12, 24 III 2002, с. 4.

⁷ J. Żurko, *Rozsiedlenie ludności w ramach akcji „Wisła” w dawnym województwie wrocławskim. Oprac. materiałów źródłowych*, Wrocław 2000, s. 13.

⁸ A. Kwilecki, *Łemkowie: zagadnienie migracji i asymilacji*, Warszawa 1974, s. 114–116.

⁹ І. Ванат, *Волинська акція: обмін населенням між Чехословаччиною і Радянським Союзом навесні 1947 р.*, Союз українців-русинів Словацької Республіки, Пряшів 2001, с. 51.

¹⁰ Р. Кабачій, *Проблеми адаптації переселених з Холмщини та Південної Лемківщини українців у Волинській області (1945–1948 рр.)*, «Український альманах» 2005, Варшава 2005, с. 160.

¹¹ M. Šmigel', Š. Kruško, *Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946, Koordinačný výbor reoptantov Slovenskej republiky v Prešove*, Prešov 2005, s. 147.

¹² С. Крушко, *Оптанты*, Пряшів 1997, с. 93.

зайнятою, безсумнівно були зайняті найкращі землі¹³. Пошук кращого житла посилював розпорошеність і без того розбитої групи.

Йдеться про те, що від самого початку комунікація поміж оптантами була налагоджена у кращий спосіб, ніж серед лемків на заході. Тому перші могли вже наступного року спромогтися на організовані між кількома селами «акції повернення». Приміром, у першу неділю після Петра й Павла, 15 липня 1948 р., рушили 75 сімейств – вихідці з різних сіл Пряшівщини, які потрапили до Квасилова¹⁴, і – як подає С. Крушко – з околиць, причому затримано їх міліцією у Грушвиці – ще одному заселеному оптантами селі¹⁵. Михайло Шкурла говорить про існування між краєнами «таємної сітки активістів для скликання зустрічей, збирання підписів під документи»¹⁶. Натомість лемки у Польщі, котрі хотіли повернутися додому, підпадали під подвійний контроль – влади¹⁷, а теж осадників, які під впливом стереотипу вважали їх «бандитами-українцями»¹⁸.

Величезне значення при формуванні бажання повернутися мало відношення до повернення населення титульної нації – чехів і словаків з одного боку, і поляків з іншого. Той факт, що в русинів у Словаччині не було жодного конфлікту із представниками більшості в краї¹⁹, творило образ приязної країни, котра тільки й жде, аж її вірні сини повернуться з виселення на чужину. Інша справа, що так не сталося у реальності, коли реоптантів (з жалем пишуть автори *Опції*), «котрі повернулися на свою рідну вітчизну, вже не вважають за русинів і словаків [...]. Однозначно для багатьох і на довгий час стали росіянами». Для С. Крушка і М. Шмігеля це явище «незрозуміле»²⁰. Очевидно, кілька десятків років переконування самих себе, що вони є «чехословацьким народом», спричинили в оптантах по поверненні тим більше саморозчарування.

На польській Лемківщині справа виглядала дещо інакше, бо по-перше, різниця поміж лемками й поляками була більш помітною, ніж між словаками й русинами, а по-друге поль-

¹³ J. Žurko, *Rozsiedlenie ludności w ramach...*, s. 15–16.

¹⁴ П. Закутянський, *Доля була дуже скупою (До 50-річчя переселення-оптації зі Словаччини в Україну)*, «Нове життя» 1997, с. 5.

¹⁵ С. Крушко, *Оптанту...*, с. 176.

¹⁶ *Čo dala – vzala našim rodákom optácia, Zborník z medzinárodnej konferencie k 55. výročiu optácie a presídlenia*, ed. M. Gajdoš, Košice – Prešov 2002, s. 90.

¹⁷ Зазвичай Управління безпеки (Польщі) було добре поінформоване щодо настроїв населення, товариських недалеких виїздів настільки, що можна було майже завжди у властивому часі втрутитися; див.: *Проблема выселения венгров из Чехословакии* [у:] *Национальная политика в странах формирующегося советского блока*, Москва 2004, с. 40.

¹⁸ J. Nowak, *Zaginiony świat?...*, s. 81–82.

¹⁹ Приховане протистояння відчували хіба що лідери русинсько-української меншості, натомість більшість населення мало зі словаками стосунки, подібні до описаних Д. Ройковичем на засіданні УНРП: «Замість культурної свободи штучно нам була нав'язана мовна суперечка, замість ясної національної приналежності охрещували нас назвами, перейнятими у наших природних ворогів. Ми повинні були бути безликими русинами, руснаками, русняками тільки тому, що народ не міг усвідомити своєї національної приналежності до етнографічного тіла свого материнського народу. Стара тактика всіх наших недоброзичливців. Чи ж не ту тактику застосував до нас і фашистський [словацький – Р.К.] уряд, коли, посилаючись на свої псевдослов'янські почуття, застосував усі міри до того, аби не допустити нас на сцену політичного життя в той час, коли німцям і навіть мадярам дозволено мати свої політичні партії. Нам було запропоновано бути переслідуваними „русинами“ або, у кращому випадку, перетворитися на греко-католицьких словаків»; див.: І. Ванат, *Матеріали до історії Української Народної Ради Пряшівщини (1945–1952)*, Пряшів 2001, с. 33.

²⁰ М. Šmigel', Š. Kruško, *Opcia. Proces optacie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946, Koordinačný výbor reoptantov Slovenskej republiky v Prešove*, Prešov 2005, s. 173.

сько-український конфлікт та пов'язане з ним національне упередження розповсюдилося також на лемків, котрі намагались повернутися на рідну землю. На місцях влада і польська людинність дивувалися, як центральні органи дозволили повернення. Деякі поляки покидали села після рееміграції лемків (напр., с. Кункова)²¹. Яцек Новак описує випадок, коли один «поверненець» приїхав у гості до іншого за тринадцять кілометрів і, природно, говорили по-своєму. То польський міліціонер їм це заборонив, аргументуючи, що «тут Польща, а не якась там Україна»²².

Найголовнішим фактором, що уможливив масові повернення з Волині на Словаччину, була наявність родин переселенців, а також більшості етнічної групи південних лемків, яка й надалі проживала у своїх давніх селах. Основним методом повернення був виклик від родини, у якому було вказано забезпечення реоптантів на перших порах житлом, працею, медичним обслуговуванням. У шістдесятих роках підтримала реоптантів також місцева влада на Східній Словаччині²³, чого не можна сказати про часи повернення т. зв. «чорнобильців» у дев'яностих роках. Чимало переселенців повернулося на Пряшівщину шляхом приїзду в гості²⁴, шукаючи потім можливості отримання тимчасового, а згодом і постійного громадянства. Цікавим феноменом було прибуття з УРСР поодиноких польських лемків. Приміром, Марія Бішко з Блехнарки була викликана на Словаччину колишніми господарями квартири, у яких вона жила у Вишньому Тварізці в молодості; народжену в Мушинці Вікторію Кочанську «втягнула» тітка з Тарнова на Бардіївщині. Обидві залишилися на постійно²⁵. Микола Мушинка признався у тому, що особисто перетягнув на батьківщину однофамільця Міхала Мушинку як рідного брата²⁶. Натуральним способом легального залишення на території Чехословаччини був шлюб. Траплялися випадки фіктивних шлюбів зі старшими за віком людьми²⁷, ріднею, які після надання дозволу постійного місця проживання розривались через розлучення. «Але і таким чином виникло багато добрих родин», – пише С. Крушко²⁸.

Якщо словацькі лемки уявляли принаймні до кого писати і просити про допомогу у поверненні, то польські лемки переважно робили розпізнання «всліпу». Писали до знайомих поляків з рідного села, щоб ті вказали, як звуть господарів їх колишньої садиби; пізніше вже писали до тих осадників із пропозицією відкупити хати й землі. Ціна «відступного» для поляків становила від кільканадцяти до кількох десятків тисяч злотих (до реформи). Деякі поляки дурили лемків, бо брали гроші за винайомані (напр. від держави) будинки²⁹. Випадків, коли мусили відкуповувати своє, було багато. Яцек Новак наводить приклад, коли самі польські осадники зробили письмову

²¹ K. Pudło, *Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska. 1947–1985*, Wrocław 1987, s. 174.

²² J. Nowak, *Zaginiony świat?...*, s. 82.

²³ M. Śmigiel, Ś. Kruško, *Opcia. Proces opcie a presídlenia...*, s. 169–170.

²⁴ За словами Яна Лишівки, «виклик мав бути хоч від цигана». Спогади Яна Лишівки, 1933 р. н., уродженця с. Вишній Тварожець, окр. Бардіїв, жителя Люботич (Пряшів).

²⁵ Р. Кабачій, *Лемкині. Кожна із депортованих із Пряшівщини на Волинь мала свою долю, родину, свою маленьку батьківщину*, «Україна молода», № 58, 30 III 2006, с. 12.

²⁶ *Čo dala – vzala našim rodákom optácia...*, s. 61.

²⁷ Описано випадок, коли 65-річна вдова приїхала у гості до сестри і вийшла заміж за ще старшого дідуся лише заради того, щоб «притягти» до себе чотирьох синів із родинами; див.: *Čo dala – vzala našim rodákom optácia...*, s. 70.

²⁸ С. Крушко, *Оптанті...*, с. 178.

²⁹ K. Pudło, *Łemkowie. Proces wrastania w środowisko...*, s. 161, 172.

пропозицію колишнім господарям-лемкам, щоби ті приїхали і відкупили у них «своє»³⁰. Явище відкуповування колишнього господарства було характерне і при реоптації на Словаччину, з тією тільки різницею, що часом свою хату треба було купувати у своєї ж рідні чи сусідів³¹. Швагер Марії Бабак мусив відкупити хату у Вишньому Мирошові у рідного брата³².

Наявність «родинного» фактора на Пряшівщині і відсутність його на польській Лемківщині спричинили різницю у підході до місця оселення при поверненні. Реоптанти в перші місяці по поверненні чулися під негативною пресією з боку рідні, яка вважала, що бідні родичі «з Руска» мають бути до кінця життя їм дякувати за визволення з радянського «раю». Анна Шкінтік згадує, що найгірше почувалася в домі у свекрухи в Шамброні, поки чоловік шукав роботу, а коли переїхали до Пряшева, то «вже було добре». Її свекруха навіть на рідну дочку, що повернулася з Союзу, дивилася як на пусте місце: витіснила її у свідомості як члена родини³³. Очевидно таке відношення було пов'язане передовсім із боязню «корінних» русинів втрати матеріальних цінностей – землі, господарств у зв'язку з реоптацією. На думку Івана Ваната, «переселенська акція до якоїсь міри сприяла розв'язанню наболілих соціально-економічних проблем значної частини знедолених селянських родин Пряшівщини [...]. Залишені переселенцями земельний і житловий фонди якоюсь мірою сприяли полегшенню життєвих умов багатьох родин підбескидських сіл у тяжкі повоєнні роки»³⁴. Тому ситуація не сприяла оселенню реоптантів у колишніх селах: С. Крушко свідчить, що у Хмельовій осіло лише три із 29 родин, які повернулися з СРСР³⁵. Велике значення у розквартируванні реоптантів у містах мало забезпечення робітників житлом на новопосталих підприємствах, – Кошицькій гуті, Бардіївській взуттєвій фабриці тощо. «Мало хто оселився у рідних селах»³⁶, ще менше – на рідних обійстях», – висновок авторів *Опції*³⁷.

Те, що в Польщі на Лемківщині поляки становили прибулу більшість, а «місцевих» лемків не було зовсім, усталило у поверненців переконання, що то вони, хай нечисленні, а не поляки, є правдивими господарями цієї землі. Те, що на Західних землях вони почувалися «на чужому», вселяло дискомфорт і невпевненість у майбутньому, натомість на Лемківщині почувалися «у себе»³⁸. Наприкінці вісімдесятих років Казімеж Пудло писав, що «процес поновної суспільної адаптації, особливо поляків [виділення моє – Р. К.] триває вже майже тридцять років і ще не закінчився. Певніше відчувають себе там лемки, навіть у селах, де польське населення пере-

³⁰ J. Nowak, *Zaginiony świat?...*, s. 90–91.

³¹ M. Śmigiel, Ś. Kruško, *Opcia. Proces opcie a presidlenia...*, s. 173.

³² Спогади Марії Бабак (з дому Юрек), 1931 р. н., уродженки с. Вишній Мирошов, окр. Свидник, жительки м. Бардіїв.

³³ Спогади Анни Шкінтік (з дому Бобко), 1936 р. н., уродженки с. Ториски (Ториса), окр. Сабинів, жительки м. Пряшів, та її зовиці Марини Шкінтік, жительки м. Первомайськ Луганської області.

³⁴ I. Ванат, *Волинська акція: обмін населенням між Чехословаччиною і Радянським Союзом навесні 1947 р., Союз українців-русинів Словацької Республіки*, Пряшів 2001, с. 123.

³⁵ *Реоптанти – люди між Волинню і Пряшівщиною. Розмова зі Степаном Крушком, головою Координаційного комітету реоптантів у Словацькій Республіці*, «Пороги» 2006, № 5–6.

³⁶ Серед моїх респондентів (опитування відбувалося лише серед міських жителів), 80% реоптантів повернулися не до свого колишнього місця проживання; 20% приїхали до свого села, але ненадовго.

³⁷ M. Śmigiel, Ś. Kruško, *Opcia. Proces opcie a presidlenia...*, s. 172.

³⁸ J. Nowak, *Zaginiony świat?...*, s. 84.

важає»³⁹. Лемки ціленаправлено вибирали села, де процент поляків уже був меншим, або ж села взагалі стояли пустою. Таким чином у Воловці, Бортному, Блехнарці, Білянці, Конечній, Кунковій села перетворилися на лемківські у більшості. Типовим явищем був «відплив» польської людності із сіл, де лемки почали переважати. Наприклад, коли до Білянки повернулося двадцять родин лемків, одразу виїхало п'ять родин поляків⁴⁰. Фактор неконечності осідку на колишній господі добре описаний на прикладі голови Об'єднання лемків Стефана Гладика: «Повернувся в рідні сторони, але не в рідне село. Купив у Білянці хижу і кусьок землі та почав приживатися, щоправда не на вітцівському, але все-таки на лемківському»⁴¹.

Між реемігрантами побутує переконання, що «правдиві лемки живуть на Лемковині»⁴², – ця позиція відрізняє північних лемків⁴³ від реоптантів, яким ішлося про повернення до краю предків, фактично до країни попереднього проживання. Тут маємо приклад розбіжності із ідеалізацією та реконструкцією омріяного краю. Для реоптантів ціллю була Чехословаччина, у більш вузьких категоріях можливо Бескид, гори. «Рідна Чехословаччина», «найкращий день у житті, коли прибув на Словаччину», – з такою семантикою зустрічаємося у книзі споминів М. Шкурли⁴⁴. Уявити, що лемки написали б щось на кшталт «рідна Польща», важко. Ймовірно, ця невідповідність пояснюється нерозповсюдженістю серед південних лемків терміну Пряшівщина, який не має у державі гласної підтримки. Русини Словаччини не можуть географічно окреслити своєї батьківщини, у їх описах малої вітчизни домінує опис рідного села і його околиць, натомість не відчувається єдність між уродженцями Старолюбівнянщини і Снинщини, не говорячи про спільність між південними й північними лемками. «Домислюємо, – пишуть автори збірної праці *Русини/українці у віддзеркаленні півстоліття*, що більша частина русинів/українців не знає власної історії»⁴⁵. У риторичі словацьких реоптантів у Польщі «поляки виганяли поляків»⁴⁶.

Лемківський патріотизм лемків Польщі набагато сильніше розвинений, ніж русинський у Словаччині. Навіть переселенки-лемкині з Польщі, що живуть тепер у Пряшеві й Бардієві, твердять про «бідну батьківщину Лемківщину, гори, ліси», про те, що «лемки раніше були великий і знаний народ»⁴⁷. Коріння криється у тому, що русини як термін ідеологічно розмитий: це і стара самоназва усіх українців⁴⁸, і назва народу твореної П. Маґочієм та його послідовниками великої Рутенії – від Попраду до Марамурешу, і назва суто словацьких українців – південних

³⁹ K. Pudło, *Łemkowie. Proces wrastania w środowisko...*, s. 175.

⁴⁰ A. Kwiłdecki, *Łemkowie: zagadnienie migracji i asymilacji*, Warszawa 1974, s. 199–200.

⁴¹ Н. Кравчук, *Улемка код повернення – в генах*, «Наше слово», № 12, 24 III 2002, с. 4.

⁴² J. Nowak, *Zaginiony świat?...*, s. 96.

⁴³ «Розуміємо, що саме та невелика частина лемків, що в даний час є на рідних землях, у великій мірі є запорукою збереження нашої ідентичності»; див.: М. Горбаль, *Ми – українці з Лемківщини*, «Наше слово», № 48, 27 II 2005, с. 6.

⁴⁴ M. Škuria, *Odsudeni do raja. Neuveritelne pribehy na ceste za štastim*, Svidnik 2004, s. 42, 160.

⁴⁵ M. Gajdoš, St. Konečný, M. Mušíňka, *Rusini/Ukrajinci v zrkadle polstoročia*, Prešov – Užhorod 1999, s. 5.

⁴⁶ Спогади Міхала Рибовича, 1938 р. н., уродженец с. Якуб'яни, окр. Ст. Любовня, жителя м. Бардіїв, та його дружини Анастасії (з дому Золоташко).

⁴⁷ Р. Кабачій, *Лемкині. Кожна із депортованих із Пряшівщини...*, «Україна молода», № 58, 30 III 2006, с. 12.

⁴⁸ «Русин – давня назва українців, походить від слова Русь. Русинами вважали себе Богдан Хмельницький, Іван Франко, Ольга Кобилянська, Василь Стефаник, Августин Волошин. Врешті, до 1939 року поляки називали русинами українців Галичини, а чехи – українців Закарпаття»; див.: О. Гаврош, *Дорога в нікуди. Спроба створити новий народ зазнала фіаско*, «Політика і культура», № 27, 1–7 VIII 2000, с. 27.

лемків і бойків Снинщини. Назва ж лемки – чисто локального навантаження, яка почала розповсюджуватися в народі з середини на початок ХХ ст., а ще раніше – серед інтелігенції. Як пише М. Пецух, «гордість з того названя серед лемківської інтелігенції почалася проявляти юж в другій половині ХІХ ст., коротко по першых працях з інформаціями про лемків»⁴⁹. Розуміли ідейну силу цього терміну й деякі південні лемки. Так, Іван Мацинський, свого часу голова Культурного союзу українських трудящих, намагався поширити його ареал на Словаччині, однак вдалося йому переконати хіба що самого себе: «Я лемко, як і ви, бабцьо із Команчі / І ваше горе – і мій великий біль – / невтримний, непригаслий... / Він спільний біль / і ваш, і мій»⁵⁰.

Фактично при поверненні північних і південних лемків формувалися різні типи викреованої уваго батьківщини. Для оптантів це була передовсім затишна чехословацька держава. Більшість реоптантів згадує із жалем про минулі часи соціалізму в Чехословаччині, у розквіт якого їм довелося повертатися. Реоптанти з дев'яностих років (т. зв. «чорнобильці»⁵¹) взагалі їхали переважно з суто прагматичною метою жити у країні з ліпшим достатком. З групою кошицьких «чорнобильців» мені довелося спілкуватися з нагоди підготовки до виборів до парламенту України 26 березня 2006 р. Деякі з них мають тільки «бабку словачку», про Пряшівщину як етнічну цілість поняття мають віддалене; основні проблеми які їх зараз турбують, – це унормування виплат пенсій з України і перерахунок тих коштів відповідно до словацьких умов життя.

Лемківщина у порівнянні з понімецькими землями не виглядала так атракційно для польських лемків. Деякі лемки на заході, відкрито говорячи про швидке повернення, розпочинали власне такі господарчі ініціативи, які вказували на їх намір залишитися довше. Тому, припускає А. Квілецький, певна частина лемків хоч висловлювала бажання виїзду (а чинила це або з огляду на групову солідарність, або піддаючись певним зразкам поведінки), реально не думала про повернення⁵². Залишалися відповідно міцні господарі, з великими родинами. На Лемківщину поверталися ті, які й далі відчували на заході дискомфорт. На рішення про повернення впливав ступінь ідеалізації минулого, вік емігрантів, та надія на суспільно-культурне відновлення минулого, тобто відродження Лемківщини як такої⁵³.

Основною різницею є фактично підхід до рееміграції, з одного боку економічний, а з другого психологічний. Якщо оптанти на Україні як психологічно, так і економічно почувалися гірше, то лемки на Сілезії чулися гірше тільки психологічно, натомість їхнє господарче становище поліпшилося. Тоді коли М. Шкурла пише про те, що «ні українці [волиняни – Р. К.], ні оптанти не могли нічого доброго навчитися від чехів, бо з ними разом не жили, газдувати тому порядно не вміли», і взагалі що «наші люди вчили українців, як мають обробляти ґрунт,

⁴⁹ М. Пецух, *Лемки і Лемківщина – назва, «Наше слово»*, № 31, 31 VII 2005, с. 6.

⁵⁰ І. Мацинський, *Пристітніки*, Пряшів 1968, с. 134.

⁵¹ Чому беру в лапки слово «чорнобильці»? Тому що часто був то лише привід для зміни громадянства. Марина Шкінтік розповідає про свою дочку, народжену на Луганщині в родині оптанта: «Пам'ятає, яка була важка ситуація в Україні на початку 90-х? То ми з її батьком прийняли рішення, щоб вона виїхала як словачка на батьківщину предків. Тепер я шкодую такого рішення». Дочка вийшла заміж у Пряшеві за словака, з рештою реоптантів не має зв'язку, окрім своєї родини; див.: М. Gajdoš, S. Konečný, M. Mušinka, *Rusini/Ukrajinci v zrkadle...*

⁵² А. Kwilecki, *Łemkowie: zagadnienie...*, s. 202.

⁵³ J. Nowak, *Zaginiony świat?...*, s. 84.

як його любити»⁵⁴, то лемки навпаки чимало корисного привезли з заходу на Лемківщину. Не ставили вже дерев'яних хат, а лише муровані. Як самі визнають, «живучи на західних землях, багато чому навчилися»⁵⁵. Ті лемки, що поверталися, платили добробутом своєї родини за ідеалізацію землі предків. Саме тому число поверненців є значно меншим у порівнянні з тими, хто залишився на заході (випадки «повернення» народжених на заході були одиничні)⁵⁶, а теж з опантантами, що вернулися з чужої країни.

Останнім, на мій погляд, важливим чинником, що різнив північних і південних лемків у погляді на землю предків, було почуття загрози існування групи. Опантанти знали, що на Пряшівщині «залишились тисячі», тому єдина спільність, котра їх тримала разом, то була доля виселенців. Про тих, хто повернувся у дев'яностих роках, і того сказати не можна⁵⁷. Натомість польські лемки жили з думкою, що їх батьківщину зруйновано⁵⁸, і якщо не вони, то ніхто не зможе її відродити. Лемки на вигнанні сповідували т. зв. націоналізм діаспори, який «тримається на філософії нещастя[...]. Він є суто ірраціональним та небезпечним одночасно»⁵⁹.

Виселення надзвичайно загострило почуття спільності, бо перед депортацією лемки завжди складали більшість у своїх селах. Лемківщина виявилась для виселенців єдиною дорогою до етнічної реконструкції⁶⁰. Про опантантів же читаємо, що вони «у своїй більшості [...] етнічно, конфесійно, ідейно толерантні [...]». Практично весь час їх єдиною вимогою було лише прагнення забезпечити демократичне право людини на вільний вибір місця або країни проживання»⁶¹. Історія розпорядилася так, що цією країною мала стати Чехословаччина, країна чехів і словаків, а не як у випадку північних лемків – Лемківщина, край, територіально розташований у південно-східній Польщі.

⁵⁴ M. Škurła, *Odsudeni do raja. Neuveriteľné príbehy na ceste za šťastím*, Svidník 2004, s. 41, 148.

⁵⁵ K. Pudło, *Łemkowie. Proces wrastania w środowisko...*, s. 173, 176.

⁵⁶ J. Nowak, *Zaginiony świat?...*, s. 84–85.

⁵⁷ «Я бачу різницю між тими, що повернулися у 60-х роках, і що в 90-х. Перші якось групувалися жити компактно в якомусь місті й там зустрічалися. Коли зустрічалися десь під церквою, то цілувалися як найближча рідня. Організовували спільні зустрічі тощо. А між тими, хто приїхав по 50-и роках перебування на Україні, того не відчувається. Їх змішали так, що коли й живуть в одному під'їзді чоловік з Рівненщини, а другий з Луцька, то немає між ними тих братських відносин. Я особисто дуже тим переймаюся: в усіх доля склалася однаково, а вони тепер не вміють порозумітися. Всі знають, що жили на Україні, як було там, а тут вже чужі, не мирятьсяся»; див.: *Реоптантанти – люди між Волинню і Пряшівщиною. Розмова зі Степаном Крушком, головою Координаційного комітету реоптантів у Словацькій Республіці*, «Пороги» 2006, № 5–6.

⁵⁸ Редакція видання споминів лемків на заході Польщі так окреслює землю батьків: «Для середнього покоління ностальгія за Лемковиною є сумом їх батьків, і наймолодшого, котре називає Лемківщину „коринним домом“, – міфічним, втраченим, але пізнавальним більш з зацікавленням, ніж з ностальгією»; див.: *Z łemkowskiej skrzyni. Część pierwsza. Opowieści z Ługów i okolic*, Strzelce Krajeńskie 2003, s. 5.

⁵⁹ P. Sobotka, *Być w mniejszości. Rozważania o filozofii nieszczęścia*, „Horyzonty Krakowskie” 1996, nr 3–4, s. 11.

⁶⁰ J. Nowak, *Zaginiony świat?...*, s. 92–95.

⁶¹ *Co dala – vzala našim rodákom optácia...*, s. 51.

Спогади і література

1. Спогади Марії Бабак (з дому Юрек), 1931 р. н., уродженки с. Вишній Мирошів, окр. Свидник, жительки м. Бардіїв.
2. Спогади Міхала Рибовича, 1938 р. н., уродженця с. Якуб'яни, окр. Ст. Любовня, жителя м. Бардіїв, та його дружини Анастасії (з дому Золоташко).
3. Спогади Анни Шкінтік (з дому Бобко), 1936 р. н., уродженки с. Ториски (Ториса), окр. Сабинів, жительки м. Пряшів, та її зовиці Марини Шкінтік, жительки м. Первомайськ Луганської області.
4. Ванат Іван, *Волинська акція: обмін населенням між Чехословаччиною і Радянським Союзом навесні 1947 р.*, Союз українців-русинів Словацької Республіки, Пряшів 2001.
5. Закутянський Петро, *Доля була дуже скупою (До 50-річчя переселення-оптації зі Словаччини в Україну)*, «Нове життя» 1997.
6. Кабачій Роман, *Лемкині. Кожна із депортованих із Пряшівщини на Волинь мала свою долю, родину, свою маленьку батьківщину*, «Україна молода», № 58, 30 III 2006.
7. Кабачій Роман, *Проблеми адаптації переселених з Холмщини та Південної Лемківщини українців у Волинській області (1945–1948 рр.)*, «Український альманах» 2005, Варшава 2005.
8. Кравчук Наталя, *Улемка код повернення – в генах*, «Наше слово», № 12, 24 III 2002.
9. Крушко Степан, *Оптанти*, Пряшів 1997.
10. Мацінський Іван, *Пристрїтники*, Пряшів 1968.
11. Мушинка Микола, *Лемко на фоні Радоцини. До 50-ліття Володимира Шуркала*, Пряшів 2001.
12. Пецух Мирослав, *Лемки і Лемківщина – назва*, «Наше слово», № 31, 31 VII 2005.
13. *Проблема выселения венгров из Чехословакии* [у:] *Национальная политика в странах формирующегося советского блока*, Москва 2004.
14. *Реоптанты – люди між Волинню і Пряшівщиною*. Розмова зі Степаном Крушком, головою Координаційного комітету реоптантів у Словацькій Республіці, «Пороги» 2006, № 5–6.
15. *Čo dala – vzala našim rodákot optácia*, *Zborník z medzinárodnej konferencie k. 55. výročiu optácie a presídlenia*, ed. M. Gajdoš, Košice – Prešov 2002.
16. Gajdoš Marián, Konečný Stanislav, Mušínska Mikuláš, *Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia*, Prešov – Užhorod 1999.
17. Kwilecki Andrzej, *Łemkowie: zagadnienie migracji i asymilacji*, Warszawa 1974.
18. Nowak Jacek, *Zaginiony świat? Nazywają ich Łemkami*, Kraków 1994.
19. Pudło Kazimierz, *Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska. 1947–1985*, Wrocław 1987.
20. Sobotka Piotr, *Być w mniejszości. Rozważania o filozofii nieszczęścia*, „Horyzonty Krakowskie” 1996, nr 3–4.
21. Šmigel' Michal, Kruško Štefan, *Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na zákade československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946*, *Koordináčny výbor reoptantov Slovenskej republiky v Prešove*, Prešov 2005.
22. Škurla Mikuláš, *Odsudení do raja. Neuveriteľné príbehy na ceste za šťastím*, Svidnik 2004.
23. Żurko Jerzy, *Rozsiedlenie ludności w ramach akcji „Wisła” w dawnym województwie wrocławskim. Oprac. materiałów źródłowych*, Wrocław 2000.

Шляхи подолання наслідків депортацій українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини в сорокових роках ХХ століття: соціологічний вимір

Галина Щерба

Організатори конференції сподіваються, що вона стане черговим поважним кроком у надзвичайно важливій науковій і політичній роботі, здійснюваній в Україні та Польщі, з тим, щоб негативне минуле у стосунках наших народів не тяжіло над сучасниками, щоб об'єктивна оцінка пережитого сприяла подоланню упереджень, а подальша співпраця гарантувала цивілізований поступ та незалежність наших держав.

Події депортацій у 1944–1946 рр. українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини розглядаються в контексті всіх депортацій і виселень, усіх акцій, спрямованих на позбавлення людей права на батьківщину, які проводилися на багатостраждальній землі України, починаючи від вересня 1939 р. і протягом наступних кількох десятиріч. Вони здійснювалися злочинними режимами більшовицької Росії, гітлерівської Німеччини, польської сателітарної комуністичної влади і тих прислужників цих режимів, яких, на жаль, вдавалося знаходити в середовищі народів, що стали жертвами антигуманних держав. Події 28 квітня 1947 р., коли розпочалася акція «Вісла», стали одним із елементів того ланцюга злочинів, який був започаткований набагато раніше – це і ті більшовицькі вивози, які розпочалися в Галичині в 1940–1941 рр., – ми називаємо їх західним словом «депортації», яке не передає всієї жорстокості знущань щодо людей, дітей, хворих, що гинули в дорозі і в місцях виселення, з яких знущалися попихачі влади¹.

Вчені історики намагаються глибоко сягнути витоків тих подій і дати їм оцінку².

Починаючи з 1990 р. ми проводимо соціологічні дослідження серед учасників подій українсько-польських переселень у 1944–1946 рр. Опитано 785 переселенців з Лемків-

¹ Я. Ісаєвич, *Виступ [у:] Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла»)*, упор. Ю. Сливка, Львів 1998, с. 3.

² І. Білас, *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*, у 2 кн., Київ 1994, кн. 2, с. 11.

щини, Надсяння, Холмщини методом пресового опитування³. Крім анкет ми одержали ще й листи-спогади.

Від переселенців з Лемківщини ми одержали 235 анкет, з Надсяння – 385, з Холмщини – 165. Опитані – люди в основному середнього й старшого віку: від сорока років і поза шістьдесят. Але найбільш активними виявилися шістьдесяти–сімдесятирічні. Їх 51,2% (табл. 1).

Найвищого апогею насильницькі виселення досягли в 1945 р. (про це вказали в анкетах 44,5% опитаних переселенців) і в 1946 – 30%.

Як показують результати соціологічного дослідження, лише 4,8% з числа переселенців, котрі надіслали нам листи з анкетами, «добровільно» переселилися. З них – 7,1% – добровільно переселені з Лемківщини.

Нелегко було людям залишати свої прадідівські оселі, майно, прощатися зі своїм рідним краєм. І досі вони чують плач і крики, з яким покидали люди свої села. Деяких жінок чоловіки виносили на руках на дорогу, насильно відриваючи їх від рідних порогів, – пишуть у своїх спогадах переселенці...

І перевозили переселенців з рідних місць в антисанітарних умовах, про це підтверджують 96% опитаних.

Про подібні факти переїзду пишуть майже всі переселенці. Вивантажували людей в степу на тупикових станціях, як правило, під вечір. Ніхто не поспішав до них підходити. Потім розселяли їх по селах. Страшно було дивитись на колись заможних селян, які раптом були перетворені в рабів. Підселяли людей до місцевих жителів, які після війни й самі жили в скрутних умовах.

Табл. 1. Результати пресового опитування «Переселення очима переселенців – з відстані півстоліття» (у відсотках до кількості опитаних)

Питання анкети		Лемківщина N=235	Холмщина N=165	Надсяння N=385	Всього N=785
Рік переселення	1944	6,5	18,3	3,7	7,6
	1945	44,1	43,7	45,1	44,5
	1946	41,8	35,2	21,0	30,0
	1947–1952	7,6	2,8	30,2	17,9
Вік респондентів	31–50 років	13,6	9,1	19,7	15,7
	51–60 років	23,9	43,0	34,0	33,1
	старші 61 року	62,5	47,9	46,3	51,2
Чи міняли місце проживання після переселення	так	76,1	83,8	62,3	70,9
	ні	23,9	16,2	37,7	29,1
Чи Ваше переселення було для Вас добровільним	так	7,1	6,3	2,8	4,8
	ні	92,9	93,7	97,2	95,2
Чи були забезпечені нормальні санітарно-гігієнічні умови під час переселення	так	5,4	1,4	4,3	4,0
	ні	94,6	98,6	95,7	96,0

³ Анкета, «Ленінська молодь», Львів, 4 I 1990.

Питання анкети		Лемківщина	Холмщина	Надсяння	Всього
		N=235	N=165	N=385	N=785
Чи мали Ви відповідні житлові умови на новому місці поселення	так	17,4	19,7	13,3	15,8
	ні	82,6	80,3	86,7	84,2
Чи були Ви забезпечені місцем праці за бажанням і професією	так	20,7	28,2	29,6	26,8
	ні	79,3	71,8	70,4	73,2
Чи доводилось Вам голодувати на новому місці поселення	так	72,8	68,3	65,1	68,0
	ні	27,2	31,7	34,9	32,0
Чи зазнали Ви переслідувань на місці поселення	так	47,3	40,8	44,8	44,6
	ні	52,7	59,2	55,2	55,4
З часу Вашого переселення минуло близько 50 років. Чи зникла у Вас туга за рідним домом	так	24,5	23,9	29,3	26,8
	ні	75,5	76,1	70,7	73,2
Чи хотіли б Ви повернутись назад додому, якщо б Вам була надана така можливість	так	44,6	53,5	63,0	55,7
	ні	55,4	46,5	37,0	44,3

У східних областях України веліли працювати в колгоспах, за працю нічого не платили, до людей ставились з підозрою, називали їх поляками. В західних областях України ще колгоспів не було. Люди наймались до господарів, які не дуже мали чим розплатитись за роботу, і в результаті доводилось їм навіть голодувати. За даними соціологічного дослідження, про це стверджують 68% переселенців.

І тут усі зрозуміли брехню сталінських чиновників, які переконали при виїзді, ніби на переселенців давно вже чекають порожні хати. Люди сприймали нові місця поселення як сон – туга за рідним краєм не давала спокою.

І знову почались митарства в 1946 р., році засухи в східних областях України, знову – на захід, додому. Тут переслідування, затримки в дорозі, пошуки житла й праці, що доповнювалось ще й голодом. Старші люди не витримували, вмирали. По кілька разів змінювали місце проживання у пошуках житла й праці, поки не витратили все своє майно і змушені були осісти будь-де.

Про відсутність відповідних умов життя на новому місці поселення вказує 84,2% опитаних переселенців. І лише 26,8 з числа опитаних переселенців змогли влаштуватися на роботу за фахом.

Серед переселенців були й такі, які зазнали переслідувань на новому місці поселення – 44,6% за результатами нашого дослідження. І тут їх не минули сталінські репресії, переслідування. Були також фальшиві свідчення односельчан.

... З того часу минуло півстоліття. Загоїлися рани в душі і в серці багатьох, котрі залишилися живими із переселенців. А скільки ж їх загинуло, тих, невинних людей?

Результати соціологічного дослідження показують, що і досі не зникла туга за рідним домом. Це стверджують 73,2% опитаних переселенців. Туга за рідним краєм перелилась в поезію і пісні.

Ось як згадує ці події Андрій Халанич із села Кальниця:

«Я, Андрій Халанич, 1914 р. народження. Поки я живий, хочу написати цю істинну історію, котра відбулась на моїх очах на Лемківщині. В 1945 р. польська регулярна армія спалила наше село Кальницю. Мою маму розстріляли і багатьох людей. Так ми жили на цьому згарищі, хто яку будку збив і так жив, а хто подався на друге село. Голод, холод і таке інше.

Частину села спалили (Сукувате) і частину села Середнє. Так люди жили аж до травня 1946 р. Потім так звана карна експедиція, котра не рахувалася з людьми, збивала їх і гнала, як останніх собак на станцію. Тут сиділи під голим небом, під дощем по два-три тижні, а то й місяці. Далі вантажили як худобу в товарні вагони і везли без води, без гарячої їжі. Люди по дорозі мліли, вмирали... Якщо був совісний машиніст, то ставав, де можна було набрати води, але не було в що набрати, бо люди не були пристосовані. В дорозі стояли по три доби, а то й більше. А привезли на станцію, там знову страждання, люди розбігалися, селом ходили просити шмат хліба.

В хату одну заселяли навіть по три-чотири сім'ї. Хати були без вікон, без дверей. Цього всього описати неможливо, як знучалася над людьми польсько-сталінська машина».

Спогад Антона Черешнівського з села Стежниця.

«Я, Антон Черешнівський, народився 24 березня 1915 р. в селі Стежниця, яке неподалік міста Балигород, в якому проживав і працював. У 1944 р. після фронту я переїхав жити до села Стежниця. Через певний час приїхало до Балигорода польське військо і стало життя нестерпним.

Потім люди, коли сподівалися, що в їх село має прийти армія (а часто давали секретно знати польські „аківці“), то ще звечора забирали деякі речі, одягу, постіль, худобу і перебиралися в ліси. Так зробили і ми. Наступного дня в село прибуло військо, і коли не застали людей, погналися в ліс. Вони швидко наздогнали людей і почали багнетами розпорювати перини, бити людей».

Як відбувалося переселення, що сталося в 1945 р.? Розповідає Володимир Микун з села Туринське.

«За допомогою танків, кулеметів й автоматів польське військо створювало „добровільне переселення“. Палали хати, падали жертвами ні в чому не винні люди. В нашому селі було спалено п'ять хат, вбито два чоловіки. В селі Кальниця вбито двадцять чоловік, в селі Завадка – 32 чоловіки. Села Кальниця і Завадка були повністю при переселенні спалені. З тих сіл, які були спалені під час акції переселення, польська влада не давала людям майнових документів, яким, як відомо, в УРСР не було компенсації. Після переселення вищеназвані села були спалені і стерті з лиця землі».

А ось ще один лист-спогад Михайла Майковича: «Протягом 1945–1946 рр. нас переслідували польські власті за допомогою війська. Наше село Чистогорб Сяніцького повіту межує з чехословацьким кордоном. Коли набігали на села війська, то ми переходили на сторону Словаччини і там переховувались».

У своїх спогадах Іван Ференц, переселений із села Прилуки Сяніцького повіту, згадує:

«... Люди не хотіли коритися примусовому виїзду, оборонялися на рідному порозі, на рідній землі, прийнявши катування і смерть. Що війною в 1944 р. не була зруйнована, спалена моя батьківщина Лемківщина, то в 1945 і в 1946 рр. це зробили розлючені польські вояки. Палали багаття, лилася кров, падали вбиті, не сотні, а тисячі, декотрих і не було кому схоронити».

Читаємо ще один лист-спогад Анни Барни:

«Мене везли (моїх родичів, батьків) цілий місяць до Дніпропетровська. Пережили коросту, голодівку, все було. Втікали ми, запрягли корову, але по дорозі її вкрали. Ми у вантажному вагоні поїздом приїхали в Красне Львівської області, а потім нам сказали, що далі кордон.

Так ми і zostалися в Красному. Ми працювали і чекали, коли поїдемо додому. Мама з жалю того померла, тужила за своїми. Брати також помирали молодими з туги. А я все хворію. Я по жебрах ходила по селах. На одинадцятьох квартирах сиділа, набідилася тяжко. Невже ж ми не такі люди і без серця, як усі на планеті?

Не питаєте, чи хочемо їхати, а дайте наказ, хоч би вмерти на своїй землі. Бо мої батьки хотіли на колінах іти на своє. Дайте мені там житло і всім, то всі поїдуть лемки. Пустіть мене хоч поцілувати моє обійстя...».

Читаємо ще один лист-спогад Марії Жили, переселенки з села Яселко Сяніцького повіту.

«Мої батьки проживали в селі Яселко Сяніцького повіту. Назву село одержало від річки, яка протікала тут і впадала в Сян. Батько мій ще живе, а мати померла, так і не діждавшись часу, щоб хоч раз побувати в рідних місцях. Переселили моїх батьків в 1945 р. Ніколи не забуду тих хвилин, коли мама зі сльозами на очах і з надзвичайною тугою розповідала нам, дітям, а нас було четверо, про свою Батьківщину. „Якби могла, то б на крилах полетіла туди“, – повторювала завжди мама.

Переселення проводилось без попередження. Серед ночі вдирались у хату і виводили людей на вулицю, хто в чому був одягнутий.

Часу на те, щоб зібрати хоч які-небудь речі, не дали. „Щасливим“ був той, хто звечора не випріг коней з воза, тому міг їхати кінями. А решту людей гнали пішки.

Моїх батьків поселили у селі Новосілка колишнього Скалатського району на Тернопільщині. В старенькій хатині з однією кімнатою, що водночас була і кухнею, поселили дві сім'ї: моїх батьків з двома дітьми і батьком (по татові) та батьків моєї матері з чотирма дітьми. Умови проживання були надзвичайно важкі. Через рік з надією на повернення на батьківщину, мої батьки переїхали на Самбірщину, у село Радівки. Тут їм виділили стару хату, господарів якої вивезли в Польщу. Хатина була стара, кімната, яка не опалювалась, і кухня. Так і тулилася у цій хатині наша сім'я аж до 1964 р., поки батьки побудували іншу хату, правда, теж із старої дерев'яної, купленої в горах.

Все своє життя батьки ледве зводили кінці з кінцями. Виростили шість дочок. Все своє життя мати працювала у колгоспі, а батько спочатку на цукровому заводі, а потім на меблевій фабриці...

Побували деякі земляки моїх батьків у рідних місцях і зі сльозами на очах розповідали, що села всі зразу ж були спалені, поляки порозвалювали церкви, все поросло лісом. І навіть річка пересохла з туги за людьми, що покинули рідний край...».

Так відібрали насильно від лемків рідні гори, рідні землі, домівки під час переселення за наказом Сталіна, котрий переганяв цілі народи, ніби отари овець – безжалісно і жорстоко.

Так трагічно закінчився другий етап виселення українців з Лемківщини, а також із Надсяння та Холмщини і Підляшшя.

Результати соціологічних досліджень та спогади лемків опубліковані в пресі⁴, автор неодноразово виступав з доповідями на міжнародних наукових конференціях у Львові, Києві, Тернополі, Івано-Франківську, Кам'янець-Подільському – Україна; Перемишлі, Щеціні – Республіка Польща, Мюнхені – Німеччина, Созополі – Болгарія і інших містах.

З метою розвитку українсько-польських зв'язків і перспектив подальшого співробітництва між Україною і Польщею автором було проведено пресове соціологічне дослідження «Образ країн-сусідів в Україні і Польщі». За допомогою анкети, опублікованої в газеті «Молода Галичина» від 15 травня 1992 р.⁵ надійшло 1200 анкет від читачів газети, різних за віком, статтю та професією, освітою, національністю, українців – 93% (табл. 2).

Половина опитаних вважає, що співробітництво між Україною та Польщею могло бути більш тісним, 16% – думають, що воно розвивається нормально, 24% – вважають, що немає необхідності поглиблювати його, воно і так занадто інтенсивне. Отже, більшість українців бажають, щоб взаємовідносини між Україною і Польщею надалі склались добре.

Табл. 2. Відповіді респондентів на питання, чи бажають вони брати участь у збереженні культурних цінностей на Україні та в Польщі (в %)

Культурні інфлятивні заходи	Хотів би	Не хотів би	Важко відповісти
Збереження і реставрація пам'яток української культури на території Польщі	74	6	20
Збереження українських звичаїв, традицій, мови на території Польщі	76	7	17
Передача українських культурних цінностей з Польщі на територію України	73	9	18
Збереження і реставрація пам'яток польської культури на території України	60	16	24

⁴ Г. Щерба, «Евакуація – депортація» українців з Лемківщини в 1945–1947 рр. у спогадах лемків, «Лемківщина», Нью-Йорк 1991, № 3, с. 13; Г. Щерба, Л. Яремкевич, *Лемківська трагедія*, «Трибуна» 1991, № 10, с. 12; Г. Щерба, *До подій на Лемківщині в 40-х роках ХХ ст.* [у:] *23 крайовий з'їзд Організації Оборони Лемківщини в Америці 31 жовтня – 1 листопада, 1992 р.*, ред. М. Дупляк, В. Кікта, Б. Чайковський, Ганновер–Нью-Джерсі, с. 11; Ї ж, *Депортації населення з польсько-українського пограниччя 40-х років* [у:] *Польсько-українські студії Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 29–31 травня, 1992 р.*, ред. Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, І. Дзюба та ін., Київ 1993, с. 248; Ї ж, *Проблеми українсько-польських переселень в 1944–1948 рр. у світлі соціологічних досліджень*, ред. В. Євтух, В. Маркусь, «Українська діаспора» 1993, № 3, с. 63; Н. Szczurba, *Problemy ukraińsko-polskich przesiedleń w latach 1994–1948 z punktu widzenia socjologa* [у:] *Akcja „Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku*, Szczecin 1994, s. 105.

⁵ Анкета «Образ країн-сусідів в Україні і Польщі», «Молода Галичина», 15 V 1992.

Культурні ініціативні заходи	Хотів би	Не хотів би	Важко відповісти
Збереження польських звичаїв, традицій, мови на території України	52	25	23
Передача польських культурних цінностей з України на територію Польщі	46	29	25

Відносно можливого повернення українських репатріантів 40–50-х років знову на Лемківщину, в Надсяння, на Холмщину, в Підляшшя, то 71% жителів Галичини вважають, що потрібно надати їм таку можливість, якщо вони захочуть цього, 18% не бачать потреби повертатися їм назад, і 11% – не задумувались над цим ніколи (табл. 3). Результати соціологічних досліджень опубліковані в пресі⁶.

Табл. 3. Відповіді респондентів на питання, як вони ставляться до можливого повернення переселенців знову на Лемківщину

	В % до числа всіх опитаних
Потрібно надати їм можливість повернення на батьківщину, якщо вони захочуть	71
Не бачу потреби повертатися їм назад	18
Не знаю, не думав про це	11

У 1993, 1995, 1996, 2000, 2002, 2004, 2007 рр. проводились соціологічні дослідження представників суспільно-культурних товариств «Лемківщина», «Холмщина», «Надсяння» з метою вивчення національної самосвідомості українців, можливостей повернення їх на батьківщину, та перспективи співробітництва України та Польщі⁷.

Розглянемо результати експертного соціологічного дослідження, проведеного автором в травні 2007 р. опитано 45 експертів в м. Львові та Львівський, Тернопільський та Івано-Франківський областях.

⁶ Г. Щерба, *Соціологічні дослідження проблем співробітництва України та Польщі* [у:] *Збірник матеріалів міжнародної Наукової конференції «Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі»*, ред. В. Ворона, В. Єтух, С. Макеєв та ін., Київ 1994, с. 122; *Її ж, Україна–Польща: проблеми та перспективи регіонального економічного українського співробітництва* [у:] *Становлення національної економіки України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*, Львів 1995, с. 51; *Її ж, Українсько-польські стосунки – в дзеркалі соціології* [у:] *Етніонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ ст.*, Матеріали 5-ої міжнародної наукової практичної конференції, Київ, 22–25 травня 1997 р., Київ–Чернівці 1997, ч. 2, с. 27.

⁷ Г. Щерба, *Проблеми міжетнічних стосунків у Львові в світлі соціологічних досліджень* [у:] *Матеріали українсько-польської наукової конференції. 18–20 травня 1994 р.*, Львів 1994, с. 51; *Її ж, Стан міжетнічних стосунків у Львівському регіоні в світлі соціологічних досліджень* [у:] *Матеріали міжнародної наукової конференції «Народ, нація, держава: українське питання у Європейському вимірі. Львів, травень 1993, т. 17, Мюнхен–Львів 1995, с. 317; Її ж, Україна–Польща: проблеми та перспективи регіонального співробітництва* [у:] *Соціально-економічні та екологічні проблеми розвитку адміністративних районів. Наук. доп. міжн. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 17–18 квітня 1997 р.)*, Львів 1997, с. 161; *Її ж, Регіональні аспекти розвитку транскордонного співробітництва України і Польщі* [у:] *Проблеми розвитку соціологічної теорії Соціальні процеси в Україні. Матер. Четвертої Всеукр. соціол. конф.*, Київ 2004, с. 294; *Її ж, Соціологічні дослідження розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва* [у:] *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 36. наук. праць*, Київ 2007, вип. 8, с. 161.

Більшість опитаних експертів – 66,7% підтримують виплату компенсацій депортованим українцям в 1944–1946 рр. з Лемківщини, Холмщини, Надсяння, не підтримують – 15,6%, і важко відповісти – 17,7%.

Можна сказати, що проявляється толерантність і пошана вшанування пам'яті щодо жертв українсько-польських конфліктів, розуміння того, що обидві сторони були жертвами обставин – так вважають 95,6% і 4,4% не відповіли на це запитання.

На думку опитаних експертів – 55,6% вважають, що відбулись останнім часом позитивні зміни у суспільній свідомості жителів Польщі та України щодо ставлення до поховань українців, які загинули під час бойових дій, а також жертв українсько-польських конфліктів, 33,3% – вважають, що не відбулось позитивних змін і 11,1% було важко відповісти на запитання.

Часова дистанція, а також документи, якими ми зараз володіємо, дають підстави більш точно і об'єктивно визначити причини цих депортаційних акцій і з'ясувати, чи була можливість уникнути українському народові цих трагічних подій. Глибокий аналіз документів, зовнішньої і внутрішньої ситуації, в якій опинились українські лемківські землі наприкінці тридцятих і в сорокових роках, дають підстави зробити невтішні висновки: за тих обставин уникнути цих трагічних подій, внаслідок яких у західних регіонах України було репресовано, депортовано або знищено понад 3 млн чоловік, практично не було можливості. Тому що Україна була поневоленою і розчленованою, а ті держави, які вирішували її долю, вели справу до подальшого її розчленування.

Ми вдячні всім історикам, які працюють над цією важкою, неоднозначною темою. Вчені нарешті повинні сказати правду про наші відносини. Ідея єднання нам дасть набагато більше, ніж ідея конфронтації⁸. Але ще далеко не всі сприяють цьому неминучому процесові українсько-польського порозуміння та поєднання. Тільки взаємоповага, взаєморозуміння і взаємна толерантність дадуть нам змогу вийти на широкий шлях українсько-польського співробітництва.

Список використаних джерел

1. Ісаєвич Я., *Виступ [у:] Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла»)*, упор. Ю. Сливка, Львів 1998.
2. Білас І., *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*, у 2 кн., Київ 1994.
3. Дашкевич Я., *Шляхи подолання упереджень [у:] Польсько-українські студії. 1. Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, Київ 1993, с. 23–29.
4. *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади*, в 3 кн., т. 1, 1939–1945 рр., упор. Ю. Сливка, Львів 1998.
5. Косик В., *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*, Париж–Нью-Йорк–Львів 1993, ч. 3.
6. Misio E., *Akcja „Wista”*, Warszawa 1993.
7. Misio E., *Pawłota 3.3.1945 r.*, Warszawa 2006.

⁸ П. Сардачук, *Виступ [у:] Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла»)*, упор. Ю. Сливка, Львів 1998, с. 8.

8. Сергійчук В., *Трагедія українців Польщі*, Тернопіль 1997.
9. Сергійчук В., *Український здви́г: Закерзоння. 1939–1947*, Київ 2004.
10. Сивіцький М., *Історія польсько-українських конфліктів*, т. 1, пер. з поль. Є. Петренка, Київ 2005.
11. Сивіцький М., *Історія польсько-українських конфліктів*, т. 2, пер. з поль. Є. Петренка, Київ 2005.
12. *Анкета*, «Ленінська молодь», Львів, 4 I 1990.
13. Щерба Г., «Евакуація – депортація» українців з Лемківщини в 1945–1947 рр. у спогадах лемків, «Лемківщина», Нью-Йорк 1991, № 3, с. 13–15; № 4, с. 14–16.
14. Щерба Г., Яремкевич Л., *Лемківська трагедія*, «Трибуна» 1991, № 10, с. 12–13.
15. Щерба Г., *До подій на Лемківщині в 40-х роках ХХ ст.* [у:] 23 крайовий з'їзд Організації Оборони Лемківщини в Америці 31 жовтня – 1 листопада, 1992 р., ред. М. Дупляк, В. Кікта, Б. Чайковський, Ганновер–Нью-Джерсі, с. 11–24.
16. Щерба Г., *Депортації населення з польсько-українського пограниччя 40-х років* [у:] *Польсько-українські студії Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 29–31 травня, 1992 р.*, ред. Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, І. Дзюба та ін., Київ 1993, с. 248–255.
17. Щерба Г., *Проблеми українсько-польських переселень в 1944–1948 рр. у світлі соціологічних досліджень*, ред. В. Євтух, В. Маркусь, «Українська діаспора» 1993, № 3, с. 63–74.
18. Szczerba H., *Problemy ukraińsko-polskich przemieszczeń w latach 1944–1948 z punktu widzenia socjologa* [у:] *Akcja „Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku*, Szczecin 1994, s. 105–118.
19. Анкета «Образ країн-сусідів в Україні і Польщі», «Молода Галичина», 15 V 1992.
20. Щерба Г., *Соціологічні дослідження проблем співробітництва України та Польщі* [у:] *Збірник матеріалів міжнародної Наукової конференції «Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі»*, ред. В. Ворона, В. Євтух, С. Макеєв та ін., Київ 1994, с. 122–123.
21. Щерба Г., *Україна–Польща: проблеми та перспективи регіонального економічного українського співробітництва* [у:] *Становлення національної економіки України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*, Львів 1995, с. 51–59.
22. Щерба Г., *Українсько-польські стосунки – в дзеркалі соціології* [у:] *Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ ст.* Матеріали 5-ої міжнародної наукової практичної конференції, Київ, 22–25 травня 1997 р., Київ–Чернівці 1997, ч. 2, с. 27–31.
23. Щерба Г., *Проблеми міжетнічних стосунків у Львові в світлі соціологічних досліджень* [у:] *Матеріали українсько-польської наукової конференції. 18–20 травня 1994 р.*, Львів 1994, с. 51–52.
24. Щерба Г., *Стан міжетнічних стосунків у Львівському регіоні в світлі соціологічних досліджень* [у:] *Матеріали міжнародної наукової конференції «Народ, нація, держава: українське питання у Європейському вимірі. Львів, травень 1993*, т. 17, Мюнхен–Львів 1995, с. 317–322.
25. Щерба Г., *Україна – Польща: проблеми та перспективи регіонального співробітництва* [у:] *Соціально-економічні та екологічні проблеми розвитку адміністративних районів. Наук. доп. міжн. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 17–18 квітня 1997 р.)*, Львів 1997, с. 161–165.
26. Щерба Г., *Регіональні аспекти розвитку транскордонного співробітництва України і Польщі* [у:] *Проблеми розвитку соціологічної теорії Соціальні процеси в Україні. Матер. Четвертої Всеукр. соціол. конф.*, Київ 2004, с. 294–302.
27. Щерба Г., *Соціологічні дослідження розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва* [у:] *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Зб. наук. праць*, Київ 2007, вип. 8, с. 82–92.
28. Сардачук П., *Виступ* [у:] *Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла»)*, упор. Ю. Сливка, Львів 1998, с. 8.

Спогади про день примусового виселення з села Смерека Ліського повіту

Василь Литовчик

Пам'ятаю, як сьогодні, – це було в червні місяці 1946 р. Ранок був погожий і по-ніжному теплий. Мої дві старші сестри Галя й Магдалина метушилися по хаті і збирали свої речі за вказівкою батька. Я ж стояв, широко розкривши рота і, кліпаючи своїми цікавими та здивованими дитячими оченятами, нічого нерозуміючи. Чому ж зранку так в хаті всі метушаться? Чому ніхто не приділяє ніякої уваги мені? А було мені тоді сім років і я не міг осягнути в своїх думках всього того, що відбувається. Проте моє маленьке серце зацеміло тривожно в грудях, ніби чуючи якусь біду. Батько грізно прикрикнув на мене, щоб я не стояв посеред хати, як укопаний і не перешкоджав сестрам збиратися в дорогу, а йшов збирати свої речі. Куди їдемо, чому так спішимо? Всього цього я не знав, та й в нікого було питати, бо всі були зайняті своєю справою. Я неохоче поплентався збирати свої дитячі речі та одяг.

Батько впріг коней, а мама з сестрами стали завантажувати зібрані пожитки на віз. Коли фіра була завантажена, мене посадили на клунки поруч з сестрами, а ззаду воза прив'язали худобу.

Віз жалібно заскрипів та повільно рушив, а мама голосно заголосила: «Боже ж наш, Боже, за що нам ця кара? Доленько нещаслива!».

Сестри теж заплакали, а я з жалем обернувся в сторону хати і сльози самі покотилися з очей. Я став голосити своїм дитячим криком, щоб батько повернувся за псом, якого в поспіху забули взяти. А він, ніби чуючи біду, голосно гавкав і не міг визволитися від прив'язі.

Батько зупинив коней, грізно засопів із-під брів дивлячись на мене і прикрикнув на мене: «Цить! Теж мені горе ще». Я перестав плакати і жалібно подивився на батька. А він, не чекаючи моїх слів різко повернувся і побіг на подвір'я, щоб відв'язати мого вірного друга – собаку.

Через якусь мить пес наздогнав фіру і скочив на віз. Ніби відчуваючи, що саме я його врятував своїм плачем, він жалібно заскавучав і став лизати моє обличчя. А я з вдячністю глянув на батька, який вже повернувся до воза. Але він навіть не звернув уваги на мій погляд, а з понуреною головою, задуманий, рушив далі.

Дорога до пункту зібрання була важкою. Адже на віз садили, в основному, дітей та старих і немічних людей, а всі інші зі сльозами на очах повільно ступали, з жалем у серці залишаючи свої рідні домівки й села...

По дорозі люди підстерігали різні небезпеки, такі як зривання мостів і доріг мінами та ворожі кулі, які долітали з місця бою і свистіли над головами мирних людей. Одне із таких нещастя підстерегло і наш віз, і кілька сусідніх.

Переїхавши міст, ми почули крики людей і вибух. Коли оглянулися назад, то ні моста, ні сусідських возів не було видно в клубку пилюки й диму. Вони, ніби крізь землю провалилися у воду разом із кінями, дітьми і людьми. Мама жалібно зойкнула, а ми заплакали зі страху і притулилися до матері.

Через якийсь час ми почули стогін старої жінки, яка кликала на допомогу. Підійшовши до неї, кілька чоловік побачило, що їй відірвано обидві ноги і привалило залишками від фіри. Чоловіки звільнили жінку від вантажу, а вона стала просити, щоб її вони добили, щоб не мучилась. Проте, волю жінки ніхто не зміг виконати. Всі переглянулися і не знали що робити, а жінка стікаючи кров'ю просила полегшити її біль, просила смерті. Тоді вирішили із дощок воза зробити труну і вложити жінку в неї так, як виходу їй не було, а вона про це просила. Серце обливалося кров'ю від цієї картини, але горю ніхто нічим не міг зарадити. Адже ні лікаря не було, ні медикаментів ніяких при собі ніхто не мав.

В такому страху і муках більше, ніж за тиждень часу ми добралися до того села, де нас мали поселити.

Поселили нас у село Лази (нині Ангелівка) Долинського району Івано-Франківської (тоді Станіславівської) області, в хати, з яких вигнано було німців та поляків. Разом з житлом нам виділили клаптик землі, але насаджувати його нічим, бо майже всі запаси їжі були витрачені дорогою в чужий край. Перед нашими людьми постала ще одна велика проблема боротьби за виживання в невідомому краї, питання, як прогодувати дітей і чим засадити ниву?...

Настали часи жебракування в чужім краї, поневіряння по чужих незнамих селах у пошуках куска хліба...

Проте, наші люди вижили з вірою в Бога у серці, з вірою у краще майбутнє, з вірою, що колись вони зможуть повернутися на рідну землю..., але за півстоліття ця надія і віра не здійснилась і багато хто з них спочив у Бозі на чужій серцю землі, так і не дочекавшись зустрічі з рідним краєм...

Мої батьки також уже спочили і поховані в цьому селі, де їх поселили, тобто в Ангелівці. А я з ними жив, поки не оженився, а зараз живу в селі Ілемня Рожнятівського району Івано-Франківської області. Одна з сестер – старша, Галя – померла, а Магдалина зараз проживає в селі Денисів Тернопільської області там, де вийшла заміж.

Розповідь записана дочкою Любов'ю Луц з слів батька Василя Литовчика 7 липня 2004 р.

Спогади про день вимушеного виселення – трагедії та поневірянь – з села Струбовисько Ліського повіту

Галина Канюк

Пам'ятаю, як сьогодні, то було в червні місяці 1946 р., якраз на Зелені свята... Ранок видався по-літньому теплий і погожий. Сонечко ласкаво милувало землю своїм теплом, зігрівало душу й серце яскравим промінням. В нашому домі вставали і малі, і старші вдосвіта, щоб якомога більше зробити за день, впоратися з хатніми і польовими роботами нинішнього дня. Проте, цього дня в поле не йшли і нас дітей зранку мама не будили. Я проснулася, і прожогом виглянула у вікно. Батько і дід (старий Бовтуляк – так колись прозивали мого діда в селі) порались по господарству, мама доїла корів у стайні. В хаті було тихо, молодші дві сестри Настя і Марійка ще міцно спали, брат Юрко накрившись тканню рядиною-капою майже з головою, щоб мухи не перешкоджали йому, тихо сопів у сні. Я швиденько наділа нову су肯ку, зачесала нашвидкуруч волосся, заплівши косу стрічкою і, взувшись, прожогом вишмигнула з хати. Згадала, що ще звечора ми домовились з Галею Мазоришик (з дому Луцишка) зустрітись біля старої розлогої грушки, на якій любили бавитись і до якої була прив'язана на дротах дощечка, що служила нам за колиску. Не раз тут збігалась дівчора майже з усього села, щоб поколихатись і посмакувати смачними грушками. Вибігши на пагорб, я побачила свою подружку, яка також спішила до старої грушки. Вона мене також уздріла і замахала руками, щось кричачи. Але слів я не розібрала і тільки прибавила ходу із змахами рук.

Майже одночасно ми прискочили до коліски, і стали сперечатись, хто перший колісатиметься на ній. Потім весело розсміялися і всілися обидві. Якийсь час ми колісались разом, аж поки не наїїло, а так зіскочили і стали домовлятись, де і в який час зустрінемося, щоб разом іти до церкви на святкову відправу. Ще трохи поколихавшись поодинокі, ми рушили по домівках. Я знала, що мама з татом сваритимуть за те, що не сказала, куди пішла та ще не поснідавши.

Коли повернулася, то мама цідили видоєне молоко. Глянувши на мене захекану від бігу, мама наказали постелити білу скатерть на стіл і кликати всіх до сніданку. В хаті стало неспокійно, бо вже почувши мамин голос, проснулись мої сестри й брат і вибігли з хати, щоб вмити обличчя зі сну. Я заходилась помагати мамі накладати їжу і питво на стіл. Тим часом

зайшли дід із батьком, щось голосно обговорюючи. Побачивши нас з мамою, голоси їхні стихли і всі, помолившись Богу, всілись за стіл до сніданку.

Скінчивши сніданок, дід із батьком вийшли надвір, щоб закурити самокрутки, а ми з сестрами заходились збирати зі столу посуд.

Через кілька хвилин батько повернувся і сказав, що до церкви сьогодні ніхто не піде, а щоб ми подумали, що візьмемо в дорогу, коли прийдеться рушати з дому. Я невдоволено глянула на батька і сказала, що хочу йти до церкви, бо вже домовилась з Галею і вона чекатиме по дорозі на мене. Але батько грізно прикрикнув, щоб замовкла і що в домі він каже, то всі мають робити, а все решта його не цікавить.

З батьком я не наважилась сперечатись, бо знала, що так буде, як він каже. Тому стала питати маму, що сталося, що не дозволяє батько виходити з дому. Мама стисла плечима, а потім сказала, що в селі чоловіки поговорюють, що польське військо зіткнулось з військом УПА і Червоною Армією. Що фронт наближається, що, можливо, прийдеться тікати з села в ліс. Але достеменно ніхто нічого не знав. А поки що треба робити те, що кажуть батько й дід.

Не минуло й години часу, як почувся гуркіт, тупіт коней і шум зі сторони лісу. У двір забіг сусід, щось сповістив дідові й батькові і швидко поспішив далі. Батько вбіг до хати і сказав всім швидко збиратись і спакувати речі, а сам пішов до стайні. Разом із дідом запряг коней у воза, корів прив'язали до нього. А ми стали збирати свої пожитки і вантажити на воза. Та не пройшло і 10–15 хвилин, як у селі почалася стрілянина і, як свічки стали спалахувати одна за одною сусідські хати. Мама важко зойкнула і вскочила до хати. Через якусь мить у двір в'їхали військові на конях. Зіскочивши з коней, наказали діду й батькові рушати. Батько у страху посадив нас, дітей, на віз. Допоміг дідові влізти на фіру і кинувся до дверей хати з криком, але військовий загородив дорогу і защепив клямку на дверях. Мама в той час вискочила у вікно, тягнучи клунок за собою. Військовий грізно наказав матері залишити клунок і ступати за фірою, погрожуючи вистрілами. Батько схопив за рукав маму, а мама зі страху випустила вузлик із рук. Дід із батьком прикрикнули на коней і коні рушили з двору. А за якусь мить хата спалахнула і почувся тріск, який до цього часу нагадує мені стогін. То рідна домівка стогнала,

Зруйнована дзвіниця в Середньому Селі б. Лиська; світлина Ярослава Сирника

Вид на село Веремінь 6. Лїська; світлина Ярослава Сиринка

що назавжди її залишено, то стогнала земля, яку вже ніколи не оброблятимуть наші руки, то стогнало рідне подвір'я, по якому більше ніколи ступатимуть босі наші ноги. Все змішалось у клубку диму, і тільки здаля було видно, як із дворів рушають, поскрипуючи вози, а за ними пішки йдуть чоловіки й жінки зі сльозами на очах і болем у серці, але з надією у думці, що скоро повернуться до рідного краю, додому. І ніхто навіть думки не допускав, що покидають рідну землю, рідні гори Beskidy, рідні ліси назавжди...

Перший раз за своє життя люди сиділи і святкували Зелені свята не біля рідних хат, а далеко – на станції Загір'я, куди привели конвоїри всіх після вигнання з рідної землі. Люди дивилися зі страхом на вагони, на ліси і не знали, що діється, за що їм від Бога така кара, за які гріхи Всевишній послав їм таке вигнання і поневіряння?... Вперше люди у своєму житті маїли не свої хати липовими та ліщиновими гілками, а вагони на Зелені свята.

Вони не знали і не могли знати, яку долю зготували їм жорстокі правителі.

Перед тим, як мав поїзд рушити, польські конвоїри відчепили частину вагонів із худобою та кіньми, а частина залишилась. Так деяких людей залишили без нічого; без домівок, без худоби, без елементарних прав на життя...

Розповідь записала донька Марія Русин-Федорин зі слів матері Галини Канюк (з дому Русин), яка проживає в селі Сваричів Рожнятівського району Івано-Франківської (колись Станіславівської) області.

Незабутня Бонарівка. Бібліографія

Роман Матвійчина

*Присвячую пам'яті мого прадіда,
отця Івана Мудрого, пароха Бонарівки в 1895–1924 роках
автор*

Село Бонарівка проложене десять кілометрів на південь від Стрижева і вісімнадцять на північ від Коросна, в групі колишніх українських сіл, названих в різних наукових працях «Замішанщиною». Нібито ті українські села були замішані в польському морі. Деякі пояснювали цю назву помішаними елементами говорів і етнографії різних регіонів: надсянського, лемківського, бойківського та навіть східноукраїнського. Це все відрізняло т. зв. «замішанців» від корінних лемків і від довоколишніх польських сіл. Частина вчених вважає мову «замішанців» за лемківський піддіалект, хоч ці люди зовсім не вживали характерного слова «лем», але їхня лексика й фонетика, а передовсім наголос, у великому проценті були подібні до лемківської мови. Треба зазначити, що деякі люди, переселені з тих теренів, протестували проти називання їх «замішанцями».

Бонарівка була заснована, правдоподібно, 1439 р. Одна з гіпотез говорила, що першими мешканцями села могли бути полонені козаки. Треба при тому пам'ятати однак, що початки Запорізької Січі датовані щойно в XVI ст. В архівних документах є згадки, що в 1460 р. боярин Михайло Бонар дав дозвіл чотирьом селянам: Качмарському, Голодинському, Голєєві та Лискові «приготовити рілля з поблизьких до себе лісів». Ці прізвища збереглися в селі аж до 1945 р. – до переселення жителів села в Україну. В архівному записі засновник Бонарівки Михайло Бонар зветься боярином. Це наводить думку, що він походив з галицьких бояр. Внук Михайла – Северин – в XVI ст. володів землями не тільки навколо Коросна, але й між Перемишлем і Мостиськами. Село було майже все руське – українське, і то дуже свідоме своєї національності.

Село до 1912 р. належало до Короснянського, пізніше (до 1931) – до Стрижівського повітів. Тоді зліквідовано цей повіт, а Бонарівку включено до Ряшівського повіту. Тепер це знов

Стрижівський повіт. Перед Другою світовою війною село начисляло бл. 1200 мешканців. У селі існувала греко-католицька церква, школа, «Народний дім», бібліотека, читальня «Прогресу» з драматичним гуртком і хором. Властиво село мало кілька хорів. У Бонарівці діяли три кооперативи: господарча «Згода», кредитова «Ощадність» і молочарня «Маслосоюзу». Активні були «Просвіта», «Січ», а від 1924 р. – спортивно-виховне товариство «Луг», «Союз українок», товариство «Сільський господар», гурток товариства «Рідна школа» та підпільна Українська військова організація, пізніше перетворена в ОУН. При церкві було «Братство Чесного Покрова Пресвятої Богородиці» з бібліотекою та «Братство тверезості». В селі діяли також інші громадські організації – Жіноча рада, Товариський суд та Товариство Червоного Хреста. В селі були дві крамниці, олійниця, сільська кузня, водяний і кілька вітряних млинів. У селі досить розвинене було різного роду ремесло. Біля церкви був насипаний високий курган – символічна могила Січових Стрільців. На ній щороку на Зелені свята відправляли панахиду за загиблих на війні. Недалеко церкви був поставлений хрест на пам'ять скасування панщини. Там щороку відправляли подячний молебень.

Не можна не згадати ще про кілька цікавих фактів. До Бонарівки часто приїздив на відпочинок син Івана Франка Тарас з родиною, бо дуже добре там себе почували та хвалили приємний клімат і милу, патріотичну атмосферу в селі. Полюбив це село за його патріотизм також відомий львівський (а пізніше еміграційний) журналіст Анатоль Курдидик і кілька разів там побував. Дочка вчительки з поблискої Опарівки – Ярослава Опарівська була дружиною Степана Бандери. Її мама Юлія втішалась у Бонарівці великим авторитетом. Коли вбили її поляки, бонарівці, довідавшись про її мученицьку смерть, привезли тіло і під проводом о. Ключаса похоронили на своєму цвинтарі. В недалекому селі Яблониця Польська, де також була греко-католицька парафія, народились відомі українські співачки сестри Байко, доньки яблоницького дяка. Це лише деякі докази великої свідомості наших людей на Замішанщині. Село мало дружні відносини з різними близькими й далекими українськими селами, а сільські організації підтримували контакти зі Львовом і Перемишлем.

Анатоль Курдидик був захоплений зорганізованістю і великим патріотизмом мешканців Бонарівки. Він назвав село українським бастионом – «найдалше на захід висуненою фортецею українства». Написав, м. ін., таке: «На місці була своя – міцна, високо й самотужки освічена, патріотична аристократія з села, дай Боже нам мати таких інтелігентів. І отець декан [І. Ключас] умів їх віднаходити та ставити у проводі місцевого життя: головами всіх місцевих установ, диригентами хорів, провідниками театральних гуртків, секції „Союзу українок“, „Лугових“ чот були селяни – незабутні і такі, яких Україна потребує. Село саме собі провело і збудувало дорогу, хати і подвір'я були прекрасні. „Луг“ зробив чудовий майдан для вправ, огородивши його березовим частоколом з майстерною брамою». Бонарівець Адам Голодинський по роках написав так: «Бонарівка дивувала багатьох вчених людей, що на таким закинутім і далекім острові, серед польського моря, люди зуміли втримати високу культуру, не сполячитися і дати світу багатьох знаних людей». Таку похвальну оцінку Бонарівка завдячує своїм парохам

о. Іван Мудрий – парох Бонарівки в 1895–1924 рр.; світлина з архіву автора

і елітам села, які переказали людям духовні вартості та вміло покерували бонарівцями в XIX і XX ст.

Бонарів'яни за свій патріотизм заплатили високу ціну. В боях за волю України загинуло в лавах УПА кількох бонарівців. Кількох бонарів'ян розстріляли німці. Гітлерівці арештували біля двадцяти членів ОУН з Бонарівки, які 1941 р. пішли на Схід організувати установи проголошеної тоді самостійної України. Сім осіб з Бонарівки німці забрали до концтаборів. Перед переселенням село пережило кілька бандитських нападів. У спогадах є згадки, що тоді в селі «були покалічені і вбиті». З приводу маніфестаційної українськості і великого патріотизму Бонарівка знала, що довше

не може залишитися в «польському морі» і люди вирішили покинути те, що для них було найдорожче – своє рідне село, і з великим сумом погодилися виїхати в Україну. Спочатку ніхто в селі про таке не думав, але коли почалися щораз частіші напади на Бонарівку і на українське населення в околиці, самі бонарівці звернулись до представників радянського війська, яке було недалеко, з проханням про виїзд. Мабуть тоді більшість не думала, що це буде назавжди і що вимріяна дотепер Батьківщина потрактує їх по-мачушому. В Україні селян розпорощено між 21 населеним пунктом. Довший час люди ще мали надію на повернення в свою Бонарівку. Після переселення в 1945 р. більшовики заарештували і ув'язнили на довгі роки біля сорока бувших мешканців Бонарівки. Кілька осіб не повернулося живими. Розкинені бонарів'яни, з огляду на скрутне економічне положення, мусили ще більше розпорозитися в пошуках праці по всій Україні і Росії.

Понад 500-літня історія Бонарівки цілковито змінилася в 1945 р. Можна сказати, що для українців скінчилася переселенням всього села в Україну. Протягом цих п'яти століть «так далеко на Заході» село «не втратило свого українства». На основі книжки *Родимий край, село родиме* (с. 18) знаємо, що з села 1945 р. виїхало 1236 чоловік, а було тоді в Бонарівці 220 господарських номерів. У списку вкінці тої самої книжки вичислено переселених тільки 1164 особи з 238 родин. Тепер в Бонарівці проживає біля 180 поляків (бл. 50 родин).

Хочу ще висловити мою велику вдячність редактор Ярославі Музиченко з Києва за подарований примірник книжки *Родимий край, село родиме* та Романові Кабачію за допомогу в цій справі. Ця книжка стала головним імпульсом до написання цієї статті. Нехай ця бібліографія буде заохотою для наступних до продовжування пам'яті про Бонарівку в писаному слові.

Бібліографія публікацій про Бонарівку

Бібліографію опрацьовано за хронологічним принципом. Є це перша спроба упорядкувати бібліографічні інформації про Бонарівку і бонарівців. Бібліографія має понад вісімдесят друкованих одиниць, понад тридцять статей про сусідні села та біля сорока адресів веб-сторінок. В Інтернеті є багато згадок і фотографій про Бонарівку. До бібліографії вибрано ці найбільш цікаві. Список має пригадати про село і його мешканців та зберегти пам'ять про Бонарівку. В бібліографії скорочення «НС» означає тижневик «Наше слово». Думаю, що цей бібліографічний список статей і книжок далеко неповний. Маю надію, що може будуть ще надруковані згадки про українську Бонарівку і колишніх бонарівців, хоч очевидці вже відходять з цього світу. Маючи на увазі те, що пересічний читач, зацікавлений Бонарівкою, не буде мати доступу до названих бібліографічних позицій, цей список доповнено загальними інформаціями про статтю та часом обширними цитатами. Така бібліографія з цитатами та короткими інформаціями дає можливість, що можуть користати з неї не тільки науковці, але й читачі, які не мають змоги відшукати в бібліотеках джерельні книжки й пресу. У цитатах збережено мову оригіналів, хоч видно, що ті самі слова були записані в говірці по-різному, а Бонарівка часом є названа Боднарівкою.

Бібліографія

- *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wydany pod redakcją Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego i Władysława Walewskiego, t. I, Warszawa 1880 [с. 305 – „Bonarówka 1.) wieś, pow. krośnieński, 1870 m. [морів] rozl., w tem 885 m. roli ornej a 764 mor. lasu; 117 dm. [домів], 779 mk. [мешканців]. Parafia łańciska w Lutczy, grecka w miejscu. Kasa pożyczkowa gminna. Położenie w niedostępnych górach, zdala od bitego gościńca; gleba żytnia, mniej urodzajna. O 10 kil. od st. p. Strzyżów“; „Bonarówka, potok, wypływa w obr. gm. Bonarówki w pow. krośnieńskim, w północno-zachodniej jej stronie, na południe Godowskiego lasu, płynie zrazu na wschód przez samą wieś Bonarówkę, poczem zawraca na południowy wschód [...]”].
- *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wydany pod redakcją Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego i Władysława Walewskiego, t. II, Warszawa 1881 [с. 693 – „12.) Na wysokich działach w kolanie Wisłoka, w dziesięciu wioskach od Gwoździanki po Czarnorzeki zamieszkali górale, zbliżeni strojem i zwyczajem do Kurtaków [Łemków], tworzący jednakże osobny ród, któremu mieli dać początek jeńcy kozaccy, osiedleni w tej pustej niegdyś okolicy. Osady te są następujące: Bliźnianka, Gwoździanka, Krasna, Bonarówka, Opa-

о. Іван Мудрий (всередині) зі знайомими; світлина з архіву автора

Анна-Софія Мудра – дружина пароха; світлина з архіву автора

rówka, Rzepnik, Wola Petrusza, Bratkówka, Węglówka i Czarnorzeki”].

- Іван Верхратський, *Говір замішанців*, Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. III, Львів 1894, с. 155 [автор зачисляє «замішанців» до лемків, а їхню говірку вважає за «лемківський піддіалект»].
- ks. Władysław Sarna, *Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym*, Przemyśl 1898, s. 534, reprint Wydawnictwa „Roksana” z notą od wydawcy i posłowiem, Krosno 1997, s. 556.
- Н. Н. Дурново, Н. Н. Соколов, Д. Н. Ушаков (составили), *Опыт диалектологической карты русского языка в Европе с приложением очерка русской диалектологии*, Москва 1915 [6 разів згадано «замішанців», обговорення праці є в книжці *Родимий край, село родиме* на с. 29].
- Анатоль Курдидик, *Репортаж з Бонарівки*, в кількох числах часопису «Неділя» – 1930 рр., Львів.

- Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемисько-Самбірської і Сяницької, Перемишль 1938–1939.
- Roman Reinfuss, *Łemkowie jako grupa etnograficzna, Prace i Materiały Etnograficzne*, т. VII, Lublin 1948 [с. 101–102 про «замішанців»].
- W. Tybor, *Sprawozdanie z prac geologiczno-rozpoznawczych przeprowadzonych na złożu piaskowca w rejonie Węglówka–Bonarówka–„Kiczary–Wadziska”*, Przedsiębiorstwo Robót Geologiczno-Poszukiwawczych i Odkrywkowych Kamieniołomów Drogowych, 1956 (przechowywane w Centralnym Archiwum Geologicznym w Warszawie).
- Антон Драб'як, *Іван Русенко не живе*, «Наше слово» [далі «НС»], № 8, 21 II 1960 [«Десять від 1922 р. став народним вчителем в своїй селі Красна, потім учив в Лютчі і Бонарівці»].
- М. [Михайло] В. Дзіндзьо, *Вспомини о І. Русенку* [у:] «Карпаторуский календар „Лемко-Союза” на год 1965», Yonkers, N. Y. 1965 [с. 99–107].
- Михайло Дзіндзьо, *Напиште дахто о наших севах*, «НС», № 16, 18 IV 1965 [«на превеликий жаль ани єдним словечком не омічени наши родни сева, откаль ми переселилися в 1945 р. на Радянську Україну. Ходит мі ту о штири сева Кроснянського повіту – Чорноріки, Ванівку, Красну і Боднарівку. Находять ся тоти наши сева 18 км на північ от Кросна. Доокова нас на десятки кілометрив є тівко польски сева. Як ми нашлися так далеко на півночи од основної Лемківщини, биво вельком загадком для етнографів і істориків. На тим не конец, ищи дальше на півнич (от нас 20 км) в сторону Ряшева затесавося два лемківски сева Гвоздянка и Близнянка. Тільки там юж давно люде перешли на римо-католицькій обряд и по нашому вміли бесідувати лем старши віком. Вони ніде не переселялися, живут на старим місци. [...] Трохи менше [від села Красна] биво сево Боднарівка, там жили добрі боднаре, яки робили бочки. Сева наши били на високому культурному рівни, всяди били Народни доми, при них бібліотеки, хорови і драматични гуртки. Переселилися ми на Львівщину, Тернопільщину і Івано-Франківщину. З нашого моводшого покоління дуже вивчивося на інженерів, лікарів, вчителів и других професій [...]». Автор – переселенець з с. Красна, син Василя, жив в м. Бориславі.
- Марія Мальо, *Одповід для М. Дзіндзьо*, «НС», № 19, 9 V 1965 [«Прочитавам в „Нашому слові” допис Михайла Дзіндзьо, [...] в яким просит, жеби написати дашто про його рідни села Красну, Боднарівку і Ванівку, [...] буду ся старати виконати прохання, але пізнійше. [...] Я мешкаю [...] в Тиляві і до Красной єст аж 50 кілометри»].
- Шт. Воробицкий, *Меджи Стрижевом а Коросном*, «НС», № 23, 6 VI 1965 («Лемківска сторінка») [м. ін., говіркою написано про Бонарівку – «Меджи Стрижевом а Коросном лежат давни сьвідоми українски сева Бонарівка, Ванівка [...] і Гвоздянка. Вшитки згадани сева становили якби українску виспу в польскім морю, а в ряшівских старих судових актах можна до днеска вичитати, же в давнині та ищи далі на північний захід провадили наши предки свої газдівки. [...] Я особисто знав до війни того сево [Красну] не зле, як і Бонарівку чи Чорноріки, бо провадивши парунадцет років аматорский кружок в Воробику Корол. приїздилисме до тих сел з представліньом, а юж найвеце до Бонарівки»].

Ярослав Пащак – автор книжки про Бонарівку;
світлина з книжки *Край рідимий, село родиме*

Книжка про Бонарівку – *Край рідимий, село родиме*; світлина Р. Матвійчини

– Степан Вороблицький, *Мої враження з поїздки до прастарих осель*, «НС», № 20, 14 V 1967 [м. ін., про Бонарівку – «У Бонарівці ще й досі стоїть величавий Народний дім, котрий сьогодні, на жаль, не має й четвертини своєї давньої величі та значення. Українців в Бонарівці ще менше як в Ванівці, та й вони якісь оспалі, неактивні. Колись там було добрих пару сотень дворів, зате зараз не більше четвертини. Скрізь видно певне занедбання й недоліки. [...] Нових будівель тут небагато. Зацікавлення туристами невелике. Поляки-автохтони оживляються на згадку про українських переселенців, характеризуючи їх як давніх добрих газдів та й щирсердечних сусідів. Переселенці із-за Буга нарікають на гіршу якість ґрунтів та на гострий, гірський клімат. [...] Тоді, коли у згаданій Бонарівці живе під сучасну пору, хоч і не проявляє ніякої діяльності, біля двох десятків українських сімей, то в дальших 2-ох селах – Опарівці та Красній – українського населення не більше як в Чорноріках. Навіть телевізійних антен по хатах згаданих сіл небагато»].

– Петро Пащак, *Між Кросном а Стрижевом*, «НС», № 25, 18 VI 1967 [«Правду пише С. Вороблицький, що поляки з сусідніх сіл ще й досі згадують наших людей добрим словом. Хоч ми жили в чисто українських селах, але з сусідніми поляками завжди підтримували дружні, добросусідські взаємини. Отже в середньому, великому коліні ріки Віслок, лівої притоки Сяну, між Стрижевом а Кросном був до 1945 р. розташований найбільший український етнографічний острів в Галичині. В центрі цієї території, між селами Ванівкою і Бонарівкою, знаходиться стрімка і довга гора Кичара, що як і її західне продовження є вододілом річок і потічків цієї гірської околиці. Цю територію називали Кроснянщиною, хоч адміністративно тільки південна її частина належала до Кроснянського повіту, а північна – до Стрижівського. Кроснянська Кичарщина – місцевість гориста і мальовнича, з багатими лісами і чудовими лісовими

полянами, з численними гірськими потічками, яких лише на території Бонарівки було 11, з неповторної краси скелями в Чорноріках, [...] життєдайними джерелами в лісах, прекрасним гірським кліматом, отримала назву „Лемківська Швейцарія“. В селах Ванівці, Бонарівці, Коростенці, Опарівці, Ріпнику, Петрушій Волі і Чорноріках (без Підзамча) українське населення становило 98%. Трохи більше половини населення становили українці в Гвоздянці і Яблониці. В меншості жили наші люди в Близнянці, Полемії, Жарнові, Глиннику, Бережанці, Високій, Братківці і Малинівці. Своєрідно, так званою столицею Кичарщини було найкраще і найбільше її село Ванівка, з великим нафтопромислом, зване „Лемківським Бориславом“. Навколо Ванівки розташовані головні села тої Кичарщини – Чорноріки, Коростенка, Бонарівка і Ріпник. Вслід за істориком XIX ст. Шараневичем, деякі вчені вважали, що українське населення даної околиці взяло початок від поселених там запорізьких козаків. Шараневич, однак, не підтверджує своєї теорії ніяким документом. Прихильники теорії про походження кичарських лемків від запорізьких козаків основували свої докази на тому, що в тих селах були розповсюджені іронічні прізвища запорізького типу, як наприклад, Лиско, Ланяк, Левко, Худоба, Хомяк, Хруняк, Гавай, Гандзак, Поточко, Періг, Перун, Шоп'як, Кушнір, Кобаса, Фляк, Русенко, Цєпко, Макух, Сірко, Свищ і т. п. Звичайно, це ще не доказ. Можливо, що деякі полонені козаки оселились тут, але не вони були засновниками кичарських сіл]. Автор – 73 роки, з Бонарівки.

– Петро Пащак, *Між Кросном а Стрижевом (закінчення)*, «НС», № 26, 25 VI 1967 [м. ін., про Бонарівку – «Галицький історик XIX століття Денис Зубрицький в своєму творі *Granice między ruskim a polskim narodem w Galicji* твердить, що територія над Віслоком між Кросном і Чудцем належала до перемиських Рюриковичів. Зубрицький вважав, що таке село як Бонарівка, постало коло 1439 р. Зберігся документ, який говорить про те, що в 1460 р. кроснянський боярин Михайло Гох Бонар віддав чотирьом своїм підданам Качмарському, Голодинському, Голєєві і Лиску свої ліси і дозволив їм там поселитися. Від імені Бонара село назвали Бонарівкою. Характерне і те, що по сьогоднішній день третина виходців з Бонарівки носить прізвища цих чотирьох перших поселенців і докладно за п'ять століть всі мешканці Бонарівки залишили рідне село, крім одного старенького господаря Станьчача Михайла, який вже не живе, так що бонарівчан там уже нема. Ясна річ, що в 1460 р. запорізькі козаки не могли дати початок кичарським селам, бо сама Запорізька Січ виникла десь в першій половині XVI століття. Коли виникали інші села – докладно не відомо. Є тільки згадка про заснування поміщиками православних парохій в Близнянці, Гвоздянці, Ріпнику і Коростенці. [...] Опираючись на вищезгадане, можна сказати, що населення названої околиці було автохтонним, а якщо і були поселені там запорізькі козаки, то вони вже застали оформлені села]. Автор з Бонарівки – 73 роки.

– Петро Пащак, *Між Кросном а Стрижевом*, «НС», № 13, 31 III 1968 [м. ін., багато цікавих інформацій про Бонарівку; у «Боднарівці» школа повстала в 1908 р.; «Боднарівка організовано вся виїхала на Радянську Україну» – так тоді ще писалось про переселення].

- Михайло Дзіндзьо, *Лемківський етнографічний острів на стріжівському підгір'ю*, «НС», № 19, 12 V 1968 [м. ін., про Бонарівку – «Отже, своїм побутом, обрядом, звичаями, піснями, оджею, будівництвом та говіркою ми доказуємо, що ми такі ж самі лемки, як на корінній Лемківщині, хоч не вживаємо слова „лем“. Згаданий Петром Пащакком [...], Іван Русенко, [...] щоби підкреслити ту нашу близькість і єдність з Лемківщиною, завжди вживав слово „лем“ у своїх поетичних чи прозових творах. [...] Малюючи картини наших селян, І. Русенко завжди „одягав“ їх у народну лемківську одягу, хоч у нас вже її не носили)].
- Михайло Дзіндзьо, *Лемківський етнографічний острів на стріжівському підгір'ю (закінчення)*, «НС», № 20, 19 V 1968 [«Так що ми були не якісь там „замішанці“, а прастаре, корінне населення, яке жило тут ще з часів Київської Русі»].
- Петро Пащак, *Між Кросном а Стрижевом*, «НС», № 37, 15 IX 1968 [м. ін., багато цікавих інформацій про Бонарівку – «Пам'ятаю, будучи малим хлопцем, як весною в Бонарівці священик [о. І. Мудрий] заохочував людей, щоб кожний господар ішов до Коростенки купити кілька деревець, а відтак провіряв, хто посадив, і таким чином у Бонарівці появились сади. [...] Перша робота, за яку взявся Завійський (дяк і громадський писар) разом зі священиком Іваном Мудрим, було викорінення в селі пияцтва. Нелегка то була праця, протверезити народ і заборонити вступ в святкові дні до корчми)]. Автор з Бонарівки – 74 роки.
- Петро Пащак, *Між Кросном а Стрижевом (закінчення)*, «НС», № 38, 22 IX 1968 [м. ін., про бонарівські кооперативи, курси для селян, фабрику возів та спільну працю селян. «П'явки з адміністраційного австро-угорського апарату не могли пробачити о. І. Мудрому і П. Завійському їхньої діяльності і коли в 1914 р. російська армія наближалась до Перемишля, Мудрого і Завійського було несправедливо обвинувачено в шпігунській діяльності на користь Росії і запроторено їх в концентраційний табір у Талергофі, звідки вони вернулись після війни з надірваним здоров'ям і незабаром помирали, однак плоди їхньої праці марно не пропали» + фотографія учасників господарсько-кооперативно-ветеринарійного курсу у Бонарівці в 1929)].
- Василь Качмарський, *УДзіндзьовий ювілей* (вірш), «НС», № 40, 5 X 1975 [«Ви з Чорнівки і Ванівки, Коростенки, Бонарівки, не марнуйте жадної хвилини, а пишіть до газети свої спомини»]. Автор з Бонарівки – 75 років.
- *Krosno, Dukla i okolice*, opr. Ewa Śnieżyńska-Stolotowa i Franciszek Stolot oraz K. Kutrzebianka, M. Lemańska-Trepińska i J. Ross, Warszawa 1977, „Katalog Zabytków Sztuki w Polsce“, t. I, z. 1 [Bonarówka].
- *Іван Русенко*, «НС», № 8, 19 II 1978, «З історії та культури лемків» (45) [І. Русенко нар. 1890 у с. Красна, поет і маляр, від 1922 вчитель в Красній, потім в Лютчі і Бонарівці].
- Анатоль Курдидик, *Спомин про Бонарівку*, «Поступ», Вінніпег (Канада), передрук з «Лемківщини» 1981, № 2.
- *Бонарівка*, «НС», № 7, 15 II 1981, «З історії та культури лемків» (199) [«[...] Село засноване близько 1439 р. Назва [...] походить від призивського Бонар (Перемиський шематизм, 1879). Історик Д. Зубрицький стверджував, що самі поляки вважали в XIV–XV ст. ст. околиці Бо-

- нарівки за руську землю (*in terra Rusiae*). І. Шараневич допускав, що у Бонарівці та сусідніх селах Кроснянського деканату було поселено полонених запорожців. Прізвища селян за Йосифінською метрикою 1787 р.: Левко, Маркович, Пащак, Голей, Ярема, Качмарський, Солтис, Хом'як, Боднарчик, Поточко, Мамчак, Затиляк, Станчак, Гандзяк, Гуцьо [а може Буцьо?], Падух, Худоба, Ланяк, Шуфлат і ін. Церква Покрови 1841 р. У міжвоєнному часі тут існувала двокласна, двомовна школа, читальня „Просвіти“, кооператив „Згода“. Станом на 1935 р. в селі проживало 1136 українців, 3 поляків і 3 євреї. [...] З Бонарівки вийшло ряд священників, а також вчителі: А. Падох, Р. Сосновський, М. Голей, В. Шуфлат, д-р прав В. Падох, інж. архітектор М. Шуфлат, нач. залізничної станції в Стрию (перед II св. війною) М. Падох та інші»].
- «Рідна школа», «НС», № 49, 6 XII 1981, «З історії та культури лемків» (241) [«У 30-х роках виникають гуртки „Рідної Школи” в [...] Бонарівці [...]. Гуртки сприяли поширенню освіти і культури, організували господарські курси, курси керівників дитячих садків»].
- Мирон Завійський, *Моя Бонарівка*, «НС», № 37, 23 XI 1986 [«[...] моя Бонарівка, знана юж в давних рукописах од 1439 року. Не раз снят мі ся церков, котру будували мої предкове в 1841 році, а назвали єй „Під покровом Пресвятої Богородиці“. Недавно приснило мі ся, же то запусна неділя і наш аматорський гурток при читальні „Просвіти” одиграв виставу під назвов „Депутати до Відня“, а потім ищи єдну штуку „Данило – чарівник“, а чистий дохід з представліня ми призначуємо на побільшиня бібліотеки та на культурни ціли „Просвіти“. Снило мі ся далі, же малисмо купу клопотів, як староство розвязало нам місцевий „Союз українок“, але удало нам ся, а властиво то не нам, мущинам, а нашим матерям, сестрам і женам одновити тот „Союз“. Далі снило мі ся, же наши жінки та дівки приходят масово до читальні „Просвіти” на вечірки, де вшитки сідают прясти, а єно єдна з них читат тимчасом для них голосно якуси цікаву та поучаючу книжку. Читают там тиж свої газети „Жіночу волю“, „Жіночу долю” та „Український город і дріб“. А треба вам знати, же малисьмо гев на Бонарівці также антиалькогольно-антинікотиновой Товариство зване „Відродження“, но і свої кооперативи также. Наша Бонарівка дружила довги роки зо селом з Короснянщини з Воробликом Королевским, то нич дивного, же мі ся приснило также як – то аматорський гурток приїхав до нас одиграти історичну драму „Невольник“. Народу там біло што неміра... Воробличане грали прекрасні і инши представліня, як „Лихо з жінкою, лихо без жінки“, „Перешкода“, „До сходу сонця“, „Адамові сльози“, „Заручини по смерти“, „Пещена дитина“, „Пташка щастя” і пару инших»].
- Посмертна згадка про Петра Качмарського, «НС», № 41, 21 XII 1986 [Петро Качмарський нар. 1921 р. у Бонарівці, помер 30.09.1986 у Снятині].
- Олег Іванусів, *Церква в руїні. Загибель українських церков Перемиської єпархії. Church in ruins, St. Catharines* (Канада) 1987 [с. 92 – фотографія + інформація про бонарівську церкву].
- Іван Красовський, *До питання про етнографічні межі українців Карпат*, «НС», № 5, 1 II 1987 [м. ін., мапа з позначенням «острова» околиць Бонарівки до межі розселення лемків] + «НС», № 6, 8 II 1987 – закінчення.
- Михайло Лесів, *Українські говірки в ПНР*, «НС», № 14, 5 IV 1987 [про мову «замішанців»].

Церква у Бонарівці – теперішній стан; світлина Антоні Сондея

- Михайло Завійський, «НС», № 24, 14 VI 1987, «З історії та культури лемків» (7) – біограм + фото (М. Завійський нар. 1917 в Бонарівці).
- Михайло Дзіндзьо, *Говірка північного лемківського етнографічного острівця*, «НС», № 28, 12 VII 1987 [згадки про Бонарівку, в Бонарівці проживало 1175 осіб (за Шематизмом з 1939), в Бонарівці не було поляків] + продовження (2), «НС», № 29, 19 VII 1987 + продовження (3), «НС», № 30, 26 VII 1987 + продовження (4), «НС», № 31, 2 VIII 1987 [у Бонарівці переважали такі прізвища: Завійський, Сосновський, Шуплат, Голей, Совтисік] + продовження (5), «НС», № 32, 9 VIII 1987 [про мову в Красній і в Бонарівці; в Бонарівці говорили: «такоє, гладкоє, червоноє»; за «Перемиським Шематизмом» з 1936 р. Бонарівка мала грамоту з 1439 р.]
- Іван Верхратський, Іван Русенко, «З історії та культури лемків» (15), «НС», № 32, 9 VIII 1987 [Біограм І. Верхратського – дослідника культури лемків та біограм І. Русенка – з с. Красна – вчителя й маляра].
- Михайло Дзіндзьо, *Ще про говірку північного лемківського...*, «НС», № 46, 15 XI 1987 [про це, що люди не хочуть, щоб їх називали «замішанцями» – «мешканці [колишні] тих сіл, а також їхні нащадки, що вже народились на Україні, але вважають себе лемками [...] всі дорікають мені, що я у своїх дописах не виступав різко проти назви (вони кажуть „прозвища“) „замішанці“, яку всім нам хтось колись нав’язав»; «Всіх їх обурила назва „замішанці“»; «Я розумію, що

- Роман Райнфусс тільки повторив цю назву за тим, хто раніше від нього нас так охрестив. Все-таки моїм землякам було прикро, що я [...] повторюю цю образливу для них назву»].
- Михайло Лесів, *Ще про т. зв. замішанців*, «НС», № 3, 17 I 1988 [пояснення назви «замішанці», автор (так, як І. Верхратський в 1894) вважає, що говір «замішанців», це «лемківський піддіалект»].
  - *Лемківщина. Земля – люди – історія – культура*, під редакцією Б. Струмінського, Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто 1988, 206 т. Записок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка – двотомні матеріали [передмова бонарів'янина д-ра Ярослава Падоха].
  - Roman Reinfuss, *Śladami Łemków*, Warszawa 1990, Wydawnictwo PTTK „Kraj” [с. 13 – „tzw. Zamieszkańcy z powiatu krośnieńskiego [...], którzy pod względem kulturowym stanowili oddzielne, nie należące do Łemków ukraińskie grupy etnograficzne”].
  - Михайло Дзіндзьо, *Іван Русенко – народний поет Лемківщини*, «НС», № 9, 4 III 1990 [«з 1940 по 1945 р. Іван Русенко вчителював в селі Бонарівці Стрижівського повіту, яке від Красної було віддалене на 3–4 км. Тут уже він навчав дітей грамоти і розкривав перед ними тайники української мови. [...] Усі сценічні декорації до театральних вистав у Красній, Ванівці, Бонарівці [...] були зроблені Іваном Русенком»].
  - Михайло Дзіндзьо, *Слово про Івана Русенка* (ч. 2), «НС», № 28, 12 VII 1992 [м. ін., Русенко розмалював всі театральні декорації в читальні в Бонарівці та написав вірш *Бонаровяне*].
  - Михайло Дзіндзьо, *Слово про Івана Русенка* (ч. 4), «НС», № 31, 2 VIII 1992 [м. ін., Русенко під час війни жив у Бонарівці].
  - Михайло Шумада, *Моя перша зустріч з Іваном Русенком*, «НС», № 39, 27 IX 1992 [про книжку Івана Русенка, написану лемківським діалектом і видану в Америці: «Правда Русенка ось така: лемки – частина великого російського народу...»].
  - Микола Мушинка, *Прізвища – важливе джерело для історії*, «НС», № 40, 3 X 1993 [про книжку І. Красовського: «Або якийсь молодий Падох, народжений вже в США, знає, що його дід походить із с. Бонарівка; за словником Красовського він встановить, що його рід жив у даному селі вже в XVIII ст.»].
  - Andrzej Saładiak (zebrał, opracował i do druku podał), *Pamiętki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce*, Warszawa 1993, Burchard Edition [Бонарівка – с. 297: „Cerkiew grekokatolicka p.w. Opieki MB. Drewniana, zbudowana w 1841 r., przebudowana w 1870 r., po 1947 r. kościół rzymskokatolicki. Wewnątrz polichromia wykonana przez Pawła Bogdańskiego w 1898 r., resztki ikonostasu z I połowy XVIII wieku z dwiema ikonami oraz inne elementy wyposażenia. We wsi drewniana kapliczka zawieszona na drzewie, z krucyfiksą ludową z XIX w. Figura murowana, przydrożna z II połowy XIX w. z kapliczką szafkową. W 1938 r. parafia grekokatolicka liczyła 1135 wiernych (na 1150 mieszkańców), znajdowała się tu dwujęzyczna szkoła podstawowa, czytelnia «Proświty», spółdzielnie «Zhoda», «Oszczadnist», «Ridna Szkoła», «Rajonowa Mołoczarnia». Ludność ukraińska została całkowicie wysiedlona w 1947 r.” – помилка, дійсно 1945 р.]
  - Іван Вергун, *Цеблів – прототип села Західньої України*, Дюнкерк 1994 (Франція) [с. 16 – коротка згадка про о. Івана Мудрого – пароха Бонарівки і життєпис його зятя о. Віктора Жука].

- Mikołaj Siwicki, *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*, Warszawa 1994, t. 3 [про Бонарівку – с. 220–221: „W Gwoździance rozmawiano po ukraińsku i po polsku. [...] Dalej, 30 km na południe, były czysto ukraińskie wioski: Bonarówka, Waniówka, Korostenka (Krasna), Czarnorzeki, Oparówka, Rzepnik i Pietrusza Wola. Wszędzie rozmawiano po ukraińsku, w cerkwiach odprawiano w obrządku greckokatolickim, oprócz Pietruszej Woli, w której używano obu języków. Na 1200 mieszkańców Bonarówki był tylko jeden Polak, ale zarówno on, jak i jego dzieci mówili po ukraińsku. Były tam wszystkie ukraińskie instytucje kulturalne, które wówczas mogły istnieć: – czytelnia «Proświty», «Siłskij Hospodar», «Mołoczarnia», Towarzystwo «Łuh», «Sojuz Ukrainok», Towarzystwo «Widrodzennia» i inne. [...] W roku 1945 nastąpiła repatriacja. Do Bonarówki przyjechali agitatorzy zapisywać ludzi na wyjazd na Ukrainę. Obiecywali raj na ziemi. Ludzie nie mieli wyjścia. Polak – wróg i Moskal też wróg, ale lepiej między swoimi... Zapisali się... Gwoździanka przyłączyła się do Bonarówki, nastąpił czas wyjazdu, kwiecień 1945 roku. Ludzie żegnali się. Lecz była to ostatnia noc Gwoździanki. W nocy polscy «rycerze» otoczyli wieś. Wdzierali się do chaty każdego, kto był zapisany na wyjazd. [...] Ludzi wyciągano z chat, przywiązywano do drzew, do płotów, wieszano dla zabawy, wycinano nożami na piersiach tryzuby i krzyże, odcinano ręce, podcinano gardła. [...] Szczęśliwcy zdołali uciec i dali znać do Bonarówki odległej o 30 km [фактична відстань – прямо 10 км, дорогами до 20 км], gdyż bliżej ukraińskiej wioski nie było. W Bonarówce stacjonowała jednostka sowiecka, w której byli też Ukraińcy. Od razu wysłano «karną» kompanię, 20 wozów z końmi i żołnierzami oraz 20 uzbrojonych w tym dniu wiejskich chłopców. Koło południa przyjechali na miejsce. Zastali straszny obraz: przy każdej chacie w kałużach krwi leżały zmasakrowane ciała. [...] Dowódca grupy kazał ściągnąć wszystkich zabitych w jedno miejsce. Naliczono 166 osób. [...] Kompania wróciła do Bonarówki bez ludzi i bez mienia. M. Chomiak – rodem z Bonarówki [автор свідчення] (Archiwum Ukraińskie w Warszawie. Kwartalnik «Łemkowszczyzna» nr 4/1987 r. wydany przez Organizację Obrony Łemkowszczyzny w Nowym Jorku)"].
- *Енциклопедія українознавства*, за редакцією проф. д-ра Володимира Кубійовича, Львів 1994 (перевидання в Україні), т. 4 [с. 1275: «На північ від суцільної Лемківщини лежить великий острів замішанців, говір яких зближений до говірки лемків і кількох менших», с. 1284: «Замішанці, лемківська назва для мешканців 10 укр. сіл, положених між м. Ряшевом і Коросном, на віддалі бл. 30 км від укр. етнографічної території Лемківщини»].
- Я. Солтисік, І. Трач, *Вийхали цілим селом [у:] Депортовані чи репресовані? Історично-мемуарний збірник*, Івано-Франківськ 1994, с. 86–93.
- Dmytro Blazejowskyj, *Historical sematism of the Eparchy of Peremyśl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939)* [Дмитро Блажейовський, *Історичний шематизм Перемиської єпархії з включенням Апостольської Адміністрації Лемківщини 1828–1939* (англ. мовою)], «Каменярь», Львів 1995 [про Бонарівку – с. 108–109: «Бонарівка (Боднарувка, Бонарувка), повіт Коросно. Історична довідка: Дуклянський (після 1842 – Коростянський) приход. Дерев'яна церква побудована у 1841 та відремонтована у 1897. До цього приблизно з 1828 існувала старіша дерев'яна церква. Церква використовувалася римо-католиками

Церква у Бонарівці – теперішній стан; світлина Данила Остапчука

після вигнання українців 1946 р. [1945!]. Перші згадки про село датуються 1439 роком, але сам прихід уперше згадується у 1684 р. 1934 р. прихід був підпорядкований адміністрації Лемківщини. Пастори: Василь Глушкевич (1828–1829), посада вакантна (1830–1831), Михайло Юрчакевич (1832–1837), Іван Котович (1837–1839; 1839–1864), Юліян Хиляк (1864–1865), Яким Савчин (1865–1877), Антін Масляник (1877–1878), Антін Масляник (1878–1887), Євстахій Пелех (1887–1889; 1889–1895), Іван Мудрий (1895–1896; 1896–1924), Олексій Хархаліс (1925–1927), Іван Клюфас (1927–1936) [1945!], кількість українських католиків: 1840 – 801, 1859 – 618, 1879 – 720, 1899 – 960, 1926 – 1003, 1936 – 1175. У 1785 р. на території площею 11,29 кв. км мешкало 543 українських католиків, 10 римо-католиків та 10 євреїв. У 1936 р. на території нараховувалося 2025 католиків та 14 євреїв. Населені пункти приходу: Бережанка, Буди Високі, Годова, Жизнів у різні часи; 3, 5, 7 та 3 км від Бонарівки» – ці інформації також зацитовано на с. 161–162 в книжці *Родимий край, село родиме*].

– *Українська державна чоловіча гімназія у Перемишлі 1895–1995*, Дрогобич 1995 [с. 154 – Завійський Мирон нар. 1917 р. у Бонарівці, пом. 1987 р. у Херсоні; с. 169 – Клюфас Іван – нар. 1894 р., парох у с. Бонарівка; с. 169 – Клюфас Олександр Яків с. о. Івана, нар. 1921 р. в Болестрашицях, початкову освіту отримав в Бонарівці; с. 169 – Клюфас Орест с. о. Івана, нар. 1922 р. в Опарівці, початкову освіту отримав в Бонарівці; с. 220 – Падох Василь нар. 1880 р. у Бонарівці, пом. 1919 р., адвокат у Самборі; с. 224 – Пащак Ярослав нар. 1922 р. у Бонарівці; с. 250 – Солтисік Олексій, нар. 1920 р. в Бонарівці; с. 268 – Хархаліс Олексій

- нар. 1893 р., священник, м. ін., парох в Бонарівці і Коростенці; с. 280 – Шуплат Микола, нар. 1897 р. у Бонарівці, матура 1921 р., священник].
- *Український Інститут для дівчат у Перемишлі 1895–1995. Ювілейна Книга Пам'яті до 100-річчя заснування*, Дрогобич 1995 [с. 106 – Ключас Лідія (Горинь) нар. 1923 р. в Опарівці, дочка о. Івана Ключаса, початкову освіту отримала в Бонарівці].
- *Losy cerkwi w Polsce po 1944 roku*; Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, Rzeszów 1997 [матеріали з наукової конференції в Ряшеві, м. ін., про церкву в Бонарівці – с. 327].
- Witold Kołbuk, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1998.
- Наталя Кляшторна, *Правда про українців з-під Ряшева*, «Україна молода», Київ 2000 [частини статті: *Яблуневий цвіт у краплях крові; Дорога без повернення; Замішанщина; А тепер...; Родина дружини Бандери; Братоубивство*].
- Олена Дуць-Файфер, *Іван Русенко 1890–1960* [у:] «Лемківський календар 2000», Криниця–Легниця 2000 [с. 94–100, м. ін., культурний діяч і вчитель з Бонарівки].
- Ярослав Пашак, *Родимий край, село родиме. Документальний нарис*, Київ 2001, Видавництво «Веселка», 206 с., тираж 2000 примірників; Вступне слово (*Споконвічна українська земля*) і примітки – Зиновій Буцьо; Додатки: *Спомин про Бонарівку (Цілий окремий світ; Неочікуване й неймовірне; Слово про бастион; Безсмертна Бонарівка)* – Анатоль Курдидик, *Перлина у скарбниці пам'яті (післямова)* – Олександр Болехівський, *Спомин про Августдорф* – Зиновій Буцьо, *Їх прийняла Станіславщина (списки розселення бонарів'ян у населених пунктах області в 1945)*. Розділи книжки: *Що бачив, чув і пам'ятаю; Передісторія Бонарівки; Околиці Бонарівки; Під австрійським пануванням; Національне відродження; Перша світова війна; Польсько-українська війна; Лемківщина в роки польсько-української війни; Моя родина; Короснянський деканат; Ванівка; Коростенка або Красна; Чорноріки; Ріпник і Петруша Воля; Опарівка; Близенка і Гвоздянка; Апостольська Адміністрація Лемківщини; Шкільництво; Бонарівські кооперативи; «Сільський господар»; «Союз українко»; «Рідна школа»; Товариство «Луг»; «Просвіта»; Громадська рада; Підпілля; Навчання; У Стрижеві; У Перемишлі; Гімназія; Бурса; «Українська бесіда»; Театр; Останній рік перед війною; Друга світова війна; Південна похідна група ОУН; Повстання політ'язнів у Воркуті влітку 1953 року [найбільше джерело інформації про село Бонарівка, про його історію, культуру, мешканців, етнографію, релігійні справи, організації, довколишні села, трагедію переселення, долю бонарівчан після переселення. Книжка є також невичерпаним джерелом історії бонарівських родин. Величезна кількість прізвищ, імен і сільських прізвиськ дає змогу майже кожному з бонарівським родоводом відшукати інформації про свою родину, про своїх предків].*
- Михайло Козак, *Пом'яни Господи, душі слуг Твоїх*, Перемишль–Львів 2002, «Свічадо» [с. 30 – кількість вірних УГКЦ в 1939 р. – Короснянський деканат – 7 парафіяльних церков + 1 дочерна церква, разом 7148 вірних, Близнянка – 504, Бонарівка – 1175, Ванівка – 1203, Красна (Коростенка) – 1766, Опарівка – 588, Ріпник – 1548, Чорноріки – 364].

- Paul Robert Magocsi, Ivan Pop, *Encyklopedia of Rusyn History and Culture*, University of Toronto Press 2002 (р. 520) [є кілька згадок про Бонарівку, але окремого реєстрового слова „Вонарiвка” не поміщено; на с. 423 є біограм Івана Русенка (Bogdan Horbal – *Rusenko, Ivan*), але не має в ньому згадки, що був учителем в Бонарівці].
- Ярослава Музиченко, *Козацький «острів» серед Польщі, «Україна молода», № 115, 24 VI 2005* [дуже вартісна стаття, написана на підставі книжки Ярослава Пащака *Родимий край, село родиме*. Заголовки частин статті: *Козаки за Сяном; Острів просвіти; Порівняно з лемками виїхали добре; Дорога до Бонарівки*].
- Емілія Начас, *Доля русинів з села Чорноріки, «Ватра» 2006 (квартальник), № 3 (54)* [авторка з Чорнорік, с. 20–21, «На День перемоги прислали нам товарні вагони і дуже скоро казали залізти в них. На станції в Кросні були ще переселенці із сусідніх сіл: Ванівки, Коростенки, Опарівки, Петрушоволі, Ріпника, Бонарівки. 9 травня [1945] рано все поклали до вагонів, а по обіді, о 3-ій годині, рушив поїзд»].
- Henryk Olszański, *Zamieszkańcy. Studium etnograficzne*, Wydawnictwo Muzeum Budownictwa Ludowego, Sanok 2007, s. 204.
- Богдан Гук, *Русин уміє рахувати до чотирьох...?, «НС», № 29, 16 VII 2006* [про наукову конференцію в Перемишлі: «Привертала увагу доповідь д-ра Ст. Стемпеня „Короснянська Русь. Формування національної тотожності т. зв. ‘замішанців’”. Йдеться про кілька українських сіл (Красна, Бонарівка, Ванівка) неподалік Коросна, відірваних від українського ареалу на сході, проте свідомих свого українства, добре зорганізованих і... знищених депортацією 1945 р.]].
- Роман Кабачій, *Чим завинили українці Закерзоння? Переселення в Україну, «НС», № 17, 29 IV 2007* [«„Трансфер” не питався у закерзонців, ким вони себе вважають, він викидав їх зі своїх хат за будь-які прояви руськості: чи була то руська віра вкрай полонізованих мешканців нинішньої дільниці Ряшева Залісся, чи то легкі прояви руської етнічності, як у випадку „замішанців” (так було названо цей етнічний острів в науці) сіл на північ від Коросна – Красної, Бонарівки, Чорнорік. Нащадки цих людей є громадянами незалежної України і свідомими українцями. Дивно?» – тут не можна погодитися з опінією автора про «легкі прояви руської етнічності», бо, як бачимо, великий український патріотизм Бонарівки міг бути прикладом для корінної України].
- бг [Богдан Гук], *Бонарівка, «НС», № 25, 24 VI 2007* [головні інформації про Бонарівку + 6 фотографій з Бонарівки (стан 2005)].
- *Бонарівка, «НС», № 26, 1 VII 2007* [4 фотографії з Бонарівки (стан 2005), Автор – Богдан Гук].
- *Źródła do dziejów Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej w Polsce w latach 1944–1989, t. 1, Przemysł 2007, wybór, wstęp i opracowanie Bogdan Huk* [с. 136 – польський урядовий звіт від 3 XI 1947 в справі парцеляції землі Греко-Католицької церкви: В Бонарівці біля 40 гектарів землі до парцеляції „dla miejscowych repatriantów, dla administracji lasów państwowych i sanatorium w Żyznowie”; с. 154 – польське урядове повідомлення від 8 I 1948 в справі передачі церковного маєтку, „Na terenie powiatu rzeszowskiego pozostała [...] cerkiew greckokatolicka

- w Bonarówce, gdzie wszelkie inne budynki zostały w okresie 1944 i 1945 rozebrane. Protokolarne przekazanie [...] parafiom rzymskokatolickim [...] nastąpi w bieżącym miesiącu”].
- Анізія Путько-Стех, *Українські священики Закарзоння. Хроніка репресій*, Львів 2007 [с. 42–43 – біограм о. Василя Опарівського нар. 1890 р. в Бонарівці].
  - Ярослав Пашак, *Родима Замішанщина*, «НС», № 13, 30 III 2008 [вибрані фрагменти з книжки *Родимий край, село родиме* про села Бонарівку, Ванівку, Ріпник, Коростенку й Опарівку].
  - Ярослав Пашак, *Про село Бонарівку на Замішанщині – те що бачив, чув і пам’ятаю*, «НС», № 14, 6 IV 2008 [друга частина вибраних фрагментів з книжки *Родимий край, село родиме*].

Матеріали про церкву в Бонарівці

документація Państwowej Służby Ochrony Zabytków – на підставі веб-сторінки:

<http://www.podkarpackie.pl/szlak/obiekt.php?akcja=BONARÓWKA>

- *Dokumentacja fotograficzna cerkwi w Bonarówce*, PP PKZ Warszawa, 1964–1968.
- Архівум SOZ w Rzeszowie, *Karta ewidencyjna cerkwi w Bonarówce*, oprac. J. Giemza.
- Архівум SOZ w Rzeszowie, *Analiza i tłumaczenia napisów cerkiewnosłowiańskich na detalu architektonicznym*, oprac. J. Giemza, 2000.
- Архівум SOZ w Rzeszowie, *Dokumentacja konserwatorska. Cerkiew w Bonarówce*.
- Архівум SOZ w Rzeszowie, *Dokumentacja konserwatorska. Polichromia ścienna cerkwi w Bonarówce*, oprac. A. Sęk, 2000.
- Архівум SOZ w Rzeszowie, *Cerkiew w Bonarówce. Studium architektoniczno-historyczne*, oprac. J. Tur, E. Zawaleń, 1994.
- Архівум Дziałу Sztuki Cerkiewnej Muzeum Zamku w Łańcucie. *Dokumentacja wizytacyjna z lat 1960–2000*, t. I–IV, Dział Sztuki Cerkiewnej Muzeum Zamku w Łańcucie.

Пресові згадки з життя сучасної Бонарівки

- *Gazowy, ale na ostrą*, „Dziennik Polski”, 27 II 1998.
- *Na początek świątlicza. Bonarówka nie śpi*, „Dziennik Polski”, 27 I 2000.
- *Na krańcu doliny*, „Dziennik Polski”, 15 III 2005.

Статті про сусідні села

- Красна (Коростенка): «НС» 1965, № 16; «НС» 1967, № 17; «НС» 1967, № 19; «НС» 1967, № 24; «НС» 1967, № 25; «НС» 1967, № 26; «НС» 1974, № 11, 12; «НС» 1975, № 39; «НС» 1975, № 40, 41, 42; «НС» 1976, № 13 (+ Чорноріки); «НС» 1976, № 32; «НС» 1977, № 17; «НС» 1978, № 11 (Василь Дзіндзьо з села Красна); «НС» 1978, № 29; «НС» 1980, № 39 (Завійський); «НС» 1981, № 31; «НС» 1992, № 20; «НС» 1992, № 25; «НС» 1992, № 27, 28 (про І. Русенка);
- Чорноріки: «НС» 1958, № 25 (+ Коросно і Ванівка); «НС» 1967, № 21 (каменяре з Чорнорік); «НС» 1981, № 38; «Ватра» 2006, № 3 (54) і № 4 (55);
- Опарівка: «НС» 1981, № 27;
- Ванівка (тепер: Węglówka): «НС» 1980, № 35; «НС» 2007, № 25;
- Ріпник: «НС» 1981, № 31;

– межі розселення лемків, м. ін., де тепер проживають виселенці з сіл Бонарівка, Ванівка, Красна, Чорноріки, Ріпник, Петрушова Воля, Опарівка, Яблониця – «НС» 1978, № 39.

Польськомовні матеріали про Бонарівку і фотографії в Інтернеті

адреси веб-сторінок:

– Wikipedia (вільна енциклопедія):

pl.wikipedia.org/wiki/Bonarówka (інформація про село + 1 фотографія церкви)

– Wapedia (енциклопедія для мобільних телефонів і пальмтопів)

<http://wapedia.mobi/pl/bonar%C3%B3wka> (коротка інформація про село + 1 фотографія церкви)

– „Szlakiem architektury drewnianej województwa podkarpackiego” (Шляхом дерев’яної архітектури): <http://www.podkarpackie.pl/szlak/obiekt.php?akcja=BONARÓWKA>

– мапа Bonarówki (мапа Бонарівки): www.planmiasta.info/plan-miasta/bonarowka-4780.html

<http://www.mapa.aviolot.pl/m33773-mapa-bonarowka.html>

<http://www.mapaonline.pl/mapa,Bonarowka.html>

<http://www.bonarowka.mapa-miasta.eu/775627>

<http://mapy24.eu/bonarowka/33773/plan-mapa.html>

<http://www.na-mapie.pl/plan-miasta/plan,bonarowka,4780/>

<http://www.maplandia.com/poland/podkarpackie/strzyzow/bonarowka/>

– „Serwis informacyjny miasta i gminy Strzyżów” (інформаційний сервіс міста й гміни Стрижів): www.strzyzow.pl/aktualnosci/2006/08/aktual_bonar_1.htm (м. ін., коротка історія села + про реставраторські праці на цвинтарі + план цвинтаря з позначеними пам’ятниками і хрестами, які ще залишились)

– генеалогічне дерево родини Оссолінських з Бонарівки:

www.ossolinski.pl/drzewa/bonar.html

– <http://bajanka.blogspot.com/2008/06/bonarwka-stara-cerkiew-obecnie-koci.html> (4 фотографії церкви)

– www.miciu22.bikestats.pl (2 фотографії церкви)

– <http://plfoto.com/1275619/zdjecie.html> (1 фотографія церкви)

– <http://www.fotosik.pl/tagi/bonar%F3wka> (4 фотографії церкви)

– <http://viwaldi68.fotosik.pl/albumy/510667.html> (4 фотографії церкви)

– <http://elesdia.res.pl/bonarowka.htm> (4 фотографії церкви)

– <http://plfoto.com/1569964/zdjecie.html> (1 фотографія краєвиду з бонарівською церквою)

– http://www.podkarpackie.travel.pl/html/modules.php?name=osrodki&action=ed&id_os=2221&vmode=&typ_f=z#kont (1 фотографія церкви)

– http://www.libertas.pl/szlakiem_architektury_drewnianej_lutcza_blizne_jasienica.html (5 фотографій церкви)

– <http://www.aniaania39.w8w.pl/galeria5.html> (5 фотографій церкви і 3 фотографії з околиць Бонарівки)

- http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/pradziad.php?rodzajaktu_id=&search=szukaj&wojewodztwo_id=54&wyznanie-id= (в Державному архіві у Перемишлі є книги греко-католицької пафії в Бонарівці: вінчання за 1784–1871 рр., народження 1784–1871, похорони 1784–1871)
- www.archidiecezja-gr.opoka.org.pl/architektura_cerkiewna.htm (фотографія Ярослава Гемзи – бонарівська ікона: «Введення Богородиці у храм»; перша половина XVII ст.)
- www.epodkarpacie.com/index.php?page=guide_id=60&usection_id=329 („Podkarpacki portal turystyczny – Strzyżów i powiat strzyżowski” – інформації про церкву і про реставраційні праці при розписах Павла Богданського (1898 – в бабинці і наві церкви) і Павла Запоровського (1932 – в святилиці церкви; в інших джерелах подано, що ці розписи виконано в 20-х роках XX ст.). Реновацію стін і розписів розпочато у 1993 р. під наглядом реставраторської служби)

Матеріали про Бонарівку українською мовою в Інтернеті

- «Роль руханково-спортивного товариства „Луг” у формуванні національної свідомості молоді с. Бонарівка Жешувського воєводства Польщі (За спогадами колишніх „луговикив” – жителів с. Глибока Коломийського району Івано-Франківської області)». Реферат на обласний конкурс на тему: «Роль українських молодіжних організацій в суспільному житті вашого села (міста) в першій половині 20 століття». Музей визвольних змагань Прикарпатського краю (Краєзнавче дослідження)

Цей реферат є сильно розповсюджений в Інтернеті в різних україномовних колекціях рефератів, м. ін., за такими адресами:

- <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=11064>
- <http://www.incd.info/getcont-1394-1.html>
- <http://www.ukrainref.com.ua/index.php?go=Files&in=view&id=3195>
- <http://www.sort-ref.narod.ru/pageid-2429-1.html>
- <http://uaref.com/referats/933/26674>
- <http://uaref.com/referats/22/31216>
- <http://www.referatka.net/index.php?action=referat&referat=4645>
- <http://referaty.com.ua/ukr/details/7743/1/>

- Микола Голей, Адам Голодинський, *Втрачена земля. Спогади, вірші*, упорядник і автор передмови: Мирослав Мамчак [М. Голей і А. Голодинський родом з Бонарівки, а М. Мамчак – син бонарів'янина; дуже вартісна публікація в Інтернеті на веб-сторінці «Українське життя в Севастополі» в частині «Бібліотека ім. Марії Фішер-Слиж» (<http://ukrlife.org/main/evshan/lost1.htm>). Матеріал має чотири частини:

1. Мирослав Мамчак, *Пізнаймо правду* (передмова)
2. Адам Голодинський, *Втрачена земля* (розділи: I. *Бонарівка. Околиці*; II. *Побут і культура*; III. *Перша Світова війна*; IV. *Ремесло*; V. *Товариство «Луг»*; VI. *Часи Другої Світової війни*; VII. *Початок конфліктів з поляками*; VIII. *Загибель Юлії Опарівської, тещі Степана Бандери*; IX. *Польсько-українське протистояння*; X. *Виселення*; XI. *Під сонцем більшовицького щастя*; XII. *В незалежній Україні*)

3. Микола Голей, *Спогади*

4. Вірші:

– Іван Русенко (сільський вчитель з с. Бонарівка) *Бонаровяни*

– Микола Голей *Депортація* (Присвячується 60-річчю початку операції «Вісла»)

– Микола Голей *Пісня про Бонарівку*

– Микола Голей *Спогади*

– Микола Голей *Надсяння*

Ці матеріали подані також на веб-сторінці «Українське село» в частині «Спогади»:

<http://seloukr.narod.ru/spohady19.htm> – передмова

<http://seloukr.narod.ru/spohady20.htm> – спогади А. Голодинського

<http://seloukr.narod.ru/spohady21.htm> – спогади М. Голея

– Ярослава Музиченко, *Козацький «острів» серед Польщі, «Україна молода»* № 115 від 24 VI 2005

– дуже вартісна стаття, написана на основі книжки Ярослава Пащака *Родимий край, село родиме*, поміщена в Інтернеті за адресами:

<http://www.umoloda.kiev.ua/number/455/163/16473/>

<http://www.polska.com.ua/ua/ambasada/news/kultura/3045/>

– Наталя Кляшторна, *Правда про українців з-під Ряшева, «Україна молода», Київ 2000*, стаття поміщена в Інтернеті на «Незалежному інформаційно-освітньому ресурсі» за адресою:

<http://www.haidamaka.org.ua/0123.html>

о. Іван Мудрий – довголітній парох Бонарівки

Народжений біля 1860 р. правдоподібно в Фельштині (західна Львівщина). Син Євстахія – Йосифа (директора школи в Фельштині, повіт Старий Самбір) і Кароліни з дому Янда. Мав брата Теофіла-Миколу, який довгі роки був учителем і директором бонарівської школи, а у 1930 р. пішов на пенсію і виїхав з села. Отець Іван Мудрий був одружений з Анною-Софією з дому Батицька, дочкою Андрія Батицького (директора школи в Старому Самборі) і Марії з дому Санецька. Анна народжена 1871 р., померла 1954 р. в с. Маломіце бл. Шпротави (тоді воєводство Зелена Гора) у свого зятя о. Михайла Вергуна. Подружжя Мудрих мало п'ять дочок: Володимиру (молодо померла), Стефанію (1893–1973, дружина о. Віктора Жука, крилошанина, пароха Жужеля й Цеблова та белзького декана до 1947), Олену-Галу (1895–1954, дружина о. Теодора Зради – пароха в селах Щирець, Яжів Новий і Добросин, застріленого більшовиками в 1941), Ярославу (дружина о. Володимира Микуловича, пароха Немирова й Прилбич) та наймолодшу Лідію (1913–1943, дружина о. Михайла Вергуна, крилошанина Перемиської капітули, пароха Брунар до 1947, пароха Циганка і Гданська в 1968–1981). Отже, всі дочки вийшли заміж за майбутніх священиків.

Отець Іван Мудрий був рукоположений біля 1886 р. Працював у різних парафіях, а від 1895 до 1924 р. (протягом 29 років) був парохом с. Бонарівка (короснянський деканат, пов. Стрижів). За його перебування в Бонарівці існувала там школа, читальня «Просвіти» та діяло кілька організацій, м. ін., «Січ». Село нараховувало в тому часі понад двісті домів і біля

1000 мешканців. В селі була церква Покрови Пречистої Богородиці, побудована у XVII ст. і ґрунтовно перероблена 1841 р. Під кінець XIX ст. о. Мудрий zorganizував великий ремонт церкви. У 1897 р. над бабинцем поставлено високу стовпову вежу, стіни якої і дах покриті були гонтом. Церква набрала тоді цікавого, характерного вигляду. Тоді виконано ще деякі зміни в будинку храму. У 1898 р. в наві церкви і в бабинці Павло Богданський виконав на стінах і на стелі цікаві фігурально-орнаментальні розписи. Також за часів о. Мудрого в 1913 р. навколо церкви поставлено масивне залізне огороження на кам'яній підмурівці, з кам'яними стовпами. При церкві о. Мудрий створив Братство тверезості і бібліотеку. В селі до того часу існувало церковне «Братство Чесного Покрова Пресвятої Богородиці». Тепер і воно активізувало свою діяльність.

У 1908 р. (або в 1905) в селі відкрито школу в перебудованому будинку корчми, яка збанкрутувала і село її викупило. У 1912 р., опираючись на свідомих селянах, парох заснував у селі читальню «Просвіти». Це була друга, після опарівської на Замішанщині. Треба згадати, що о. Мудрий започаткував писання хроніки села і провадив у ній записи. Хроніка ця, на жаль, була знищена 1945 р. під час переселення. У 1915 р. на підставі фальшивих звинувачень о. Мудрий був ув'язнений в австрійському концентраційному таборі в Талергофі. Брали там всіх русофільських діячів, а о. Мудрий мав якраз протилежні погляди. Про тамті часи так пише М. Донський: «[...] прийшла черга на „підозрілих політично“, тобто українців. [...] вивозили до Талергофу [...]. Загадкою було, чи, виходячи вранці з хати, ще повернеться до неї ввечері. Вистачило показати на когось пальцем, що це „москальофіл“, щоб вкинути його до в'язниці, а коли знайшовся ще фальшивий свідок, тоді такого не минав польовий суд» («Наше слово» 1968, № 49).

Отець Мудрий був також деякий час короснянським деканом. Залюбки займався бджільництвом та пропагував серед селян садівництво. Тоді-то у Бонарівці засновано багато садів. Треба згадати, що о. Мудрий міг присвятити багато часу суспільній діяльності в різних ділянках, бо господаркою і дітьми в більшості займалася його дружина Анна. Отець Іван Мудрий помер на серце 1924 р. у Бонарівці й там був похоронений. Після нього парохом був коротко о. Олексій Хархаліс. Останнім греко-католицьким парохом Бонарівки (протягом 18 років – від 1927 до переселення села у 1945) був о. Іван Ключас (нар. 1894), який переїхав в Україну разом зі своїми парафіянами.

Найбільше спогадів про о. Мудрого є в книжці Ярослава Пащака *Родимий край, село родиме* (на с. 13, 28, 36, 37, 38 і 41). Про отця були також згадки в статтях Петра Пащака в «Нашому слові» (№№ 37 і 38 від 1968), в матеріалах про Товариство «Луг» в Бонарівці та в спогадах Адама Голинського *Втрачена земля*. Є там також короткі згадки про його брата Теофіла – директора бонарівської школи. Ярослав Пащак по роках так описав бонарівського пароха: «о. Мудрий і Завійський [дяк] почали непримиренну боротьбу з пияцтвом. У селі існувало тільки одне товариство. Це було церковне братство Чесного Покрова Пресвятої Богородиці. За гроші братської каси Мудрий привозив зі Львова книжки, видані товариством „Просвіта“ і читав їх селянам. Так при братстві виникла бібліотека, фонди якої постійно зростали. Крім

того, Мудрий заснував при церкві Покрова Пресвятої Богородиці „Братство тверезості“. Члени цього братства присягали в церкві, що горілки пити не будуть. Дяк Петро Завійський також читав селянам книжки й газети та агітував, щоб вступали до „Братства тверезості“. І тоді почалися суперечки священика з дяком. Причиною було те, що Мудрий був прихильником українофільської течії, а Завійський – русофільської. Це не значить, що Завійський вважав український народ частиною російського. Він любив стару назву „Русь“. „Ми – Русь від Карпат до Дону, – говорив він – а там далі Московщина“. Село розділилося на дві частини. [...] Добре, що до якихось великих конфліктів не дійшло» (с. 36); «З Бонарівки до Талергофа попали священик отець Іван Мудрий і дяк Петро Завійський. [...] Якщо Завійському можна було приписати русофільство, хоч він русофілом не був, але обстоював стару назву нашого народу – Русь, то Мудрий з русофільством не мав нічого спільного. Але стрижівська поліція не могла йому пробачити українофільської діяльності і порадила австрійській жандармерії арештувати його. Мудрий і Завійський опинилися разом у Талергофі, повернулися звідти з підірваним здоров'ям і незабаром помиралі» (с. 41). Подібними словами справу ув'язнення пароха в Талергофі згадує Петро Пащак: «П'явки з адміністративного австро-угорського апарату не могли пробачити о. І. Мудрому і П. Завійському їхньої діяльності і коли в 1914 р. російська армія наближалась до Перемишля, Мудрого і Завійського було несправедливо обвинувачено в шпигунській діяльності на користь Росії і запроторено їх в концентраційний табір у Талергофі, звідки вони вернулися після війни з надірваним здоров'ям і незабаром помиралі, однак плоди їхньої праці марно не пропали» («Наше слово» 1968, № 38).

З ГЛИБИНИ ВІКІВ І НЕДАВНЬОГО МИНУЛОГО

Гомер і землі Північного Причорномор'я

Петро Кралюк

Достатньо відомим є той факт, що про землі Північного Причорномор'я є згадки в епічних поемах Гомера. Незважаючи на те, що вони носять фрагментарний характер, все-таки засвідчують інтерес славнозвісного давньогрецького поета до цих земель. І як би це фантастично не звучало, але не виключено, що Гомер походив саме з цього регіону. Принаймні, деякі опосередковані дані дають нам підстави так твердити.

Ще в стародавній Греції велися дискусії щодо місця народження цього поета. За честь вважатися його батьківщиною змагалися Хіос, Смірна, Саламін, Колофон, Родос, Аргос, Афіни тощо¹.

І все ж ряд моментів дають підстави пов'язувати Гомера та його епічні твори, передусім *Іліаду*, із територією Північного Причорномор'я. Як відомо, головним героєм *Іліади* виступає Ахілл, культ якого мав поширення саме на цих землях.

Так, у гімні лесбоського поета Алкея (кінець VII – початок VI ст. до н. е.) Ахілл іменується «владикою скіфської землі». Святилище на честь цього героя знаходилося на острові Левка (нині острів Зміїний, що належить Україні).

У стародавніх греків існував міф про виникнення цього острова. У ньому розповідається, що на прохання Фетіди, Зевс велів Посейдону підняти з дна морського чистий, нічим не заплямований острів спеціально для того, щоб поселити на ньому Ахілла із дружиною Єленою. Саме він є єдиним володарем острова й ніхто зі смертних не мав права поселитися на ньому.

Культ Ахілла існував на Тендровській косі (поблизу Ольвії). На честь цього божественного героя тут відбувалися свята, спортивні (кінні) змагання, знаходився тут також Ахіллів храм та олтар. Писемні джерела свідчать, що ім'я Ахілла було нерозривно пов'язане з Ольвією

¹ Й. Баглай, *Гомер* [у:] *Українська літературна енциклопедія*, Київ 1988, т. 1, с. 450.

та її околицю до кінця їхнього існування. Саме в останній період історії Ольвії Ахілл стає верховним божеством цього полісу².

Другий, не менш важливий момент, який дає можливість пов'язати Гомера до Північного Причорномор'я, надзвичайна популярність цього поета в даному регіоні. Навіть коли слава Гомера в материнській Греції зменшилась, в Північному Причорномор'ї, зокрема в Ольвії, вона залишалася незвично високою. Про це свідчить Діон із Пруси (Хризостом) у своїй *Борисфенітській промові*. Він, зокрема, описує своє спілкування з одним із ольвополітів Калістратом. «Знаючи, – пише він, – що Калістрат – шанувальник Гомера, я відразу заговорив про нього. Майже всі борисфеніти наполегливо читають цього поета, напевно тому, що вони і тепер ще вайовничі, а може бути, в результаті любові до Ахілла: вони надзвичайно шанують його..., і окрім Гомера ні про кого іншого не хочуть і слухати. Хоча вони грецькою говорять не зовсім уже чисто завдяки тому, що живуть серед варварів, але все-таки *Iliadu* майже всі знають на пам'ять. Я жартуючи сказав Калістрату: „Як ти думаєш, Калістрат, який поет кращий, Гомер чи Фоклід?“ – „Та я не знаю й імені іншого поета, – з посмішкою відповів Калістрат, – та й, напевно, і ніхто із присутніх: ми не визнаємо нікого іншого за поета, окрім Гомера, але зате його знає майже кожен“. Дійсно, їхні поети згадують лише про Гомера в своїх віршах, які читають і в інших випадках, але особливо перед битвами постійно збуджують своїх співгромадян... Всі вони сліпі і навіть не допускають можливості існування будь-якого поета»³.

В *Борисфенітській промові* Хризостома Діона зустрічаємо й інші свідчення на користь того, що в Ольвії авторитет Гомера був надзвичайно високим. Так, згадуваний Калістрат, за словами Діона, говорив, що Гомер шанується жителями Ольвії на одному рівні з богами⁴.

Закономірно виникає питання, чому саме в Північному Причорномор'ї зберігалися такі сильні гомерівські традиції? Невже через периферійність цього регіону? А, можливо, тут певну роль відіграла історична пам'ять, яка пов'язувала Гомера з Північним Причорномор'ям?

Нарешті, третій момент, який опосередковано підтверджує нашу гіпотезу. Відповідно традиції, Гомер вважається сліпим поетом-піснярем. Саме так його представляють у давньогрецьких джерелах. Однак, у стародавній Греції ми не зустрічаємо, окрім Гомера, відомих незрячих поетів-співців. Як правило, відсутній такий феномен і в інших європейських культурах.

І все ж серед європейських народів є один, у якого сліпі поети-співці займали помітне місце в культурі. Це – українці. У них аж до початку ХХ ст. зберігався досить специфічний інститут кобзарів. Перші згадки про них з'являються в ХV–ХVІ ст.⁵, саме тоді, коли українці почали активно освоювати землі Північного Причорномор'я. Не виключено, що після загибелі Ольвії традиція існування сліпих поетів-піснярів зберігалася в Північному Причорномор'ї

² А. Русяєва, *Идеологические представления древних греков Нижнего Побужья в период колонизации* [у:] *Обряды и верования древнего населения Украины*, Київ 1990, с. 42–47.

³ Х. Дион, *Борисфенитская речь, прочитанная в отечестве*, «Вестник древней истории» 1946, № 1, с. 356.

⁴ Там само, с. 357.

⁵ Б. Кирдан, *Кобзарі* [у:] *Українська літературна енциклопедія*, Київ 1990, т. II, с. 501.

й була сприйнята нашими предками. Адже українці, заселяючи цей регіон, запозичували різні культурні надбання, які були притаманні для жителів цих земель. Наприклад, українські козаки сприйняли чимало елементів татарської культури. Навіть назва козак, як дехто вважає, тюркського походження. Запозичували вони й культурні надбання припонтійських греків, які продовжували жити в цьому регіоні.

Кобзарі, подібно до Гомера, були мандрівними незрячими співаками, які не лише виконували чужі пісні, а нерідко й самі їх творили чи, принаймні, доповнювали. Так само, як і ольвійські незрячі співаки, вони своїми піснями підносили бойовий дух воїнів. Особливо популярними кобзарі були на Запорізькій Січі. Багато з них супроводжували козаків у походах.

Як Гомер став символом давньогрецької поезії, так і узагальнений образ кобзаря сприймався українцями як символ поетичної творчості. Недаремно Тарас Шевченко свою знамениту збірку поезій назвав *Кобзарем*.

Взагалі цікаво було б провести порівняльний аналіз гомерівських поем та українських дум. На жаль, такого порівняльного аналізу ніхто не робив.

Чи походив Гомер з Північного Причорномор'я, чи ні, але безсумнівно є те, що він був пов'язаний із цим регіоном. Тут його творчість добре знали й шанували. І саме тут склалася достатньо сильна гомерівська традиція, яка проіснувала віки.

І дав Володимир десятину

Анна Ридзанич

Толіттями стояла у найстаршій частині правобережного Києва, по північному боці Старокиївської гори, у місці, де в четвертому столітті поклав основи під «матір руських міст» легендарний Кий. Сьогодні зеленим парканом з дощок виділено терен після монументальної церкви Святої Богородиці, званої Десятинною.

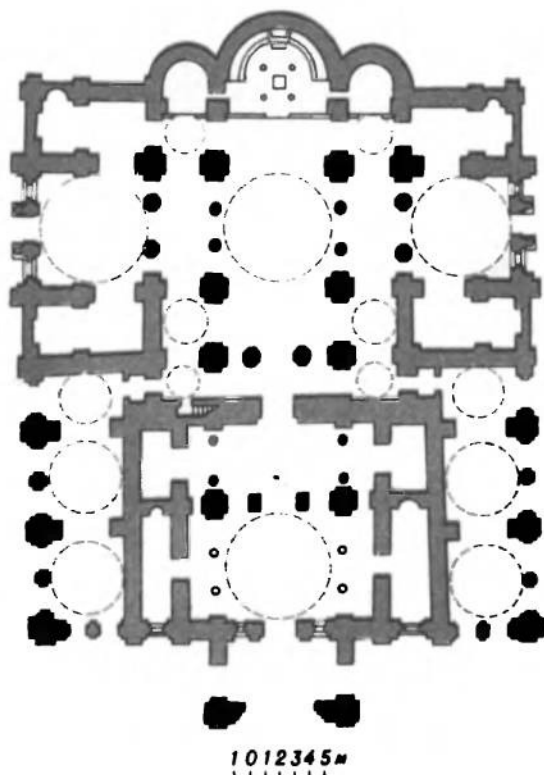
Третього лютого 2005 р. Президент Віктор Ющенко наказав Київській міській державній адміністрації розпочати роботи, пов'язані з її відбудовою. У тих серйозних заходах, на які планується призначити з державного бюджету 90 млн гривень, від чотирьох сезонів приймають участь найкращі археологи з Санкт-Петербурга, Новгороду Великого й Львова.

«Осе даю церкві сій, святій Богородиці, од маєтності своєї і од моїх городів десяту частину». [...] І дав він десятину Анастасові-корсунянину, і справив тоді празник великий у той день боярам, і старцям городським, і вбогим роздав багато добра. – наводить слова князя Володимира Нестор у *Повісті минулих літ*.

Звістка про будову храму, першої в країні мурованої святині, за візантійськими зразками, облетіла всю державу.

У княжій столиці були вже дерев'яні церкви (Нестор згадує про церкву св. Миколая на Угорській горі, яку побудовано на могилі вбитого у 882 р. князя Аскольда, охрещеного під час походу на Візантію, під іменем Миколай), однак першою значущою святинею християнських часів у Київській Русі була Десятинна церква.

У 988 р. Володимир повернувся з візантійського Херсонесу, слов'янами званого Корсунем (сьогодні околиці Севастополя), охрещеним та розправився з поганськими божествами Київської Русі, а особливо з Перуном, богом грому й блискавки, його ідола наказав прив'язати до кінського хвоста та волокти з гори, на якій стояла його святиня. Дванадцять чоловіків, посеред сліз його вчорашніх сповідників, сікли батогами найбільш шановану у східній Слов'янщині дерев'яну статую, щоб накінець утопити її в Дніпрі. Новохрещений володар точно у місці поганської святині поставив дерев'яну церкву на честь св. Василя, під іменем якого

План першого храму

він був охрещений. Раніше наказав грецьким духовним особам, що з ним прибули, масово хрестити киян у водах Дніпра.

Будову першого кам'яного храму Києва розпочали з великим розмахом у 986 р. візантійські майстри. Першим парохом кафедри був згаданий Анастас з Херсонесу. Оточений греками з двору дочки візантійського імператора Анни, дружини князя Володимира, мав він неабиякий вплив на його архітектуру. Правдоподібно церква була хрестово-купольною шестистовпною спорудою, з великими абсидами, довжиною 42 метри, шириною 35 метрів; будовою нагадувала не храми Константинополя, а візантійської провінції – Херсонесу.

У 6504 [996] р., коли Володимир побачив, що церкву завершено, він увійшов до неї, та

молився Богу, говорячи: «Господи Боже! Поглянь із небес, і побач, одвідай сад свій, і зроби, [щоб те], що насадила десниця твоя, люди сії новії, серце яких ти навернув єси до істини, [могли] пізнати тебе, істинного Бога. І поглянь ти на церкву осю, що її спорудив я, недостойний раб твій, на честь матері, яка породила тебе, і приснодіви Марії Богородиці. І якщо помолиться хто в церкві сій, то почуй ти молитву його і одпусти всі гріхи його благаання ради пречистої Богородиці» – говорить *Повість минулих літ*. На початку XI ст. під час великої пожежі вона була пошкоджена. Згодом її відбудували та оточили з трьох боків галереями. Тоді була також оздоблена мозаїкою, фресками, різьбленими мармуровими та шиферними плитами. Ікони, оздоблені хрести й посуд були привезені з Корсуня 1007 р. З літописів знаємо, що крім головного престолу, церква Богородиці мала ще два бічні престоли, один з іконою св. Миколая привезеною Володимиром із Корсуня, а після його канонізації – св. Володимира.

Після хрещення, князь привіз також і помістив у ній фрагмент реліквії святого священномученика Климента, залишений святыми Кирилом та Мефодієм. Церква з княжою усипальницею стала першим староруським пантеоном.

Церква Петра Могилы

– Навколо неї об'єднувалася вся східнослов'янська спільнота. Святиня мала величезне загальнодержавне значення – говорить професор Петро Толочко, директор Інституту археології Національної академії наук України.

Імовірно ще перед монгольським нападом у 1240 р. князь Володимир переніс з Вишгорода мощі своєї бабки, померлої у 969 р. княгині Ольги, першої святої, канонізованої в Київській Русі.

Чорноризець Яків у XI ст. в похвальному слові згадує, що під час перенесення мощі були у незміненому стані. У 1011 р. в церкві покладено тут княгиню Анну (з огляду на походження звану літописцями царицею), а чотири роки пізніше, померлого 15 липня у своєму палаці на Берестовім, князя Володимира.

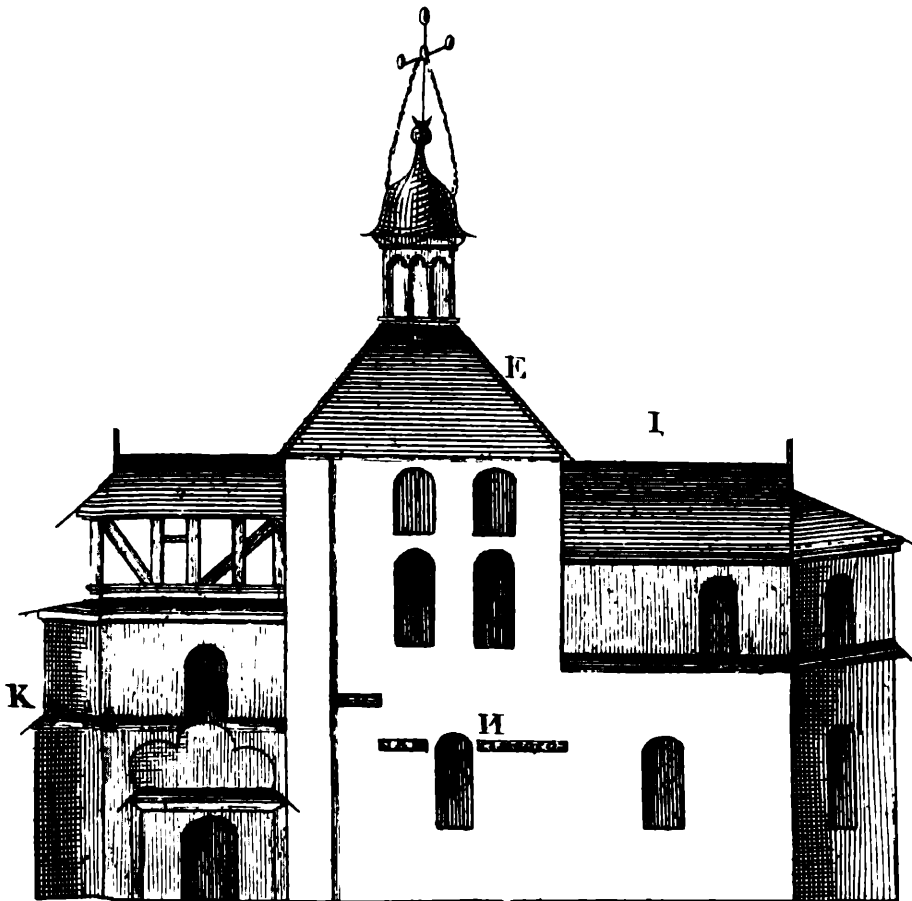
У 1044 р. син його, Ярослав Мудрий, переніс сюди тіла братів Володимира, Ярополка й Олега. Перед тим, посмертно їх охрестив. Після будови у 1036 р. Золотих воріт, символічного кордону поміж світом християнського Сходу й Заходу, почав поблизу будувати архітектурну перлину, найзнаменітшу святиню Київської Русі – Софійський собор.

У 1169 р. Десятинна церква, точно двісті років після смерті княгині Ольги, сильно постраждала внаслідок нападу на Київ військ володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського. Домагався він спадщини по своєму батькові, Юрію Долгорукому, який намагався відірвати частину київської митрополії, щоб створити самостійну митрополію суздальську й для того скликав у Вишгороді з'їзд одинадцятьох князів.

«І поміг бог Андрійовичу Мстиславу [синові князя Андрія Боголюбського, що стояв на чолі військ – прим. ред.] з братами, і взяли вони Київ [...] місяця березня у восьмий [день], у середу другої неділі посту. І грабували вони два дні увесь город – Подолля, і Гору, і монастирі, і Софію [собор], і Десятинну Богородицю [церкву]».

Боротьба за владу призвела до того, що в 1203 р. церква була руйнована військами Рюрика Ростиславича, що з перервами панував у Києві. Остаточного удару пишності святині завдали в грудні 1240 р. війська Бату-хана. Іпатіївський літопис подає, що перед тим, як вона вщент згоріла, під тягарем міщан, що з дорогоцінним майном схоронилися в храму, провалився церковний хор. «Городяни зробили ще друге укріплення навколо [церкви] святої Богородиці [Десятинної]. А назавтра прийшли [татари] на них, і була битва межі ними велика. Люди тим часом вибігли і на церкву, і на склепіння церковне з пожитками своїми, [і] од тягара повалилися з ними стіни церковні, і так укріплення було взяте [татарськими] воями» – читаємо у Галицько-Волинському літописі.

Церква Петра Могили

Розкопана територія святині; світлина Анни Ридзанч

Пізніші дослідники скептично ставляться до цього варіанту. Більш реальним вважають вони, що стіни були поломані татаро-монгольськими воєнними машинами, схожими на таран, так званими пороками.

У літописному реєстрі міст, *Списку руських міст далеких та близьких*, що вийшов у половині XV ст., під датою 1390 р. ймовірно київський, пізніше московський, митрополит Кипріан (1375–1406) записав, що вона була знищена. Століттями її розбирали по-шматочку, правдоподібно шукаючи цінностей і вона попадала в руїну. Аж у 1635 р. митрополит Петро Могила на її частині збудував невелику церковку, в якій помістив збережену ікону св. Миколая. Під час будівельних робіт у 1632–1636 рр. було викопано саркофаги князя Володимира й княгині Анни та інших князів та бояр. Реліквії князя було перенесено до святинь Києва. Череп потрапив у Преображенську церкву на Берестові, а пізніше був перенесений до Успенського собору Києво-Печерської лаври, зате його долонь знайшла своє місце у Софійському соборі. Реліквії, що залишилися, було повторно поховано у Десятинній церкві.

Про те, як сильно Могилі залежало на відродженні цієї святині, свідчить його остання воля, згідно якої на її відновлення передав тисячу злотих. До сьогодні перед високим парканом росте трьохсотлітня липа, яку ймовірно власноручно посадив сам митрополит.

Сто двадцять років пізніше церква знову вимагала капітального ремонту. У 1758 р. під наглядом настоятельки монастиря св. Флора – Нектарії Долгорукої – відновлено діло П. Могили.

Під час робіт знайдено та поховано саркофаги. На літографії від 1826 р. видно церкву Могили в руїні. Скоро з'явилися голоси, щоб на цьому місці поставити чергову святиню.

У 1828 р. митрополит Євгеній Болховитінов наказав відкопати фундаменти Десятинної церкви. Під час археологічних робіт було відкрито фрагменти мозаїк та мармурових підлог. Другого серпня 1828 р. відбулося освячення майданчика під будову третього храму, який в архітектонічному плані – як виявилось – зовсім відрізнявся від давньої святині.

Тринадцять років, одинадцять місяців і сімнадцять днів тривали змагання будівельників, поки в 1842 р. завершено чудову споруду у візантійсько-російському стилі, за проектом відомого петербурзького архітектора Васілія Стасова. Вартість її становила більше, ніж 100 000 рублів. П'ятнадцятого липня, у день св. Володимира, чин освячення Десятинної церкви Успіння Богородиці завершили київський митрополит Філарет Амфітеатров, житомирський архієпископ Никанор та смоленський єпископ Йосиф.

На жаль, нова церква не простояла навіть століття. Знищена в 1936 р. радянською владою, поділила долю близько 150 київських церков. Два роки пізніше, археологи з Академії наук Радянського Союзу розпочали дослідження фундаментів, які продовжувалися до 1939 р.

Вглибині церква св. Андрія – перлина українського бароко; світлина Анни Ридзанч

Віднайдено чергові фрагменти мозаїки й фрески, кам'яні склепи найстаршої святині, а поруч фрагмент середньовічного граду з руїнами княжого палацу, хатами бояр та ремісничими майстернями. Знахідки з цього періоду знаходяться у музеї – Софійській церкві. Після Другої світової війни місце, що колись засвідчувало про величину Київської Русі прикривав міський сквер. Неповдалі, при Володимирській вулиці, археологи відкрили вартісні предмети приховані правдоподібно багатим міщанином у грудні 1240 р., перед тим, як він схоронився у Десятинній церкві перед татарською навалюю.

Сьогодні відродження храму-символу хрещення Київської Русі та православної єдності це один з пріоритетів незалежної України. Наукові та політичні середовища задумуються, як він повинен виглядати.

– Приступаючи до роботи ми хотіли уточнити план святині, порівнюючи його з висновками праць археологів з тридцятих років ХХ ст. та відокремити поодинокі етапи будови святині. Це важке, оскільки точно не знаємо, як вона виглядала – пояснює археолог Денис Йолшин з Санкт-Петербурга.

До сьогодні збереглися лише сліди дерев'яних конструкцій під фундаментами західної і південної стін галерей, що оточували церкву. Не знайдено також місця, в якому знаходилися реліквії св. Климента. На підставі записів відомо, що саркофаги Володимира й Анни мали знаходитися посередині храму св. Климента. Ще інші джерела подають, начебто княжий саркофаг знаходився у західній частині. Можливо, йдеться про каплицю, в якій знаходилися найстарші реліквії Київської Русі.

Археологи встановили, що галереї святині, безсумнівно, збудовано під кінець Х або ХІ ст., тобто в часи володіння Володимира, а не – як досі вважалося – у часи Ярослава Мудрого.

– Десятинну церкву можна порівняти з медаллю, з одного боку – це пам'ятник візантійського характеру, а з другого боку – перший староруський пам'ятник – говорить Йолшин. – Вона започаткувала староруську школу сакрального будівництва, тому, що саме її брали за зразок, коли пізніше зводили храми. То біля неї організувалася київська митрополія. Тут знаходилися бібліотека й скрипторій, в якому писали хроніки й документи.

Правдоподібно в західній частині проживали чергові митрополити. Точно не знаємо, як виглядали стіни, прикрашені мозаїками й керамічними плитами, але спираючись на Соборі святої Софії можемо встановити техніки та мотиви оздоблення.

Під час роботи натрапили на рів старшого граду зі зламу ІХ й Х ст., а також, від півдня, заходу й північного сходу, зведені в той же час, що церква, три споруди у міщанському стилі довжиною п'ятидесяти метрів, які умовно називали княжими палацами.

– Навчений досвідом, що кожна реконструкція нівечить художні залишки, я противний приверненню Десятинної церкви. Петро Могила зруйнував її стіни та порушив фундаменти. Я особисто, відкрив би у цьому місці музей, а поруч нього невелику капличку з елементами, що нав'язують до знищеної святині, так, як це собі уявляємо. Там можуть правитися Служби Божі. Коли не знаємо, як насправді виглядав величезний собор, відтворюваний на підставі припущень може виявитися звичайним макетом – підсумовує професор Толочко.

Запровадження більшовицької моделі поземельних відносин на Поділлі

Арсен Зінченко

Земельне питання для сільськогосподарського краю, яким є густонаселене Поділля, завжди було одним із центральних у системі соціальних відносин. Основна тенденція у розвитку поземельних відносин після реформи 1861 р. полягала в невпинному падінні питомої ваги дворянського землеволодіння. З 1862 по 1914 рр. дворяни втратили на Україні 53% своїх земель – 10 млн десятин. За ці роки приватне селянське землеволодіння зросло з 0,8 до 8,1 млн десятин¹. Варто нагадати, що уряд Росії будував свою політику на Правобережній Україні, виходячи з того, що в цьому краї впливові позиції посідало польське дворянство, в значній своїй частині опозиційне до російського панування в краї, і тому після польського повстання 1863 р. положення селянської реформи тут були змінені на користь селянства: селяни одержали прирізки землі до тих наділів, які вони мали до 1861 р.

Проте, на Поділлі, як і на Волині та Київщині, дворянське землеволодіння було стійкішим, ніж в інших частинах України. Тут дворяни за той же період втратили загалом менше третини орної землі². Відносно слабшою тут, за термінологією М. Рубача, була селянська буржуазія, тобто заможні селяни (пропагандистська література режиму завжди підкреслювала «класово ворожий», «експлуаторський характер» куркульства). Землеволодіння дворян, купців, цукрозаводчиків різко переважали над володінням заможних селян. Дворянам Правобережжя належало 2,65 млн десятин землі, 180 000 коней, 175 000 голів рогатої худоби, заможним селянам – 1,14 млн десятин, 132 000 коней, 149 000 голів рогатої худоби³.

Прикметною рисою соціального розвитку подільського села було малоземелля. На кінець XIX ст. за числом малоземельних Поділля утримувало перше місце серед усіх п'ятидесяти губерній царської Росії. Площа надільної землі серед подільських селян становила на кожную особу чоловічої статі в 1860 р. 2,4, у 1880 – 1,8, у 1890 – 1,2 десятини, тоді як на Полтавщині відповідно 2,8; 2,2 і 1,5 десятини. На кожен селянський двір на Поділлі припадало

¹ М. Рубач, *Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции*, Киев 1957, с. 13.

² Там само.

³ Там само, с. 22.

в середньому 3,6 десятини землі, тоді як на Полтавщині – 4,6 десятини⁴. Але прикметно, що за такого рівня малоземелля, міграція населення з Поділля наприкінці XIX ст. була значно нижчою, ніж на Полтавщині. За даними 1897 р. кількість мігрантів з Поділля (443 000 осіб) була в 3,5 рази меншою, ніж на Полтавщині. Дослідники пояснюють це, по-перше, широким розвитком цукрової промисловості, яка давала (навіть при низькій заробітній платі) можливість мати заробіток триваліший час, ніж при зерновій спеціалізації сільського господарства на Полтавщині. По-друге, царський уряд остерігався посилення польського елемента на Правобережній Україні, тому боровся з переселенськими настроями селянства на Поділлі й Волині⁵. Це важливо відзначити, оскільки в двадцяті роки влада, не впоравшись із проблемою селянського малоземелля на Поділлі, намагалася захопити переселення в райони, де була вільна земля. На 1917 р. селянське малоземелля тут стало ще більш явним (див. табл. № 1): на душу населення припадало найменше на Україні – 0,8 десятини, на Київщині – 0,9, на Полтавщині – 1,2, Волині – 1,3, на Харківщині – 1,6 десятини⁶.

Визначальні формули земельної політики більшовицького Тимчасового робітничо-селянського уряду, створеного 28 листопада 1918 р., були включені в його маніфесті до робітників, селян і солдатів, який проголосив негайну й безоплатну передачу селянам усіх поміщицьких земель з усім живим і мертвим інвентарем. Відповідно соціально-політичного курсу більшовиків, що передбачав ліквідацію експлуататорських класів і націоналізацію земель, у січні 1918 р. почалася масова ліквідація конфіскованих поміщицьких маєтків і розподіл їхнього інвентаря. За М. Рубачем в Україні «розподілу підлягало близько трьох мільйонів голів худоби, десятки мільйонів пудів хліба, сотні тисяч одиниць різного інвентаря»⁷. У багатьох маєтках селяни брали участь у стихійному поділі дворянських земель, пограбуванні фільварків та садиб, але джерела повідомляють і про інші настрої. Так, Подільський селянський з'їзд, який проходив 11–14 лютого 1918 р., уповноважив губернський земельний комітет «видати обов'язкову постанову щодо конфіскації й повернення за приналежністю всього інвентаря, проданого особами, які самочинно його захопили». Спокуса перед розграбуванням поміщицьких садіб в умовах безвладдя була великим випробуванням для подільського селянства. Не всі сільські громади зуміли встояти перед спокусою привласнення чужого.

Хоча офіційна комуністична пропаганда й історіографія десятиріччями твердила, що селянство одержало землю завдяки більшовикам, аграрна революція в Україні відбувалася за ініціативою селянства. Це визнавали й самі більшовики. У резолюції «Про роботу на селі» четвертої конференції КП(б)У (17–23 III 1920) з одверто антиселянськими наголосами підкреслювалося: «Захопивши в свої руки частину ліквідованих поміщицьких земель, живий

⁴ М. Якименко, *Роль соціально-економічних та політичних факторів в аграрних міграціях населення Поділля епохи капіталізму* [у:] *Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей наук. конференції, Кам'янець-Подільський 1988*, с. 134.

⁵ Там само, с. 135.

⁶ Р. Лях, *Розв'язання аграрного питання на Україні (1917–1923 рр.)*, Київ 1975, с. 14.

⁷ М. Рубач, назв. праця, с. 152.

і мертвий інвентар як приватних маєтків, нагромадивши хліб трьох урожаїв, сподіваючись вільного продажу; знахабнівши від безвладдя, що тоді панувало, маючи зброю, субсидуючи отаманщину, підпорядкувавши собі голу й голодну бідноту, яку він підкупив перспективою дільби й грабежу і нацьковував на міста, – куркуль став фактично владою на території України. Утвердження справжньої робітничо-селянської влади на селі і ліквідація поміщицького землеволодіння мислимі тільки із нищенням диктатури куркуля»⁸. Більшовицька політика націоналізації землі на практиці обернулася грандіозним її одержавленням. Ця нова мобілізація землі, як буде показано далі, здійснювалась за рахунок земель селянства.

За даними 1918 р., зібраними Подільською земською управою, сільського населення налічувалося 3 252 582 осіб; зручних селянських земель – 1,72 млн десятин, «нетрудових» – 843,6 тис. десятин⁹. Однак не всю землю т. зв. нетрудового фонду було передбачено для передачі селянам. У губернії налічувалося 52 цукрових заводи, які потребували не менше 104 000 десятин землі. Були ще радгоспи, показові станції, дослідні поля, санаторії, допри, земля потрібна була під городи для мешканців міст, на випас коней для продовольчих установ – на все це необхідно було 138 000 десятин. У губернії налічувалося 107 винокурень, які також потребували землі. Отже, селяни могли одержати не більше 600 000 десятин «нетрудової» землі, при цьому в їхньому розпорядженні було б близько 2,32 млн десятин, тобто 0,77 десятин на їдця. Харчова норма становила 0,67 десятин, що було фактично голодною нормою – таким був висновок губземвідділу. Відділ виходив з того, що норма 0,67 десятин обчислена для оптимальних умов, без урахування незадовільного стану землі й інвентаря¹⁰.

Події після 1917 р. зумовили значні зміни в землекористуванні, тому на початку двадцятих років більшовицька влада заходила коло проведення землемірних і землепоряджувальних робіт, оскільки дореволюційні дані були явно застарілі: проведення обміру земель часто вимагало й саме населення, якому доводилось розв'язувати чимало усіляких поземельних колізій. Але нова влада не мала для проведення такої роботи ні досвіду, ні достатньої кількості кадрів, частина їх виїхала за кордон, до решти, що були часто шляхетського походження, ставилася з підозрою.

Втім головний конфлікт у системі поземельних відносин був зумовлений не неточністю даних про землекористування і не відсутністю кадрів землемірів, а руйнуванням засад власності й свідомим пониженням статусу селянства, дрібновласницького, відповідно до більшовицької ідеології. Крім того, більшовицький уряд України автоматично переносив на її терени чинність російського поземельного законодавства. Останнє, своєю чергою, мало витоком давню російську общинну традицію з розвиненими формами колективного землекористування, що не вкладалося в рамки давнього подвірного селянського землекористування в Україні.

⁸ *Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 1: 1918–1941*, Київ 1976, с. 71.

⁹ Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО), ф. Р-40, оп. 2, спр. 64, арк. 24.

¹⁰ Ще й навесні 1921 у листуванні наркомату рільництва України з Подільським губернським земельним відділом читаємо проте, що «до теперішнього часу Наркомзем не має точних даних про розміри площ. Неакуратно прислані губземвідділами часто абсурдні, завідомо невірні»; див.: ДАВО, ф. Р-40, оп. 1, 1921, спр. 667, арк. 4.

Табл. 1. Зміни в розподілі придатних земель сільськогосподарського призначення у Правобережній Україні протягом 1916–1923 рр. (у межах 1921)*

Губернії	1916			1923			1916		1923				
	Усього (тис. дес.)	На-лежало селянам	%	«Нетру-довим» землев-ласни-кам	%	Селян-ське земе-користу-вання	%	В роз-поря-дженні держа-ви	%	Збіль-шення селян-ського земе-користу-вання	Припадало в середньому на селянське господа-рство		
Волинська	2124,5	1285,8	60,5	838,7	39,5	2021,5	95,2	103,0	4,8	735,6	57,2	3,4	5,8
Подільська	2569,4	1113,5	43,3	1455,9	56,7	2448,6	95,3	120,8	4,7	1335,1	120,0	3,2	5,25
Київська	4971,3	2478,4	49,8	2942,9	51,2	4718,5	94,9	252,8	5,1	2240,1	90,3	3,3	7,75
Правобережна Україна	9565,2	4877,7	50,4	4787,5	49,6	9188,6	94,8	476,6	5,2	4310,8	88,3	даних немає	
Україна в цілому	33 956,6	19 395,6	57,1	14 561,0	42,9	31 168,3	91,8	2788,3	8,2	11 772,7	60,6	даних немає	

* Таблицю складено за: Р. Лях, *Розв'язання аграрного питання в Україні (1917–1923 рр.)*, с. 76–77.

Табл. 2. Кількість селянських господарств у Подільській губернії на 1921 р.**

Повіти	Кількість селянських господарств	
	у сільських громадах	на хуторах
Брацлавський	52 588	69
Вінницький	42 088	–
Гайсинський	56 932	144
Жмеринський	39 175	50
Кам'янецький	49 628	92
Літинський	35 170	135
Летичівський	39 423	521
Могилівський	35 728	297
Проскурівський	46 099	–
Ольгопільський	62 368	77
Ушицький	44 916	122
Ямпільський	54 940	85

** ДАВО, ф. Р-40, оп. 1, 1921, спр. 667-а, арк. 2.

Затверджений російським ВЦИКом 27 січня (9 лютого) 1918 р. «Основний закон про соціалізацію земель», розроблений III Всеросійським з'їздом Рад, визначив основи земельної політики Радянської влади на 1918 р. Закон підтверджував націоналізацію землі, ліквідацію приватної

власності на землю і «перехід її у розпорядження трудящих мас». На практиці ж вирішення земельних питань було передане призначеним новою владою комісарам і начальникам. Висунувши як головне завдання зрівняльний розподіл землі, цей закон водночас приділив значну увагу розвитку громадського обробітку землі як найбільш бажаної форми при переході до соціалістичного господарювання. Згідно з законом, першочергове користування землею надавалося державі, громадським організаціям, сільськогосподарським комунам, товариствам, сільським громадам і лише в останню чергу землею наділяли «окремі сім'ї й особи»¹¹. Вісімнадцятого березня 1918 р. цей закон під назвою «Тимчасове положення про соціалізацію землі» був прийнятий III Всеукраїнським з'їздом Рад. «Українська Радянська республіка, – підкреслювалося в ньому, – з метою якнайшвидшого досягнення соціалізму надає всіляке сприяння (культурна і матеріальна допомога), спільному обробітку ґрунту, даючи перевагу трудовому соціалістичному, артільному й кооперативному господарствам перед одноосібним».

Рішення про остаточну ліквідацію поміщицького землеволодіння, конфіскацію поміщицьких, куркульських і монастирських земель закріплювала Декларація цього уряду від 25 січня 1919 р.¹² Однак заманіфестована негайна й безоплатна передача землі селянам не означала передачі землі всім селянам, йшлося про передачу землі передовсім комунізованим селянам, тобто тим, що увійшли в створювані більшовицькою владою структури на зразок комун. На Україну, отже, автоматично поширювалися поземельні відносини, задумані більшовиками для Росії. Задля цього наркомом рільництва в Україні було послано керівника наркомзему Росії В. Мещерякова, а його заступником Н. Плюсіню, які були азартними пропагандистами створення в Україні радгоспів і комун. На їхню думку, Україна не повинна дробити землю, а обробляти її, зберігаючи господарство цілком – комунами, артілями, спілками й гуртками¹³.

Проте для українських селян-господарів ідеологемні моделі виглядали штучними. На практиці така комунізація землі («націоналізація», «соціалізація») перетворилася в її одержавлення. При проведенні новою владою конфіскації поміщицьких, церковних та казенних земель в Україні їх не завжди передавали селянам, а робили державним резервом. Не ділили між селянами і землі, закріплені Декретом радянського уряду від 16 січня й Постановою Раднаркому УРСР від 11 лютого 1919 р. за цукровими й винокурними заводами й створеними при них радгоспами. Усього в Україні їм відводилося 2,5 млн десятин. Незважаючи на опір селянства, Наркомзем УРСР і його органи форсували створення «хлібних фабрик», колгоспів і комун на значній частині конфіскованих земель¹⁴. Основні засади аграрної політики в Україні були затверджені III з'їздом КП(б)У, який працював у березні 1919 р., хоча вони по суті були написані з декрету Всеросійського центрального виконавчого комітету від 14 лютого. У резолюції «Про земельну політику» з'їзд наголошував: «Найголовнішим завданням земельної політики є перехід від одноосібного господарства до товариського. Радянські господарства, комуни,

¹¹ И. Хмель, *Аграрные преобразования на Украине: 1917–1920 гг.*, Киев 1990, с. 12–13.

¹² Там само.

¹³ Там само, с. 14.

¹⁴ Там само, с. 15.

громадський обробіток землі та інші види товариського землекористування є найкращими засобами для досягнення соціалізму в землеробстві; через те одноосібне господарство слід розглядати як тимчасове і відживаюче. Отже, конфісковані землі використовуються в першу чергу для землеробства товариського, громадського, і в другу чергу – для потреб одноосібних землекористувачів. Ради на місцях повинні пильно охороняти від розкрадання взяті на облік будинки, будівлі, реманент і худобу, запаси продовольства і взагалі майно колишніх приватновласницьких маєтків, ні в якому разі не допускаючи будь-якого самовільного захоплення і поділу цього загальнонародного добра на користь окремих осіб. Після виділення вказаних вище земель решта площі сільськогосподарського призначення може піти на тимчасовий зрівняльний розподіл між одноосібними господарствами...»¹⁵. «Положення про соціалістичний землеустрій і заходи переходу до соціалістичного землеробства», ухвалене ЦВК Рад України 26 травня 1919 р., копіюючи аналогічний акт РСФСР, виходило з тих самих ідеологем. Навіть у малоземельних районах значна частина поміщицьких земель передавалася не селянам, а цукровим заводам під організацію радгоспів або бажаним створити комуни.

Наслідки такої політики виявилися й на Поділлі. «З огляду на хибність політики влади в минулому році населення ставиться вороже до радянських господарств, а тому треба залишити лише ті господарства, які мають дослідне значення і назвати їх не „совхозами“, але дослідними пунктами, науково-бактеріологічними садками і т. п. У деяких маєтках треба засновувати сільськогосподарські школи. Наприклад, у маєтку б. кн. Щербатової. Там є дуже гарні помешкання, котрі залишилися пустими, позаяк уся сім'я Щербатових забита Богунським полком. Майно цього маєтку взято зараз на облік», – читаємо в доповідній завідувача Брацлавського повітового землевідділу на нараді з питань землеустрою 21–22 травня 1920 р.¹⁶

Встановлення радянської влади в Україні почалося з утворення надзвичайних органів влади – ревкомів: 11 грудня 1919 р. ЦВК і РНК УРСР прийняли постанову «Про створення Всеукраїнського комітету (Всеукрревкому)». На нього було покладено «організацію всемірного сприяння просуванню червоних військ до статочного розгрому білогвардійців, революційна статочна ліквідація поміщиків і поміщицького землеволодіння». Тональність заяв Всеукрревкому дещо відрізнялася від попередньої політичної тенденції. Виданий цим органом «Маніфест до робітників і селян України» запевняв, що «буде строго присікати будь-яке втручання в життя селянства, що має на меті нав'язати йому господарські організації, які не були результатом їхнього власного почину»¹⁷.

Одним із перших аграрних документів Всеукрревкому стали «Основні засади організації земельної справи на Україні», опубліковані 22 січня 1920 р. Для остаточної ліквідації поміщицького землеволодіння і прискорення наділення землею безземельних і малоземельних селян передбачалася негайна організація земельних відділів при всіх губернських,

¹⁵ *Комуністична партія України в резолюціях...*, с. 45.

¹⁶ ДАВО, ф. Р-40, оп. 2, спр. 10, арк. 57 зв.

¹⁷ *И. Хмель, Аграрные преобразования на Украине...*, с. 25.

повітових і волосних виконкомах, при ревкомах з широким залученням у них найбіднішого й середнього селянства. Розробка всіх землевпорядкувальних інструкцій передавалася в обов'язок земельній комісії Всеукраїнському, перетвореній згодом у Наркомзем УРСР (його очолював Д. Мануїльський). За розпорядженням Всеукраїнському наприкінці січня 1920 р. були створені волосні земельні комісії, у компетенцію яких входило визначення кількості землі, необхідної для розподілу серед селянства, та передбачуваної на відведення на потреби цукрової та винокурної промисловості й організацію радянських показових господарств. Контроль за роботою комісії був покладений на ревком.

Одержавлення землі – стрижень поземельної політики більшовиків. У зв'язку з цим значні площі землі не передавали у зрівняльний поділ – вони ставали державним резервом. У державний фонд не переходили й землі, закріплені декретом радянського уряду від 16 січня і постановою Раднаргоспу УРСР від 11 лютого 1919 р. за цукровими і винокурними заводами і створеними при них радгоспами – усього в Україні понад 2,5 млн десятин. Але на той час селянство вже практично користувалося колишніми поміщицькими землями. Документи засвідчують, що у значній кількості сіл вони оволоділи цією землею «революційним порядком» ще в 1917–1918 рр.¹⁸ Спроби відібрати її у селян викликали різкий селянський протест.

Принцип націоналізації землі став основою усієї земельної політики режиму. Він був покладений в основу земельного закону, затвердженого Всеукраїнським ревкомом 5 лютого 1920 р. Закон санкціонував «негайне виселення з економії колишніх нетрудових власників (поміщиків і нетрудових орендарів). Увесь живий і мертвий інвентар, згідно з цим законом, передавали у розпорядження земельних відділів для першочергового наділення без- і малоземельного селянства, сільськогосподарських робітників і державних зразкових господарств. Усі будівлі маєтків і несільськогосподарський інвентар земельний відділ також передавав для надання установам народної освіти, соціального забезпечення, охорони здоров'я тощо»¹⁹. Закон формально передбачав залучення представників місцевих селян до вивчення питання про доцільність створення радгоспів: цим актом заборонялося органам радянської влади відводити землю під радгоспи без повної переконаності в доцільності їхнього створення. Розподілу підлягала не лише поміщицька земля. У багатоземельних селянських господарствах (з площею понад 15 дес.) лишки землі також відрізалися, навіть якщо в них не використовувалася наймана праця. Законодавство нової влади передбачало проведення перерозподілу й селянських земель. Повітові земельні відділи відповідно до місцевих умов встановлювали певні земельного наділу в розрахунку на їдця. Коли нетрудових земель бракувало для наділення безземельних та малоземельних за встановленою нормою, то землю брали з державного фонду, якщо він існував у даній місцевості, або від радгоспів і цукрових заводів²⁰.

Реалії подільського малоземелля, як буде показано нижче, вносили корективи при запровадженні закону. Під тиском державного інтересу (тобто інтересу партійно-державної

¹⁸ Див.: ДАВО, ф. Р-40, оп. 1, стр. 741, арк. 2–60.

¹⁹ І. Хмель, назв. праця, с. 27.

²⁰ С. Кульчицький, *Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928)*, Київ 1996, с. 131–134.

бюрократії, що формувалася) потреби селянства, в т. ч. й малоземельного, відсувалися на задній план. Особливо це було помітно на Поділлі, де традиційно зосереджувалося багато цукроварень, які потребували значних земельних площ під буряки.

Одним із проявів одержавлення землі, що виявилось і на Поділлі, було те, що держава брала на себе роль бурякового латифундиста, не бажаючи зв'язувати собі руки цінами на сировину, що їх встановили б селяни, якби буряки росли на їхніх власних полях. Держава воліла пролетаризувати селян на вигідних для себе умовах. «У районах інтенсивного бурякосіяння потреба цукрових заводів у землі задовольнялася повністю з фонду колишніх поміщицьких і заводських земель тільки у випадку достатньої кількості нетрудового земельного фонду для наділення по трудовій нормі місцевого селянства. При відсутності резерву наділення безземельних і малоземельних селян земвідділи зобов'язані були передати їм частину земель, які раніше належали цукрової промисловості на договірних засадах, що передбачали обов'язкове забезпечення заводів необхідною сировиною, а робітників – продовольством і закріплення частини землі для організації призаводських господарств»²¹.

Націоналізація землі й землевпорядкування, яке мало на меті передачу земель заводам і винокурням, спричинили численні конфлікти подільських селян з владою. На пропозицію Мануїльського 30 вересня 1921 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило: «підтвердити методи націоналізації земель комісії по відведенні земель для потреб цукрової промисловості». Наркомзему в цій ухвалі було запропоновано прискорити процес націоналізації земель для потреб цукрової промисловості. Оскільки йшлося про форсовані темпи, то вони потребували особливого натиску: для цього організаційному бюро ЦК КП(б)У рекомендувалося виділити «необхідну кількість партійних товаришів для проведення робіт»²². Однак життя внесло в ці плани корективи. Українське селянство вчинило опір націоналізації землі, який тривав декілька років.

На боротьбу з селянами, які протестували зі зброєю в руках проти комунізації було кинуте підрозділи Червоної Армії, зокрема загони т. зв. інтернаціоналістів, сформовані на допомогу радянській Угорщині. Вони не зупинилися перед найжорстокішими методами, щоб придушити повстання, в тому числі й до спалення сіл. На початку квітня були спалені повсталі села в районі Фастова – Романівка та Хидовці. Незабаром список спалених сіл почав швидко зростати. Радянське керівництво республіки було вимушене опротестувати такі дії перед командуванням Внутрішнього фронту. На президії ЦВК рад України 16 квітня 1919 р. в присутності Ворошилова було офіційно поставлено питання «Про неприпустимість спалення сіл під час придушення куркульських повстань». У прийнятій резолюції зазначалося: «Через неодноразові випадки спалення цілих сіл під час придушення куркульських повстань, що є цілком недоцільним і вкрай шкідливим для справи радянської влади, запропонувати Раднарком у терміновому порядку видати всім належним відомствам розпорядження про повне припинення під страхом суворой відповідальності спалення сіл і щодо вжитих заходів

²¹ И. Хмель, назв. праця, с. 27.

²² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 6, спр. 16, арк. 9.

повідомити ЦВК». Однак спалення сіл як метод боротьби з повсталим українським селянством використовувалося червоними військами й надалі²³.

Наведемо приклади кількох типових конфліктів, у яких селяни Поділля обстоювали свої права на землю. Громада с. Капустян Брацлавського повіту захопила в місцевого заводу 65 десятин землі, громади сіл Василівки й Кирнасівки – 589 десятин у Тростянецького заводу (дані за квітень 1921). Мешканці сіл Олександрівки, Летківки, Коцюрівки і Стратіївки на землях, відведених для Кирнасівського заводу, замість буряка засіяли ярий хліб. Жодна агітація, роз'яснення й бесіди, звертання до повітової влади не дали результату. Начальник військово-трудової дільниці пояснив це тим, що заводи «перебувають у даний час у бандитському районі» і, знаючи настрої місцевого населення, він просив прислати військовий загін, бо «інакше землю відібрати не можна»²⁴. «Головним моментом, який нервує селянство, – читаємо у політичній доповіді губернського комітету партії за серпень 1923 р., – є досягання других 100% трудгужподатку, часом неправильне відведення землі для цукрозаводів, що викликає небажані інциденти між селянами й цукрозаводами (наприклад, Ярмолинці й Кузьмин, коли селяни хотіли „самочинно“ засіяти відведену для цукрозаводів землю), а також різке падіння цін на сільськогосподарські продукти»²⁵.

У доповіді Подільського відділу ГПУ про політичний стан губернії за 1923 р. зазначено: «Єдиним і досить серйозним стимулом, який породжує негативне ставлення селян до Радвлади – це земельне питання. Малоземелля на Поділлі пояснюється головним чином тим, що значна доля посівної площі перебуває у віданні цукропромисловості. Вся площа, яка перебуває у даний момент у віданні держцукрозаводів, свого часу загарбницьким способом обсівалася у роки громадянської війни селянами. Тепер ця земля відібрана, через що посівна площа зменшилася, а в зв'язку з цим зменшилися й селянські наділи»²⁶. Саме цим доповідач пояснював невдоволення селян. Він відзначив і випадки, коли землю, відібрану в селян і відведену цукрозаводам, заводи віддавали селянам за половину врожаю. Тому в місцях розміщення цукрозаводів у час сівби й збирання врожаю сталися інциденти, зокрема 1923 р. в районі Проскурова такий конфлікт вилився у відкритий виступ селян. У травні 1924 р. Подільський губернський відділ ГПУ повідомив про інцидент у с. Порожня Війтівецького району на Проскурівщині між цукрозаводом «Збруч-Домбаль» і селянами, які захопили 140 десятин землі, націоналізованої для заводу. Селяни категорично відмовлялися віддавати землю і йти на компроміс²⁷.

За даними на 1924 р. на Поділлі таких конфліктних ситуацій налічувалося близько тридцяти. Фактично йшла постійна війна селянства за землю. При цьому траплялося так, що влада відбирала для цукрозаводів не тільки так звані «нетрудові» землі, а й трудові, наділені селянам ще після реформи 1861 р. за уставними грамотами, або й ті, що були в давньому користуванні селян. Таких випадків налічувалося не менше десяти. Основна маса конфліктів виникла в 1922 р., тобто тоді, коли влада стала посылати землемірів для складання проектів

²³ С. Кульчицький, назв. праця, с. 134.

²⁴ ДАВО, ф. Р-925, оп. 8, спр. 56, арк. 180.

²⁵ Там само, ф. Р-1, оп. 1, спр. 1002, арк. 5 зв.

²⁶ Там само, спр. 492, арк. 2-2 зв.

²⁷ Там само, спр. 499, арк. 16.

націоналізації землі, захопленої раніше селянами, і якою вони користувалися протягом кількох років. Селяни при цьому втрачали від 1/10 до 1/5 частини землі, яка припадала на їдця. Ось декілька прикладів, зведених у нижчеподаній таблиці.

Отже, націоналізація землі, її насильницький перерозподіл на користь цукрозаводів стали причиною селянського протесту. «Після революції у селян землі не збільшилося, – зазначав паризький часопис „Тризуб“, – бо майже вся панська земля відійшла до цукроварень та різних колективів. Де були селянські ліси, то вони відійшли до держави, тільки торішнього року селянам дозволили в цих лісах випасати худобу та збирати сушню»²⁸. Таким чином, гасло «Земля – селянам», яке виставлялося як символ політики більшовиків, залишилося в минулому як пропагандивний міф.

У с. Лозовій Шаргородського району конфлікт розпочався у квітні 1922 р. при поданні проекту землеустрою селянам. Вони погоджувалися виділити землю для цукрозаводу, якщо їм залишать на одного їдця по 0,78 десятини, тобто відповідно до районної норми. Громада клопоталася, аби наділили землею малоземельних і безземельних. Але їй відмовили, хоча після націоналізації у малоземельних норма впала до 0,55 десятини, а в деяких навіть до 0,33. За наполяганням громади, комісія була вимушена згодитися на прирізку громаді 114 десятин, залишивши для цукрозаводу двісті десятин²⁹.

Громада с. Гришівців Краснянського району Вінницької округи чинила опір відведенню землі для Гніванського цукрозаводу. Селяни чинили опір навіть після відмежування землі. Коли за договором з цукрозаводом для забезпечення оранки виїхали підрозділи Червоного козацтва, селяни цілими сім'ями не допускали їх на поле. Антиселянський характер націоналізації землі для цукрозаводів підкреслюють і факти нападів повстанців на ці підприємства. У вересні 1922 р. районна комісія, яка відводила землю для Левадського цукрозаводу на Проскурівщині, вимушена була припинити роботи і переховувати свої папери. При нападі на завод повстанського загону отамана Орла була розгромлена канцелярія комісії, знищені плани, креслення та інші папери, що стосувалися відведення землі націоналізованого фонду для Сатанівського, Тарасівського, Городецького, Проскурівського цукрозаводів. Учасники визвольного руху були добре обізнані з причинами селянського невдоволення. Громада с. Шелехової Слобідки Деражнянського району вимагала віддати землю, відведену Буцнівському цукрозаводу, якою селяни користувалися протягом кількох років. Вони вважали, що націоналізовано було занадто багато землі, оскільки перший проект забирав у них 282 десятини, а другий – 408. На 536 осіб припадало разом зі спірною землею 636 десятин, а без спірних 188 десятин на їдця випадало 0,80 десятини. Із них «великоземельники» числом 337 осіб користувалися 352 десятинами, на решту 199 припадало близько 97 десятин, тобто по 0,49 десятини. До округової норми в 0,75 десятини не вистачало по 0,26 десятини, близько 52 десятин. Проте пропозиція наділити землею малоземельних до округової норми виявилася лише окремою думкою одного з інспекторів³⁰.

²⁸ Лист з України, «Тризуб» 1926, 14 березня, с. 12–16.

²⁹ ДАВО, ф. Р-40, оп. 1, спр. 741, арк. 60–62 зв.

³⁰ Там само, арк. 23.

Це є свідченням того, що більшовицькій владі зовсім не йшлося про проблеми малоземельних селян. Вона керувалася насамперед інтересами й уявленнями нової бюрократії.

Табл. 3. Наслідки відведення земель для цукрозаводів для селянського землекористування*

Село	Район	Цукрозавод, якому передавалася земля	Кількість десятин на одного їдця	
			до націоналізації	після націоналізації
Канава	Тиврівський	Вороновицький	0,89	0,73
Лошківці	Кам'янецький	Тарасівський	0,99	0,75
Завадинці	Купинський	Вишневчицький	0,95	0,73
Хропотів	Лянцкоронський	Вишневчицький	0,95	0,73
Дунаївці	Кам'янецький	Маківський	1,14	0,81
Тинна	Купинський	Левадський	1,05	0,87
Кленина	Волочиський	Збруцький	0,98	0,82
Слобода Носківецька	Станіславчицький	Северинівський	1,03	0,89
Польові Берлинці	Копайгородський	Вищеольчедаївський	0,82	0,71
Ломачинці	Вінківецький	Ялтушківський	1,09	0,89
Стрільчинці	Шпиківський	Деребчинський	1,01	0,90
Джурин	Джуринський	Джуринський	0,86	0,76
Носиківка	Шаргородський	Соснівецький	1,25	0,91
Лозова	Шаргородський	Соснівецький	1,0	0,90
Іванівці	Барський	Барський	1,04	0,79

* Таблицю складено за даними справи: ДАВО, ф. Р-40, оп. 1, 1924, спр. 741, арк 1–60.

Хоча найчастіше селяни не заперечували проти передачі певної частини поміщицьких і церковних земель заводам, але в переважній більшості прохачам-селянам відмовляли в їхніх проханнях. Так було, зокрема, і в Божиківцях Вінківецького району Кам'янецької округи. Тут селяни просили передати їм сім десятин біля колишнього фільварку і зменшити націоналізований фонд на п'ятдесят десятин. Але їм і в цьому відмовили. Той же Буцнівський цукрозавод не досягнув домовленості і з громадою с. Яйчинців Деражнянського району. Суперечка точилася з приводу лише дванадцяти десятин колишньої чиншової, сімнадцяти десятин церковної та чотирьох десятин «нетрудової» землі. При відмежуванні, як це не раз траплялося, представники громади були відсутні. Влада не йшла назустріч вимогам селян, незважаючи на те, що на 1206 їдців припадало лише 782 десятини разом зі спірною землею³¹.

³¹ Там само, арк. 24–25 зв.

У першій половині 1924 р. стався гострий конфлікт між селянами села Псярівки і Ново-гребельським цукрозаводом Вінницької округи. Попереднього року заводу було відведено землю, яку селяни зорали. Але як тільки робітники заводу навесні взялися обробляти землю, селяни вчинили опір і категорично заявили, що орати землю не дадуть. Політичний огляд ГПУ за липень 1924 р. підкреслює, що «до цього часу селянство не може примиритися з проведеною націоналізацією землі для цукрозаводів. Почасти це пояснюється малоземеллям, а почасти й тим, що цукрозаводи часто ці землі використовують нераціонально»³².

У с. Сказинцях Ярмолинецького району у 1922–1923 рр. у ході націоналізації комісією було відведено землю для Городоцького цукрозаводу площею 275 десятин з колишніх, за офіційною термінологією, нетрудових угідь. При цьому селяни просили, щоб призаводське господарство було переведене в урочище Дубина, тобто заперечували лише проти місця відведення землі заводу. У зв'язку з цим вони подавали скарги, у тому числі й Г. Петровському. Клопотання селян задовольнили. Землевпорядники почали відводити землю під завод у цьому урочищі (3 березня 1925). Але в цей час на полі з'явився гурт селян у триста осіб, який не дозволив землеміру продовжувати розпочату роботу. Нові межові стовпи були викопані. Селянами керували члени сільради. До Сказинців виїхали члени райвиконкому, але селяни на сході їх освистали і заявили, що земля належить їм, оскільки вона дана державою. Загалом, як і в місцях, селяни дивилися на завод як на поміщика. Новоприбулі представники районних і округових властей не зуміли зібрати селян на схід. Показово, що більшість населення села була католиками, а за соціальним становищем – бідняками й середняками. «Село дуже мало піддається радянському впливу, оскільки населення перебуває під значним впливом місцевого ксьондза», – намагався пояснити ситуацію місцевий чиновник³³.

У селі Чанькові Дунаєвецького району земельне питання загострилося в 1922 р. у зв'язку з тим, що Маківському цукрозаводу біля цього села з колишньої нетрудової землі було виділено 150 десятин. Решту було виділено селянам, по 0,52 десятини на їдця. За цією нормою наділили як селян, так і наймитів, що до революції працювали на фільварку. Але у 1923 р. Комісія з націоналізації землі для того ж цукрозаводу із земель, розданих селянам і наймитам, націоналізувала ще 226 десятин. Після цього відчуження земель на користь цукрозаводу чимало селян залишилося без землі. Особливо це заторкнуло наймитів. Вони звернулися до райземсуду про наділення землею з площ Чаньковецької громади. Райземсуд ухвалив виділити їм 45 десятин землі, що зачепило інтереси решти селян, серед яких загострилася земельна скрута. Це в свою чергу викликало протистояння між селянами та колишніми наймитами с. Чанькова³⁴.

У м. Лянцкоруні колишні нетрудові землі були передані спочатку селянам-біднякам, які й користувалися ними до 1922 р. Але того року в містечку було організовано Агробазу і згадані землі в селян відібрали, внаслідок чого зросла земельна тіснота, так як на одного

³² Там само, ф. П-1, оп. 1, спр. 499, арк. 82, 288.

³³ ДАВО, ф. Р-1882, оп. 1, спр. 15, арк. 371.

³⁴ Державний архів Хмельницької області, ф. П-3, оп. 1, спр. 129, арк. 43.

їдця тепер стало припадати лише чверть десятини. «Селяни всіляко намагаються, щоб агро-базу скасували, – повідомляє джерело, – і землю поділили між найбільшніми». Невдоволення селян наростало³⁵.

Владу непокоїли й безпосередні конфлікти селян із цукро заводами. Селяни с. Вишневчика були роздратовані адміністрацією тамтешнього цукро заводу у зв'язку з тим, що цукро заводу відвели землі, які вони обробляли раніше. Були випадки захоплення селянами цих земель. У тому ж таки 1923 р. такі ж конфлікти були у с. Малій Яромирці Кам'янецької округи³⁶.

Навесні 1924 р. питання взаємин селян із цукро заводами постало особливо гостро. Селяни зволікали з передачею «націоналізованих» земель, призначених владою для цукро заводів. На ту пору не переданих селянами земель у губернії налічувалося 511 десятин, спірних – 833, захоплених селянами – 2186³⁷. Оскільки захоплення земель не припинялося, влада придивилася до цього питання ретельніше, виявивши чимало промахів при відведенні землі заводам. Було взято лінію на пошук примирення з селянами через заміну ділянок, а іноді – й поступок. Але суди продовжували суворо карати селян за захоплення земель цукро заводів. Однією з важливих причин повільного розв'язання конфліктів була слабка робота судземкомісії. Землевпорядні роботи вони вели біля сімнадцяти цукро заводів. Селяни чинили їм опір³⁸, оскільки ці комісії мали на меті закріплення землі за заводами.

У серпні 1925 р. вибухнув конфлікт між мешканцями сіл Ямпільчика і Хропотова Чемеровецького району Кам'янець-Подільської округи й місцевим цукро заводом у зв'язку з тими ж причинами: при вкрай низькій забезпеченості селян землею частина її була націоналізована й передана цукро заводу. Глухе бродіння, що наростало серед селян, псування посівів, заклики до насильницького захоплення землі вилилися 11 серпня у конфлікт із заводською адміністрацією. Через декілька днів селяни перешкодили робітникам заводу працювати на полях. Умовляння голови райвиконкому Дембицького результату не дали. Для селян очевидно ставала необхідність згуртованості. Найенергійніше виявив себе демобілізований червоноармієць Михайло Новожон. Вранці 15 серпня селяни великим гуртом рушили на завод. Там їх уже чекала міліція, яка була готовою стріляти. Але озброєний ланцюг міліціонерів не зупинив селян: під проводом Новождона вони рушили вперед з вигуками «ура». Міліціонери почали втікати і, відстрілюючись, поранили декількох селян. Це змусило селян розійтися додому. Конфлікт розслідувала спеціальна комісія³⁹.

Селяни силою намагалися повернути землю, якою вони користувалися раніше. За даними губернського ГПУ, навесні 1925 р. «при весняній посівній кампанії в усіх округах Поділля, особливо ж у Проскурівській, Могилів-Подільській, Гайсинській» відбулися справжні повстання. У с. Олександрівці Проскурівського району селяни силоміць захопили частину землі, переданої заводі. На місце подій прибув загін міліції й заарештував основних організаторів виступу. Але

³⁵ Там само, арк. 44.

³⁶ ДАВО, ф. П-1, оп. 1, спр. 43, арк. 2 зв.

³⁷ Там само, спр. 235, арк. 2.

³⁸ Там само, арк. 25–26.

³⁹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2100, арк. 72–72 зв.

повстали, «озброївшись лопатами й вильми, відбили арештованих і прогнали міліцію». В економії Красносільської цукроварні загін селян, озброївшись кілками й вилами, прогнав з поля робітників, присланих адміністрацією виорати лан під посів цукрових буряків. У заворушенні брало участь до двохсот селян. Розлючені селяни побили економа й розігнали робітників. «Присутні міліціонери втримати натовп не могли. Комісія райвиконкому, що виїхала для владнання інциденту, була змушена від'їхати, так як проти неї виступив ворожий натовп з сотні людей, озброєний кіллям і готових на все. Аналогічних випадків, окрім вказаних, в час весняної посівної кампанії було не менше 20. Всього захоплено селянами заводських земель до трьох тисяч десятин»⁴⁰.

Невдоволення селян виявлялося скрізь, де їм удавалося збиратися, навіть на влаштовуваних владою для пропаганди своєї політики «безпартійних» конференціях. Такі конференції, проведені, зокрема, у Шепетівській окрузі, засвідчили прагнення селян поділити землі цукрових заводів. Особливо характерним це було для Красилівського, Старокостянтинівського й Антонівського районів. Селяни обурювалися невчасним розрахунком цукрозаводів за вирощені буряки: «Доводиться платити податки, нас тиснуть, завод не платить, інших джерел доходів немає»⁴¹.

«Економічне становище подільського селянства хронічно важке, хоча Поділля належить до числа врожайних губерній», – зазначено в огляді політико-економічного стану губернії за січень 1925 р. Основною причиною цього в огляді вказується малоземелля, яке існувало ще в дореволюційні часи. Тоді значна частина землі була у поміщиків, але чимало перейшло до рук цукрозаводчиків. Селянство наймалося до поміщиків або працювало на бурякових плантаціях цукрозаводів, частково ж було вимушене емігрувати до Канади й Аргентини. Після жовтневого перевороту 1917 р. значні площі перейшли до цукрозаводів. Частина емігрантів повернулася. Відтак і норми земельного наділу на душу не перевищували 0,75 десятин⁴². «Прагнення селянства розширити свої земельні володіння на Поділлі часто набувало форми насильного захоплення заводських земель, що мало місце під час весняної посівної кампанії в усіх округах Поділля, особливо ж у Проскурівській, Могилівській і Гайсинській, – читаємо в тому-таки огляді. – Селяни після революції загарбницьким чином заволоділи частиною заводських земель, які через зупинку цукрозаводів залишалися в їхньому володінні, внаслідок чого селяни дивилися на ці землі як на свої, але з відродженням цукрової промисловості її керівники почали претендувати на колишні заводські землі». Огляд визнає, що «у вирішенні цих спорів було допущено багато ляпсусів» і «спроби залагодження мирним чином інцидентів між селянами і заводами часто ні до чого не вели і доводилося вдаватися по допомогу до міліції, на яку селяни наступали, озброєні кіллям, лопатами». Як один з найяскравіших епізодів цієї виснажливої боротьби документ подає конфлікт у с. Олексинцях Проскурівської округи, де селяни захопили частину заводської землі. На місце прибула міліція, яка арештувала кількох «зачинщиків». Селяни, озброєні лопатами, відбили арештованих і прогнали міліцію. Красносіль-

⁴⁰ Цит. за: І. Шульга, *Гірка правда: Нариси з історії подільського селянства 1920–1932 років*, Вінниця 1997, с. 29.

⁴¹ Бюлетень ЦК КП(б)У за липень 1925 року; див.: ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2117, арк. 5.

⁴² ДАВО, ф. П-1, оп. 1, спр. 502, арк. 4.

ський цукрозавод у Гайсинській окрузі вислав робітників з плугами для оранки. Але селяни не допустили їх до роботи на спірній землі. Адміністрація заводу послала робітників удруге. Селяни економа побили, а робітників, зібравшись гуртом у двісті осіб, прогнали. Присутні міліціонери не змогли нічого вдіяти. Селяни прогнали й районну комісію, вислану для того, щоб схилити селян до згоди. «Аналогічних випадків, окрім вказаних, під час весняної посівної кампанії було захоплено не менше двадцяти». Всього селянами було захоплено до 3000 десятин⁴³.

Офіційні документи функціонерів радянського державного й партійного апаратів засвідчують, що зовсім не більшовицькій владі селянство мало завдячувати здобутим у своє розпорядження поміщицьким землям. Ці землі здобуло саме селянство внаслідок краху старої соціальної системи в подіях 1917–1918 рр., які змели землеволодіння польського й російського дворянства на Поділлі. Навпаки – більшовики скористалися цією селянською революцією для націоналізації усієї землі, перетворивши власність на неї у державну монополію. З нею селянство втратило права на землю, в тому числі, й на споконвічну дідищину й перетворилося у прошарок, цілком безправний перед новим режимом.

Драма українського селянства полягала в тому, що воно, взявши участь у стихійній, не санкціонованій виборними інституціями суспільства експропріації дворянського землеволодіння, рухомого й нерухомого майна, зруйнувало підвалини власності не лише стосовно поміщицьких маєтків. Цим самим створювалося становище, в якому і селянська власність ставала незахищеною, давність володіння перестала в такому разі відігравати будь-яку роль. У цей прорив суспільних відносин вклинилася ідеологія нового російського «пролетарського» режиму, надійно підперта багнетом червоноармійця і пістолетом чекіста.

Новий режим розгорнув наступ на селянство, тиснучи на нього продовольчими реквизиціями й податками, націоналізуючи селянську землю. Але крім того селянство зазнало спланованої соціальної дезорганізації. Таку роль відіграло його розчленування за «класовими» ознаками: наймит, незаможник, середняк, заможний, куркуль.

Відповідно до цього спектру були визначені й віхи офіційної політики: наймитів і незаможників проголошували аналогами міського пролетаря – на них робили політичну ставку. Їх час від часу підготовували подачками за рахунок інших верств селянства й уміло використовували для упокорення решти селянства. Про людське око час від часу проголошувався «союз» із середняком. Але заможним та куркулям проголошували суспільне прокляття: їх позбавляли важливих громадянських прав, їхнє майно було зовсім не захищене і могло бути у будь-який момент піддане пограбуванню, самі ж вони – вислані з рідного села, часто за межі України. Але поняття «куркуль» у соціальному значенні було невизначене: бо при подільському селянському малоземеллі, яке мало масовий характер, заможних селян було дуже мало. Тому ті акції, які «згори» дозволялося чинити з куркулями, на місцях поширювалися на середняків і навіть на бідняків, які виявляли якусь непокірність начальству (найчастіше – сільському). Саме поняття «куркуль», отже, має розглядатися насамперед як соціально-політичне явище, а потім уже як соціально-економічне. Такий підхід дає змогу

⁴³ Там само, арк. 5.

адекватно оцінити трагічні акції «розкуркулення», які стали мученицькою долею тисяч подільських селянських родин.

Розкуркулення селянства пройшло два основні етапи. Перший: початок двадцятих років – був пов'язаний із запровадженням більшовицького земельного законодавства. Другий: кінець двадцятих – початок тридцятих років – проводився у процесі тотальних хлібозаготівель і колгоспизації українського селянства.

Двадцять четвертого березня 1920 р. Раднарком УРСР розіслав губернським земельним відділам спеціальний циркуляр «Про порядок застосування „Декрету про землю“ від 5 лютого 1920 р.», який визначив критерії трудових господарств, котрі не підлягали розподілу, підкресливши, що господарства, які перевищували споживчо-трудова норму в окремих районах України, незалежно від використання чи не використання ними найманої праці, «підлягають відрізанню і розподілу між безземельними й малоземельними як землі поміщиків»⁴⁴. Водночас більшовики створювали собі опору на селі, організувавши комітети незаможних селян.

Завдання КНС були чітко визначені в телеграмі В. Леніна Раднаркому УРСР і штабу Південного фронту 16 листопада 1920 р. Вони полягали в колективному обробітку землі, створенні прокатних пунктів, відбиранні в куркульства залишків землі, сільськогосподарського інвентаря, перенесенні на нього всього тягаря продрозкладки⁴⁵. До відбирання у «куркулів» лишків землі й інвентаря та перенесення на них усього тягаря продрозкладки й зводилося головне завдання телеграми «вождя світового пролетаріату». Ці три завдання виконувалися на практиці з особливою ретельністю. Найголовнішим з цих завдань була державна мобілізація землі. З одного боку, вона принижувала селянина-господаря до злюмпенізованого «незаможника», залежного і несамостійного в діях, з іншого – давала змогу купувати вірність цих сільських люмпенів.

Важіль аграрної політики більшовиків черговий раз повернувся проти селян силою закону від 11 вересня 1923 р., який давав підстави запроваджувати зрівняльний принцип землекористування. Посилаючись на Земельний кодекс УРСР і Закон про трудове землекористування, прийнятий 27 травня 1922 р. другою сесією ВУЦВКУ, за волостями, селами, сільськогосподарчими об'єднаннями закріплювалося й зберігалось на майбутнє у незмінному вигляді постійне трудове користування усією тією кількістю землі, яка до 30 червня 1922 р. (час введення у дію закону) перебувала в їхньому фактичному трудовому користуванні і була їм законно надана із земель, призначених до розподілу в трудове користування. Для «проведення неухильної лінії тривалих і непорушних земельних відносин» усі ці ділянки, якщо вони «фактично й остаточно не поділені між трудовим населенням повинні бути негайно, в усякому разі не пізніше жовтня 1924 р., розподілені остаточно». Подільський губвиконком пропонував припинити переділи та порівняння земель на всьому терені Поділля, не допускаючи ніяких винятків. Розділ володіння кожного двору встановлювали «за безперечним трудовим користуванням на 30 червня 1922 р.». З іншого боку, десятки справ, що стосуються усієї території Поділля, фіксують звернення

⁴⁴ И. Хмель, назв. праця, с. 28.

⁴⁵ В. Ленин, *Полное собрание сочинений*, т. 41, с. 367.

сільських комнезамів до округових земельних комісій з вимогою відібрати «земельні лишки» в «куркулів» відповідно до закону від 11 вересня 1923 р. і передати в розпорядження земельних громад для передачі малоземельним селянам. При цьому спрацював зрівняльний принцип з орієнтацією на норму в 1–1,25 десятини на їдця.

З таблиці четвертої видно, що в переліку господарств, власне, немає ніяких куркулів. Це звичайно трудові сім'ї, чиєю працею трималося суспільство. Найбільша площа становила чотирнадцять десятин (один господар) і припадала на шість їдців. Але доля господарств визначалася зрівняльним принципом. Аналогічну картину спостерігаємо в с. Скаржинця Терешпільського району Вінницької округи (табл. 5).

У липні 1924 р. округові земельні судові комісії одержали з губернії циркуляр про те, що загальним принципом землеустрою «жоден із трудових землекористувачів не може бути обезземелений». Але це не стосувалося куркулів. Земля, яку вони мали до розкуркулювання, навіть у випадку незаконного проведення розкуркулювання, не підлягала поверненню. Щоправда, «куркулі» могли одержати компенсацію із запасного земельного фонду, але за умов гострого малоземелля на Поділлі розраховувати на це не випадало. Циркуляр посилався на постанову ВУЦВКу від 10 травня 1922 р., якою припинялися справи про повернення рухомого майна, відібраного при розкуркуленні⁴⁶. За цих умов втручання вищих інстанцій (земельно-судових комісій і навіть ВУЦВК) не могло забезпечити захист.

Табл. 4. Господарства с. Вишеньок Мало-Кутищанського району Вінницької округи, у яких за вимогою комнезаму відбирали землю. Складений 29 листопада 1923 р.*

№ п/п	Господар	Їдців у сім'ї	Мав землі	Належало залишити	Належало відрізати	Відібрано насправді
1	Кравчук Михтід Яковлів	3	5,21	3	2	1,5
2	Кулик Фидьків Петро	4	4,5	3	1	0,5
3	Ткачук Іван Савів	4	7,8	4	3	2,5
4	Павловська Казьміра Никонівна	2	6,5	3	3	3
5	Кулик Михтід Фидьків	3	5,83	3	2	1,5
6	Кулик Соломна Семєнівна	3	6,35	3	3	2,5
7	Черняк Семен Сафонів	4	5,53	4	1	0,5
8	Наконечний Василь Андрій	3	4,73	3	1	0,5
9	Наконечний Іван Андрій	1	4,73	3	1	0,5
10	Кулик Микола Хтомів	7	10,35	7	3	2,5
11	Глухенький Яків Мусіїв	3	5,86	3	2	1,5
12	Кирилюк Федько Мусіїв	8	8,86	7	1	0,5
13	Ткачук Лукія Микитова	2	4,43	3	1	0,5

⁴⁶ ДАВО, ф. Р-204, оп. 1, спр. 72, арк. 52.

№ п/п	Господар	Їдців у сім'ї	Мав землі	Належало залишити	Належало відрізати	Відібрано насправді
14	Гончарук Іван Микитович	4	6,83	4	2	1,5
15	Нидзельський Олександр Григорів	2	4,34	3	1	0,5
16	Дуніч Марія Кирилова	3	4,70	3	1	0,5
17	Дуліч Йосип Іванів	2	5	3	2	1,5
18	Митюк Степан Пилипів	1	5	3	2	1,5
19	Рибчук Іван Ливків	6	8	6	2	1,5
20	Нижнюк Ярина Андріїв	5	9	5	4	3,5
21	Цимбал Марко	6	14	6	8	7,5

* ДАВО, ф. Р-204, оп. 3, спр. 4, арк. 4.

Табл. 5. Господарства с. Скаржинець Терешпільського району Вінницької округи, в яких за вимогою комнезаму відбирали землю*

№ п/п	Господар	Їдців у сім'ї	Мав землі	Належало залишити	Належало відрізати	Відібрано насправді
1	Гаврилюк Микола Іванович	6	9,50	7,50	2	1,80
2	Малиновський Франц Іванович	4	6,50	5,50	1	1,2
3	Ульяновський Йосип Францович	2	6,50	4	2,50	2,40
4	Дудник Христина Григорівна	1	6,14	3,14	3	2,04
5	Рябий Артем Мусійович	1	8,94	2,16	6,75	4,81
6	Сідлецький Антон Феліксович	3	12	4	8	7,9
7	Шандра Трифон Йосипович	4	10	5,50	4,50	4,70
8	Грогуль Микола Омелянович	3	14,75	4	10,75	10,65
9	Вітковський Фелікс Адамович	3	5	4	1	0,90
10	Здебський Казимір Станіславович	9	8,75	7,50	1,25	-
11	Антонюк Калістрат Іванович	6	9	7,50	1,50	1,3
12	Тишкевич Степан Іванович	4	8,50	5,50	3	3,2
13	Крещук Калістрат	1	1	3	1,50	1,50
14	Мукомел Самуїл Сидорович	5	7	6,50	0,5	0,5
15	Гаврилюк Петро Григорович	5	7,45	6,50	0,95	-
16	Мовчан Іван Гнатович	3	7,60	4	3,60	3,50
17	Петринчук Микита Тихонович	4	7	5,50	1,50	1,7
18	Ульяновський Петро Августович	6	8	7,50	0,50	-

* ДАВО, ф. Р-204, оп. 3, 1923, спр. 6, арк. 4.

У березні 1925 р. Особлива комісія вищого контролю за земельними справами Народного комісаріату земельних справ надіслала губернським прокурорам і земельним управлінням

висновки після розгляду серії поземельних справ. Комісія відзначила, що значна кількість позовів виникає на підставі колишніх, дореволюційних правовідносин сторін, які випливають із права приватної власності на землю, дореволюційного володіння землею тощо, а також на підставі спадкових претензій на поділ земель і садиб, що лишилися після смерті батьків або інших родичів сторін. Незважаючи на те, що Радянська конституція і низка законодавчих актів «з самого початку відкинули зі скасуванням приватної власності на землю будь-який захист у судових установах, заснованих на дореволюційних законах», земельні судові установи все ж «брали такі справи до розгляду і навіть виносили ухвали, засновані на дореволюційному праві приватної власності на землю, на праві спадкування і розпорядження землею як предметом приватного обороту».

Посилаючись на декрет від 4 березня 1919 р. «Про заборону справ щодо нерухомості», який забороняв будь-які угоди на нерухомість, оголошував такі акти, укладені після 1 січня 1919 р., нечинними, Земельний кодекс забороняв такі угоди під загрозою карної відповідальності. Обіжник вимагав «негайно приступити до припинення дальшого ведення справ, що впливали зі спадкових претензій»⁴⁷.

Незважаючи на жорсткий режим націоналізації землі, який забороняв її купівлю-продаж, традиційні відносини продовжували існувати, хоча селяни були змушені маскувати продаж землі, боячись переслідувань. У паризькому часописі «Тризуб» за жовтень 1928 р. в рубриці «Хроніка. З великої України» було вміщено передрук матеріалу з московських «Известий» під назвою *Підпільний продаж землі на Україні*. У ньому йдеться про те, що всупереч націоналізації землі купівля-продаж її є «масовим явищем, з яким совітська влада починає боротися, і в останній час відбувається багато судових процесів проти селян, які продали або купили землю». Не маючи можливості продати або купити землю, селяни вдавалися до прихованих методів. За попередньою домовленістю з покупцем, продавець передавав землю громаді, від якої купець діставав її після відповідного прохання. «Дуже часто, – зазначає часопис, – подібні операції переводяться за тихою згодою сільської ради». Часом земельні операції проводилися під виглядом довголітньої оренди, обміну або дарування землі⁴⁸.

Матеріали у губерньського з'їзду Рад Поділля, який відбувався 15–18 квітня 1925 р., дають змогу підбити певні підсумки розвитку сільського господарства краю. Усього на Поділлі налічувалося 756 000 селянських господарств. Усієї землі в користуванні було 2 507 000 десятин, з них під сінокосами було зайнято 2%, колективними, артільними господарствами й державними органами – 10%. У доповіді заступника голови губерньського виконкому Новикова зазначалося, що на одне селянське господарство в середньому припадало 2,97 десятин. «Цілком зрозуміло, що за таких умов дуже важко живеться нашому селянину: на одного їдця припадає 0,78 десятин». Саме селянським малоземеллям пояснював заступник голови виконкому губерньської Ради численні конфлікти селян із цукрозаводами за володіння землею. На Поділлі густота населення була значно вища, ніж в Україні загалом (відповідно 107 і 72 особи на

⁴⁷ Там само, спр. 133, арк. 11.

⁴⁸ «Тризуб» 1928, 14 жовтня.

квдратну версту). У Кам'янецькій окрузі ця цифра сягала 114 осіб. Вищою була в середньому по Україні площа землі, що припадала на одного їдця: 1,16 десятини проти подільської цифри – 0,78 десятини. «Звідси, якби навіть забрали всю землю від цукрозаводів, то все ж з цього становища ми вийти не можемо, бо землі було усе ж недостатньо»⁴⁹, – зауважив доповідач.

Не менш цікавою є характеристика землекористування власне селянських господарств. За даними на весну 1925 р., вони розподілялися так*:

не мали посіву	21 000	2,8%
висівали до 1 десятини	144 000	18,6%
висівали від 1 до 2 десятин	290 000	38,4%
від 2 до 3	191 000	25,2%
від 3 до 6	110 000	14,5%
понад 6 десятин	бл. 3000	0,5%
Всього	756 000	100,0%

* ДАВО, ф. П-1, оп. 1, 1925, спр. 404, арк. 6.

Та ж офіційна доповідь містить дані триваючого занепаду селянського господарства. Без робочої худоби в 1925 р. було 62% господарств, а в 1922 р. таких налічувалося 49%. У 1923 р. інвентарем були забезпечені 53% господарств, а в 1925 – тільки 48%. Вісімдесят п'ять відсотків господарств мали засіви до трьох десятин, тобто були явно бідняцькими. Щоправда, орієнтуючись на кількість худоби, заступник голови губвиконкому відносить до «більш-менш середняцьких» аж 39% господарств. Але кількість заможних він визначає лише одним процентом. Різко впала й урожайність. Якщо в 1916 р. десятина давала 68 пудів, то в 1925 – лише 41, якщо жито давало 73 пуди, то в 1925 – тільки 48⁵⁰.

Як бачимо, земельне законодавство російських більшовиків спричинило руйнування традиційних поземельних відносин в Україні й суперечило інтересам селянства. Впровадження ідеологічних засад в систему землекористування, націоналізація землі викликали наростання соціального протесту в українському селі, який загострювався в умовах мало-земелля на Поділлі. Спроби селян обстоювати своє право на господарювання на власній землі нашоувувалися на репресивні заходи режиму.

⁴⁹ ДАВО, ф. 1, оп. 1, спр. 404, арк. 4.

⁵⁰ Там само, арк. 6–7.

Польсько-українська трагедія під час Другої світової війни (1942–1944)

Володимир Косик

Під час останньої світової війни Волинь і Закерзоння були театром кривавих конфліктів між польською меншиною (приблизно 16% населення) і українцями (понад 64% населення)¹. Польські джерела розповідають про варварське винищення десятків тисяч, а навіть сотень тисяч поляків², здійснене українцями між літом 1943 і травнем 1945 рр.

Ми не маємо наміру вникати у подробиці цих конфліктів та винищень, які самі по собі викликають осудження. Причини та умови цих конфліктів є предметом глибокого вивчення польськими та українськими істориками, що дозволить трохи краще пізнати обставини трагедії і визначити її справжні масштаби. А поки що поляки, часто перебільшуючи цифри, наполегливо звинувачують у цих винищеннях український націоналізм, зокрема Організацію Українських Націоналістів (ОУН) та Українську Повстанську Армію (УПА). Однак правда тут набагато складніша.

Не бажаючи захищати одних чи других, гадаємо, що настав час постаратися зрозуміти трагедію. Насамперед, треба підкреслити, що українці також були жертвами цих конфліктів. Цей факт постійно приховується польськими авторами, які, здається, не зацікавлені у кількості українських жертв польського винищення. Прагнуть лише одного – звинуватити український націоналізм, бандерівський рух, ОУН та УПА. Польський націоналізм чи польський імперіалізм звичайно не згадують і в нічому не звинувачують.

Якими ж були вихідні позиції двох національних спільнот – українського народу на своїй етнографічній території і польської національної меншості?

Виходячи із принципу територіальної цілісності польської держави у її кордонах 1939 р., поляки вважали західну частину України польською територією, що повинна знов належати Польщі після перемоги союзників над націонал-соціалістською Німеччиною.

¹ Див.: В. Кубійович, *Західні українські землі в межах Польщі 1920–1939*, Чикаго 1963, с. 27.

² Пор.: І. Isaievych, *Ukrainians and Poles: Recent Developments in Politics and National Historiographies* [y:] 'Journal of Ukrainian Studies' 1996, vol. 21, № 1–2, Toronto, Canada, p. 71.

Українці ж вважали ці території українськими, такими, що мають входити у склад України, при чому українські політичні партії, за винятком комуністів, прагнули незалежності України. Тут можна пригадати слова депутата Д. Левицького, члена Українського націонал-демократичного об'єднання (УНДО), який склав перед польським сеймом 29 березня 1929 р. наступну заяву:

«Український народ є споконвічним автохтоном на землях, які тепер увійшли в склад Польщі, які раніше входили в склад Київської і Галицько-Волинської держави та опісля під чужим пануванням ніколи не тратили своєї національної окремішності і не зрікалися змагань до державної незалежності, що в 1918–1920 рр., український народ за свою державність пролив море крові та що найвищим нашим ідеалом є незалежна і соборна українська держава на всій українській території, що всі міжнародні акти, якими споконвічні частини українських земель, як Східна Галичина з Лемківщиною, землі Холмщини, Волині, Підляшшя і Полісся признано Польщі, а саме договір в Ризі з 18 березня 1921 р. і рішення Ради Амбасадорів в Парижі з 15 березня 1923 р. порушують право українського народу на самовизначення і українці вважають, всі ці акти де юре за неправосильні. Вступаючи до цих законодавчих палат (польського сейму і сенату), українці будуть і тут змагати до здійснення найвищого права української нації»³.

Перед війною польський експансіонізм на українських землях спонукав польську владу зменшувати важливість українського фактора численними виборчими порушеннями, колонізацією (приблизно 7% поляків до Першої світової війни і майже удвічі більше напередодні Другої світової війни), асиміляцією та репресіями.

Під час війни ситуація виглядала так: для українців поступування більшості поляків на етнічно українських землях було поступуванням меншини, яка служить інтересам чужої держави, тобто майбутньої Польщі, яка за будь-яку ціну хоче зберегти українську територію.

Для поляків ця територія була невід'ємною частиною Польської держави, тому національні почуття та прагнення українців до незалежності були вельми невивідними для відновлення польського суверенітету над українською територією. Тому народилися польські плани і намагання «ліквідувати» усіма можливими засобами українську проблему «в Польщі», включно із методами, спрямованими на радикальне зменшення українського населення та збільшення польського населення.

Окремі нечисленні напади поляків на українських патріотів розпочалися в 1941 р., зокрема з початком німецько-радянської війни, на Грубешівщині й Холмщині, які знаходилися на захід від німецько-радянського кордону. Внаслідок попередньої передвоєнної антиукраїнської пропаганди в Польщі, позиція певних польських кіл мала відкритий антиукраїнський характер. Тим паче, що польська пропаганда говорила про пронімецькі настрої українців та що німці планують створити Українську державу.

Інструкція № 2 польського уряду в екзилі (в Лондоні) від 23 червня 1941 р. для політичного й військового секторів в Польщі, підписана міністром професором Ст. Котом і головою Ради міністрів генералом В. Сікорським, говорила: «Слід передбачувати, що німці зачнуть

³ Велика історія України, вид. І, Віннігер 1948, с. 853–854.

вкоротці організувати під своєю егідою українську, литовську й евентуально інші держави із включенням до них польських територій... Треба сподіватися, що німецька влада надасть на певний час, передусім, українцям вільну руку в нападах на польську стихію і в її винищуванні. Слід розіслати відповідні секретні перестороги і приготувати оборонні заходи, при чому треба однак уникати безпосередніх зударів з німецькими властями»⁴.

Ця візія прийдешніх подій не відповідала реаліям німецької окупації, за винятком того, що політика націонал-соціалістичної Німеччини була основана на принципі *divide et impera* (розділяй і володарюй), тобто використовувати в свою користь контрадикції й ворожнечі між народами.

Крім нападів на українських громадських діячів, польська поліція часто навмисне провокувала німецькі репресії. Ситуація погіршилася 1942 р. Починаючи від весни 1942 р. сотні українців падали жертвами німецьких репресій у Грубешівському, Замостянському, Біло-Підляському, Люблінському та інших повітах⁵. Інші гинули безпосередньо від рук поляків.

Ця ситуація анархії була використана, до речі, радянською агентурою, щоб наставляти поляків проти українського націоналізму, який Москва уважала найбільш небезпечним ворогом російського панування в Україні. Так почали зароджуватись недовіря і ненависть між національними спільнотами.

Німецька влада вміла використовувати антагонізм всередині населення окупованих територій. Вона запланувала і провела депортацію поляків із Замостянського й Люблінського повітів. В одному польському донесенні до міністра С. Міколайчика у Лондоні про переселення поляків говорилося, що цю акцію «переводить гестапо в основному руками українців» та що не можна буде оминати самооборонних акцій з боку польського населення, тобто репресій: «найближчі дні і ночі можуть обильно спливати кров'ю і ясніти загравами пожарів»⁶.

Очевидно, керівники польського підпілля думали про боротьбу проти німецького окупанта, але вони вважали, що українці були помічниками окупанта та що вони стоять на перешкоді майбутньому відновленню польської суверенності на українських територіях і тому треба було виступати і проти них. Ось так у цьому регіоні закутилося пекельне коло боротьби в українсько-польських відносинах. Воно швидко поширилося на інші регіони Західної України.

У дійсності, згадана депортація населення була задумана шефом німецьких служб безпеки Люблінського дистрикту СС і поліцайфюрером О. Глобозніком з метою створення буферної зони, заселеної лише корінними німцями (райхсдойчами) та етнічними німцями (фольксдойчами), а також голландцями. Отже, для цього треба було перемістити понад 110 000 осіб. Акція, яка розпочалася 27 листопада 1942 р. і завершилася біля 15 лютого 1943 р.,

⁴ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, т. II, *Czerwiec 1941 – kwiecień 1943*, Londyn 1973, s. 8.

⁵ Див. донесення, надіслані до *Ukrainischer Hauptausschuss*, Krakau, Aktenvermerk, 3.1.43, с. 3–4 (архів автора, також архів НТШ, Сарсель, Франція).

⁶ *Armia Krajowa w dokumentach...* [автор не подає тому – прим. ред.], с. 394. У цій шифрованій телеграмі керівництво цивільного опору писало: «алярмуєте світ, грозить відплатним бомбардуванням безборонних німецьких міст».

закінчилася переміщенням мешканців 116 сіл⁷. Серед переміщених осіб були також українці, яких згодом розмістили в Грубешівському регіоні у селах виселених поляків. Очевидно, більшість поляків, вигнаних із своїх сіл, долучилася до польського Руху опору і почала нещадну боротьбу з українським населенням.

Починаючи з 9 березня 1944 р., поляки (мабуть з АК) розпочали збройні напади на українські села у Грубешівському регіоні: у М'єтці було спалено 160 осель і вбито 54 особи; у Сагрині – 250 домів і вбито 245 осіб; у Турковичах – 220 спалених осель, вбито сімнадцять осіб і т. п. Від 26 травня 1943 до 22 травня 1944 р. лише в цьому регіоні польські військові угруповання знищили вогнем 52 українські села і змасакували приблизно 4000 українських селян⁸.

Слід зазначити, що в цей час у цьому регіоні не було українських озброєних груп (частини УПА будуть відправлені з Волині у цей регіон лише в лютому–березні 1944). Група української самооборони налічувала в червні 1942 р. лише двадцять осіб і приблизно п'ятсот осіб у червні 1943 р., тоді як польський опір у всьому Люблінському воєводстві мав уже приблизно 50 000 озброєних людей. Отже, наявні сили не були рівні.

У польському донесенні з грудня 1942 р. щодо настроїв польського населення Західної України підкреслювалося, що це населення було вороже до українців і до вирішення українського питання ставилося ліберальним способом. Польська думка, навпаки, у своїй більшості вважала, що слід дати зрозуміти українцям, що лише поляки є господарями цього краю. «Будь-яка спроба такої чи іншої автономії на цих землях заздалегідь приречена на неуспіх», – говорилося в донесенні⁹.

У польському донесенні з грудня 1942 р. згадувалася, між іншим, позиція групи «Стронніцтво народове», викладена у брошурі про українське питання, в якій можна було прочитати, що єдиним рішенням цього питання є «політика фізичного виселення (українців) із цілих регіонів з їхніми сім'ями за межі держави як громадян, які виявилися негідними жити у цій державі». Йшлося про виселення в радянську Україну в заміну за «поляків, які жили в Росії».

Орган львівської лівиці „Wiadomości Polityczne” зауважував, між іншим, що переміщення кількох мільйонів українців за ріку Збруч, себто до радянської України, або ж біля двох мільйонів поляків на територію на захід від ріки Сян¹⁰ було б варварським актом. Східні території Польщі мають залишитися польськими, однак українці повинні користуватися адекватним культурним розвитком. Також ліве крило польських соціалістів повідомляло про свою позицію, за якою східні терени ніколи не входитимуть у склад України, а залишаться «невід'ємною частиною Польщі»¹¹.

⁷ Про ситуацію у цьому регіоні див.: Z. Mańkowski, *Między Wisłą a Bugiem 1939–1944*, Lublin 1982.

⁸ M. Siwicki, *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*, t. 3, Warszawa 1994, dok. 12, 15, s. 49, 126.

⁹ Польські архіви, СА КС PZPR, zesp. 2400/5, sygn. 203/XV-27, s. 53–54 (тут і далі: матеріали ЦК ПОРП зберігаються зараз в Архіві нових актів (ААН) у Варшаві – *нрум. ред.*); див.: M. Siwicki, *Dzieje...*, t. 2, Warszawa 1994, s. 229–230.

¹⁰ Ріка Сян була кордоном між СРСР і територією, зайнятою німцями від 1939 до 1941 рр.

¹¹ СА КС PZPR, zesp. 2400/5, sygn. 203/XV-27, s. 53–54; див.: M. Siwicki, *Dzieje...*, t. 2, s. 229–230.

Зустрівшись віч-на-віч з прагненнями українців до незалежності та їхньою збройною боротьбою, позиції більшості польських політичних угруповань радикалізуються, про що свідчить інше польське донесення, складене 27 травня 1943 р. для командування АК.

Відповідно до цього звіту позиція польських політичних угруповань виглядала так: 1) повне заперечення української проблеми, підтримка політики «екстермінації», тобто депортації українського населення (розсіювання на польській території або виселення в радянську Україну); ця політична лінія була лінією «Стронніцтва народowego», «Шанца» та «Конфедерації народу»; 2) вирішення української проблеми всередині польської держави, рівність у правах та обов'язках із поляками, культурний розвиток, дозвіл на існування українських шкіл; ця політика мала підтримку «Стронніцтва людowego», «Стронніцтва праці», ВРН, ОПВ, КОН, ПВ, «Меча і Плуга»¹².

У цьому донесенні уточнювалося, що «Стронніцтво народове» висловилося проти незалежності України з таких міркувань: Польща як держава повинна спиратися на два моря (Балтійське й Чорне), але також тому, що українці («русіні») не є політично зрілі.

Треба зазначити, що жоден із польських політичних рухів не мав наміру відмовитися від українських територій. Деякі підпільні польські часописи розповсюджували інколи дивні ідеї стосовно українців. В одній статті, надрукованій в газеті „Wielka Polska” від 19 червня 1943 р., можна було, зокрема, прочитати: «Останнім часом багато говорять про українське питання, оскільки німці вигадали посередині минулого року український народ для своїх потреб і тепер якраз створюють цей народ... Одним словом, Україна – це німецький обман, а також обман кількох десятків українських активістів, навчених і вишколених у німецьких школах, спочатку австрійських, а тепер гітлерівських»¹³.

Що ж стосується українських політичних сил на західних землях України, у жодному випадку не можна робити амальгами, не можна скидати вини за діяння одного угруповання на всіх інших і навпаки. Які ж були ці угруповання?

Війна і зникнення Польської держави мали наслідком зникнення легальних українських партій. Але війна аж ніяк не вплинула на існування та діяльність Організації Українських Націоналістів, яка з часів свого створення 1929 р. залишилася підпільною нелегальною політичною силою. Але в лютому 1940 р. ОУН поділилася на дві окремі відмінні організації – одною керував С. Бандера, другою – А. Мельник. Хоча вони мали таку саму мету – встановлення незалежної української держави на всіх українських етнічних землях – їхні політичні принципи, тактика і методи не були однаковими і тому обидві організації часто протистояли одна одній.

Задувивши спробу встановлення незалежного українського національного уряду, проголошеного всупереч волі окупанта у Львові 30 червня 1941 р., та арештувавши С. Бандеру (5 VII 1941) і Я. Стецька (9 VII 1941), німці розпочали безжальну боротьбу проти бандерівської

¹² Там само.

¹³ Archiwum Państwowe w Lublinie, UPA-Zachód, VI Okręg Wojskowy, kryptonim „San”, t. nr 69, k. 9–11 [автором не подається сигнатура – прим. ред.]; див.: М. Siwicki, *Dzieje...*, t. 3, s. 159, 160.

ОУН. Діставши докази того, що ця організація готує повстання українського населення проти окупанта, німецькі служби безпеки наказали арештувати та ліквідувати без суду всіх членів цієї організації, про що говорить один з доказових матеріалів Нюрнберзького процесу проти гітлерівських злочинців¹⁴. Можна додати, що такого наказу проти членів якоїсь іншої української групи не було.

Що ж до мельниківської ОУН, яку, загалом, німці толерували, ті поодинокі її члени, які переходили до антинімецької підпільної діяльності, зазнавали також арешту.

Волинь, на північному заході України, була лісистим тереном, добре придатним для партизанської війни. Тому вона стала театром концентрації шести озброєних нелегальних сил у 1942–1943 рр.:

1. Частин самооборони бандерівської ОУН, які в середині жовтня 1942 р. зіллялися в могутню армію опору, добре структуровану у військовому розумінні, що дістала назву Української Повстанської Армії; УПА поставила собі завданням боротися як із німецьким окупантом, так і окупантом радянським, а тим самим проти радянських партизан.
2. Частин незалежних українських партизан під керівництвом Тараса Бульби-Боровця.
3. Загонів радянських партизан, які почали діяти в 1942 р.
4. Загонів польських партизан, зокрема польської АК (Армії Крайової), підпорядкованої польському урядові в Лондоні.
5. У 1943 р. появилися на короткий час малі партизанські загони мельниківської ОУН.
6. Польських партизан-комуністів, які одержували накази з Москви.

Така ситуація, звичайно, сприяла появі різноманітних провокацій і ускладнень у галузі партизанської пропаганди та боротьби.

Генеральний штаб АК під керівництвом генерала Стефана Ровецького, задумуючи повстання поляків проти німецьких окупантів, не оминув у своїх планах згадки про те, що, здобувши перемогу, поляки повинні виступити проти українських «зазіхань»¹⁵. Проте задум польського повстання виявився нездійсненим.

Зате бандерівська ОУН зуміла створити таку військову силу, яка була здатна підняти народ і перейти навесні та влітку 1943 р. до звільнення на Волині численних районів від німецьких окупантів.

Але 1943 є також і роком битв між українцями й поляками, роком взаємних убивств.

У польському донесенні, адресованому до Лондону, зазначалося, що з весни 1943 р. діяльність «націоналістичних бандитів» Бульби-Боровця силою приблизно до 4000 осіб в основному спрямована проти поляків, а кількість жертв становить приблизно вісімсот осіб¹⁶.

Делегат польського уряду Волинської округи звернувся 30 квітня 1943 р. до населення Волині із закликом не підтримувати «поліційно-бандерівські та співпрацюючі з ними банди

¹⁴ Пор.: 'International Military Tribunal' (IMT), vol. 39, doc. N° 014-USSR (n° 7), p. 269–270.

¹⁵ *Armia Krajowa w dokumentach...* [автор не подає тому – прим. ред.], с. 329.

¹⁶ Там само, т. 3, *Kwiecień 1943 – lipiec 1944*, s. 4–5

Тараса Бульби», діяльність яких спрямована в першу чергу проти «мирного й безборонного польського населення»¹⁷.

У польському повідомленні ген. Стефана Ровецького до Лондону про події від 8 до 14 травня 1943 р. читаємо, що на Волині «українські військові організації, керовані кол. офіцерами армії Петлюри (Тарас Бульба) та ОУН (як мельниківці, так і бандерівці) розпочали масові вбивства польського населення. Спочатку акція була скерована проти поляків, котрі працювали в німецькій сільськогосподарській і лісовій адміністрації, а потім поширилася на сільське населення (головно в Костопільському повіті). Число жертв переходить уже дві тисячі осіб»¹⁸. Генерал Ровецький додає, що ситуація погіршується внаслідок діяльності «радянських диверсантів, козаків, які втекли з німецької служби, дезертирів німецьких і допоміжних військ, а навіть російських білогвардійських відділів». Документ далі говорить, що «німецька адміністрація безсила і пасивно приглядається» та додає, що «знищення поляків українськими неконтрольованими бандами та навіть українськими організаціями розпочалося також у деяких повітах „Східної Малопольщі”»¹⁹, тобто Галичини, яку поляки любили називати також «Східною Галичиною».

Інший польський документ від 22 червня 1943 р. інформує, що від 17 до 22 червня знищено 1891 поляка²⁰.

Звіт ген. Т. Коморовського²¹ від 19 серпня 1943 р. подає, що на Волині від березня до травня 1943 р. згинуло 3000 поляків. Поляків, які втекли із сіл до міст, німці вербують «в поліцію, яку використовують для репресій проти українців». Крім того, німці прикликали на Волинь батальйон польської поліції з Генерального Губернаторства, «брутальність якої надає їй акції характеру польської помсти»²².

Згідно із звітом ген. Коморовського, знищення поляків було справою місцевого апарату ОУН за намовою «радянських диверсантів». У відозві з 18 травня українці скидають відповідальність на Польшу і на те, що поляки служать німцям. Далі у звіті сказано, що націоналістичні провідники не контролюють низів. Бульба шукав контактів з поляками. Також Роман Шухевич «шукав у червні біжучого року порозуміння з волинським окружним делегатом, випираючися від різні, подібно як і Львівський центр бандерівців»²³. Цей же документ стверджує, що вбивства поширилися на Галичину («Малопольску Вихідню»). Втікачі з Волині ширять серед поляків паніку. «Представник Польщі був прийнятий єп. І. Бучком

¹⁷ Див.: М. Siwicki, *Dzieje...*, т. 2, с. 112–114.

¹⁸ Там само, т. 3, с. 18.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само, с. 34. Цікаво зазначити, що мова про коротку депешу Стафана Корбонського до Лондону, яку редакція збірника документів у Лондоні *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, т. III, *Kwiecień 1943 – lipiec 1944* назвала так: „Nr 456 – Stefan Korboński do Centrali: Mordowanie Polaków na Wołyniu przez UPA...”. А сама депеша С. Корбонського взагалі не згадує про УПА!

²¹ Наступник ген. Стефана Ровецького, якого заарештувало гестапо 30 червня 1943.

²² *Armia Krajowa w dokumentach...*, т. III, с. 59.

²³ Там само.

(у Римі) 27 липня, добився до Шептицького, який на початку серпня закликав вірних до християнського спокою. Відозву до молоді подібного змісту оголосив український науковий, культурний і господарський світ, і врешті 3 липня також УЦК, без сумніву за апробатою німців, які бояться анархії в Галичині»²⁴.

Може доцільно подати інформацію з депеші ген. Ровецького від 25 серпня 1943 р. про те, що в Білосточчині – отже далеко на північ від української території – замордовано 6500 осіб польської інтелігенції. Щодо Волині сказано, що продовжуються вбивства поляків в Ковельському, Горохівському й Володимирському повітах, а в Галичині продовжуються скритовбивства²⁵.

За свідченням отця М. Федорчука, німці прикликали з другого берега Бугу, з Генерального Губернаторства, великі польські сили (6000 осіб), які на початку червня 1943 р. розпочали свої каральні дії, арештовуючи й розстрілюючи багатьох українців у Ківерцях²⁶.

В одному польському документі стверджується, що від початку червня 1943 р. німці розпочали організувати на Волині частини польської поліції, так названої «брунатної поліції» (Schupo – охоронна поліція).

Польський документ про це говорить так: «Поляки охоче вступали до цієї поліції, зокрема ті, яких сім'ї були вбиті. Крім того, німці перекинули на Волинь батальйони польських „Schupo“, які були створені і вишколені в Дембці біля Кракова... Приємно було дивитися на ці частини, хоча й у німецьких одностроях, як вони проходять, гарно марширують, співаючи польські пісні... На початок поляки помстилися за спалене село Немиле, оточивши одного дня (українське) село Вілля, де переховувалася одна банда: повбивали усіх селян, їхні хати повністю спалили. Німці доставили деяким польським селам зброю, щоб вони могли захищатися... Головний осередок (польської партизанки) був у Старій Гуті. Там був також штаб радянських партизан... Рота польської поліції майже щодня здійснювала акції проти (українських) сіл, ішла в ліси, щоб знищувати банди... Інколи польські партизани приходили на допомогу польській поліції... Саме так боролися з бандами... Так само було у Костопільському та Сарненському районах. Горіли українські села, а люди ховалися в лісах...»²⁷.

У польських архівах знаходиться відозва Організації Українських Націоналістів-Самостійників (ОУН-Б) до поляків з липня 1943 р., яка починається такими словами: «Поляки! Спільна доля, яка нас сьогодні з'єднала і наша боротьба проти Берліна й Москви за наші незалежні держави, вимагають порозуміння між нашими двома народами. Український народ завжди готов до такого порозуміння. Не маємо ворожих планів по відношенні до польського народу і не хочемо ні клаптика польської землі. Визнаємо право кожного народу на самовизначення і власну державу...». У відозві далі сказано, що українці не будуть толерувати терористичних актів «польських імперіалістів» та закликається поляків не слухати їх закликів до боротьби

²⁴ Там само, с. 60.

²⁵ Там само, с. 63.

²⁶ «Наше слово», Варшава, № 37–38, вересень 1993; цитовано за: М. Siwicki, *Dzieje...*, т. 3, с. 80.

²⁷ CA KC PZPR, zesp. 2400/8, sygn. 203/XV-42, s. 39–40; див.: М. Siwicki, *Dzieje...*, т. 2, с. 168–169.

з українським народом. На українській території залишаться ті поляки, які добровільно схочуть залишитися. «Ми гарантуємо їм повну свободу, безпеку і всі права на рівні з українськими громадянами. Бо українська держава ніколи не буде поневолювати свої національні меншості»²⁸.

Подібна відозва у ширшому варіанті появилася в червні 1943 р. Як і перша відозва, вона закінчується такими гаслами:

«Воля народам і людині!»

«Слава національним державам українського та польського народів у межах їх етнографічних територій!»

«Хай живе дружба українського і польського народів!»

«За спільний фронт боротьби поневоленних народів!»

«Поневолені народи! Єднайтесь у боротьбі з імперіалістами!»

«Смерть поневолювачам!»

Липень 1943 р.²⁹

Отже, українці пробували впливати на хід подій і були готові до переговорів. Але чомусь до справжніх переговорів не дійшло. Правда, згідно з обширною інформацією невідомого польського автора з грудня 1943 р., польський представник бачив митрополита А. Шептицького, який гостро засуджував польську політику супроти українців, та мав розмову з «представником ОУН Федаком, шурином (швагром) Коновальця і Мельника» і «одним з членів головної команди ОУН»³⁰. Тут мова, очевидно, про ОУН-Мельника. Особа Федака викликає здивування. Степан Федак («Смок»), член УВО, у 1921 р. виконав замах на Й. Пілсудського у Львові. Під час німецької окупації співпрацював з гестапо як перекладач у Житомирі. Другим співрозмовцем поляків міг бути полк. Р. Сушко.

На теперішній стадії дослідів не знайдено документів, які говорили б про практичні домовлення, як теж і про те, чи поляки контактувалися з ОУН-Бандери та Головним командуванням УПА³¹.

Коли мова про жертви, то треба подати, що в одному українському донесенні говориться, що у першій половині 1943 р. «німці та поляки в німецьких одностроях убили понад 10 тисяч цивільних українців в області Берестя»³². Інші райони Волині, а також Забужжя (на захід від ріки Буг) і Засяння (на захід від ріки Сян) зазнали подібних втрат.

У багатьох радянських донесеннях описується роль польської поліції на Волині. Згідно з одним таким донесенням, у Корці польська поліція дістала дозвіл здійснювати страти українців, не доповідаючи про це німцям. У Костополи німці ввели польський батальйон з Польщі «для боротьби з бандерівцями та бульбівцями». В Колках – вся поліція польська. В середині серпня у Міхневичах 150 поляків добровільно вступило до поліції, тридцятьеро з них, каже

²⁸ Див. текст у: М. Siwicki, *Dzieje...*, т. 2, с. 108–109.

²⁹ Там само, с. 169–173.

³⁰ Там само, Załącznik 8, *Rozmowy z przedstawicielami OUN*, s. 105–106.

³¹ За деякими інформаціями розмови між поляками й українцями, в тому представником ОУН, відбулися в жовтні 1943; у збірнику *Armia Krajowa w dokumentach...* про це нема згадки.

³² *Літопис УПА*, т. 2, *Волинь і Полісся*, Торонто 1977, с. 204.

донесення, вже одержало зброю. Німці приймають поляків до віку 45 років. У Сарнах німці озброюють усіх поляків. В околицях Рівного поляки та німці знищують українські села. Поляки, наприклад, повністю знищили село Парцеревичі Степанівського району, вбиваючи багатьох українців, які не мали нічого спільного з націоналістами³³.

Надзвичайно негативна роль радянських партизан у розширенні польсько-українських конфліктів описана у документі делегата Волинської області уряду Польської Республіки. Цей документ говорить, що більшовики прибувають у польські села, пропонують допомогу для самозахисту і для цього вони вербують польську молодь у партизанські загони. Коли їм не вдається цього зробити, вони сіють поміж населенням паніку, крадуть у поляків їхню зброю, тишком-нишком втікають у ліси, а навіть через кілька днів нападають на польське населення. Як німці, так і росіяни нацьковують одних проти інших, створюють духовний кордон між поляками та українцями.

Документ делегата польського уряду далі говорить, що німці закидають у райони каральні загони, які підпалюють українські села, вбивають жінок, дітей і немовлят, вони навіть не думають про те, щоб карати винних, бо справжні вбивці їм потрібні, вони їхні спільники. А більшовики бажать, щоб після війни слово «українець» стало синонімом слова «убивця». Вони хочуть, щоб світ бачив на місці вільних українців злочинців, запламлених кров'ю. Розпалюючи бажання вбивств, насильств, підпалів, грабунків, вороги намагаються заглушити в українського народу почуття любові, братерства, свободи, людської гідності; вони хочуть викреслити його зі списку народів, які мають право на вільний розвиток та незалежне політичне існування³⁴.

Отже, польські поселення на Волині та інших землях часто були озброєні й інколи захищували німцями. Інші польські колонії співпрацювали з радянськими партизанами, надавали їм притулок. За одним українським донесенням, українські загони знищили 16 липня 1943 р. шість польських сіл, звідки були здійснені напади на українців. Ці села давали притулок радянським партизанам. У цій операції загинуло, можливо, біля 10 000 осіб³⁵.

Інша річ поважно ускладнила польсько-українські відносини і збільшила конфронтацію. Бажаючи відновити суверенітет Польської держави над Галичиною (названою «Східна Малопольща») ще перед приходом радянських військ, керівництво АК вирішило розпочати операцію «Буря», яка полягала в тому, щоб встановити два коридори через українську територію, що мали з'єднати Польщу з містом Львовом; ці коридори повинні були служити надійним шляхом для польських частин, спільно відправлених з Польщі, щоб заволодіти містом і встановити там польську владу. Операція розпочалася в листопаді 1943 р. і продовжувалась практично до червня 1944 р.

АК сконцентрувала на захід від України великі сили для того, щоб здійснити «чистку» цих двох коридорів на українській території від українських елементів. Однак «чистка» північного

³³ ЦДАГОУ, Київ, ф. 62, оп. 1, спр. 254, арк. 36.

³⁴ Там само, ф. 1, оп. 22, спр. 75, арк. 109.

³⁵ Там само, ф. 3833, оп. 1, спр. 191, арк. 5.

коридору від Білгорайських лісів (на півдні від Любліна) стала неможливою через прибуття в цей район частин УПА, які завдали серйозних втрат полякам.

Другий коридор повинен був проходити від Перемиського району. У цьому районі, завдяки допомозі, отриманій з парашутів від західних союзників, зокрема в квітні 1944 р., АК мала приблизно 10 000 добре озброєних бойовників. За українськими джерелами, у своїх наказах польський уряд у Лондоні говорив не нападати на німців, а лише проводити «чистку» коридору. Від березня до червня 1944 р. двадцять українських сіл зазнало погромів. Загинули тисячі українців.

На початку травня 1944 р. були створені на місцях загони УПА. У серпні 1944 р. Вище командування УПА відправило в цей район 2500 воїнів для захисту українського населення. Бо 1944 р. конфлікти в районах на захід від лінії Керзона почастішали. Лише між 10 березня та 5 квітня 1944 р. поляки спалили 36 українських сіл і вбили 875 осіб³⁶. У відповідь декілька разів було здійснено репресії проти польських сіл, які брали участь у погромах українських сіл.

На початку 1944 р. українська позиція була викладена в журналі «Ідея і чин». Цей текст отримали поляки. Автор статті пише про наступні елементи, глибоко вкорінені «у психології польського суспільства та його керівних сфер»:

1. Постійне заперечення права українського народу мати свою власну державу;
2. Настійлива думка про те, що український народ неспроможний жити як незалежна політична спільнота, а, отже, Польщі належить заопікуватися ним або ж його звільнити;
3. Переконання, що українські землі – це землі для польської територіальної і політичної експансії.
4. Упевненість у тому, що українське питання на цих територіях є внутрішньою польською справою³⁷.

Мабуть з цієї причини контакти між українськими і польськими представниками не могли дати позитивних результатів. Одне польське звітлення до Лондону з 23 березня 1944 р. говорить, що розмови з ОУН у Львові безрезультатні, бо українці вимагають «рівної суверенності обох сторін і рівного розподілу в опануванні терену», тобто Західної України³⁸.

Однак ми не знайшли жодного українського документу, який підтверджував би, що коротко перед приходом радянської армії на територію Західної України ОУН пропонувала полякам поділити з ними суверенітет і опанування терену. Залишається невиясненим питання, з котрою з двох ОУН велися переговори у Львові.

Винищення польського населення на Волині змусило десятки тисяч поляків втікати на захід, у Польщу. Польська підпільна влада намагалася стримати цю втечу з допомогою листівок (летючок), стверджуючи, що «польська Волинь не буде польською без присутності польського населення»³⁹. Одна польська листівка, випущена з нагоди першої річниці початку

³⁶ В. Косик, *Нариси історії України та українців*, Івано-Франківськ 2002, с. 102.

³⁷ СА КС PZPR, zesp. 2225/10, sygn. 202/II-53; пор.: М. Siwicki, *Dzieje...*, т. 2, с. 161.

³⁸ *Armia Krajowa w dokumentach...*, т. 3, с. 383.

³⁹ СА КС PZPR, zesp. 2266/2, sygn. 202/II-3, s. 11; пор.: М. Siwicki, *Dzieje...*, т. 2, с. 173–174.

вбивств поляків на Волині, писала: «За кільканадцять днів мине рік від кривавої неділі 11 липня 1943 р., коли розгнудані українські банди поповнили озвірілі масові вбивства поляків на Волині... Українське населення, п'яне від крові, дальше вбиває польське населення для самої розкоші мордувати... Якийсь страшний потворний шал охопив це звиродніле українське суспільство, яке свою історію пише кров'ю і пожарами, якої єдина амбіція є прославитися як суспільство катів і злочинців.

Ми, польський народ, єдиний пан і господар цієї землі, мусимо витягнути з цих фактів усї консеквенції. Українське населення відповідно до його вчинків треба визнати як суспільство катів і злочинців і як таких найстрогіше покарати. Того вимагає справедливість, Це наш обов'язок. Злочинне українське суспільство, як переконаного ворога польського народу і Польської держави, будемо мусили позбавити всіх політичних прав»⁴⁰.

Ми бачимо велику різницю між становищем ОУН-Бандери по відношенні до поляків на українській території – у випадку домовленості про перебування поляків в Україні – та становищем поляків на цій же території по відношенні до українців. Ми не хочемо сказати, що всі польські політичні середовища так думали, але висловлена в листівці думка таки перемагала серед поляків.

Радикалізація позиції двох сторін продовжувалася в 1944 р., але після окупації радянською армією української території, взаємне поборювання перенеслося на територію за Сяном і Бугом. Вже раніше (23 березня 1944) в одному донесенні до Лондону АК повідомляла, що більшовики «заповідають Україну по Буг, а далі буде прорадянська Польща»⁴¹. Так воно і сталося. Упродовж періоду від 1944 до 1947 рр. жертвами польсько-українського протистояння стали зокрема українці.

На Закерзонні братовбивча боротьба, винищення українських сіл практично продовжувалися аж до початку 1947 р. Лише в районі, розташованому на другому боці ріки Сян (на південь від Перемишля), кількість жертв за 1945–1947 рр., за польськими джерелами, вражаючи: згинуло 7000 українців, 1700 польських вояків, поліцаїв та службовців і 600 польських цивільних⁴².

Різноманітні польські автори перебільшують цифри польських жертв на Волині і в Галичині, говорячи про сотки тисяч жертв. У дійсності, польські жертви не сягають за цифру 30–35 тисяч⁴³. Численні українські автори вважають, що кількість українських жертв є приблизно такою самою.

⁴⁰ Повний текст документу див.: М. Siwicki, *Dzieje...*, т. 3, с. 83.

⁴¹ *Armia Krajowa w dokumentach...*, т. 3, с. 383.

⁴² St. Kryciński, *Pogórze Przemyskie. Słownik krajoznawczo-historyczny*, Warszawa 1992, s. 29–31.

⁴³ У справі цифр жертв, див.: М. Siwicki, *Dzieje...*, т. 2, с. 20–29.

Лемки і їхнє відношення до Української Повстанської Армії

Богдан Гальчак

У дитинстві до моїх улюблених занять належало слухання розповідей про Лемківщину, звідки походили мої батьки. Про землю предків розповідали члени родини та знайомі. Я вислухав велику кількість розповідей. Очевидно, як буває в таких випадках, мої близькі надзвичайно ідеалізували край дитинства. Коли я вперше побачив землю предків на власні очі, був дещо розчарований. Тим не менше, розповіді моїх близьких творили барвисту панораму Лемківщини – до акції «Вісла». Розповідалося про карпатську природу, топографію місцевості, вигляд хат, життя лемків. На питання, які я задавав, діставав вичерпні відповіді.

Була тільки одна тема, якої мої співбесідники не хотіли чіпати. Стосувалася вона діяльності Української Повстанської Армії на Лемківщині. Самі не порушували цього питання ніколи. Коли питав я, були дуже стримані. Найчастіше я діставав відповідь, що «партизани» часом приходили до села, брали харчі й усе, чого потребували, а пізніше повертались до лісу. Важко було їм відмовити, бо вони були озброєні. Саме окреслення «партизан», зрештою, мало для моїх співрозмовників швидше негативний характер. Цим словом називали також банди грабіжників, що робили напади на лемківські села як у період Другої світової війни, так і в повоєнні роки. Оклик: «Партизани в селі!» – був сигналом для мешканців, що треба сховати все, що має більшу матеріальну вартість.

Коли я питав, чи лемки зверталися по захист від УПА до польської міліції, відповіддю було найчастіше «знизування плечима» й прикрі уваги на тему бойового духу тогочасних польських поліційних сил. На думку лемків, функціонери були відважні в стосунку до цивільного населення, але УПА боялися панічно. Додавали при цьому, що якби хтось спробував поскаржитись на «партизанів», то вони би прийшли вночі й повісили. Крім того, мої співрозмовники визнавали, що в УПА були також «свої», тобто лемки. Натомість польське військо і міліція «своїми», напевно, не були.

Постава населення, депортованого з Лемківщини, виразно контрастувала з поставою давніх мешканців Надсяння, з якими я також мав контакт у дитячі роки. Вони також охоче оповідали про «край дитинства», але їхні розповіді концентрувалися в основному навколо

УПА, що її жовніри були для них героями. Колоритно оповідали про сутички партизанів з польським військом. Не уникали теми власної ролі в конспірації. Навіть присутність поляків серед слухачів не справляла на них враження. Відмежування лемків від УПА дратувало їхніх земляків з Надсяння. Це, однак, не мало великого значення для оточення. Ще в шістдесяті роки лайливі окреслення «бандити» чи «упівці», скеровані до моїх близьких, не були рідкістю.

Мої дитячі спогади збігаються з інформаціями, накопиченими органами комуністичної «безпеки», яка протягом всього часу ПНР пильно стежила за середовищем української меншості за посередництвом розбудованої мережі таємних співпрацівників. Як впливає з рапортів інформаторів, у лемківському середовищі сильно було закорінене переконання щодо «незаслуженої кари», яка спіткала лемків. Адже акцію «Вісла» інтерпретовано як кару за діяльність УПА. Лемки доводили, що ця формація практично не діяла на теренах Лемківщини, а якщо навіть діяла, то участь лемків у цьому була мінімальна¹. На даний момент важко ствердити, в якому ступені лемки декларували подібні погляди щиро, а в якому ступені це був з їхньої сторони умисний камуфляж, призначений для польського оточення і влади.

Також у спогадах, опублікованих у Польщі, після падіння комунізму лемківське населення неохоче піднімало питання, пов'язане з УПА. Роман Хом'як, який походить з села Вавжка у Грибівському повіті, ствердив, що в 1945–1947 рр.: «... про українських партизанів ми ще нічого не чули»². Ярослав Зволінський, згадуючи молодість у селі Фльоринка, також у повіті Грибів, твердив, що: «... тут і там почали кружляти оповідання, що в горах за Коросном і Перемишлем грабують банди, і польське військо веде з ними боротьбу. До цієї пори ніхто, а може майже ніхто не чув і напевно не розумів, що то «реакційні і націоналістичні банди з-під знаку УПА», як тоді їх називали. Також звістки про триваючу боротьбу з якимсь реакційним підпіллям і гітлерівськими недобитками мешканці вважали за «відгуки війни». Ніхто не сприймав цього поважно. У тій частині Лемківщини було дуже спокійно»³.

Цитовані спогади – це своєрідна спроба «заклинання» минулого. Адже у Грибівському повіті УПА діяла відносно інтенсивно. У жовтні 1946 р. перебувала в тому регіоні сотня Романа Гробельського «Бродича». Партизани роззброїли пост міліції у Фльоринці. Під селом Брунари, недалеко від Вавжки і Фльоринки, 5 жовтня розігралася битва з Військом Польським⁴. Як Хом'як, так і Зволінський, повинні були знати в молоді роки значно більше на тему українських партизанів, ніж схильні були визнати в своїх спогадах.

Опублікований у 1996 р. у Вроцлаві збірник лемківських щоденників містить спогади Любомири Бінчаровської-Цьолки, яка також походить з околиць Грибова⁵. Вона визнала, що: «Хоча стихли вже військові події на бойових фронтах, у моїй родинній стороні тривали бої [...]

¹ J. Strynyk, *Kwestia łemkowska w działalności Służby Bezpieczeństwa* [y:] *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, Legnica–Zielona Góra 2007, s. 282.

² R. Chomiak, *Nasz łemkowski los*, Nowy Sącz 1995, s. 26.

³ J. Zwoliński, *Rapsodia dla Łemków*, Koszalin 1994.

⁴ G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948*, Warszawa 1999, s. 372–374.

⁵ L. Bińczarowska-Ciołka, *Problemy Łemków po II wojnie światowej. Niektóre wybrane zagadnienia – formę wspomnień* [y:] *Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki Łemków*, Wrocław 1996, s. 27.

А скільки ж неспокійних ночей мусили ми пережити, коли вдалині було чути стрілянину, а коли вона стихала – інколи стукіт до дверей і наказ, аби відчинити, а надворі військові, які вимагали їжі, пиття, часами простирадл, білого полотна для перев'язки поранених і т. д.»⁶. Це інший образ повоєнної реальності, ніж той, що постає зі спогадів Хом'яка чи Зволінського. Однак авторка не інформує, між ким точилися бої. Не знаючи історії регіону, можна було б судити, що конфлікт тривав між урядовими силами й польським антикомуністичним підпіллям.

Поза цим випадком, жоден з авторів, представлених у згаданому томі спогадів, про діяльність УПА не згадав навіть опосередковано. Семан Мадзелян ствердив, що лемківське населення в Новосанчівському повіті не сприяло «бандерівцям» і початково мало надію, що їх не охопить акція «Вісла»⁷. Так, зрештою, обіцяла польська влада, котра, однак, остаточно «пошила наївних лемків у дурні». Ян Павелчак згадав прекрасні стосунки з малим прикордонним гарнізоном Війська Польського в селі Граб у 1945–1947 рр.⁸ Проблему УПА оминула також Надія Віслоцька з Лабової⁹. Тим часом, власне в Лабовій мала місце хіба найбільш відома акція УПА в західній Лемківщині. Двадцять сьомого червня 1946 р. село зайняли об'єднані відділи УПА «Смирного» й «Горислава»¹⁰. Роззброєно і спалено місцевий пост поліції, а також спалено хати, що залишились після виселеного до СРСР лемківського населення. Частина з них уже була заселена польським населенням.

У дев'яності роки відкрите писання про УПА не загрожувало вже поважними наслідками в Польщі. Видавалися спогади колишніх жовнів УПА¹¹. Мало правдоподібно, щоб на поставу авторів цитованих спогадів впливав страх репресій.

Намагання «замовчати» питання, пов'язані з діяльністю УПА на Лемківщині, не дивує у лемків «русинської» орієнтації, які не вважали себе за українців. Представлення лемків як жертв «українського націоналізму» є одним з елементів «русинської» ідеології¹². Тим не менше лемки, які ототожнюються з українцями, також стримано висловлюються на тему УПА.

В «Українському альманасі» за 2008 р. опубліковано спогади Івана Пецуха про село Брунари в Горлицькому повіті¹³. Автор не приховує факту, що понад десятеро молодих людей з його рідного села вступило до УПА. Разом з тим він мало пише про активність українських партизанів з околиці. Згадує про них, власне, тільки раз. Як інформує, під час одного з нападів банди грабіжників (село досвідчило багато таких випадків) мешканці підняли тривогу. «Коли в селі підняли тривогу і крик, почули це стрільці УПА, сотня яких розбила табір на горі Кичера.

⁶ Там само, с. 27–28.

⁷ S. Madzelań, *Spowiedź z nie popełnionych grzechów* [y:] *Mniejszość w warunkach zagrożenia...*, s. 102.

⁸ J. Pawełczak, *Wspomnienia moje o tragedii mego narodu* [y:] *Mniejszość w warunkach zagrożenia...*, s. 117.

⁹ N. Wisłocka, *Wspomnienia* [y:] *Mniejszość w warunkach zagrożenia...*, s. 139.

¹⁰ B. Halczak, M. Śmigiel, *Działalność oddziału UPA Mychajło Fedaka „Smyrnygo” w Beskidzie Niskim w latach 1945–1948*, „In Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką”, t. 1, Zielona Góra 2007, s. 74.

¹¹ *Zakerzonnia. Wspomnienia żołnierzy Ukraińskiej Powstańczej Armii*, t. 1, zebrał i oprac. B. Huk, Warszawa 1994.

¹² H. Duć-Fajfer, *Podstawowa charakterystyka terytorialna, etnograficzna, etniczna, kulturowa i religijna Łemkowszczyzny w ujęciu historycznym* [y:] *Mala Łemkowyna jako region społeczno-gospodarczej aktywizacji*, red. M. Sandowicz, Warszawa 2004.

¹³ I. Пецух, *Село Брунари*, «Український альманас» 2008, Warszawa 2008, с. 37–58.

Почали стріляти в керунку хати Потоцького. Виявилось, що злодії вже вивели зі стайні пару коней [...], але як почули вогонь стрільців, кинули коней і втекли¹⁴. Ця подія появляється, зрештою, досить часто в розповідях давніх мешканців села Брунари¹⁵.

З іншого боку, можна зустрітися з поглядами, що підтримка для УПА була в Лемківщині повсюдною. Українська письменниця Марія Остромира в історичній повісті *Лемківщина в огні* представила ситуацію на Лемківщині в 1944–1947 рр. як всезагальне повстання населення, керованого УПА¹⁶. Така картина мало правдоподібна в лемківських реаліях, незважаючи на те, що авторка розгорнула акцію на лемківсько-бойківському пограниччі, де активність УПА фактично була відносно інтенсивна.

Діяльність УПА на Лемківщині вже була темою численних історичних досліджень¹⁷. Можна одночасно ствердити, що УПА діяла в цьому регіоні. Дане питання не підлягає сумніву. У загонах УПА воювала також певна кількість лемків. Наскільки вона була великою, в даний момент не можна встановити. Курінь Василя Мізерного «Рена», головним регіоном діяльності якого були Бескиди, свого часу називався «лемківським». З цього можна було б зробити висновок, що служила в ньому значна кількість партизанів з Лемківщини. Зрештою, зі збережених спогадів командуючого однієї сотні – Степана Стебельського «Хріна», який діяв у Сяніцькому повіті, випливає, що більшість його стрільців становили лемки¹⁸. Проблема полягає в тому, що в українській традиції окреслення «Лемківщина» стосується не тільки Бескиду Низького, але також частини середніх і західних Бескидів, а відтак всю південну частину Сяніцького повіту зараховується до історичної Лемківщини¹⁹. Тимчасом, у Польщі до Лемківщини зараховується лише невелика частина Сяніцького повіту²⁰. Більшість українських мешканців цього повіту зараховується до бойків.

Чи служба в лавах УПА завжди означала виразно сформоване почуття української національної ідентичності? Це викликає сумніви. Тільки частину стрільців складали добровольці. До УПА провадився також примусовий набір. Відмова могла спричинити поважні наслідки для «новобранця», а також всієї його родини. Молодих людей, зрештою, не було важко заохотити вступити до військової частини в ситуації триваючої громадянської війни,

¹⁴ Там само, с. 58.

¹⁵ Згідно з іншою версією, поблизу села не було тоді жодного відділу УПА. Постріли віддав один з мешканців села, на прізвище Бетлей, котрий мав карабін. Стріляв у небо, «щоб злякати». Раніше наказав запалити купу деревини. Складалося враження, що село викликало на допомогу партизанів, які відповіли вогнем. Нападаючі втекли. Бетлей не хвалився пізніше своїм учинком. Мовчали також ті кілька осіб, які бачили його з карабіном.

¹⁶ М. Остромира, *Лемківщина в огні*, Київ–Нью-Йорк 1992.

¹⁷ В. Horbal, *Українська Powstańcza Armia na Łemkowszczyźnie* [y:] *Łemkowie i łemkownictwo w Polsce*, Kraków 1997; В. Halczak, М. Śmigiel, *Działalność oddziału UPA Mychajło Fedaka „Smyrnego” w Beskidzie Niskim...*; G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach...*; А. Szcześniak, W. Szota, *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973.

¹⁸ С. Хрін (Степан Стебельський), *Зимою в бункері. Спогади-хроніка 1947/1948* [y:] *Літопис УПА*, т. 30, Торонто–Львів 2000, с. 475.

¹⁹ J. Makar, *Kwestia Bojków, Huculów, Łemków, Rusinów wobec problemu jedności narodu ukraińskiego* [y:] *Łemkowie, Bojkowie, Rusini...*, s. 74.

²⁰ K. Pieradzka, *Na szlakach Łemkowszczyzny*, Kraków 1939, s. IX; R. Reinfuss, *Łemkowie (opis etnograficzny)*, Kraków 1936, s. 1.

коли стан безборонного цивільного населення був винятково тяжким, а посідання зброї та приналежність до збройної формації запевняла ілюзорне почуття свободи.

У 1944–1945 рр. серед українського населення, що мешкало в межах польської держави, провадився набір до Червоної Армії. Він формально мав добровільний характер, а фактично – примусовий. До новобранців, за радянським звичаєм, ставились як до «гарматного м'яса», висилаючи їх після короткої підготовки на передову лінію фронту. Багато молодих людей дезертирувало зі служби й ховалося в горах. Частина з них потрапила до лав УПА. Нерідко сліпий випадок присуджував, чи молода людина потрапить до УПА, чи до Червоної Армії. Однак у загонах УПА провадилася виховна робота. Спеціально вибрані «політвиховники» провадили підготовку стрільців, намагаючись розвивати в них почуття української ідентичності.

Ярослав Сирник твердить: «У списку кур'єрів З. Ч. [Закордонних частин] ОУН-Б, перекинутих на терени Польщі в 1948–1954 рр., що діяли на території Вроцлавського воєводства, а також осіб, що підозрювалися або оскаржувалися за співпрацю з ними, на 52 особи – десять походило з Західної Лемківщини (з місцевостей Маластів, Пантна, Брунари, Ропиця)»²¹. Функції кур'єрів виконували давні жовніри УПА, які в 1947 р. перейшли на Захід. Щоб взяти участь у такій ризикованій діяльності, треба було бути глибоко ідейними людьми. Відтак, принаймні частина партизанів УПА з Лемківщини складалася з жовнірів, відданих своїй справі, які добре знали, за що воюють.

УПА діяла передусім у східній частині Лемківщини. Мала відносно сильну підтримку в селах, що лежали в долині ріки Ослави. Перші спроби перенесення діяльності УПА на західну Лемківщину робилися вже в 1945 р., але без значних успіхів. Тільки в 1946 р. постав у цьому регіоні загін під командуванням Михайла Федака «Смирного»²². Він діяв у повітах Новий Санч і Горлиці. «Смирний» був лемком. Його загін складався також переважно з місцевих лемків. Загін Федака початково був невеликою бойовою групою, яка істотно зросла у 1946 р.

Командування військових частин Війська Польського, направлених до боротьби з УПА, оцінювало в червні 1947 р., що кількість членів загону нараховує близько сімдесяти партизанів²³. Артур Бата зауважує, що в 1946–1947 рр. загін налічував близько ста чоловік²⁴. З точки зору Анастасії Цесарської – сестри Федака й водночас зв'язкової – кількість членів загону в період найбільшого розвитку налічувала 120 партизанів²⁵. Неясним є статус військової одиниці в структурі УПА. Підвладні називали свого командира «сотником», а загін – «сотнею»²⁶. Однак це, правдоподібно, була назва неофіційна, невизнана командуванням УПА. Партизани «Смирного» організовували засідки на менші військові частини Війська Польського й грабінницькі банди, що не давали спокою лемківським селам, атакували пости міліції²⁷.

²¹ J. Syrnik, *Kwestia łemkowska...*, s. 583.

²² B. Halczak, M. Śmigiel, *Działalność oddziału UPA Mychajło Fedaka „Smyrnego” w Beskidzie Niskim...*

²³ *Akcja „Wisła”. Dokumenty*, opr. E. Misilo, Warszawa 1993, s. 301.

²⁴ A. Bata, *Bieszczady w ogniu*, Rzeszów 1987, s. 93.

²⁵ Звіт Анастасії Цесарської; приватні матеріали автора.

²⁶ Там само.

²⁷ М. Федак, *Денник з дій УПА на Західній Лемковщині. Рік 1946*, машинопис; архів Анастасії Цесарської.

У вересні 1946 р. сили УПА в західній Лемківщині зміцнилися. На цей обшар перейшла сотня Романа Гробельського «Бродича». Тим не менше, польське командування також додатково стягнуло військові частини²⁸.

Діяльність УПА на теренах Лемківщини ніколи, однак, не розвинулася ширше. Найвиразніше свідчить про це той факт, що в 1947 р. не провадилося на тих теренах військових операцій з метою розгрому партизанських загонів²⁹. У Бескидах, тим часом, проти куреня «Рена» проведено в травні–червні 1947 р. велику військову операцію при підтримці авіації. Вона змусила «бескидські» сотні УПА звільнити територію польської держави і перейти на «радянську» сторону³⁰. На Лемківщині обмежилися до виселення мешканців. Загонів УПА, що діяли в цьому регіоні, комуністична влада не вважала за поважну загрозу. Фактично, по закінченні акції «Вісла», діяльність УПА в цьому регіоні вигасає, хоча в парадоксальний спосіб партизанські загони перетривали на Лемківщині винятково довго (до 1948).

Чому лемки, а принаймні частина цієї громади, підтримували УПА? Наскільки сильною була підтримка партизанів зі сторони цієї громади? Погляди на цю тему в польських історичних дослідженнях різні. Станіслав Валах, колишній працівник Повітового управління публічної безпеки в Новому Санчі ствердив в опублікованих у 1971 р. спогадах: «„Смирний“ мав підтримку серед українського населення й почасти лемків, котрі, хоч в етнічному сенсі нічого спільного з українцями не мали, то однак внаслідок насаджуваної націоналістичними діячами пропаганди „самостійної незалежної України“, а також ворожої шовіністичної нагонки проти польського народу, частково улягли їхнім впливам. А ті лемки, які не піддалися пропагандистським впливам, були змушені до „української“ лояльності за допомогою терору»³¹. В іншому місці він писав: «Не були теж рідкістю випадки, коли лемки допомагали нам у боротьбі з озброєними бандами»³². Валах, однак, не визнав за потрібне у будь-який спосіб осудити виселення в межах акції «Вісла» лояльних по відношенню до влади представників лемківської громади.

Також Артур Бата, колишній учасник боїв з УПА ствердив: «Стоїунок значної більшості лемківської нації до УПА був негативний. Незважаючи на великі старання командування, на Прикарпатті вдалося створити тільки одну лемківську сотню „Смирного“. Як на громаду, що налічує понад 100 тисяч осіб, осягнення справді невелике»³³. Бата дозволив собі навіть на недвозначну критику акції «Вісла»: «Погляд на лемківську проблему з дистанції може наводити на думку, що поповнено багато помилок у ході репатріаційної акції. [...] Якби не

²⁸ G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach...*, s. 372–374.

²⁹ J. Pisułiński, *Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie wobec społeczności ukraińskiej 1944–1956 [y:] Służby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych*, red. G. Motyka, Warszawa 2005, s. 39.

³⁰ G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach...*, s. 427.

³¹ S. Wałach, *Był w Polsce czas...*, Kraków 1971, s. 91.

³² Там само, с. 93.

³³ A. Bata, *Bieszczady w ogniu*, Rzeszów 1987, s. 212.

діяльність УПА, лемківська справа була б напевно розважена спокійно, без зайвого поспіху й без похопних кроків»³⁴.

Казімеж Пудло, у виданій у 1987 р. монографії, присвяченій лемкам, висловив наступну точку зору: «Лемки були „по обох сторонах барикади“. Крім тих, які, улягаючи пропаганді ОУН, йшли на співпрацю з УПА або були до неї змушувані, знаходилися й ті, що брали участь у боротьбі з гітлерівськими фашистами»³⁵. Однак акцію «Вісла» він вважав необхідною й цілковитою відповідальністю за неї обтяжував українське підпілля.

Не можна не побачити, що згадувані автори мали подібну інтенцію. Йшлося про «вбиття клину» в середовище української меншості в Польщі. З одної сторони, цитовані автори охоче інформували про випадки лояльної постави лемків до комуністичних влад, а також допомоги в боротьбі з УПА, а з іншої сторони – покладали цілковиту відповідальність за виселення лемків до СРСР і акцію «Вісла» на українських партизанів. Це було згідне з політикою влади ПНР, яка ідентифікувала лемків як складову частину українського етносу, але одночасно прагнула до розв'язання антагонізмів у середовищі української меншості³⁶.

Сучасні польські історики займають дуже різні позиції, піднімаючи питання стосунку лемків до УПА. Анджей-Леон Сова підсумував проблему коротко: «В активі УПА було багато лемків, м. ін., був в'їт Кузьмини, сотник „Хрін“ (Степан Стебельський) і виконуючий там у часи війни функції коменданта посту поліції сотник „Бурлака“. З Лемківщини теж потрапила до УПА значна кількість стрільців»³⁷. У цитованому фрагменті автор допустив фактографічну помилку, оскільки ані «Хрін», ані «Бурлака» не походили з Лемківщини³⁸.

Гжегож Мотика у своїй праці досить широко представив діяльність УПА на Лемківщині³⁹. Та, водночас, він не окреслив однозначно стосунок лемків до українського підпілля, зазначаючи, однак, що їхня підтримка УПА була досить слабою в західній частині регіону. На думку Богдана Горбала, «УПА була на Лемківщині організацією, впровадженою ззовні, і розбудовували її не лемки»⁴⁰. Дослідник, однак, зауважив, що лемки допомагали партизанам, постачаючи харчі, запевняючи медичну допомогу, зв'язок і розвідку.

Як видно, цитовані історики не можуть однозначно інтерпретувати стосунок лемків до УПА. Вони уникають цього питання або впадають у протиріччя, стверджуючи, що УПА на Лемківщину проникла ззовні, а лемки її підтримували. Польські автори особливо наголошують той факт, що українське підпілля змушувало лемківське населення до покори за допомогою терору.

³⁴ Там само, с. 214.

³⁵ K. Pudło, *Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947–1985*, Wrocław 1987, s. 27.

³⁶ E. Mironowicz, *Problem łemkowski w polityce władz PRL [y:] Łemkowie, Bojkowie, Rusini...*, s. 257.

³⁷ A. L. Sowa, *Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947. Zarys problematyki*, Kraków 1998, s. 277.

³⁸ Степан Стебельський народився в селі Голунь у повіті Калуш, а Володимир Щигельський – у Львові (*Akcja „Wisła”. Dokumenty...*, с. 44, 138).

³⁹ G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach...*

⁴⁰ B. Horbał, *Ukraińska Powstańcza Armia na Łemkowszczyźnie...*, s. 56.

Терор є нерозлучним супутником партизанської війни. Ніколи не було партизанів, які б не вживали терору по відношенню до власного населення, якщо воно не виявляло належного запалу в допомозі своїм захисникам. До улюблених методів покарання неслухняних, що їх вживала УПА, належало биття киями («буки»). Іван Дмитрик, колишній партизан УПА на Лемківщині, визнав у своєму щоденнику, що по відношенню до нахилу лемків доносити «часом» треба було «буками» спровадити їх «на істинний шлях»⁴¹. За більш поважні злочини стосувалася кара смерті. Її виконували через повішення або постріл у потилицю⁴². Часом екезекуція мала характер «символічний»⁴³, але найчастіше – «реальний».

За підрахунками польських істориків, у 1945–1948 рр. з рук українського підпілля загинуло в Польщі близько шістсот цивільних громадян⁴⁴. Майже половину з них склали українці, яких забито за обвинувачення в зраді. Певна їх кількість припадала на Лемківщину. На думку Анастасії Цесарської, схильним до видавання вироків смерті був «провідник» першого району ОУН «Сокіл». «Смирний» старався гальмувати його діяльність. До виконання деяких вироків не дійшло внаслідок спротиву «Смирного». Цей погляд сьогодні важко перевірити. Покарання з рук УПА були для лемків дуже болісними, оскільки вимірялися «своїми».

Тим не менше, друга сторона принаймні «не лінилася». Щоб дістати інформацію про партизанів, загально стосувалися тортури. З арештантів жорстоко знущалися в ході допитів у Відділах безпеки і в спеціально організованих у селах місцях страти. Били функціонери «безпеки», міліціонери й жовніри. Роман Хом'як свій допит описав наступним чином: «Сержант [...] з усієї сили вдарив мене в груди три рази, я захитався, а він схопив мене за волосся на голові й перевернув на лавку, яку завчасно приготували, сержант тримає мене за волосся, двоє за руки, а поручник Левандовський і Юрек Твардовський б'ють мене ясеневими палицями по цілому тілу, я страшно кидався, страшно кричав, перевернув лавку, запхали мені уста ганчіркою й придушили мене, аж я втратив свідомість [...] Кинули мене другий раз на лаву, троє тримають, а обидва поручники б'ють, Юрек так змучився, що аж кинувся на лежанку, а його місце зайняв інший, б'ють мене, я знову стратив притомність; облили мене водою [...] На третій раз знову перевернули мене на лаву і б'ють, і знов я стратив притомність, за третім разом довго не могли мене привести до свідомості, то поручник Левандовський так мене

⁴¹ І. Дмитрик, *Улісах Лемківщини*, Мюнхен 1977, с. 239.

⁴² «Колись група господарів з нашого села їхала підводами до міста. Несподівано на дорозі з'явився партизан. Наказав одному з господарів зійти з воза, стати навколішки і помолитись. Коли приречений стояв на колінах, партизан вистрелив йому в потилицю, положив на трупа картку з написом: „Загинув від українських партизанів“, – і спокійно відійшов. Про цього господаря в селі говорили, що він доносить „безпеці“. Чи так дійсно було, не знаю»; рапорт Й. Б. з села Брунари; з архіву автора.

⁴³ «Пам'ятаю, як колись до мого села Лосі ввійшов загін УПА. Партизани розійшлися по хатах за харчами. Командир наказав відвести його на пошту. Там дав розпорядження телефоністці зв'язатися з Відділом безпеки. Коли телефоністка виконала наказ, він узяв телефонну слухавку, представився, ким він є, після чого сказав на адресу співрозмовника кілька звиклих лайливих слів по-польськи. Накінець поінформував Відділ, що чекає зі своїм загоном в Лосю. По закінченні „розмови“ dokonав „екзекуції“ телефону, стріляючи в нього з автомату. Перед відходом партизани загрозили мешканцям села, що якщо хто-небудь дасть „безпеці“ інформацію про них, то вони повернуться і повісять. Міліція завітала до нашого села через три дні»; рапорт Володимира Шлянти; з архіву автора.

⁴⁴ A. Szcześniak, W. Szota, *Droga do nikąd...*, s. 526.

бив по лиці, що лопнув у мене нерв в усі [...] Ще їм того було замало, поручник заклав мені дроти на великі пальці й казав мені вкласти руки до кишені, а сам крутив ручку від апарату, який витворює струм, я попросту кричав не по-людському, а руки мені так било, що порвалися кишені в піджаку. А ще одне вбивці придумали для мене, кинули мене на підлогу, ноги на лавку, і знов одні тримали, а поручник Левандовський бив мене ясеневою палкою по підшвах, аж вона в нього зламалася»⁴⁵.

У більшості лемківських родин принаймні одна особа пройшла через подібний допит⁴⁶. Доля лемків цілковито залежала від волі функціонерів і жовнірів, котрі могли зробити з ними все, без жодних наслідків⁴⁷. Від виroku українського підпілля можна було втекти. Від «безпеки» втечі не було. Якщо лемки приймали рішення допомагати партизанам, то напевно страх перед помстою підпілля не був головною причиною.

Цікавим джерелом пізнання обличчя лемків у 1945–1947 рр. є рапорти жовнірів УПА і діячів ОУН. Степан Стебельський «Хрін» згадував, що коли був у серпні 1945 р. скерований за наказом командування до Сяницького повіту, зустрівся з недовірливим ставленням з боку місцевого населення. Однак йому вдалося здобути в нього довіру й створити загіт: «Щоб заслужити прихильність лемків – моє перше гасло звучало: „Ідемо захищати ваші села“. Допіру по кількох місяцях я почав говорити про оборону цілої Лемківщини. Вкінці я поширив їх політичний горизонт на цілу Україну»⁴⁸. Ці уваги, однак, відносилися до лемківсько-бойківського пограниччя.

Оцінка населення західної Лемківщини в рапортах УПА була значно критичніша. У період 28 листопада – 10 грудня 1945 р. група партизанів з куреня «Рена» зробила розвідку в цьому регіоні. На підставі їх повідомлень «Рен» склав рапорт. У ньому він однозначно ствердив негативний стосунок місцевого населення по відношенню до українських партизанів: «До нас і до нашого руху ставляться обережно і з недовірою, бажаючи виробити добру опінію в урядових елементах, майже кожен українець-лемко готовий донести про те, що знає про наш рух, нашу працю серед людей, і з цього powodu тут масово поширюються доноси. [...] До нас ставляться як до людей, що повтікали з Червоної Армії або чимсь завинили перед владою, і в зв'язку з цим не мають іншого виходу, як сидіти в лісі; називають нас партизанами, «лісними», дуже рідко бандерівцями, при чому виводять значення цього окреслення від слова банда, взагалі не говорять про нас: українські повстанці»⁴⁹.

Критично оцінювала поставу лемківського населення також Ірина Тимочко «Христя», діячка ОУН. Її скеровано на Лемківщину в 1946 р. Від лютого 1947 р. вона виконувала функції

⁴⁵ R. Chomiak, *Nasz lemkowski los...*, s. 36–37.

⁴⁶ Тяжко скаатований був також стрий автора цього тексту – Ярослав Гальчак.

⁴⁷ «В мою маму закохався міліціонер. Вона категорично відкинула його зальоти. Мала чоловіка і родину. Він був, однак, дуже настирний. Колись увірвався до нашої хати й застрелив маму в присутності мене і моїх братів і сестер. Не поніс за це жодної кари. Своєму начальству сказав, що це був нещасний випадок, і йому повірили. Не провадилося жодного слідства»; див.: рапорт Й. К. з села Брунари; з архіву автора.

⁴⁸ С. Хрін (Степан Стебельський), *Зимою в бункері...*, с. 475.

⁴⁹ G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach...*, s. 297.

провідника «надрайону» «Верховина» і керувала українським підпіллям на Лемківщині. На її думку, «терени, проложені на захід від Дукельського перевалу, які населяють лемки, були для Організації одною великою невідомою. [...] Населення не мало найменшого поняття про ОУН і УПА, їх членів і діяльність, що гірше, не чуло в собі жодних органічних зв'язків з українцями, вважаючи себе чимсь відрубним, чужим»⁵⁰.

Подібний образ лемків постає у спогадах Івана Дмитрика⁵¹. На його думку, лемківське населення в 1945 р. ставилося свідомо вороже до українських партизанів. Ситуація змінилася в 1946 р., коли частина лемків почала підтримувати УПА. Однак, далі не бракувало донощиків.

Представлені рапорти діячів українського підпілля, відтак, вказують на лемків як людей, що не вірять чужим, які не ототожнюються з українською нацією та є схильні доносити. Подібних поглядів, однак, не містить щоденник «Смирного»⁵². Можна зробити висновок, що його співпраця з лемківським населенням склалася добре. Він не нарікав на доноси. Валах визнав, що розпочаті проти «Смирного» облави не походилися, оскільки його завжди попереджало місцеве населення. У жовтні 1947 р. «Смирний» разом з групою партизанів перейшов до Чехословаччини. Майже рік він укривався в околицях місцевості Свидник (Svidnik) завдяки допомозі місцевого русинського населення⁵³.

Можна ствердити, що постава лемківського населення по відношенню до УПА еволюціонувала. У 1945 р. українське підпілля мало впливи тільки у східній Лемківщині. У 1946 р. зросли симпатії до УПА також у західній частині регіону. Це, несумнівно, мало зв'язок з посиленням у той час акції примусових переселень до СРСР. Постава лемків по відношенню до українських партизанів була також залежна від локальних командирів УПА. «Хрін» і «Смирний» добре розуміли специфіку лемківського населення і могли його прихилити до себе.

Підтримка УПА, однак, ніколи не була такою сильною на Лемківщині, як, наприклад, у Beskidach. Важко цьому дивуватись. Національна свідомість цього населення щойно формувалася. Однак навіть для національно свідомих лемків рішення про підтримку підпілля було важким. Вони здавали собі справу, наскільки мало правдоподібним є те, аби висунута далеко на захід Лемківщина увійшла до складу Української держави. З загальноукраїнської перспективи постава лемків не була, однак, винятковою. З УПА ідентифікувалася тільки частина української нації. ОУН не мала більш поважних впливів на східній Україні. Значно більше українців служило в Червоній Армії, ніж в УПА.

По акції «Вісла» у лемківській громаді запанували пригноблення й апатія. Багато людей мало претензії до українського підпілля, що не захистило їх від депортації. Часом чулися ошукані. На Повернутих землях вони зіткнулися з польським населенням Волині й Галичини, яке було вороже наставлене до УПА. Неохоче признавалися до зв'язків з українськими пар-

⁵⁰ S. Wałach, *Był w Polsce czas...*, s. 86–87.

⁵¹ І. Дмитрик, *Улісах...*, с. 220–221.

⁵² М. Федак, *Денник з дії УПА на Західній Лемковщині. Рік 1946...*

⁵³ М. Федак, *Спомини 1948 р.*, машинопис; архів Анастасії Цесарської.

тизанами, а частина лемків почала пропагувати міф, що на Лемківщині не діяло українське підпілля. Поширення таких поглядів не принесло лемківській громаді жодної відчутної користі. Натомість, зразило до лемків решту національної української меншості в Польщі.

Діяльність українського підпілля на Лемківщині в 1945–1948 рр. – це частина історії лемків, від якої не можна себе «відтяти». Діяльність УПА не оцінюється однозначно. Не можна, однак, забувати, що в ті важкі часи, коли тривали brutальні переслідування лемківського населення, тільки УПА захистила його. Жовніри УПА, що полягли в лісах Лемківщини, боролись також за лемків і їхнє право залишитись на землі предків.

з польської переклала Ірина Бетко

Спогад члена Історичної комісії при Воєводському правлінні УСКТ у Вроцлаві

Максим Маслей

Рік 1956 у Польщі був часом поживлення діяльності українського населення, а особливо цього депортованого в рамках акції «Вісла». У Вроцлаві українці почали гуртуватись та оживляти суспільну діяльність¹. Незабаром створилось Українське суспільно-культурне товариство. Визначними його організаторами були лемки з західної Лемківщини, особливо Василь Шост, Лев Галь, Петро Ганджа, Євген Євусяк, Іван Стависький та багато інших. З часом почала визрівати ідея повернення на рідні землі. Польська комуністична пропаганда постійно наголошувала, що акція «Вісла» була спричинена діями Української Повстанської Армії. Жодні інші зауваги не враховувалися. На жаль, у цю брехню вірило також польське суспільство. В дійсності не можна було виправдати цю тезу, бо навіть тоді, коли УПА вже давно не існувала, українців тримали на вигнанні в розпорошенні, позбавляючи всякого суспільного, релігійного й культурного життя. Гуртові українців, лемків із західної Лемківщини пояснення причини виселення діями УПА було брехнею та викликом.

Після вересня 1939 р. Лемківщина опинилась під німецькою окупацією. Однак місцева адміністративна влада була надана існуючій до окупації, тобто польській адміністрації, в цьому так званій гранатовій поліції.

Німці накиннули на окуповане населення великі податки, звані контингентами. Місцева адміністрація розподіляла ці контингенти на свої громади. Як правило, лемківські громади діставали від адміністрації вищі контингенти, ніж польські. Подібно було з вивезенням на роботи до Німеччини та іншими вимогами окупанта. Жорстокі дії гітлерівських окупантів на Лемківщині стали причиною того, що лемки сприйняли радянську армію досить прихильно. Крім того, називали її «руська армія», а себе «русинами» – близькість назв породжувала симпатію. Ці міркування спричинили в перші дні вступ лемків (перш за все з західної Лемківщини) до радянської армії. Кількість добровольців становила приблизно 10 000, що було поважним

¹ Друкується з елементами розмовної мови.

вкладом по відношенні до населення. Частина з них червоноармійці взяли під примусом, користуючись силою й правом, які принесли з собою.

Про існування УПА в перші дні приходу радянської армії пересічний лемко нічого не знав². Гю роках виявилося, що одинока сотня (кільканадцять малоозброєних бійців) під проводом Михайла Федака «Смирного» проявляла обмежену діяльність на західній Лемківщині. Її дія спрваджувалась до оборони місцевого населення від різного роду грабiжних злочинних груп, які по переході фронту нападали й грабували місцеве населення. У той час, коли молоді лемки були в рядах Червоної Армії, одиноким оборонцем мирного населення була група «Смирного», яка чисельно була замала, щоб виконати оборонне завдання.

Перейшовши цей досвід на власній шкірі, молоді лемки хотіли в якийсь спосіб донести цю правду до загального населення Польщі. Першою спробою було зорганізування з'їзду добровольців Червоної Армії у Вроцлаві у 1958 р. З'їзд підготовлено у приспішеному режимі, щоб запобігти саботажній протидії місцевих комуністичних органів – Служби безпеки. Організатори розраховували, що після смерті Сталіна радянський режим розгляне питання про сумнівну «нагороду», якою стала для колишніх добровольців радянської армії, за їхню участь і жертви у боротьбі з гітлерівським фашизмом, акція «Вісла».

На з'їзд прибуло понад шістсот добровольців, прибуло представництво радянської армії, прибули нижчі ранги місцевої адміністрації. Головне правління УСКТ репрезентувала секретар Ольга Васильків. З'їзд відкрив головний організатор і на той час голова Воєводського правління УСКТ Василь Шост. З промовама виступили представник радянської армії та О. Васильків. На з'їзд прибув один із дванадцяти добровольців з мого села Береста, мій кузен Стефан Мончак. Не прибув, на жаль, інший доброволець, Олександр Бішко, якого рік після демобілізації в 1947 р. було запроторено до Концентраційного табору в Явожні.

Ще й до сьогодні пам'ятаю виступ одного з добровольців – інваліда, який прийшов за допомогою інвалідних милиць. Він розповів про свою боротьбу в рядах Червоної Армії і щасливе повернення до рідного села й матері, щоб в швидкому часі потрапити в руки місцевої служби безпеки, яка змушувала його визнати неправдиві події. Він, як загартований воїн, молодий і сильний, витримав слідство, але обидві ноги постраждали. Після з'їзду добровольців була швидка реакція Головного правління УСКТ. Василеві Шосту було поставлено вимогу зректися головування й членства в Воєводському правлінні УСКТ, що він і негайно зробив.

Місцева влада вилучила його із рядів Польської об'єднаної робітничої партії, а також в короткому часі його було звільнено з роботи, що в той час прирівнювалось до голодної смерті, тому що вся робота була контрольована партійними чинниками, а забезпечення для безробітних не існувало. У нього була жінка й дві маленькі доньки.

На щастя, не було жодної реакції з боку радянської армії, представники якої брали участь у з'їзді; а вони також могли придумати щось «інтересне».

² Варто цю тезу конфронтувати з поміщеним у «Альманасі» матеріалом Б. Гальчака – прим. ред.

Ці події стали причиною того, що українське середовище Вроцлава, а особливо гурт лемків, припинили свою офіційну діяльність. З того часу спостерігається асиміляційний натиск на українську громаду, підпадає і так ще слабке українське шкільництво. Проїшов якийсь час, і група вроцлавських лемків знов включилась в офіційну працю УСКТ. У 1968 р. Воєводське правління УСКТ очолив Василь Шост, мене було обрано його заступником. До управи додано Михайла Стаха, Льва Галя, Любомира П'єха, Петра Ґанджу та інших членів з-поза Вроцлава. Пожвавлено дещо працю УСКТ, а також з часом обережно створено Історичну комісію, завданням якої мала бути підготовка публікації про українців у Польщі для польського суспільства, яке було годоване пропагандою про українців як різунів і негідників.

Комісію очолив Василь Шост, мене обрано заступником, Левка Галя – секретарем; Петро Ґанджа, Михайло Стах та Любомир П'єх стали членами Комісії. Першим завданням було зібрати матеріали про добровольців, які вступили до радянської армії у 1944–1945 рр. Про них у польській пресі була тотальна мовчанка. За нашими оцінками із західної Лемківщини було мобілізовано понад 10 000 людей. Частина добровольців з родинами виїхала в радянську Україну, а частина залишилась у Польщі. Комісія хотіла встановити число добровольців та зареєструвати їхні спомини. Спочатку комісія працювала на базі поодиноких зустрічей. У той час ентузіастом комісії став Михайло Донський. На початку, до нього, як колишнього провідника радянської партизанки на Лемківщині, а пізніше – коменданта відділу польської безпеки ми ставились дуже обережно. Крім цього, серед лемків про Донського кружляли дуже негативні погляди.

З Михайлом Донським було проведено багато зустрічей, під час яких він заохочував до збирання матеріалів, а також писання петицій до польського уряду в справі повернення та злочинної акції «Вісла». Донський обіцяв підписувати такі петиції, що пізніше й робив. В короткому часі Історична комісія отримала листа від Д. Лабика зі Львова, в якому він заявляв, що Михайло Донський убив Володимира Водзіка, командира відділу партизанів Народної гвардії на Прикарпатті, щоб стати командиром цього відділу. Комісія провела довгу розмову з Михайлом Донським, показавши йому лист Лабика, що він категорично заперечив, заявивши, що свідком убивства В. Водзіка не був, але у партизанському відділі говорилось, що його вбив один з радянських партизанів на підпитку. Комісія ще якийсь час проводила опитування людей, які могли щось знати про це вбивство. Виявилось, що більшість опитуваних мали поганий погляд про Михайла Донського, але конкретних його поганих вчинків

Лев Галь; світлина з архіву ІНП Вроцлав

Василь Шост; світлина з архіву ІНП Вроцлав

назвати не могли. У такій ситуації Комісія направила листа до Республіканської прокуратури України з покликанням на лист Лабика, про притягнення Михайла Донського до кримінальної відповідальності. Як ми пізніше довідались, прокуратура в Києві лист отримала, але нам не відповіла, а також Лабик більше не писав. З комісією зв'язалися і співпрацювали Павло Стефанівський та Теодор Гоч, які тоді вже жили на рідних землях. Зібравши деякі інформації про добровольців, Комісія хотіла звернутись із запитанням до поодиноких ветеранів, щоб вони власноручно підтвердили свої спогади та поділились своїм досвідом із загалом суспільства Польщі. Комісія не хотіла попасти в оскарження правлячої тоді партії у Польщі, що сама пише такі чи інші спогади добровольців. Таке запитання було опрацьовано, треба було його надру-

кувати. Друкарня вимагала дозволу місцевих партійно-адміністративних органів. На той час Воєводським правлінням УСКТ у Вроцлаві офіційно від місцевої влади опікувались: товариш Скренжиня від Воєводського комітету партії, Еміль Задорожний від відділу внутрішніх справ міста Вроцлава і Копець від Воєводського відділу внутрішніх справ. На спільних засіданнях Воєводського правління УСКТ з цими людьми, їх було інформовано про дії Історичної комісії та задум надрукувати запитання. Їхнього спротиву, як і апробати на письмі чи то в розмові ми не могли дістати. Ми точно зрозуміли, що вони не мають ясного доручення в цій справі від своїх зверхників. Незалежно від наших опікунів, я потелефонував до Воєводського комітету партії, до відділу, який давав дозволи на всякого роду друк. Розказав про анкету для добровольців, досить довго пояснював, як народи Європи вдячні Червоній Армії за перемогу над фашизмом та про мудру й гуманітарну дію, яку проводять комуністичні партії визволених народів для піклування про ветеранів Червоної Армії. Мій співрозмовник (по телефону) був згідний зі мною і не виявив спротиву надрукувати анкету. Про письмову згоду я не смів і питати, це могло б бути виявом моєї недовіри до чесного й гідного слова партійця. Взнявши взірець анкети, я заніс його до друкарні, пояснив ціль анкети, повторив майже те саме, що і партійцеві з відділу контролю над друком. Пояснив, що відділ контролю не має спротиву її надрукувати і що оплату за друк негайно вирівнюємо. Не проминуло й пари днів, як голова Василь Шост дістав виклик на розмову до комітету партії. Там йому заявили про саботажні дії Історичної комісії, а також те, що друкарня надрукувала кілька тисяч анкет, які конфісковано. Витрачено багато паперу, на якому можна було донести інформацію про досягнення партії та соціалістичного уряду в побудові добробуту держави. Крім того, було наказано з місця припинити роботу Історичної комісії та скласти резигнацію з головування ВП УСКТ. Василь Шост пробував пояснити, що справи анкет полагоджував молодий недосвідчений

безпартійний член правління, на що партійці виявили здивування: яким чином безпартійний потрапив до ВП УСКТ. Василь Шост скликав засідання ВП УСКТ, представив вимоги комітету партії та склав резигнацію з головування. Незабаром Василя вдруге виключають з членства Польської об'єднаної робітничої партії. Тут треба заявити, що по першому його виключенні в 1959 р. він відійшов від офіційної праці в УСКТ. До його колишньої основної клітини прийшли нові члени. Його виключення з партії не було задокументоване, і він зміг переконати членів клітини про його повторне прийняття. Того часу він був поза інтересом вищих партійних установ.

Після резигнації Василя Шоста з головування і з членства ВП УСКТ та припинення діяльності Історичної комісії, праця УСКТ на Вроцлавщині дещо захиталась. Комісія вже не засідала, тільки її три колишні члени: Василь Шост, Лев Галь і я зустрічались та думали, що робити далі. Передусім треба було десь заховати досить скромні вже назбирані матеріали. Сподівались кожної хвилини обшуку в себе дома та конфіскації всякого матеріалу. Левкові було доручено зорганізувати збереження матеріалів, але так, щоб ми вдвох не знали де, тільки він сам мав знати місце. Я якраз тоді, у 1969 р., вибирався з візитом до сестри в Торонто і запропонував шукати допомогу в Канаді. Мої друзі, Левко і Василь, без спротиву прийняли пропозицію. Вибір був такий, щоб звернутися до Комуністичної партії Канади, яка б у свою чергу звернулася листом до Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу або Польщі в обороні і про дозвіл діяти нашої Історичної комісії, яка б показала й документувала участь добровольців в рядах Червоної Армії. Василь Шост запропонував звернутись персонально до впливового діяча, члена Центрального комітету та відповідального за українську комуністичну пресу Петра Кравчука. Він саме очолював високу шестиособову комісію Комуністичної партії Канади, яка в 1967 і 1968 рр. відвідувала Радянський Союз та Польщу, де зустрілась з діячами УСКТ, зокрема з В. Шостом, М. Донським, Т. Гочем, П. Стефанівським та членами Головного правління УСКТ. Знаючи труднощі зустріти провідного члена Воєводського комітету партії у Польщі, видавалось неможливим бути прийнятим Кравчуком. У Торонто я вже мав адресу та рекомендацію Теодора Гоча до його брата, дуже симпатичного та товариського молодого канадського інженера Івана Гоча. По короткому часі я попросив Івана про допомогу в організації, як тут називають, апойтменту, з Петром Кравчуком. Іван радо погодився, та ще й дуже швидко домовився, що було для мене великою несподіванкою. На визначену годину я прибув до будинку української прогресивної преси, де мене привітав старший інтелігентний пан, який гарною українською мовою представився Петром Кравчуком. Спочатку я представився як діяч Українського суспільно-культурного товариства, заступник голови Воєводського правління у Вроцлаві. Передав йому вітання поіменно від Михайла Донського, Миколи Королька, Василя Шоста, Григорія Боярського, Теодора Гоча, а також, покликавшись на знайомство в Торонто з родиною Гочів, яка допомогла мені організувати цю зустріч, подякував йому за прийом. Я дещо розповів йому про моє лемківське походження, про акцію «Вісла», про яку він досить добре знав, та про добровольців, про яких він майже нічого не знав. Довідавшись, що я лемко, він провів мене до іншої кімнати та познайомив

з також визначним діячем Комуністичної партії Канади Прокопчаком, уродженцем Лемківщини. Я розповідав дещо про досягнення соціалістичної господарки Польщі. Віз познайомив мене з видавничою діяльністю та подарував мені кілька примірників «Життя і слова» його авторства. Петро Кравчук попросив одну жінку принести каву, вино й солодке. Так вже проходила четверта година цікавої зустрічі, а я ще й досі не заявив справжньої цілі свого візиту. Кравчук справив на мене дуже добре враження – бистрий, цікавий, логічний. У цій дискусії я більше наголошував на благах і досягненнях соціалістично-комуністичного устрою. Він був більш стриманий. Навіть ствердив, що Сталін доконав великих помилок відносно Комуністичної партії Західної України, членом якої був у молоді роки. У той момент я розповів, що справжньою ціллю мого візиту є прохання до Комуністичної партії Канади про поміч. Він зразу відповів, що мені краще звернутись до націоналістів, які тут досить багаті. Я з черги відповів, що мені з націоналістами не по дорозі, а у моєму проханні йдеться не про матеріальну допомогу, а про ідеологічну підтримку, тобто написання листа від Комуністичної партії Канади до Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу або Центрального комітету Польської об'єднаної робітничої партії про уможливлення дій Історичної комісії, яка могла б збирати та публікувати спогади добровольців, що пролили кров у боротьбі з гітлерівським фашизмом. На цю пропозицію Кравчук зразу заявив, що Комуністична партія не може втручатися в чужі справи. На це я почав довшу мову про комуністичний інтернаціонал, про те, що Ленін закликав комуністичні партії допомагати одна одній, що на заклик іспанської революції комуністи всього світу йшли на поміч, ризикуючи власним життям, що багато з них загинуло й стало героями. У моїй справі йдеться тільки про написання листа до братньої партії, і я не розумію, в чому проблема. Тут я почув від Петра Кравчука, що за такого листа Радянський Союз може стримати фінансову допомогу Комуністичній партії Канади, що делегація, яку він очолював і яка відбула довгу поїздку в 1967 і 1968 рр. до Радянського Союзу, а особливо до України, у своєму звіті ствердила русифікацію України, чим дуже розлютила ЦК КПРС, і тепер найменша річ, яку визнають за невідповідну, може стати причиною припинення фінансової допомоги, а цього він не може допустити за жодну ціну. Почувши це, я, звичайно, зблід, мову мені відняло, я ніколи не сподівався почути таку правду. Подумав лише, що ж зробив поганий капіталізм з добрими комуністами Канади, що гроші перебрали ідею. Як могла брати гроші Комуністична партія такої багатой країни і як могла давати гроші Комуністична партія такої бідної, винищеної війною держави, як Україна, де ще довгі роки по війні панував голод.

Мабуть, я виглядав погано, бо Петро Кравчук подивився на мене з великим співчуттям і заявив, що єдину поміч, яку може мені дати, це адреса свого друга, генерала Олександра Пачковського, працівника польської безпеки у Варшаві, до якого я можу звернутись за допомогою у цій справі. Казав покликатись на нашу розмову, а коли така зустріч відбудеться, він дасть свої рекомендації. Я взяв адресу і ми попрощались.

Обдумуючи мою зустріч, я дійшов до висновку, що Петро Кравчук, даючи мені путівку до генерала Олександра Пачковського, хотів, щоб я прозрів. Тут прийшла калькуляція коштів

прозріння. Вперше я прозрів у 1947 р., коли нас депортували в рамках акції «Вісла». Кошти прозріння були великі, але я, майже десятилітній хлопчина, під доброю опікою моїх батьків особистої трагедії не пережив.

Друге моє прозріння було у 1958 р. на з'їзді добровольців, коли вже згаданий мною доброволець розповів, як по щасливому поверненні з фронту при зустрічі з працівниками польської безпеки постраждав на обидві ноги.

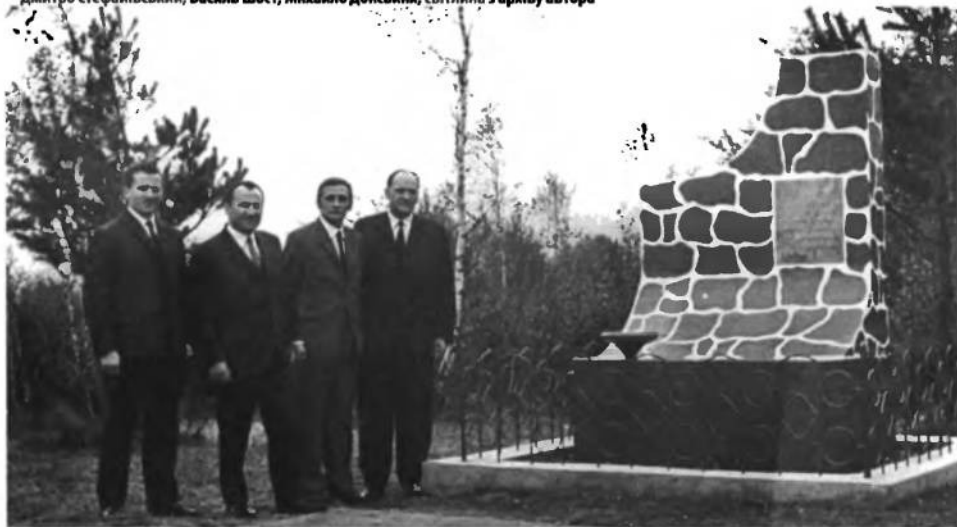
Тому я вже втретє не хотів прозрівати, в мене вже була дружина і дворічний синок, яким я був зобов'язаний дати хоча б мінімальне матеріальне забезпечення. З такою думкою я повернувся до Польщі, зустрів друзів Василя Шоста і Левка Галя, повідомив у подробицях про мою зустріч і міркування. Останнє наше рішення було не робити заходів щодо відновлення Історичної комісії.

Вже у 1965–1967 рр. виявилось значне послаблення відносно повернення на рідні землі. Старше покоління, дуже прив'язане до своєї землі, церкви й культури, почало вимирати або втрачати з віком своє здоров'я, що було спричинене тяжкими умовами господарювання на Лемківщині. Ми, молодше покоління, вже втратили практичне знання господарювати, і нам залишилось тільки теоретичне знання. Але як можна теоретично запрягти коня, видіти корову, взяти косу до рук чи піти за плугом?

Другою причиною зменшення зацікавлення справою добровольців є свого роду сором за те, що доля їх зв'язала з такими назвами, як Червона Армія та з такими провідниками, як Йосиф Сталін, Лаврентій Берія чи Леонід Брежнєв. Третьою причиною стала сильна тенденція лемків до мандрівки за велику «млаку» – океан.

Шановні добровольці: Мадзеляне, Кузяки, Мончаки, Бішки, Полянські... та ще понад десять тисяч вас, ми вами гордимось, дякуємо за пролиту кров і ваші страждання – ми ніколи вас не забудемо. Доля, яка вас зв'язала з деякими поганими назвами чи іменами, хай іде і за це соромиться.

Члени Історичної комісії на відкритті пам'ятника Григорію Водзіку в Мисцовой (60-і роки ХХ ст.); зліва: Максим Маслей, Дмитро Стефанівський, Василь Шост, Михайло Донський; світлина з архіву автора

РІД – ПРАЦЯ – ВІРА: ОСНОВИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСТВА

Україна – 2020 або Останнє запитання Сфінкса

Дмитро Дроздовський

*Це дуже тяжке прозріння, коли хочеш дороги,
а бачиш прірву прямо перед собою...*

Ліна Костенко

*Люди, які намагаються вийти за межі своєї істоти,
втекти від своєї людської природи, чинять безумство...*

Мішель Монтень

Це може бути тільки на острові. На острові у майбутньому, в 2020 р. Там живуть кілька племен, живуть уже давно, але й досі ці племена мало знають одне про одного. Вони й не хочуть знати, бо кожне плем'я охороняє свій божок, а божки – істоти некомунікабельні. Краще вже з'являтися в різних личинах коли-не-коли до свого народу, тобто обраних жерців. А ті вже хай передають почуте й побачене далі, до натовпу, що з голодними очима жадно вбирає кожне слово. Острів є острів.

Нікуди на ньому не втекти, ніде не сховатися. Всі знають одне про одного. Знають, але бояться в цьому зізнатися. Краще не виходити за межі свого племені. Тоді менше проблем і не треба виправдовуватися перед верховним шаманом. Але люди, будь-які люди, – істоти допитливі, вони не можуть довго всидіти на одному місці. І божки, знаєте, теж можуть задріммати. Ось тоді й починається диво дивнеє. Представники одного племені підкрадаються до паркану, що відділяє їх від сусідів. Паркан той тонкий, зламати його легко (та й ламали не раз, але потім усе одно поновлювали). Треба ж удавати, що кожне плем'я живе окремо й самодостатньо. Так-от: вряди-годи, а це дуже-дуже часто, одні аборигени підкрадаються до інших і споглядають за тим, що роблять сусіди. Для чого воно їм треба? Та так, аби час убити. Корисної мети не мають. Тільки ж ніколи члени одного племені не зізнаються, що бачать решту мешканців острова. Не можна. Божки можуть розгніватись. А божки вже давно все знають, бо давно всіх поділили: землі, рабів, жерців. Поділили, але не сказали. Так і живуть ті племена, але думають, що ніхто ні про що не довідається. Час пливе. І от із одного племені виходить хтось і каже: а знаєте, абориген Х ходив у плем'я Y. І думає цей абориген X,

що він накличе на себе милість божка. Тільки не знає він, що те, про що він каже, рівноцінне «А король голий!».

Уже даруйте за такий початок, але те, що відбувається сьогодні в українському суспільстві, важко описати, не послуговуючись алегорією. Річ у тому, що сучасні процеси в українській культурі чи, краще, безкультур'ї сягають свого історичного апогею. Це, з одного боку, вмотивовує час із переламаним хребтом. Як зазначає американський літературознавець Г. Блум, після ери Демократичної розпочалася ера Хаосу. Це вже далі має настати ера Теократична І. Але поки що цього не відбулося. Натомість у суспільстві намічається одна доволі небезпечна тенденція: **втрата лицарства**. Можливо, ми вже ніколи не повернемося до того часу, який був ще кілька десятиліть тому, як і не повернемося до часів Шекспіра. Але знаю одне: попри те, що раніше існувала залізна завіса й антилюдяна система, яка пожирала велетів, проте в якийсь момент велети змогли поцілити в її *центро*, звільнивши історичні шлюзи свободи. Тепер і велетів немає, і система нового ґатунку набагато страшніша. Зло набуло безформної структури, як коренева система в буряка, або як клітини, в яких немає ядра, – *пріони*. І все це спричиняється до того, що люди перестали дивитися одне одному у вічі, і душі набули гіркої присмаку. Тепер кожен боїться сказати одне одному те, що відчуває в середині, але це не тому, що людина боїться образити, ранити. Тепер більшість просто не хоче перейматися долею і проблемами іншої людини, комунікація зводиться до формалізованих привітань, запитань-відповідей. І зовсім непотрібно бачити людину через світло її душі. Вистачить кількох коментарів у блогах, чатах і форумах.

Саме тому визначити навіть пунктирно, якою буде Україна за десять років, дуже складно. Насамперед через те, що сьогодні у світі майбутнє визначають уже не філософи, які, аналізуючи минуле, прагнуть подати бодай якусь стратегію історичного розвитку. Тепер політичні гравці аж ніяк не подібні до справжніх державців, які несуть відповідальність за свою державу. Якщо Макіавеллі у своєму трактаті *Державець* намагався запропонувати уявний конструкт державця, «хитрого, як лисиця, і дужого, мов лев», що відповідало реальній історичній ситуації тогочасної Італії, роздробленої, то сьогодні навіть на такі «макіавеллівські» проекти чекати годі. Річ у тому, що державці все більше забувають про свою історичну місію, натомість за них працюють іміджмейкери, які в ситуації перевернутих морально-етичних координат, визначають модель поведінки політики. Певно, що такі іміджмейкери панують не лише в заокеанській Америці, не лише в драконівському Кремлі, а й у нашій країні. Але іміджмейкер – не філософ. Його мета – подати нашвидкуруч продукт, який може задовольнити більшість. Або принаймні переконати більшість у тому, що в країні все відбувається «нормально». Але саме це прагнення наблизитися до норми – найнебезпечніша річ. Нормально – це означає «ніяк», «байдуже». Ось ця ситуація тотального збайдужіння і визначає теперішнє в українському політикумі.

Хоча і це не просто збайдужіння, а й також неоцинізм, який прагне утривалити себе в центрі морально-етичних координат. В Україні поняття етики в політичних вчинках – дуже химерне. Президент країни може захопитися своєю нелюбов'ю до прем'єр-міністра, забу-

ваючи про народні зобов'язання, забуваючи про те, як цей самий президент прийшов до влади і завдяки кому, в ситуації світової економічно-фінансової кризи. І може одномоментно видати Указ про перевибори, викинувши на це 26 млн гривень, і це при тому, що в країні панує інфляція, масове подорожчання продуктів, підняття цін на комунальні послуги тощо. Що можна сказати про майбутнє в тій країні, яка не визнає свого минулого? Вже п'ять років тому, 2004 р. вся країна вийшла на Майдан, щоби підтримати «свій вибір», врешті, своє право вибору Президента, який має дбати за народ. Але хто би міг подумати, що цей самий Президент через кілька років повністю дистанціюється від свого народу, забувши про те, хто привів його в президентське крісло. Неоцинізм в Україні, представлений на різних рівнях, але насамперед починаючи від рівня Президента, аж ніяк не дає впевненості сказати про те, що чекає Україну в 2020 р. Неоцинізм руйнує сам кістяк історії, перетворюючи час на аморфну систему, яка не має історичного майбутнього.

Неоцинізм за теперішніх умов – це химерне створіння, така собі медуза-хамелеон, щось дуже дисперсне, що не має своєї оболонки, чіткої окресленості. В нинішній ситуації навіть важко сказати, хто буде наступним Президентом і чи буде хтось взагалі, яка політична партія відіграватиме провідну роль, яка політична сила зможе припинити хаос у країні, коли всі сили, наявні сьогодні у Верховній Раді, прагнуть повністю заперечити хоч якусь надію на порятунок. Майбутнє України туманне. Нинішня ситуація безформна. Що ж, у такому разі на одних із чергових виборів варто таки проголосувати за «Партію регіонів». Принаймні для когось це означатиме «в'язничну стабільність», а комусь дасть можливість бути готовим узяти рушницю і чинити реальні кроки щодо збереження України і захисту її від політичних манкуртів. На жаль, поки що за рушницю братися небезпечно, бо це буде постріл не у винуватців політичної кризи, які перекреслюють майбутнє України як вільної, сильної, історично свідомої держави, а постріл у власну скроню, адже це ми, український народ, привели у крісло химерних шакалів чи неоцинічних дурнів.

*Убивці, вбивці вбивць, убивці вбивців вбивць –
Шлях справедливості – над людськістю наруга.
Брехня брехні! Все лжа – прогреси ваші.
Вся правда ваша – лжа! Брехня брехні.*

Василь Стус

У такому разі і справді щось певне сказати про майбутнє України важко. Важко міркувати про українську культуру, важко говорити про майбутнє української освіти. Наразі ми перебуваємо у стані дисбалансу і кипіння. Ніби на дні вулкану. Це бродіння вже не має жодного сенсу. Сила енергії вулкану давно вщухла, лишився тільки примарний образ. Але чомусь саме ця примара блукає в теперішньому часі, руйнуючи всі координати і зв'язки, які б могли вписати теперішнє в майбутнє. Але цього не станеться. Допоки в Україні не відбудеться переосмислення свого минулого, допоки Україна не повернеться в колиску європейського духовного простору, до якого була належна ще наприкінці XVIII ст. Наразі України в Європі не існує, а в самій Україні відбуваються конвульсії совітського безчасся, підживлені як зовнішніми «любими друзями», так і внутрішньою духовною неспроможністю, ницістю і дрібязковістю. Ми

більше не вміємо мислити глобально, емансипуючись від дріб'язкової конкретики. Останній великий проект на національному рівні – Майдан 2004 р. Навіть проект «Великі українці» – жалюгідна фікція, створена для підсилення внутрішнього національного розбрату. А з розбрату у ворожнечі і цинічно-лицемірної приязні майбутнє ніколи не постане...

Комедія закінчена. Амінь!

Небесний дзвін відбюванів в прозор'ї,

І, кинувши на небо власну тінь,

Я встав з колін і небо взяв за зорі.

Микола Вінграновський

Європейський світ також не прагне відчинити браму до інтеграції України. Для чого Європі мутанти? В мутантів немає майбутнього. Франкенштейнів і так вистачає в західній цивілізації. Також вистачає варварів і невігласів. А, здається, що сучасна ситуація в Україні тільки сприяє тому, щоби через деякий час, скажімо, в тому ж таки 2020 р., Україна повністю перетворилася на країну споживачів і варварів, людей неосвічених і «одновимірних». Якщо Маркузе прагнув переконати, що кожна людина не є одновимірною, то ситуація в країні, якою правлять неоцинічні бухгалтери та іміджмейкери, все ж таки переконує нас у зворотному. Можливо, Маркузе не помилявся, але просто недооцінив того стану, до якого може призвести червоне ХХ ст., яке почалося в крові, а завершилося симулякром крові. Симулякр – це не матерія, а лише штучний образ, у сонові якого може бути щось дуже непривабливе. Сьогодні ці штучні образи-схеми, образи-алгоритми наявні скрізь. У них немає серця й крові, а є тільки прагнення до наживи і розум, який дуже відсторонився від природи, а власне, і від тих, за чії долі вони б мали нести відповідальність.

Українська освіта у 2020 році: історія регресу

Майбутнє будь-якої країни неможливе без освітньої компоненти. Але які передбачення ми можемо зробити щодо розвитку освіти в Україні, ґрунтуючись на сьогоднішніх результатах?

Моя бабуся, професорка органічної хімії, часто повторювала слова з одного вірша: «учень має перевершити свого вчителя, щоби було в кого вчитися». Звичайно, така філософія зобов'язує до того, що викладач, носій певної сукупності знань в результаті опрацьованих, осмислених корпусів джерел-текстів тощо постає відповідальним за якість освіти майбутньої нації; він свідомий того, що його мета – не просто забезпечити успішне засвоєння інформації, а й також спромогтися на те, щоби учні, студенти зробили «якісний стрибок» у навчанні. Тобто в такий спосіб має відбутися геометричне прирощення знань. Насправді саме цей результат освіти – вкрай складне завдання, адже й досі ніхто точно не може визначити, що потрібно зробити для того, аби цей «якісний приріст» відбувся, власне, щоби учні перевершили свого вчителя і забезпечили спадковість знання. І в цьому, одразу зазначу, мабуть немає нічого поганого.

Світові освітні системи зорієнтовано на встановлення діалогу і співпраці як у середній школі, так і в університетах між викладачем та його учнями (студентами). Як казав мій дід,

професор української філології Володимир Дроздовський, науковець, який не залишив після себе школи, тобто учнів, поганий науковець. Лише наявність школи забезпечує тяглість традиції, а це, у свою чергу, формує цілі для майбутнього. Науковець мусить забезпечити перетікання знань із одного часового резервуара (сьогодення) в інший (майбутнє), і не його мета – замкнути на собі цикл, показавши, якої висоти він досягнув. Ця висота нічого не дає самій науці, якщо не сформовано критичний ґрунт, тобто покоління послідовників, апологетів і опонентів. Науковець має забезпечити функціонування знання після себе – природно, що це знання буде переосмислено, уточнено, щось заперечено і відкинуто, а щось доповнено і ускладнено. Це загальні тенденції науки. Але не лише про це мені хотілося б сказати в цій статті.

У 2008 р. в Україні відбулося загальнонаціональне тестування – зовнішнє незалежне оцінювання знань. Припустімо, що тести все ж таки здатні показати більш-менш об'єктивну картину результатів сучасної освіти за останні 10–11 років незалежної України. Що ж маємо ми? Чого можна чекати в майбутньому від молодого парості, яка й буде визначати ситуацію в Україні в 2020 р.?

Звернімо увагу на результати тестування бодай із двох дисциплін. Часто у пресі можна прочитати про позитивні результати тестування, про те, що міністр освіти й науки України зустрівся з учнями, які набрали абсолютну більшість (це десь із півсотні учнів середніх навчальних закладів України). Звичайно, акцентування на здобутках – річ природна і потрібна, але все ж таки подивімося на те, в якому інтервалі перебуває більшість учасників тестування, якими є їхні результати? Адже саме від цього залежатиме, яким буде майбутнє України, хто і з яким знанням прийде керувати нашою державою, хто прийде в науку, у виробництво, в політику і журналістику... От, приміром, таблиця з близької мені української мови та літератури:

Табл. 1. Результати зовнішнього оцінювання за шкалою від 100 до 200 балів

Результат	Кількість учасників зовнішнього оцінювання, які виявили результати в межах цих показників	Відсоток від загальної кількості учасників
від 100 до 123 балів	40 655	8,81
від 124 до 135 балів	69 709	15,11
від 136 до 150 балів	117 093	25,39
від 151 до 161 балів	96 138	20,84
від 162 до 172 балів	70 273	15,24
від 173 до 183 балів	41 349	8,97
від 184 до 190 балів	15 023	3,26
від 191 до 195 балів	6946	1,51
від 196 до 199 балів	3802	0,82
200 балів	222	0,05

Табл. 2. Результати зовнішнього оцінювання за шкалою від 1 до 12 балів

Результат	Кількість учасників зовнішнього оцінювання, які виявили результати в межах цих показників	Відсоток від загальної кількості учасників
1 бал	869	0,19
2 бали	8793	1,91
3 бали	28 970	6,28
4 бали	55 976	12,14
5 балів	66 828	14,49
6 балів	81 806	17,74
7 балів	68 784	14,91
8 балів	52 830	11,45
9 балів	44 283	9,60
10 балів	32 718	7,09
11 балів	17 880	3,88
12 балів	1473	0,32

Подивімося, передовсім, на табл. 2, що відповідає вже узвичаєній дванадцятирічній шкільній системі оцінювання. Дванадцять балів (абсолютний рекорд) має лише 0,32% від загальної кількості учасників (461 210 учнів). «Десять» балів (останній поріг традиційної «п'ятірки») подолали лише майже 7%. Отже, в Україні надалі здобуватимуть вищу освіту, а потім і працюватимуть у фінансово-економічній, виробничій сферах, в політиці, врешті-решт, лише майже 10% відмінників (сума всіх тих, хто набрали від 10 до 12 балів у табл. 2). А де ж решта? Де перебуває найбільша кількість випускників середніх навчальних закладів? Дивимось в таблицю і бачимо, що найбільше число – 17,74% – відповідає оцінці «6» балів. Таким чином, трієчники мають найпотужніші сили, тобто ядро українського майбутнього з випускників 2008 р. формуватимуть ті, хто написали тести з української мови та літератури на трійку. Але треба сказати, що і цей результат не найжахливіший, адже трійкою можна вважати оцінку від чотирьох до шести, а отже, загалом маємо: 12,14% + 14,49% + 17,74% (майже 44% від загальної кількості). Як можна помітити, більшість випускників шкіл знає українську мову й літературу «на трійку». Чи можливий такий результат у цивілізованих країнах, де викладання рідної мови належить до пріоритетних державних завдань?

Але в нас ситуація ще гірша: керувати країною в 2020 р. прийдуть ті, хто не вміє грамотно написати заяву; хочемо чи ні, але з цих трієчників будуть і журналісти, яких не цікавитиме якість матеріалу, чіткість формулювань, багатство і стилістичні можливості мовних ресурсів, а цікавитимуть матеріали про те, хто з ким одружився, скільки вбивств сталося в Україні за останню годину... І все поспіхом, все на трієчку. Школа формує особистість, і саме тому результати цього річного зовнішнього тестування для мене постають украй тривожними. Або ми далі скотимося до масової безграмотності, або... Розумію, що одна з глобальних проблем гуманітарної освіти сьогодні – ситуація постмодерну, яка, закрившись у суспільну свідомість, причаїлася, знищуючи поступово прагнення до «висоти», тепер бо навіть не модно володіти знаннями, не модно багато читати і бути носієм інтелігентності, духовного аристократизму.

Будь-яку відповідь можна знайти в Інтернеті, тож для чого перезавантажувати свою оперативну систему?!

Але в такому разі навіть якщо не школярі, то вже студенти можуть писати підручники: а чом би й ні, понишпорити в хащах Інтернету впродовж кількох годин, провести кілька десятків операцій „copy – paste“ (скопіювати, вставити)... І все: підручник готовий, без посылань, без пояснень термінів, без методології. А для чого? Наразі майже зовсім знецінено поняття «відповідальності за роботу», в погоні за наживою ми забуваємо про те, що результати нашої роботи – це не дріб'язок, а досягнення кожного працівника мусить сумуватися, врешті, тоді йтиметься і про якісний приріст у виробництві, в науці. Такий підхід формує комплексну стратегію на досягнення результатів. На жаль, цієї системності в нас бракує. Звичайно, робота мусить і гідно винагороджуватися. А про що може йтися, як для півкраїни, тієї, що становить майбутнє України, найкращим подарунком може бути «орфографічний та тлумачний словники»?

Що й казати про ситуацію з українською літературою? Література «в загоні», в зашморгу, а разом із нею також і естетичне виховання, здатність до толерантності, гуманізму, емпатії, співчуття в майбутніх вершителях долі України в 2020 р. Брак літературно-гуманітарної освіти – чи не найстрашніша катастрофа, на яку можна очікувати; людство, яке не має естетично-гуманістичного виховання, постає набагато страшнішою загрозою, ніж падіння метеориту чи землетрус. Людська жорстокість, закладена апріорно в нас і не олюднена літературою, призведе до катастрофічних наслідків. Літературний текст, чи то вірш, чи то роман, – це жива система, в її основі – психологічне сприйняття і відтворення в художній формі фрагменту дійсності. Якщо ж відчуття світу через художній текст не відбувається, якщо молоде покоління оглухло до слова (тобто до слова оглухло і наше майбутнє), то на що сподіватися в Україні?!

Щасливе майбутнє не звалиться з неба. Україна в 2020 р. формується вже зараз, і формується переважно з трієчників, а відмінники, ті нещасні десять відсотків, не дай Боже, ще поїдуть кудись на закордоння і будуть заробляти пристойні гроші і робити внесок у розбудову іншої держави. А в нас що? Консюмеризм? Постмодерн? Темні сили, які не дають Україні самореалізуватися? Та хто ж не дає формувати нам європейську державу, якщо часто в основі наших проблем – не зовнішні надумані вороги, а ми самі, розхлябані, не готові діяти рішуче і відповідально. Якщо рішуче – то демагогічно, профанно, по-базарному. Якщо сьогодні в обличчях нових поколінь часто зовсім не бачиш ані краплини «обезобразженности інтелектом», які натомість страждають на брак лексичного розмаїття на пивний алкоголізм...

Хто заважає бути людиною серед свинопасів, яких в Україні вистачало завжди, але не в такій геометричній прогресії вони множилися.

Отже, українська мова, що постає джерелом консолідації нації, визначення національної самобутності, самоідентифікації, залишається для більшості незрозумілою абракадаброю. А українська література, мабуть, така нецікава і маргінальна, що її зовсім необов'язково вивчати, читати й розуміти. Мені здається, що проблема гуманітарного виховання багато

в чому залежить від матеріалів: підручників і усталеного літературного канону, який сьогодні потребує значної ревізії, але не спрощення до рівня «мінімального мінімуму».

На жаль, наведені результати тестування з української мови та літератури не відображають ситуації в окремих регіонах, адже якщо взяти південь України, Крим, то, переконаний, що там ситуація просто моторошна. І куди в такому разі дивиться Міністерство освіти й науки? Чи вже треба віддавати ситуацію в освіті в підпорядкування РНБО чи й самого Президента, який дуже любить пафосно говорити про українську націю, яка скочується у прірву безграмотності і безкультур'я!

Але перед тим, як робити загальніші висновки, варто звернутися до ще однієї дисципліни, до цариці наук, як казали раніше, – «математики». Здається, що від її царювання залишилися лише об'їдки, а справжнє розкошування математичним знанням, алгеброю й геометрією, розуміння тригонометрії та основ аналізу – «чужие на этом празднике жизни».

Табл. 3. Результати зовнішнього оцінювання за шкалою від 100 до 200 балів

Результат	Кількість учасників зовнішнього оцінювання, які виявили результати в межах цих показників	Відсоток від загальної кількості учасників
від 100 до 123 балів	10 363	4,58
від 124 до 135 балів	31 680	14,01
від 136 до 150 балів	66 179	29,27
від 151 до 161 балів	51 703	22,87
від 162 до 172 балів	33 155	14,66
від 173 до 183 балів	20 876	9,23
від 184 до 190 балів	7450	3,30
від 191 до 195 балів	2872	1,27
від 196 до 199 балів	1579	0,70
200 балів	227	0,10

Табл. 4. Результати зовнішнього оцінювання за шкалою від 1 до 12 балів

Результат	Кількість учасників зовнішнього оцінювання, які виявили результати в межах цих показників	Відсоток від загальної кількості учасників
1 бал	10 764	4,76
2 бали	13 448	5,95
3 бали	19 805	8,76
4 бали	23 697	10,48
5 балів	46 519	20,58
6 балів	33 636	14,83
7 балів	29 538	13,07
8 балів	21 566	9,54
9 балів	14 065	6,22
10 балів	7815	3,46
11 балів	3501	1,55
12 балів	1730	0,77

Результати цього тестування ще менш утішні, але ж саме математика споконвічно була запорукою гармонійності освіти, саме математика поряд із музикою, класичними мовами формувала цілісну й глибоку особистість, готова розуміти світ як велику систему систем, адже математика – не лише шкільний предмет, а форма інтерпретації дійсності, ставлення до ситуацій, що дає людині здатність розв'язувати проблеми якнайшвидше і якнайліпше. Саме математика формує в людини цілісний погляд на проблему, здатність охопити будь-яку ситуацію в її вузлових проблемах. А звідки візьметься системне мислення, коли в нас більшість перебуває на позначі (табл. 4): «5 балів» (трійка), тобто 20,58% (46 519 учнів), а поряд із цієї цифрою компанія також вельми пристойна, подивімося лише на таблицю:

3 бали	19 805	8,76
4 бали	23 697	10,48
5 балів	33 636	14,88

Отже, в нас трієчників із математики – майже 46%. А двієчників (за шкільною дванадцятибальною системою оцінювання) – ще майже двадцять (від 1 до 3 балів). Результати колосальні: на сімнадцятому році Незалежності ми знаємо, що математика в Україні (а з цього впливатиме і знання з фізики, хімії, інформатики тощо) нікому не потрібна. Чого й очікувати від країни в 2020 р., де на астрономію сьогодні відводяться мізерні години, де креслення виведено зі шкільного курсу, а математику скорочено в загальних закладах до непристойного мінімуму у старших класах? Та ніколи за часів радянської імперії не вивчали математику в таких «грандіозних» обсягах і за таку кількість годин!

І тепер, говорячи про світовий науково-інформаційний прогрес, не варто безапеляційно стверджувати, що в Україні відбуваються потужні зрушення в бік формування інформаційного суспільства. Не варто говорити, що Україна готова до євроінтеграції. Чи потрібна Європі країна трієчників? Чи готова Україна визнати свою духовну потребу в європейському культурному просторі, якщо в ній самій духовна субстанція постає вкрай упослідженою? Думаю, що спочатку треба вивчити математику, а то так незабаром і помножити в межах ста не зможемо без калькулятора...

Результати незалежного зовнішнього тестування засвідчили, в яку чорну діру ми потрапили, а власне, наша освіта, наше майбутнє. Такі результати – не провина дітей, а гандж усієї системи освіти, в якій не плекають учителів-новаторів. Це й провина держави, яка не дбала і не дбає про вчителів, які змушені часом виживати, а не думати про вдосконалення системи викладання. Це провина й авторів підручників (деякі з цих посібників можна було б успішно спалити, і шкоди від цього не буде), які часто постають яловими, в них немає цілісної концепції, зокрема в гуманітарних. Отже, ґрунтуючись на цих результатах, мені страшно прогнозувати систему освіти в Україні у 2020 р. Підсумки занадто невтішні.

Мабуть, не варто дивуватися, чому в Україні таку велику популярність має Верка Сердючка. У нас півкраїни сьогодні не володіють українською мовою, тобто перебувають у світоглядному полі Сердюки та її «мами». І жодні перемоги на «Євробаченні» не зможуть прикрити страшну небезпеку втрати високого освітнього рівня, який був колись. І можна сто

разів нагородити народним артистом Філіпа Кіркорова, але від цього імідж України у світі не буде кращим. Потрібно дбати насамперед про освіту й науку, а не хизуватися ілюзорними досягненнями, за якими – порожнеча, адже статей вітчизняних науковців не знайти бодай у англомовних фахових виданнях із внутрішньою системою рецензування. Якщо так піде і далі, то в 2020 р. у нас буде півкраїни «провідниць Верок».

Страшно панове, що з такою тенденцією ми скотимося до мови Елочки з роману Ільфа і Петрова, а через кілька десятиліть ті, хто вмітуть множити без калькулятора, будуть схожі на бронтозаврів із пережитками минулого на тлі масової безграмотності і безкультур'я.

2020 кроків на шляху до інтеграції в Європу: стратегія чи профанація?

Кожного разу, коли доводиться бувати за кордоном, починає наздоганяти дивна думка: це ж не лише ти їдеш, а й частинка твого дому, саме через тебе іноземці будуть сприймати і твою країну, твою культуру, твою ментальність. Кожна поїздка в інший край – ніби перетин реальності.

Але вже сьогодні в Україні знайомство з будь-якою світовою культурою починається не з власне культури, а... з Посольства. Так, тепер без цієї злочасної візи нікуди. Посольство – це завше річ украй весела. Там ніколи не дадуть забути про те, що ви з України (а для представників багатьох посольств наша країна сьогодні видається чимось другорядним/ третьосортним). І це виявляється в усій повноті: від поведінки «сек'юриті» біля брами, так і з боку працівників посольства, які вважають, що це не вони в нас удома, а ми в них. Але що поробиш, світові відкрито кордон, представники інших країн можуть відвідати Україну без візи, себто без титанічних черг, без нервів і стресів, без купи бюрократичних вимог, які потрібно пройти, щоби засвідчити, що ми не збираємося залишатися назавжди в чужій країні, що ми маємо кошти для повернення, що в наших багажних сумках не вибухівка, а звичайні подорожні речі. Зокрема це можна спостерігати в Києві, де з ранку до першої години біля посольств скупчується величезна кількість людей із більшості регіонів України. Це та ситуація, в якій ми існуємо сьогодні.

Але, зрештою, і цих людей у посольствах можна зрозуміти. Вони ж виконують свій громадянський обов'язок: не впустити до країни злочинців. І хто вже винуватий, що українці для Європи навіть сьогодні, в 2009 р. так часто видаються апіорними «злочинцями»... Так буде, певно, допоки Україна не увійде до Євросоюзу, не стане країною-учасницею Шенгенської зони. А, як на мене, ці кроки можуть реалізуватися лише тоді, коли в Євросоюзі головуватиме Польща. Принаймні тоді щось має змінитися.

Сьогодні представників із Польщі в Європі досить багато. Ця країна реально є складовою європейського політичного, гуманітарного простору. Навіть на віддаленому грецькому острові Крит в аеропорту в Хані можна зустріти величезну кількість туристів з Варшави, адже існує пряме сполучення між чарівним і богоспасеним Критом і столицею Польщі. Щодо України, то в нас навіть із Афінами прямого сполучення поки що не існує. Можна летіти або через Австрію, або через Румунію, або якось по-іншому, але все одно з пересадкою, а це,

ясна річ, збільшує вартість перельоту. Хочеться вірити, що до 2020 р. в цій ситуації щось таки вдасться змінити. Але вже сьогодні в Україні має бути чітка модель представлення України в Європі. Правда, це має бути така не профанація, пов'язана з відмиванням коштів, а реальна стратегія. Потрібно не роздавати листівки на вулицях, а формувати механізми, через які Україна має реальні можливості заявити про себе. Діалог на рівні науки та культури – один із реальних кроків.

Як я вже зауважував, особливо відповідальними є візити за кордон, пов'язані з участю в конференціях. У такому разі ти маєш бути свідомим національної належності і, водночас, бути частиною спільноти представників різних культур. Подібне коло є досить тісним, часто в ньому можуть бути ті, хто взагалі вперше почує про твою країну і побачить її представника. Врешті, ми також мало знаємо про інші культури.

Участь у міжнародних конференціях – завжди відповідальність. Саме з твоєї поведінки, з твого виступу і складатиметься певна думка про Україну, яка, на жаль, і досі постає як «Україна Incognita» для більшості західноєвропейських країн. Кожна подорож у світ потверджує цю думку і переконує, наскільки Україна реально далека від Європи. Це позначається на багатьох аспектах. Мушу сказати, що і ставлення до представників України у світі також трохи особливе, це, зокрема, можна помітити в сервісі в аеропортах, на авіалайнерах, у спілкуванні з представниками інших країн, коли вони дізнаються, звідки ти; у спілкуванні з продавцями в дорогих закордонних бутиках, коли ти кажеш: „I am from Ukraine“. Звичайно, що всі ці фактори засвідчують: Україна перебуває в буферній зоні, в ситуації міжкультурного, міжгеополітичного пограниччя. І саме тому кожен візит за кордон – це ніби маленький прорив у вікно Європи, Америки, Азії... Якщо цього не робити, то в 2020 р. Україна перетвориться на пустелю між світом Європи та світом східно-московської тиранії.

Політика у царині культури: чи буде українська культура культурною?

Візія української культури в 2020 р. – не менш складна проблема, ніж проблема освіти чи європейської інтеграції. Як редакторові відділу критики в журналі «Всесвіт», що має багатолітню історію, мені доводиться бачити ті лакуни в політиці у царині культури, які можуть призвести до звиродніння української культури вже навіть через десять років. Моє бачення в цьому питанні покликається на мій редакторський досвід і водночас на досвід функціонування славетного українського журналу сьогодні, коли суспільство, здається, хоче назавжди притлумити в собі прагнення до високої культури.

Свого часу саме з цього журналу починалося і моє знайомство зі світом іноземної літератури і багатьма його контекстами. Журнал «Всесвіт» – це історія, це величезний годинник, який показував, як змінювалося наше життя. Все знаходило своє втілення на сторінках журналу: смаки читачів, політичні погляди, цензура й вимоги з боку партії... Журнал – хронометр, архіваріус, великий магніт, який свого часу притягував до себе сотні тисяч читачів у всьому Союзі, адже в певний період політика на випередження, запроваджена в журналі,

приносила свої гідні плоди. Вперше світову класику чи нові бестселери, детективи можна було прочитати саме в цьому журналі і саме українською мовою. І, як не дивно, українською читали цей журнал і грузин, і вірменин, і білорус. І не було жодних конфронтів і конфліктів, натомість політика журналу завжди була спрямована на консолідацію читачів у всьому світі, на формування високоінтелектуальної інтелігентної спільноти людей, які вміють поцінувати найбільший скарб – слово, літературу.

Досягнувши свого тиражного піку повоєнного періоду в 650 000 примірників на рік у 1991 р. під керівництвом тодішнього й дотеперішнього «командира» і шеф-редактора «Всесвіту» Олега Микитенка, журнал разом із усіма літературними журналами пірнув у тривалу кризу, з якої вибирається лишень зараз. До слова, Олега Микитенка можна сердечно привітати з 50-літтям його творчої діяльності у «Всесвіті» – від першого дня повоєнного відродження видання. Отже, журнал загартувався в боротьбі за виживання завдяки самовідданій праці журналістів часопису, які ціною власного благоденства буквально витягли його з небуття.

Незважаючи на повну байдужість влади до наших відкритих листів до Президента й Уряду, до міністерств і відомств про підтримку (адже скрізь у світі некомерційні інтелектуальні часописи знаходять підтримку або в держави, або в освітніх чи бізнесових структурах), редакція сповнена обережного оптимізму. Наклад нехай поволі, але таки зростає, до редакції приходять молоді ентузіастичні працівники, журнал представлений на міжнародних конгресах, виставках і конференціях, на його веб-сайті жваво обговорюються літературні й громадські проблеми, а цього року знову була вручена літературна премія «Всесвіту» ім. Миколи Лукаша „Ars Translacionis” («Мистецтво перекладу»). Але за таких умов досить важко передбачити, яким може бути майбутнє цього журналу, як і більшості українських видань, які функціонують нібито всупереч політиці звиродніння і варварства.

На жаль, сьогодні поціновувачів світової літератури все менше. І нинішня ситуація в Україні сприяє цьому. Криза, розпочата ще в дев'яності, в період страшної гіперінфляції, коли професори виходили на ринок, щоби продавати свої книжки (а це для них – найбільший скарб!), і досі засіла в голови багатьох. А як інакше пояснити той факт, що наклад, по суті, єдиного фахового журналу світової літератури, аналога відомих польської «Літератури на світі», американського «Нью-Йоркера» та російської «Иностранной литературы» коливається від 1800 до 2500 примірників... У будь-якій цивілізованій країні держава вже давно б мала забезпечити повноцінне функціонування такого видання, власне, таким самим шляхом пішли росіяни, заручившись підтримкою Міністерства інформації й преси. Або ж мав знайтися благодійник-меценат, який міг би увічнити своє ім'я, закарбувавши його на шпальтах видання серед добродіїв, чия благочинність допомогла відродити часопис, що вже сам по собі є легендою.

На жаль, ці речі і досі є вигадкою, фантазією *impromptu*. В нас перспективніше вкладати гроші у футбол, у дорогі брязкальця, але не в науку та продукти людського розуму й духу, в нетлінні скарби світової культури, які подарували Овідій, Сервантес, Шекспір, Бальзак, Дюма, Гоголь, Шевченко, Достоєвський, Цвітаєва, Фаулз, Еко, Павич... Ми в гонитві за

миттєвим часто забуваємо, що людина – не лише біологічна оболонка, але щоб це зрозуміти, потрібно здійснити над собою духовну та інтелектуальну роботу. Сліпий не побачить сонця. Перед тим, як увійти до раю, герой *Божественної комедії* мав промити очі. Так само і в царині гуманітарній. На жаль, ані українська держава, ані Міністерство культури і туризму, ані Міністерство освіти і науки України і досі за всі роки Незалежності не звернули уваги на видання, на якому виховувалися мільйони читачів. Чого чекати від звороднілої державної політики за кілька десятиліть?

Доводиться констатувати, що поціновувати себе ми не вміємо, принаймні так запевняють «наші» політики, різної масті, різного кольору. А як інакше пояснити ситуацію, що журнал, який подарував українському читачеві тисячі романів, поетичних добірок, цікавих статей, розвідок, інтерв'ю, оглядів і досі залишається без державної підтримки! Хочемо чи ні, але журнал «Всесвіт» є тим об'єктом, який мала б підтримувати саме держава, хоча й приватне меценатство наразі також є вкрай потрібним для успішного розвитку. Розумію, сьогодні більшість воліє миттєвих результатів. Але жодна перемога на Євробаченні не забезпечить того результату щодо світової співпраці у царині культури, як це може зробити співпраця через журнал, який має величезну історію, редакція якого пам'ятає П. Тичину, М. Рильського, М. Бажана, Д. Павличка, М. Лукаша, Г. Кочура... Сьогодні журнал вирішив створити міжнародну раду, до якої мають увійти світові автори, перекладачі, науковці. Вже погодилися взяти участь Милорад Павич і Віра Річ, Олжас Сулейменов і Борис Акунін, йдуть перемовини з Маріо Варґасом Льюсою і Гаролдом Блумом та іншими.

«Всесвіт» формує культуру читання, даючи можливість познайомитися з кращими здобутками світової літератури. Лише за 1995–2005 рр. на сторінках «Всесвіту» в рубриках «Сучасна література», «3 літ минулих», «Скарбниця», «Літературні ілюстрації», «На закінчення номера», «Клуб любителів фантастики», «Майстри детективу» було надруковано 83 романи й повісті; 202 оповідання; вісім п'єс; понад 25 трактатів, життєписів, спогадів, есе, легенд, добірок афоризмів тощо; понад 850 віршів і поем близько 250 авторів – славетних класиків, видатних майстрів початку сторіччя, сучасних відомих поетів, молодих авторів – від одного вірша до великих добірок. На сторінках журналу діамантами виблискували твори лауреатів літературної Нобелівської премії Р. Тагора, Б. Шоу, Л. Піранделло, Х. Р. Хіменеса, Сен-Жон Перса, Ч. Мілоша, Н. Махфуза, В. Шимборської тощо (імена названо за хронологічною послідовністю присудження премії). Серед романів та повістей, які користувалися найбільшою увагою читачів, височіють вершинні твори ХХ ст. *Маятник Фуко* У. Еко, *Подорож на край ночі* Л. Селіна, *На Сваннову сторону* М. Пруста. Поряд із ними прийшли до українських читачів твори Ж. Амаду *Велика пастка*, Р. Баха *Міст у вічність*, С. Кінґа *Здібний учень*, Д. Фаулза *Мантиса* та чимало інших. Світова драматургія була представлена перекладами п'єс *Пігмаліон* Б. Шоу, *Дурень* Л. Піранделло, *Сон розуму* А. Б. Вальєхо, *Покоївки* Ж. Жене, радіоп'єса П. Зюскінда *Контрабас*, що становлять скарб для театрів. Барвисту антологію світової новелістики складають надруковані за цей час оповідання кількох десятків письменників, серед яких бачимо всесвітньо відомі імена Ґ. Аполлінера, К. Воннегута, О. Гакслі, Б. Ібаньєса, Я. Івашке-

вича, Ф. Кафки, Х. Кортасара та ін. З вагомими статтями в журналі виступали Д. Наливайко, В. Скуратівський, М. Соколянський, Я. Полотнюк, С. Капранов, Д. Горбачов, О. Пахльовська, І. Лімборський, Р. Зорівчак, М. Новикова, Й. Кобів та ін.

Щономера читач може знайти в цьому журналі літературні фрагменти від античності до сьогодення. Вже впродовж трьох останніх років, працюючи в цьому славетному журналі, мені вдалося забезпечити наповненість рубрики «Літературні діалоги» – це розмови з письменниками з різних куточків світу: Нової Зеландії, Великобританії, США, Македонії, Мальти, Іспанії, Японії тощо. Таким чином, у кожному номері читач може насолодитися як класикою, так і сучасністю, як прочитати самі тексти, так і розмови з їхніми авторами. Але найважливіше сьогодні – донести до читача цю можливість. І без системного підходу, без чіткого адміністрування журналу світової літератури вижити майже нереально в економічних умовах. Наклад у майже 2000 примірників – це лише невелика частка від реального можливого результату.

Ця ситуація нагадує мені суперечку, за Григорієм Сковородою, про те, як чоловік і дружина радилися, в який спосіб їм краще збудувати будинок. Вирішили – без вікон. Але коли дружина увійшла до темної кімнати, то все одно не визнала своєї неправоти, тож і змусила чоловіка приносити світло в мішку. Наша політика у сфері культури також часто діє за цим принципом. Говорячи про масову деградацію в суспільстві, про брак інтересу учнів до книжки, ані Мінкультури, ані Міносвіти досі не наважилися надати підтримку такому журналу, який би міг знадобитися будь-якій вчительці зарубіжної літератури, кожному викладачеві, кожному бібліотекареві.

Насправді учням цікавіше мати справу не лише з текстами, створеними великими письменниками колись, а й знати, що література твориться і тепер, на їхніх очах. А в нас натомість автори програм думають лише про те, як би спростити програму, вилучивши з неї якомога більше авторів. І це лише вершечок айсберга в цій проблемі. У нашій країні престиж філолога піддано великій критиці. Знавець світової літератури, якщо він володіє іноземними мовами, може отримати набагато більше пропозицій на ринку праці з боку перекладів у царині бізнесу, але не з боку наукових інституцій.

Варто наголосити, що журнал «Всесвіт» сьогодні існує не в руслі культури, а всупереч чиновницьким механізмам адміністрування сучасної української культури, в яких немає місця для таких «неприбуткових» проєктів, як журнал «Всесвіт». Можна сказати, що шістнадцять років журнал функціонує в ситуації опору українському чиновницькому нехлюйству і цинізму, адже якщо державі не потрібні такі журнали, то це означає лише те, що чиновництво чинить політику відлучування від справжньої високої культури, адже завжди поряд із масовою культурою мусить існувати елітарна, як поряд із високим бароко є низьке. За словами Олега Микитенка, «у повоєнні десятиріччя „Всесвіт” зарекомендував себе як журнал, яким цікавляться найрізноманітніші кола читачів на заході й сході, на півночі й півдні України, а також далеко за її межами: технічна інтелігенція і робітники, вчителі й працівники сільського господарства, науковці й хатні господарки, військовослужбовці й студенти, учні-старшокласники

й пенсіонери, артисти й комерсанти. Серед читачів „Всесвіту“ є навіть люди, що перебувають за ґратами і звідти присилають листи, прохаючи влаштувати пільгову передплату на журнал, що допоможе їм пережити роки позбавлення свободи. Універсальність аудиторії „Всесвіту“ підтверджується кількома анкетними опитами, проведеними редакцією. „Всесвіт“ – вісник іноземної літератури і тому має орієнтуватися на якнайширші кола читачів, але водночас нести на своїх сторінках найвищі здобутки світової культури. Інакше кажучи, він повинен не поглиблювати прірву між масовою і елітарною культурою в нашому суспільстві, а, наскільки це можливо, перекидати мости між ними, нести вищі здобутки культури для широких кіл, тобто бути елітарним виданням для масового читача».

Якщо ж еліту знищити, то в такому разі нація ніколи не зможе мати гідного майбутнього. Сьогодні в суспільстві на рівні масової свідомості відбуваються обговорення вступу до НАТО і можливі загрози, які виникають у цій ситуації. Ні, як на мене, не НАТО чи Росії нам потрібно боятися, а власної нездатності сформувати європейське громадянське суспільство, яке цінує національну культуру і насолоджується світовими надбаннями, знову-таки поцінуючи іншу культуру. В нас у просторі хамства і цинічного карнавалу в політиці про код культури забули. А це чи не найгірший діагноз, який може встановити історія. Рік 2020 має констатувати зрілість української держави, але якщо все піде так, як воно відбувається досі, то Україна ризикує остаточно знищити себе і своє національне минуле.

Наразі ми підходимо до розуміння потреби зробити висновки і дати відповіді на такі запитання:

– якою є функція літературного часопису відповідно до нових соціально-культурних реалій, як часопис має адаптуватися до тієї культурологічної парадигми, що не має ієрархії і доміант, у якій цінуються інформаційні технології, але не естетика чи історія?

– за яких умов може нормально функціонувати літературний часопис?

– що потрібно зробити для того, аби журнал став не лише містком до світової літератури, а й міг зацікавити читачів інших культур, пропагуючи українську літературу у світі?

На всі ці запитання варто шукати відповідь. І бажано її знайти до 2020 р.

Журнал «Всесвіт» завжди, незалежно від культурно-історичної, соціально-політичної ситуації, прагнув бути тим джерелом, в якому українська література могла б побачити себе в контексті здобутків світової. Наведу лише кілька цитат із листів, які в різний час надходили від представників різних культур, відомих письменників і діячів, які знали про журнал «Всесвіт» і цінували його місію¹:

Народження «Всесвіту» для мене велика подія, тому що з появою цього журналу між Україною і моїм краєм встановлюється прямий зв'язок, як та, що опублікована у «Всесвіті»...

Луї Арагон
письменник, Франція 1958

¹ Цитати подано з архіву журналу «Всесвіт».

Таке ж велике значення має і налагодження міжлюдських та культурних відносин з усіма державами Європи...

Отто Штіх
президент Швейцарської конфедерації, 1994

Ініціатива часопису «Всесвіт», що присвятив один зі своїх номерів Ізраїлеві..., – ініціатива чудова, вона заслуговує на всіляке схвалення... Не маю сумніву – це ще один крок у розвитку та поглибленні нашого діалогу.

Шимон Перес
міністр закордонних справ Держави Ізраїль,
а тепер уже і її президент, Єрусалим 1995

Ці й безліч інших цитат засвідчують, що історично журнал «Всесвіт» відіграв і відіграє надзвичайно велику роль у становленні не лише національної культури, а й світової, забезпечує крос-культурні зв'язки. Але чи зможе журнал, як і інші неприбуткові гуманітарні видання, які виконують функцію вікна у світ високої культури, дожити до 2020 р. за нинішнього плебейського ставлення до високої культури, яка апіорно має приносити не інвестиції в державну казну, а щось набагато більше?

Україна – 2020: місія (не)можлива?

*Ще крок, Сізіфе. Не чекай на оплески.
Для глядачів тут сцена закрута,
Де чорний беркут з крилами наопашки
Хребет землі до сонця поверта.
А ми йдемо, де швидше, де поволі.
Йдемо угору, і нема доріг.
І тінь Сізіфа, тінь моєї долі...
І камінь в прірву котиться з-під ніг...*

Ліна Костенко

Чомусь, чим далі від початків, тим більше людина перетворюється на пігмея, передовіряючи своє життя новим системам, технологічно вищим, але холоднішим. Про політичних пігмеїв уже й казати не хочеться. Сьогодні людина думає так: якщо я можу здобути потрібну інформацію за мить, то для чого мені перебувати в контакті з іншими? З цього формується комплекс відчуження, самотності; не соліпсизм, а хижацтво. Я не знаю, що може породжувати в психічному світі такі покручі, але інколи те, що читаєш на літературних форумах, вражає, бо, маючи мінімальні знання з теорії знакових систем, із психології та психолінгвістики, розумієш природу людини, яка перебуває на іншому дроті, на іншому острові в океанічній мережі. Тепер, вибравши нік, людина почуває свободу вибору, але справжня свобода починається не з вибирання ніку і закріплення його на форумі, свобода починається із власного усвідомлення відповідальності за кожен жест і кожне слово. Тепер складається враження, що головне – встигнути сказати, бо якщо не скажеш ти, то за тебе скаже хтось інший, і ти опинишся без місця під сонцем. Це стосується багатьох аспектів: із одного боку, в українській

культурі нового покоління можна виокремити тих, хто прагне утвердити себе в центрі нової гуманітарної науки, яка має бути поліцентричною, плюралістичною й демократичною. Але за тисячами слів про потребу некатегоричного мислення можна розгледіти величезну порожнечу, в якій людина прагне сховати власну думку за анфіладами порожніх чи холодних, цинічно-улесливих слів. Страх перед єдином можливим і правильним словом – феномен незрозумілий, але яскраво представлений, наприклад, у кількох поетів-двотисячників. Часто в дискусіях вони прагнуть переконати в потребі усвідомлення поліваріантності істини. Гаразд, може, це так, але якщо до п'яти додати п'ять, то у звичайній системі обрахунку ніяк не вийде двадцять один... До чого призведе такий світогляд у майбутньому?

Доба лицарів зникає, бо суспільство робиться глухим до слів лицарів, а на арену входять пігмеї-зомбі, які вміють горлопанити, але не вміють творити фокус, що називається мистецтвом. Пригадаю уривок із вірша українського поета Олекси Різниченка, що досить вдало визначає теперішню ситуацію в літературі:

*Я – зомбі, я – робот,
що вкажуть – те робить
за пайку, за плату,
за жінку, за хату,
за місце під сонцем,
за те, що віконце
без ґрат!*

.....

*Мій розум на пломбі:
Нічого нового,
Нічого чужого
Не сприйме повік.
Я – зомбі, я – робот.
І я – чоловік.*

Олекса Різниченко

Склалося так, що тепер людина думає, ніби опинитися під сонцем можна простіше: варто лише в найгидкіший спосіб розправитися зі своїм суперником. Місце під сонцем так і залишилося у свідомості, але змінилися способи досягання мети. Хоча й це природно: те, що лякало в теорії Н. Макіавеллі, сьогодні набуло канонізованої форми, але світ людської природи вдосконалюється. Якщо розчиняється лицарство, то виринає демонічне. Ось із цього демонічного й постає людина епохи великого Хаосу. Тільки це не мефістофельський тип і темперамент, а такий собі образ примітивного черв'яка, який хоче надточити велике дерево, не розуміючи, що після падіння яблуньки яблуками йому вже ніколи не посмакувати. «Синдром онкохвороби». Ось і маємо стратегію самопожирання через руйнацію світу.

А король голій!

Страшно аналізувати ту ситуацію, що сьогодні склалася в українській культурі. Страшно наводити тексти, які продукує нове покоління поетів і прозаїків. Не всі, звичайно. Інколи, читаючи стільки бруду на форумах, не витримуєш: чому я маю бути обережним і боятися, що когось ображу в висновках, чому я маю дотримуватися делікатності в поведінці, коли навколо світ перетворився на мутанта, який уже не розуміє морально-етичних орієнтирів, коли інформаційний простір продукує повідомлення, в яких Леся Українка і Ольга Кобилянська мали якісь там стосунки, Тарас Шевченко – алкоголік... Не хочу цитувати. Це не злість, а природна модель поведінки на тонни бруду, які на тебе виливає світ із переламаних хребтом. Раніше у фільмі хотілося бачити кільканадцять разів той самий фільм, той самий кадр. А тепер фільм без еротики і лайливої лексики – не фільм. Модно? А мені це несмак, який у разі успішного засвоєння перетворює психіку людини на жалюгідність.

Одна моя знайома розповідає: крокую Невським проспектом і чую, як співає гурт «Океан Ельзи». То аж на серці відлягло. Але приходжу до одного освіченого пітерця, а він до мого приходу увімкнув касетник із Веркою. Ось, мовляв, я теж люблю українське. Ось і матеріал для міркування про майбутнє України.

І лякає вже не стільки продукт, скільки те, що якийсь сегмент суспільства хоче споживати саме таке. Колись Шекспір і не мріяв, що драматичні твори можна писати так, як це робить Лесь Подерев'яський. І, тим більше, йому не спадало на думку, що такі твори потраплять до переліку найвизначніших текстів, що мали вплив на українського читача доби Незалежності.

Мур упав, але чому разом із ним упала людина? Страшно в таку мить уявити, яким буде майбутнє України через десять років, якщо національне соціально-політичне й економічне ядро буде сформоване з цього.

Можливо, хтось дорікне, що тепер не варто дивитися на світ як на систему, немає системи ані в літературі, ані в культурі. Мені не хочеться робити жодних висновків щодо соціокультурної ситуації в Україні. Знаю одне: економіка має першочергове значення для розвитку держави, але культура має також першочергове значення для спадкоємності людського духу. Мені важко визначити сучасну «літературну ситуацію», коли з початків Незалежності літературу почали творити на «приміських звалищах», натомість потужний айсберг Спілки письменників України повністю дискредитував себе як корупційними скандалами, так і примітивізацією літератури. Постміленіумна література в українських умовах перетворилася на складну суміш, яку критикувати уже і не прийнято. Хай собі молоді поети «какби» римують «Конституція» і «полюція» та ще дещо, але ж вони молоді, і вони «какби» творять нову літературу. Або вчитайтеся в ту верліброву писанину, що має відображати біль і проблеми нової юної душі, яка вже живе у світі електронних технологій форумів. Я не проти того, щоби ці тексти з'являлися, але чи все написане може бути видрукуване, навіть якщо видавництво погоджується видати збірку та ще й заплатити гонорар? Не знаю, чи суспільство оглухло до слова, яке б'є в сонячне сплетіння, чи...

Шкода тільки тих молодих літераторів, які в чатах активно відстоюють свою позицію на графоманію: кожен текст, на жаль, – це комунікативний акт, і за текстом можна прочитати

психологічні особливості людини, а якщо за текстом прочитується брак освіти і культури, то про яку нову літературу може йтися? Зокрема ж дивує агресивність у відстоюванні власної позиції, що йде не від сили таланту, а від браку культури (Богдан-Олег Горобчук, Олег Коцарев, Олег Романенко, Артем Захарченко...). Ось кілька «поетичних» опусів:

Артем Захарченко

Замріяний Байрон ніколи не бачив,
Як сонце встає над хімічним заводом,
Як вітер приймає бетонові роди
І грають пилинки в апачів.
Як квазіживий мацакастий спрутяка
Звертає свої монітори до Бога...
Не бачив всієї краси-залізяки...
Не бачив... Ну й фіг йому з того?

Павло Коробчук

вчора на Байковому кладовищі я ледве не запліднив
спочатку вона намазала свої зуби чорним лаком
потім ми слухали музику яку написав Йоганн Себастьян Бух
і коли вона прошепотіла що хоче від мене аборт
я пішов від неї розчарувавши всіх місцевих вуаєристів
і довго сидів біля могили Стуса
навіть не кінчивши
(cris)

Олег Коцарев

Кожен день дивитись, як перетинаються
Поїзд з середнім класом і фургон з каракулями?
І водій з машиністом одне на одного поглядають?
Кожен день близько десятої під Яготином?
Це ж можна геть збожеволіти!
Це ж можна стати дебілом!
Збіг обставин під Яготином

Що це? Літературна поденщина? Криза жанру чи новітня культурологічна парадигма, за якої поезія без слів «секс», лайки і відповідної тематики апріорно не вважатиметься поезією? І скільки ще триватиме ця експансія графоманії? Коли людина перетворює життя на «життя-в-Інтернеті» – багато доводиться втрачати, така людина ніколи не зможе відчутти теплоти серця, вона не знатиме, де чорне, а де біле. Хоча й потреби в цьому вже не буде: молоді покоління літераторів потопають у інфантильному цинізмі на підступних, нікчемних самопрославляннях

в еру Великого PR. Можливо, ще не все втрачено? Не хочеться писати про молодих авторів також негативно, нібито я їх повчаю. Це ж «какби» і моє покоління... Шкода, що в нас так мало розумної критики, яка, на мою думку, молодим авторам дуже потрібна. Оди ще наспівають. Але розумного й виваженого критичного часом слова немає, а молоді літератори все більше і більше утверджуються в естетиці графоманії, вважаючи, що так і має бути.

Зараз такий стан у літературній критиці, коли про нові «шедеври» (*Сьомга, Notre Dame d'Ukraine*) можна писати або єлейно, або не писати. Проблема ця кориниться у тому, що критики не вміють «тверезо-критично» дивитися на твір, не володіють методами аналізу й декодування тексту. Щодо згаданої книжки *Notre Dame d'Ukraine*, то вона вартує окремої уваги в полі української культури. В *Notre Dame* – і насамперед маємо внутрішньо «чуже» для самої Лесі Українки, штучно-претензійне, амбітно-заангажоване бажання будь-що суб'єктивізувати літературний феномен, будь-що замкнути історичну спіраль у кільце «Леся Українка – Оксана Забужко» у світлі феміністичного і «езотеричного» прочитання тексту. Звідси й ця знову ж таки «денбраунівська» еkleктика. На обкладинці – портрет Лесі Українки з *mensur* – раною лицарської ініціації на щоці. Вгорі – хрест мальтійського ордену. Бракує ще хіба тамплієрів... А вже якщо бути повністю вірними такій уявній переємності, то проситься й пара колготок: адже вочевидь *Польові дослідження українського сексу* мають читатися як пряме продовження «українчиної» аристократичної феміністичності... А що би сказала В. Вулф або Е. Шовалтер на таку «феміністичну» критику? Але зовсім скоро ця книжка може потрапити до рекомендованої літератури для вчителів для вивчення творчості Лесі Українки в середній школі. Влізання на трон по драбині – річ смішна, але й сумна водночас. «Приватизація генія». Зрештою, в країні, де кожен черговий керівник може приватизувати цілу державу, логічно можна писати про «власних» «Гришок», «Тарасів», «Лесьок»...

Якщо, за словами О. Забужко, «Україна пішла хамократичним шляхом», то також і тому, що й сьогодні в нових поколіннях відбирається культура, – але не лише злісними олігархами, які її не субсидують, чи державними чиновниками, які займаються бібліотеками та архівами лише тоді, коли можуть їх розікрасти. «У сучасної України немає культури», – так французький „Le Monde” цитує О. Забужко. Докази? «[...] її співвітчизники неосвічені в тому, що стосується їхнього минулого. На доказ своєї тези авторка навела той факт, що в Україні досі не встановлена літературна премія. Зате у всіх книгарнях серед книг українською мовою найбільшою популярністю користується останній том Гаррі Поттера»... Ось що з таких складних дискурсів долинає на Захід. Вже не будемо говорити про те, що літературних премій у нас більше, ніж у будь-якій іншій європейській країні (і це радше погано, як добре). Твердження – «У сучасної України немає культури» – це діагноз цілковитої поразки, – і далеко не всі інтелектуали сьогоднішньої України погодились би з таким добровільним і безвідповідальним поразенством.

Наприкінці 2007 р. я мав можливість побувати на творчому вечорі Бу-Ба-Бу в Молодому театрі. Двадцять четвертого грудня вдалося знову зібратися на сцені Молодого театру, щоб нагадати про те, з чого все починалося. А початки були вельми нестандартні... Нестандартні, знову ж таки, як на той час, станом на грудень 1987 р... І вже не знаю, наскільки доцільно робити

такі ретроспекції зараз, адже мить повернути неможливо. Сказане тоді не буде рівноцінним сказаному тепер. І варто врахувати, що більшість відвідувачів цього «ексклюзивного» вечора – молодь старшого шкільного віку і студенти, а не ті, хто був на вечорі у фойє Молодого, в 1987. Не знаю, мабуть, ті, хто виростили в час появи Бу-Ба-Бу, зараз захоплюються (якщо захоплюються взагалі) іншою літературою, ближчою саме до сформованого і психологічно складного латиноамериканського магічного реалізму, ніж до творчості вічних бунтарів із площі. Блазенство не може тривати безкінечно. Одвічне питання «справжньої» творчості полягає в тому, щоби вона, ця творчість, була адекватною до внутрішнього стану людини. Не зміг би Рембо те, що він писав у сімнадцять, повторити в сімдесят. Це вже стьоб, кітч, пастиш, тільки не повернення до того мистецтва, яке мало свій вплив у вісімдесяті. Що ж буде далі?

Наразі ставлю крапку у своїх роздумах, сподіваючись почути розумне й виважене слово в ході започаткованої дискусії. Дев'ятнадцятого липня 1776 р. з Ферне графові д'Аржанталю Вольтер писав: «... Англійські ешафоти і борделі беруть гору над театром Расіна і прекрасними сценами Корнеля, в Парижі вже немає нічого величнішого й більш пристойного, ніж лондонські блазні; збираються подати трагедію в прозі, де публіці запропонують збіговисько м'ясників... Мені довелося побачити, як закінчилося царство розуму і смаку».

Невже лицарі так і не з'являться? Навіть у 2020 р.?

Який поріг? Нема порога.

Де родовід? – не доведу.

Цілує тихо Перемога

Губами білими Вдову.

А горе горя ще народить,

В порожній вигляне рукав:

Стоїть народ мій і народи

Із похоронкою в руках.

Малі-маленькі – більші-менші,

Дезинфіковані вапном, –

Так стали ми, народоперші,

Його незаскленім вікном.

Микола Вінграновський

Етноманія *made in Ukraine*

Роман Кабачій

Феноменальний сплеск інтересу до етно в Україні спостерігається паралельно до політичного відродження України. Після того, як Президентом завдяки помаранчевому зриву став Віктор Ющенко, етнічність стала не лише популярною, вона стала модною. Вочевидь, не всі і не вся сприймають президентські походи за вишиванками та глечиками взірцем поведінки першої особи держави, але сам цей факт визначає певні пріоритети як для творців етнічного тренду в Україні, так і для споживачів – будь то відвідувачі етнофестивалів, вечорниць, гаївок чи покупці дисків та касет із автентикою, або ж колекціонери сорочок та запасок.

Якщо на зорі незалежності ходити по місту у вишиванці означало кинути політичний та культурний виклик постсовковому суспільству (остання перед тим мода на елементи етнічного минула з відставкою Хрущова і Шелеста), то сьогодні не тільки не дивує, а навіть втішає групка російськомовної молоді, що у повній (!) етноекіпіровці, себто у повному – від чобіт і до коралів – строї їде метро на «Країну мрій». Якщо раніше музичну продукцію на кшталт Кубанського чи Волинського хору можна було придбати лише на Майдані на розкладці і не в найкращій якості, то нині записані на дисках збірки хорів, автентичних гуртів, фолк-колективів можна зустріти в мережі маркетів, причому за досить високу, на рівні 40–80 гривень, ціну. Цьогоріч уперше організатори етнофестивалів заговорили про платні перепустки, оскільки із дещо камерних тусовок диваків, яким подобається етно, приміром, «Шешори подільські» чи «Підкамінь» почали масово відвідувати – о Mein Gott!!! – місцеві жителі.

Звісно, не лише політичні та світоглядні зміни спричинилися до подібного зсуву. Перш за все титанічні зусилля аматорів цього процесу у музичній сфері, – рок-гурту «Воплі Відоплясова» та його лідера Олега Скрипки, поп-гурту «Мандри» та його фронтмена Фоми, формации «Піккардійська терція» зі Львова, реп-гурту «Тартак» та безпосередньо соліста Сашка Положинського, котрий є водночас одним із організаторів руху «Не будь байдужим!» (одне із гасел останнього «Зробімо Україну українською»). Всі вони більшою чи меншою мірою використовували у творчості етно-мотиви, а по-друге, просували на суспільному рівні тезу,

що свого цуратися не лише не стид, а навпаки – грішно. Шляхи до усвідомленості такого підходу у кожного були різні. Приміром, Олег Скрипка свого часу визнав, що вперше спробував разом із гуртом заграти «Ой, ти, Галю», на сопотському фестивалі українців у Польщі і саме там зрозумів, що це може подобатися і викликати драйв. Пізніше Скрипка записав сольний концертний альбом із Ансамблем пісні і танцю Збройних Сил України, який пройшов на-ура і подав виразний сигнал – етнічне може і повинно зайняти свою нішу.

Використання лемківського і гуцульського акцентів «пikкардійцями», центральноукраїнського глибокого «білого» голосу у спільному проєкті «Тартака» і «Гуляйгорода», романтизм української ночі в баладах «Мандрів» – і ви вже любите до нестями Україну і записуєтеся на курси української. Разом з тим відбувається міцне любіювання етностилу в зовнішніх проявах. Той же Скрипка, безперечний моральний авторитет в Україні, для своїх акцій, як танцювальні вечорниці в Культурному центрі Києво-Могилянської академії, чи гаївки в етно-парку Мамаєва слобода, встановлює умову: вхід в етнічному вбранні або ж безкоштовний, або взагалі обов'язковий. У відеокліпі «Воплів» «Катерина» Скрипка постає у строї часів вивольних змагань, у мазепинці. На започаткованому ним же фестивалі «Країна мрій» щороку відбувається конкурс на кращі вишиванки. Зростання моди на етностиль викликало бум у попті і, відповідно, зростання цін: залежно від якості чоловічі сорочки коштують від двохсот до 1500 гривень, жіночі і того більше.

Тут варто підкреслити одну важливу річ, неоціненну для справи українського відродження. Своім контрнаступом у боротьбі за слухача українські провідні музиканти, що асоціюються з використанням етномотивів, виграли боротьбу у світового етно. Не секрет, що балканські, шотландські чи перуанські зразки фольклорної музики нерідко спливають на думку першими, коли заходить мова про музичну етнічність як таку. В Україні наразі ще можна зустріти на вулицях розцяцькованих латиносів з їх красивою і далекою водночас музикою, але перший азарт відплив, поступившись місцевому колориту (ідеться не лише про високоякісний фолк, але й про цілі стоси коломийок, збірок сороміцьких пісень тощо).

Приклад Польщі, де ще донедавна говорилося, що найліпший фолк-бенд «Капела з села Варшава» відомий більше за кордоном, ніж у вітчизні, до України застосувати навряд чи можна: тепер навіть серед колективів, що виконують традиційну архаїку (можна сказати, найбільш «вузькопрофільних»), витворилася ціла конкуренція: вони змагаються за слухача як професійністю виконання, так і широтою репертуару (останній напрям залежить від величини території, охопленої фольклорними експедиціями даного гурту). «Древо» досліджує і «співає» Полісся і Полтавщину, «Божичі» Чернігівщину, Дніпропетровщину і Луганщину, «Гуляйгород» Черкащину і Кіровоградщину, і так далі. Чимало співаків із названих щойно гуртів не цураються допомагати колегам із інших музичних стилів і творять з ними спільні проєкти. Тон такої співпраці задає той же Олег Скрипка, котрий у сукупності із голосистими дівчатами з «Божичів» та найкращими в Україні скрипалями, цимбалістами, акордеоністами встигає творити у двох проєктах: «Ле гранд оркестр» і «Чоботи з бугая».

Етнокультурне відродження України має ще один аспект – мовний. Деякі суспільні діячі, медіа активно сприяють поверненню в нормальний літературний обіг забутих українських слів, як це робить телеканал зятя Кучми Віктора Пінчука ICTV (саме там ви почуєте такі словечка як леговище, гвинтокрил тощо). Подібно на сайті фестивалю «Країна мрій» з подачі відомого в Україні музичного оглядача Юрка Зеленого вживається стилю новомови, що нагадує спроби інтелігенції XIX ст. у Чехії, Росії, Україні та інших слов'янських країнах позбутися слів іноземного походження. Новини на сторінці називаються «вістями», журналісти «новинарями», інтерв'ю «вивідками», музичні альбоми «піснениками», співаки «піснярами», акції «чинами». Сам ватаг (лідер) фестивалю «Країна мрій» та чільник (соліст) гурту «Воплі Відоплясова» нещодавно вніс нову пропозицію, наразі досить обережну, – змінити славень (гімн) України. Йдеться про зміну «похмурих», як на його думку, слів про смерть, з яких починається «Ще не вмерла». Сам він написав нові слова, котрі зараз пропагує, почавши у сімнадцяту річницю незалежності України.

Квітне рідна Україна, як весняне поле,
Ми є славні українці, в нас щаслива доля.
Зникли наші воріженьки, як роса на сонці,
Ми пануєм, не бідуєм у своїй сторонці.

Душу й тіло наші предки клали за свободу,
Й ми покажем, що ми – діти козацького роду!

Наскільки цікавою і адекватною є така версія від Олега Скрипки, судити простим українцям, проте видається, що Олег, як і ті громадяни, котрі виступають за зміну «страшних» слів (а таких, нібито, за опитуванням київської щоденної бульварної російськомовної газети «БЛИК» є 63%), за пострадянськими мірками звикли до того, що гімн можна будь-коли переписати і «втюхати» сірій масі, не дивлячись на історію цілого народу.

Повертаючись до теми матеріалу, варто зосередитися на явищі, що найкращим чином репрезентує етнобум в Україні – етнічні фестивалі. Найбільш знаними в країні та за її межами є три з них: «Країна мрій» у Києві, «Шешори подільські» на Вінниччині (с. Воробіївка Немирівського р-ну), та «Підкамінь» на Львівщині (селище Підкамінь Бродівського р-ну). Кожен з них намагається внести свою долю оригінальності та відшукати власну нішу в баченні етнічності та її представленні слухачеві, хоч адептами фестивалів є переважно та сама когорта людей, яка «перекочує» з місця на місце (благо, у 2008 організатори усіх трьох збіговиськ досягли консенсусу «розвести» в часі фестивалів, давши перепочинок укоханому глядачеві).

Найбільш знаним та масштабним дійством є «Країна мрій», заснована п'ять років тому. Проводиться фестиваль на Співочому полі на схилах Дніпра в Києві одразу на кількох сценах. Від початку свого існування чимало уваги організаторів приділялося плеканню традиції – чимало найкращих останніх фольклорних колективів України від Бойківщини до Сумщини побувало за цей час у Києві. Відкривається фест купальською ходою через пів-Києва та купальською піснею у виконанні Ніни Матвієнко та Олега Скрипки, а закінчується загальним катарсисом під час своєрідного гімну фестивалю – пісні «Воплів Відоплясова» «Країна мрій», яка була написана задовго до першого фестивалю. Удень функціонують Сцена під стінами Лаври

Київ, Співоче поле, 22 червня 2008; на сцені «Країни мрій» Олег Скрипка під час репетиції; світлина Ярослава Сирника

та Зелена сцена, котрі несуть основний тягар представлення фольклорного розмаїття України та інших країн, Сцена танцю, Сцена у дворі Музею Івана Гончара (раніше використовувалась як майданчик для показу етнічних дійств, а з 2008 віддана під письменницькі баталії, – як на мене, необґрунтовано). Затишна Кобзарська сцена приваблює adeptів спокійних трепетних дум. Одним із останніх відкриттів – творчість гурту «Хорея козацька», що виконує давні піднесені марші, канти, балади під акомпанемент середньовічних кобз, лір, лютні. Увечері увагу глядачів приковує Головна сцена, де презентується здобутки світового фолку.

У зв'язку з фінансовими труднощами у 2008 р. фестиваль відбувся в скороченому режимі, замість трьох днів два, проте на майбутнє Олег Скрипка обіцяє тижневе свято для тих, хто очікує «Країну мрій» протягом року. Особливістю фестивалю є те, що він проводиться у столиці і видозмінює її жителів та гостей на кілька днів: повсюдно видно людей, що поспішають в околиці Лаври, щоб забути про київську суєту суєт. Два інші фестивалі відбуваються в провінції, і з того факту витікають інші принади – перебування на природі, життя у наметах чи у місцевих мешканців у справжніх селянських хатах. «Шешори» вимушені були перебраться з Гуцульщини на Поділля, привізши за собою чимало своїх прихильників, разом з тим додалося глядачів з Центру і Сходу України. Цей фестиваль піклується про присутність якісної музики на своїх сценах, не помічається домінанта українського етнікуму, радше йдеться про вписування його у європейський фолковий контекст.

Фестиваль «Підкамінь» попри суперпривабливе історико-культурне розташування стикався із проблемами форс-мажорного характеру: у 2007 р. неподалік Підкаменя сталася хімічна аварія на залізничній станції Ожидів, тож фест довелося перенести на осінь. У 2008 р. усі три дні проведення були позначені шаленими зливами, котрі в інших районах Західної України викликали катастрофічну повінь, а проте це лишень додало сил таки святкувати. Робити було це варто, оскільки вдалося зібрати найкращі фолкові гурти на одній сцені: «Чоботи з бугая», «Бурдон», «Сонцекльош», «Дримба ДаДзига». Бракувало «Дахабрахи», але вона була «запатентована» «Шешорами» ще з часу проведення у травні широкомасштабного «Гоголь-фесту» у Києві. Разом з тим друга і менша сцена «Підкаменя», виділена на виступи «колективів Бродівщини», показала, що організаторам йдеться на даному моменті скоріше про позитивну опінію та розголос серед місцевих, ніж пошук якісного західноукраїнського фольклору: сцена нагадувала районний перегляд самодіяльності.

Крім найбільших фестивалів, названих вище, існує деяке коло менших, локалізованих також в регіонах України. Два роки поспіль навесні у Карпатах проводився фестиваль «Етнореволюція», трансформований згодом у «Великдень у Космачі». Спрямований він на перейняття етнічної культури безпосередньо на місці, що гостинним гуцулам навіть подобається. Фестиваль «Купальські зорі» у Голій Пристані, який входить у низку заходів, що їх організовує депутат від Блоку Тимошенко Микола Баграєв («Таврійські ігри» в Каховці, «Чорноморські ігри» в Складовську, «Олешківські забави» в Цюрупинську), вважається у цій низці фольклорним і прагне таким стати, проте вочевидь бракує ентузіастів від фольклору, які наповнили б можливість фестивалю якісним змістом. Проведено ряд фестивалів на Слобожанщині, регулярно відбуваються ватри бойків і лемків (остання має назву «Дзвони Лемківщини», проводиться в м. Монастириська на Тернопіллі і повнить функції радше збірного пункту для нащадків депортованих лемків, ніж пошуків відповідного музичного продукту). Однак, просування етнофестивалів в регіони є самим собою надзвичайно позитивне явище, що сприяє подоланню комплексів меншовартості в Україні.

Що далі? Чи наситимось етнічними святами і перестанемо їх відвідувати? Навряд, бо з кожним кроком глобальності в Україні більш сентиментальним виглядає подорож для кого в далеке, а для кого і не зовсім минуле. Одягаючи вишиванку та підспівуючи давно знану пісню у тисячоголосому хорі, відчуваєшся вдома. І без жодних комплексів.

Про європейську сутність України у вченні Папи римського Івана Павла II

Аркадіуш Моджеєвський

Інтелектуальний доробок Папи Івана Павла II справді імпонує: кільканадцять енциклік та адгортацій, тисячі промов та проповідей, сотні послань та пастирських листів. Окрім того, книги, видані вже за часів понтифікату (*Переступити поріг надії, Дар і Таємниця, Пам'ять та сутність*), а також істотна збірка наукових та публіцистичних праць, що були опубліковані перед 16 вересня 1978 р., тобто до дня вступу на Трон Петра. Значне місце у своїх творах Папа присвятив питанням сутності людини. Можна навіть стверджувати, що подекуди саме сутність особи людини стала основною темою його досліджень. Ще як філософ, професор Люблінського католицького університету, який сьогодні носить його ім'я, він займався передусім антропологією (філософією людини), досліджуючи елементи, що продовжують буття людини. Під кінець життя він видав одну зі своїх найцікавіших праць – *Пам'ять та сутність*, в якій ми можемо віднайти як біографічні мотиви, так і посилання на історію та культуру Європи, зокрема також Середньої та Східної Європи.

Іван Павло II був відомим своєю обізнаністю в процесах вирішення проблем, що стосуються Східної Європи, а також діалогу католицизму з православ'ям. Це значною мірою було обумовлено його біографією. Як у слов'янина серед латинян, у нього був зовсім інший, більш безпосередній погляд на ці питання, аніж його попередників чи представників римської курії. Він розумів складні національні, релігійні та культурні взаємовідносини на цих територіях. Тому саме їм він присвятив значне місце у своїх викладах. Свою увагу він спрямовував також в бік України¹. І, здається, з двох причин: з огляду на родинні зв'язки – його мати мала українські корені, а також з огляду на ту особливу роль, яку Україна відігравала в історії європейських взаємозв'язків, а зокрема, у відносинах між Церквою західного та східного обрядів.

Люди Заходу нерідко вважають Східну Європу «іншою», що, як правило, означає «гіршою», Європою, якщо взагалі ці території вважають частиною Старого континенту. Цей стан речей започатковано в часи «холодної війни», коли «залізна завіса» відмежовувала так званий «вільний світ», в якому домінували цінності європейської політичної культури, від сфери впливу Радянського Союзу, де впроваджувались принципи більшовизму з колективізмом

¹ Див.: W. Mokry, *Papieskie posłania Jana Pawła II do Ukraińców*, Kraków 2001.

як основоположні. І хоча з часів падіння «берлінської стіни» минуло кільканадцять років, ці стереотипи надалі живі. Можливо, вони набули дещо іншої форми. Сьогодні обов'язковим критерієм поділу, здавалось би, є т. зв. межа цивілізації, що відділяє світ Заходу, чи іншими словами, західну цивілізацію від кола візантійської чи православної культур. Хоча, напевне, для багатьох західноєвропейців, проте і не тільки для них, це друге культурне коло означає загалом пострадянський простір, котрий нерідко з погордою називають Сходом, і ця межа «рухома». Залежно від того, хто послуговується нею, там вона і проходить. Для декого це все ще річка Лаба чи місце, де простягалась «залізна завіса». Інші бачать її на Одері, що розмежовує германо-романський світ від слов'янського. Ще інші ототожнюють кордони Європи зі східними кордонами Європейського Союзу. Є і такі, і вони напевне складають більшість, зокрема серед інтелектуалів, для яких Європа закінчується там, де закінчується вплив західного християнства². Цю концепцію представив останніми роками американський політолог Самюель П. Гантінгтон, провіщаючи тотальне «зіткнення» цивілізацій³.

Яке ж місце у цих викладах займає Україна? Не треба навіть бути особливо обізнаним в політичній географії, щоб стверджувати, що поза Європою та цивілізацією Західна Україна, де переважає греко-католицьке населення, цивілізаційно належить до Європи⁴, тоді як більшість її території заселена православними і є частиною візантійського світу, а отже, до Європи, як до культурного простору не належить, хоча географічно становить її частину. Гантінгтонські тези стали дуже популярними під час президентських виборів в Україні в 2004 р., коли прогнозовано було її поділ на дві частини: південно-східну (проросійську) та середньозахідну (проєвропейську), звичайно цілковито всупереч реально існуючому суспільству та його віросповіданню⁵.

Ці питання з цілковито іншої точки зору розглядав Іван Павло II, який ще в сімдесятих роках минулого століття закидав представникам західної частини Старого континенту «схильність до мислення та висловлювань про Європу з точки зору виключно „західних” категорій»⁶. Для нього очевидним було співіснування в Європі двох традицій: латинської (західної) та візантійської (східної). Він не зводив європейської культури до латинської традиції, а вбачав у ній інтегральну цілісність, що складається як з західно-, так і зі східноєвропейських елементів. В концепції Кароля Войтили Європа є єдністю, багатством якої є багаточисленність культур, які її творять. І це стосується однаковою мірою як величних традицій Сходу та Заходу, так і численних національних та етнічних культур. Він порівнює її

² Див.: A. Chodubski, *Świat wartości europejskich [y:] Nauka społeczna Kościoła, tradycja i kultura a Unia Europejska*, pod red. T. Linknera i A. Modrzejewskiego, Pelplin 2004, s. 10–11.

³ Див.: S. P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 1997.

⁴ Реально Греко-Католицька церква є східною Церквою візантійського обряду, що лише визнає верховенство Єпископа Риму, тобто Папи. З точки зору літургії, дисципліни та теології вона належить до східного християнства; див.: M. Łesiów, *Rola kulturotwórcza ukraińskiej Cerkwi greckokatolickiej*, Lublin 1999.

⁵ Див.: R. Drozd, A. Modrzejewski, *Próby dezintegracji i reintegracji społeczeństwa ukraińskiego podczas wyborów prezydenckich 2004 roku*, „Rocznik Wschodni 2004”, nr 10, s. 145–155.

⁶ K. Wojtyła, *Gdzie znajduje się granica Europy?*, „Ethos” 1994, nr 28, s. 34. Вперше цю статтю опубліковано в 1978, ще перед виборами Папи, в італійському журналі „Vita e pensiero” (nr 61).

існування з великою рікою, «до якої впадають численні притоки, а відмінності традицій та культур, які її творять, є її великим багатством»⁷.

У викладах на тему культурної спадщини Європи Іван Павло II нерідко використовує алегорію «двох легень». Не важко зрозуміти, що мова іде про Схід та Захід, як про взаємодоповнюючі елементи європейської самобутності. «Оскільки Європа – як зазначав Папа – як географічна цілісність є плодом діяльності двох напрямів християнської традиції, на які так само накладаються дві різні, однак глибоко взаємопов'язані і доповнюючі одна одну іпостасі культури»⁸. Латинська культура розглядалась ним як «більш логічна та розсудлива», в той час, коли східну традицію він бачив «більш містичною та чуттєвою». Тому неможливо зрозуміти європейської сутності без посилання на ці дві великі доповнюючі одна одну культурні традиції. Їхній взаємозв'язок, органічний та гармонійний, Папа окреслив як незаперечний феномен «досконалої єдності Континенту»⁹. За оцінкою Папи-слов'янина, визнання цього своєрідного культурного симбіозу, як він сам це називав, веде до визнання Європи та європейської самобутності як такої. Користуючись алегорією, він стверджував, що без однієї, будь-якої, з легень Європа просто не могла б дихати¹⁰.

Чинником єднання Європи, а також її конститутивним чинником є християнство. За оцінкою Папи-поляка не можна говорити про Європу, не співвідносячи її з християнством, яке становить її *conditio sine qua non*. Воно є «спільним знаменником» самовизначення європейців. Справжньої єдності Європи можна досягти, лише якщо повернутись до її «коренів», а власне – до християнства¹¹.

У вченні Кароля Войтили зазначено, що ці спільні християнські корені цілої Європи є більш витривалими та життєздатними, ніж будь-які поділи на традицію східну та західну¹². Вплив християнської релігії, як її латинської, так і візантійської гілок, визначатимуть тоді кордони Старого континенту. І хоча сам Іван Павло II часто говорив про Європу як про простір «від Атлантики до Уралу» – що звісно було свого роду демонстрацією інтегрування східного християнства, а зокрема східної Слов'янщини, до європейської спільноти – однак найістотнішим чинником, який свідчив про приналежність до цієї гілки культурного екуменізму, була в його уявленні індивідуальна та колективна кондиція людська. Що також означає, що «кордони Європи не встановлені в основі своїй раз і назавжди, вони змінюються залежно від того, чи даний народ і його кожен конкретний представник зберігає свою духовну спадщину. Окрім того – зазначає Папа – у минулі віки Європа внаслідок завоювання інших

⁷ Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona podczas mszy świętej z okazji tysiąclecia męczeństwa św. Wojciecha na placu św. w Gnieźnie 3 czerwca 1997 roku* [y:] *Co Jan Paweł II mówi o zjednoczeniu Europy*, Kraków 2003, s. 186.

⁸ Його ж, *List apostolski „Egregiae virtutis” z okazji ogłoszenia świętych Cyryla i Metodego współpatronami Europy, 31 grudnia 1980 roku* [y:] *Co Jan Paweł II...*, s. 157.

⁹ Його ж, *Przemówienie skierowane do uczestników międzynarodowego dialogu nt. „Wspólne chrześcijańskie korzenie narodów europejskich”, 6 listopada 1981 roku* [y:] *Co Jan Paweł II...*, s. 162.

¹⁰ Його ж, *Przemówienie wygłoszone do kardynałów, rodziny dworu papieskiego, do kurii i do prałatury rzymskiej z okazji audjencji bożonarodzeniowej, 22 grudnia 1989 roku* [y:] *Co Jan Paweł II...*, s. 192.

¹¹ Див.: S. Sowiński, R. Zenderowski, *Europa drogą kościoła. Jan Paweł II o Europie i europejskości*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2003, s. 14–15.

¹² W. Mokry, *Papieskie postania...*, s. 91–92.

континентів все ж перетнула свої географічні кордони, що мало і надалі має певні культурні та політичні наслідки»¹³.

Отже, Україну, як і увесь християнський світ візантійської традиції, Іван Павло II розглядав як складову частину Європи. Під час апостольського паломництва в цю країну, яке відбулось у червні 2001 р., він заявив відкрито: «Україні притаманне очевидне європейське покликання»¹⁴.

Її європейська приналежність пов'язана перш за все з прийняттям у 988 р. християнства за східним обрядом. Папа підкреслював однак, що в той час існувала єдність християнської спільноти Сходу та Заходу. Окрім прийняття візантійського обряду, між Київською Руссю та Римом, що був центром християнського світу, існував тісний зв'язок. Звичайно, тут у жодному разі не слід применшувати роль Візантії. Як зазначав Іван Павло II: «Віра християнська з міста Риму прийшла на Київську Русь через місто Константинополь. Звідти береться початок, звідти католицькі місіонери першими принесли вашим батькам Євангелію і одночасно очистили їх з джерела спасительної купелі. А як ми знаємо, це сталося тоді, коли Церква Західна та Східна зберігали свою єдність, і хоча черпала вона звідусіль, з двох різних традицій і належала до двох різних культур людства, однак насправді з цієї єдності випливали величезні багатства тогочасної Церкви»¹⁵.

Хрещення Київської Русі мало не лише релігійне значення; це був не лише акт прийняття нової віри. Він означав також прийняття нової культури і нової системи цінностей. Воно є джерелом культурної самобутності українців, як власне білорусів та росіян, які однаковою мірою є спадкоємцями традиції Київського князівства. Візантійська традиція, за оцінкою Папи, сприяла збереженню первинної слов'янської культурної спадщини. Вона легше приймалась слов'янськими народами, зокрема південно- та західнослов'янськими, оскільки з самого початку запровадження християнства серед слов'ян константинопольською Церквою, зокрема завдяки братам Кирилу та Мефодію в процесі євангелізації використовувалась культурна спадщина цих народів. «Слов'янська мова та культура – зазначав Іван Павло II – стали новим контекстом того, що до цього часу знаходило своє візантійське відображення в столиці східної імперії, а також на усій території, віками пов'язаній з ним. До східних слов'ян Слово Боже та Його ласка прийшли в географічно та культурно ближчому відображенні. Ці слов'яни, приймаючи Слово з усім послухом віри, одночасно прагнули виразити його відповідно до власного способу мислення та відповідною мовою. І саме таким чином відбулась ця особлива „Слов'янська інкультурація“»¹⁶.

Кароль Войтила особливо підкреслював з цієї точки зору роль східної Церкви, для якої особливе значення має збереження локальних культур, де звертається особлива увага на окремі народи та їхню культурну специфіку, «щоб слово Боже та Його хвала могли звучати кожною мовою»¹⁷. Він захоплювався постатями святих братів Солунських чи Кирила та Ме-

¹³ Там само, с. 17.

¹⁴ Jan Paweł II, *Jesteśmy powołani, aby świadczycy o Chrystusie razem*, 23 czerwca 2001 r., Kijów. Ceremonia powitalna na lotnisku, nr 7 [y:] <http://www.opoka.org.pl>.

¹⁵ Його ж, *List do Czciwego Kardynała Josyfa, Ukraińskiej Hierarchii Katolickiej i Narodu Ukraińskiego*, nr 4 [y:] W. Mokry, *Papieskie posłania...*, s. 183–185.

¹⁶ Його ж, *List apostolski Euntes in Mundum z okazji Tysiąclecia Chrztu Rusi Kijowskiej*, nr 3 [y:] *Co Jan Paweł II...*, s. 261.

¹⁷ Його ж, *List apostolski Orientale lumen do biskupów, do duchowieństwa i wiernych w setną rocznicę Listu apostolskiego Orientalium Dignitas Papieża Leona XIII*, nr 7 [y:] *Co Jan Paweł II...*, s. 364–365.

фодія, які першими взяли на себе місію навернення слов'янських народів до християнства. Тридцять першого грудня 1980 р. Іван Павло II оголосив їх – поряд зі св. Бенедиктом, творцем західного чернецтва – співпокровителями Європи. Їм було присвячено енцикліку *Slavorum Apostoli*, що була проголошена 2 червня 1985 р. У ній зазначено, що на відміну від Заходу, де християнство, «після періоду переселення народів, згуртувало новоприбулі етнічні групи з місцевим латинським населенням, поширюючи серед усіх з метою єднання латинську мову, літургію та культуру, проповідувані Римською Церквою», що призводило до ситуації, в якій «кожна відмінність сприймалась як загроза цій єдності *in fieri*», і «величезною могла бути спокуса усунення її за допомогою різних форм примусу»¹⁸, «на Сході брати Солунські не намагались насадити народам, яким вони проповідували засади християнства», ані «грецької мови та візантійської культури, ані звичаїв чи способу життя більш розвинутого суспільства, в якому вони зросли і які повинні би бути їм близькими та дорогими. Керовані ідеалом єднання во Христі-нових віруючих, вони дали слов'янській мові багаті, прекрасні тексти візантійської літургії, а також пристосували до мислення та традицій нових народів струнки та строгі приписи греко-римського права»¹⁹.

І хоча християнізація Київської Русі відбулась через сто років після смерті братів місіонерів з Салонік, власне вони могли б вважатись «духовними батьками» цього процесу. В їхньому дусі, в дусі поваги до локальних культур, відбулось навернення східних слов'ян до християнства²⁰.

За оцінкою Папи, прийняття християнства Київською Руссю за східним обрядом зі збереженням старо-церковно-слов'янської мови дало початок довготривалому дієвому процесу розвитку та поширення оригінальної візантійсько-слов'янської версії християнської духовності та літургії. Цей специфічний слов'янський чи, скоріше, візантійсько-слов'янський обряд мав колосальне значення як для східнослов'янської церковної громади, так і для цілих народів східного слов'янства, які в минулому знаходили та знаходять у ньому нині й надалі джерело своєї духовної сутності²¹. Іван Павло II як людина «слова», захоплюючись «словом», звертав особливу увагу на феномен мови. Як представник духовенства, філософ та теолог, він також концентрувався на співвідношеннях між словом та надприродним світом чи його символічним відображенням, яким є літургійні обряди. І власне саме тому констатував, що зберігаючи у візантійсько-слов'янській літургії слов'янську мову, мову цю було ушляхетнено. Таким чином, вона стала мовою літературною, «а отже, одним з найважливіших культурних явищ та чинників, які визначають народ, його самобутність та духовну міць»²².

У своїх роздумах про Київську Русь та Україну Іван Павло II підкреслював, маючи на увазі тисячолітню історію українського народу, значення цієї території у взаємовідносинах між східною та західною Європою. З часів свого становлення вона була місцем контактів представників цих двох різних європейських традицій. Тому в одній з промов він назвав Україну

¹⁸ Його ж, *Slavorum Apostoli*, nr 12 [y:] <http://www.opoka.org.pl>.

¹⁹ Там само, nr 13.

²⁰ Див.: Його ж, *List apostolski Euntes in Mundum...*, nr 3, s. 259–263.

²¹ Там само, № 5, с. 267.

²² Там само, № 6, с. 269.

«прикордонням та брамою між Сходом та Заходом». І власне, на українській землі, за оцінкою Папи, відбулось «схрещення різних культур», «зустрілись духовні багатства Сходу та Заходу»²³. Як ніде більше, «Церква дихає тут двома легенями східної та західної традиції. Тут ведуть братерський діалог ті, що черпають із джерел візантійської духовності, та ті, що викормлені латинською духовністю. Глибокий клімат таємниці, що домінує в літургії Церков Сходу, та містичний зв'язок латинського обряду зустрічаються тут і взаємозбагачуються»²⁴.

Кароль Войтила звертав особливу увагу на роль Греко-Католицької церкви в діалозі між Сходом та Заходом Європи. Ще як кардинал та митрополит краківський під час відвідин уніатської парафії в Кракові він зазначав, що ця церковна громада постає з ідеї єднання обох Церков, тобто східної та західної. З цієї точки зору вона була справжнім новатором²⁵. Папа-слов'янин вказував на безсумнівне значення двох церковних уній: брестської та ужгородської. Вони означали збереження східної християнської самобутності, тобто літургійного та духовного спадку окремої з точки зору латинської церковної дисципліни та власної ієрархії, при одночасному визнанні примату єпископа Риму як покровителя вселенського Костюлу²⁶.

Іван Павло II підкреслював роль східних католицьких Церков в європейській інтеграції. Стан сучасного розколу християнської громади він вважав сумним фактом. Його подолання повинно призвести до інтенсифікації процесів єднання на Старому континенті. Може навіть скластись враження, що екуменічний рух був для Папи методом досягнення повної та справжньої єдності Європи. Прикладом вдалого поєднання є власне католицькі громади візантійського обряду. «Усвідомлюючи труднощі, яких неможливо уникнути, заохочую всіх – проголосував Іван Павло II – визнати та оцінити в душі любові та братерства внесок, який можуть здійснити в конкретне досягнення єдності східні католицькі Церкви самим своїм існуванням, багатством традицій, свідцтвом „єдності в різноманітності“, інкультурацією уреальнення в проголошенні Євангелії, різноманітністю обрядів»²⁷.

Підсумовуючи, слід відзначити, що найважливішим в викладах Івана Павла II, а раніше кардинала Войтили щодо України чи, ширше, щодо східного слов'янства є визнання європейської сутності українського народу і загалом східнослов'янських. Папа-поляк зазначав, що з часів хрещення в 988 р. надбання та розвиток Київської Русі та їхніх духовних спадкоємців становлять невід'ємну частину історії європейської цивілізації та культури. В останній книжці, що була видана незадовго до смерті Папи, він констатував без тіні сумніву, аналізуючи процес євангелізації східних слов'ян, і серед них – сьгоднішніх українців: «Усе це належить до Європи і свідчить, певним чином, про саму природу європейської самобутності»²⁸.

²³ Jan Paweł II, *Jesteśmy powołani, aby świadczyć...*, nr 7.

²⁴ Його ж, *Budujecie jedność w różnorodności*, 24 VI 2001, Kijów, *Spotkanie z biskupami katolickimi Ukrainy*, nr 3 [y:] <http://www.opoka.org.pl>.

²⁵ K. Wojtyła, *Przemówienie podczas wizytacji parafii greckokatolickiej w kościele św. Katarzyny w Krakowie, 1–5 XI 1972* [y:] W. Mokry, *Papieskie posłania...*, s. 174–179 (текст українською та польською мовами).

²⁶ Див.: Jan Paweł II, *List apostolski na 400-lecie Unii Brzeskiej* та Його ж, *List apostolski na 350-lecie Unii Uzhorodzkiej* [y:] W. Mokry, *Papieskie posłania...*, s. 300–347.

²⁷ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska Ecclesia in Europa*, nr 32, Kraków 2003, s. 38–39; див. також: Там само, № 119, с. 110.

²⁸ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005, s. 106.

Некомерційна реклама 20–30-х років XX століття як соціокультурний феномен (на матеріалі львівської україномовної преси міжвоєнного періоду)

Олена Городецька

Культурне середовище країни часто асоціюється з побутом. Все, що від нього походить, стає традицією, а пізніше і культурою. Побут складається з багатьох дрібних, на перший погляд, речей, які творять одне велике ціле. Беручи одну з тих маленьких дрібниць до огляду, ми відкриваємо ще одну сторону чогось дуже важливого. З цього погляду дослідження у сфері реклами, на початку її розвитку, стає не просто цікавим, а й достатньо корисним і красномовним: подивитися на рекламу як на найбільш виражальний проєктор актуальних проблем. Вона використовує багато різноманітних засобів, кожен з яких є ключиком до відкриття наступної сторінки нашої багатотомної культури. Міжвоєнний період у Галичині багатий на важливі історичні події і саме завдяки некомерційній рекламі, ми можемо бачити конкретні питання та проблеми, що хвилювали тогочасне суспільство.

Цікавим на сьогоднішній день є дослідження некомерційної реклами, що тільки почала зароджуватися на початку XX ст. на західноукраїнських землях. Об'єднуючи поняттям некомерційної реклами (за тогочасною термінологією) гасла, оголошення, заклики на підтримку громадсько-моральних ідей, наголошуємо на тому, що це феномен як соціальний, так і культурний. Більше того, некомерційна реклама дозволяє відслідкувати культурні цінності, ідеали і (часто) стратегії їх реалізації. Її загальна мета – соціокультурна зміна певної спільноти, котру вона передбачає «за замовчуванням», а насправді творить не тільки на змістовому, але й на комунікативному рівнях. У некомерційній рекламі однаково важливі, послуговуючись комунікативними поняттями, і тема, і рема: рема – нова інформація, яку з певною ціллю реклама доносить до адресата, тема (відоме) – сам адресат як представник певної спільноти, котрий впізнає і тим самим усвідомлює себе уже самим актом сприймання.

Звичним для нас вивченням культури та історії є дослідження різноманітних документів, директив, спогадів тощо. Таке дослідження – це погляд крізь дверну шпарину, якому інколи щастить побачити приховане і часто навіть не артикульоване та, можливо, дуже важливе. У засобах некомерційної реклами ми побачимо живий образ країни і живий образ суспільства, яке прагне і страждає, надіється і закликає до чогось кращого, добрішого. Реклама також показує основні бажання – щоб усі були здоровими і зовнішньо, і внутрішньо, – конструює

ідеальне суспільство, де соціальна ієрархія передбачає повноправне місце для кожного, подає прості схеми, виконання яких повинно забезпечити краще майбутнє. Вона промовляє.

Лише зараз починає з'являтися доступ до цінного матеріалу, що роками лежав у темряві, доступ до якого часто мали лише зубаті шкідники. До поживклих сторінок колишніх свіжих газет, у яких ще вирує колишнє теперішнє, у яких ще є життя. Воно покаже стільки нових яскравих дрібниць у проговорених і не проговорених подіях минулого, які відкриють безліч нових граней. Життя було і буде яскравим завжди, тому не варто забувати про це, і не відкидати, тим паче, можливість відчувати щось більше і яскравіше, ніж сухі факти історії.

Складність феномену реклами, його перебування на стику наук, породжує надзвичайну кількість можливостей і підходів до його вивчення, тому розглядати її можна як і з боку соціологічної, політологічної, психологічної, маркетингової, історичної, лінгвістичної, журналістської, так і з боку культурологічної науки. Кожна країна у певний період розвитку чи занепаду переживає якісь зміни, а реклама завжди була і буде віддзеркаленням цих процесів у суспільній психології людей. Вона завжди ілюструє простий та очевидний зв'язок будь-яких змін з розвитком реклами, як могутнього засобу комунікації. На сучасному етапі реклама є не лише важливим засобом інформування, а й невід'ємною частиною культури. Міжвоєнний період у Галичині багатий на важливі історичні події і саме завдяки некомерційній рекламі, ми можемо бачити конкретні питання та проблеми, що хвилювали тогочасне суспільство.

Некомерційна реклама, як феномен, надзвичайно малодосліджена в українському науковому просторі. Протягом останнього десятиліття відбувся сплеск цікавості до української

соціальної реклами, проте лише зараз починають з'являтися наукові розвідки з історії соціальної реклами, функціонування і проблематики на даному часовому відрізку, натомість ґрунтовних праць, які б хоч якось відокремлено досліджували українську некомерційну рекламу, немає. Для аналізу закликів громадсько-морального спрямування або некомерційної реклами, було вибрано часописи, які виходили у період 20–30-х років у Львові, які стосувалися різних сфер життя, тут і часописи для робочого люду, і для жінок, і національного спрямування, і науково-популярні часописи, і суто спеціальні, як видання протиалкогольного товариства «Відродження» чи ви-

дання українського гігієнічного товариства – «Народне здоров'я». Джерелами праці стали львівські україномовні часописи 20–30-х років ХХ ст., що різняться між собою і тематикою, і орієнтацією на певну аудиторію, це зокрема: «Вперед» (за 1920); «Громадський голос» (1922–1923); «Прапор» (1924); «Українська рада» (1924–1925); «Рада» (1925); «Світ» (1925–1926); «Правда» (1927, 1933); «Неділя» (1928); «Нова зоря» (1928); «Час» (1931–1932); «Новий час» (1932); «Свобода» (1932–1933); «Наш клич» (1933); «Українські вісти» (1935–1939); «Наш лемко» (1937). А також спеціалізовані видання, такі як: «Нова хата» (1925–1926), «Рідна школа» (1932–1935); «Відродження» (1930–1935, 1938); «Народне здоров'я» (1938).

Гортаючи сторінки різно-тематичних україномовних часописів періоду міжвоєнного лихоліття, бачимо, що по-різному кожне видання подавало на своїх сторінках повідомлення на підтримку соціальних кампаній того часу. З одного боку, це були виокремлені з-посеред

Мухи –
це найбільш
вороги дітей.

Бережіть харчі
дітей від мух,
не давайте мухам
заразити їх бігункою.

основного тексту гасла, заклики й лозунги, з іншого, різного роду візуальний матеріал. Редакція кожного окремого видання сама вирішувала свою причетність до тих чи інших товариств та союзів, які займалися громадською діяльністю. Серед двадцяти досліджених видань лише чотири не розміщували жодних некомерційних повідомлень (це журнал для плекання домашнього побуту «Наша хата», ілюстрований журнал «Світ», інформативний щоденник «Час» та щоденник «Українські вісти»).

Дослідження окремого підвиду реклами, а саме некомерційної, відкрило нові грані у прочитанні соціуму та культури Львова періоду 20–30-х років ХХ ст. Цей конкретний матеріал показав цікаві сторони життя львів'ян, питання, що їх оточували, проблеми, які вони старалися вирішити, спосіб, у який вони намагались стати кращими, образи тих, на кого вони не хотіли чи хотіли бути подібними. Серед образів, що з'являються у інформативних засобах впливу, одними з найяскравіших є обличчя тогочасної жінки, вольової, розумної та сильної; образ хорошого батька, що вміє добре виховувати та забезпечувати своїх близьких; образ освіченої, доброї молоді; образ патріотичного громадянина, який вболіває за свою державу, всяко намагається її підтримати, не забуває за національних героїв, вчиться на чужих помилках тощо. За допомогою даного матеріалу відкривається широке тематично-проблемне поле, що безпосередньо стосувалося життя суспільства: це і боротьба з хворобами, і конструювання ідеальної громади, і підтримка національного виробника, і пам'ять та допомога національним героям.

Тематика підтримки національного виробника представлена в основному текстовою некомерційною рекламою, а також і комерційно-соціальною. Реклама закликає підтримати національний промисел, вболівати за який спонукають і заклики, і пропозиції купівлі конкретних товарів. Застосовуються кілька різних засобів переконання: це і заклики, і лозунги, це також повідомлення інформаційного та спонукального типу. Рекламні повідомлення цієї групи у більшості звернені до свідомих громадян, свідомих українців та українок. Візуальної реклами цього тематичного спрямування практично немає, проте зустрічаються комерційно-соціальні зразки, які рекламуючи свій товар, прихилиють до його купівлі ще й тим, що це національний продукт.

Пам'ять про національних героїв є однією з найбільш актуальних груп. Така некомерційна реклама має на меті закликати на допомогу інвалідам першої світової якомога більше небайдужих. Для переконання використовується кільканадцять різнотипних спонукальних словосполучень, риторичні запитання, строгі заклики, прохання тощо.

Питання освіти у міжвоєнний період було особливим, адже популяризація її була важливим завданням. Переконавання у важливості освіченості це тільки перша сходинка, що відкриває цю тематичну групу, адже теми, що розгортаються тут стосуються і сили народу, яка утворюється з його освіченості, і підтримки національної освіти, можливості використання своїх прав, підтримки і популяризації української книги. Цей розділ містить як комерційного, так і соціального виду рекламу. Проводяться паралелі між силою освіти і самої людини, між поширенням книжки і підтримкою самої української нації тощо. А використання народних прислів'їв та приказок, цитат шанованих людей, допомагають у пропагуванні цих добрих ідеалів. Є кілька візуальних зразків некомерційної реклами, яка вже іншими засобами впливає на читачів, так образ смерті, що чатує на пристрасних до алкоголю, протиставляється образу того, хто тягнеться до просвіти, а отже до життя. Цією тематикою цікавилось одинадцять

з двадцяти видань, що свідчить про високу зацікавленість темою освіти, вона очевидно, була однією серед найактуальніших.

Групу конструювання ідеального громадянина складають некомерційні повідомлення, що своєю наповненістю повчають, яким повинен бути громадянин. Для такої некомерційної реклами використовується повчання, приклади правильного поведження, тут є звернення, як і до батька – голови сім'ї, так і до матері – виховательки, «плекальниці» нового покоління. У деяких повідомленнях використовуються цитати великих людей, приказки, народна мудрість тощо. Через призму цих рекламних оголошень, нам з'являються мужні чоловіки, що дбають не лише про своє майбутнє, а й про майбутнє цілої родини, ідеальні успішні громадяни, що мають перед собою ціль, до якої ідуть, і які разом складають велику і міцну націю. Візуальна реклама цієї тематики є цікавою та досить різноманітною. Тут вже більше використовуються авторські роботи, що добре виконані та продумані, яскравість яких сприяє її кращому запам'ятовуванню.

Тематика здоров'я об'єднує некомерційні повідомлення інформаційного типу, спрямовані проти таких хвороб, як туберкульоз, дифтерія, дизентерія, даються кваліфіковані поради щодо правильного поведження з хворими, розкривається питання побуту, стосунків хворих із здоровими, даються поради щодо охорони здоров'я, заклики до медичної поінформованості населення, з'являються прохання до пожертвувань на туберкульозні санаторії тощо. Все це свідчить про продуману політику Українського гігієнічного товариства, яке було основним ініціатором такої соціальної кампанії і використовувало, як бачимо, багато засобів для подолання епідемічного характеру захворювань. У візуальному матеріалі даної групи використовуються авторські роботи, що яскравими засобами стараються вплинути на суспільство, поінформувати його у якомога наочніший спосіб.

Соціальна кампанія проти тютюну представлена в більшій мірі візуальним матеріалом, її підтримало не одне товариство і не в одному часописі, зокрема це було протиалкогольне та протитютюнове товариство «Відродження», серед журналів, що розміщували на своїх сторінках некомерційну рекламу протитютюнової політики: «Громадський голос», «Відродження», «Українські вісти» тощо. Для переконання громади використовуються як роботи художників, так і фотоматеріал, як емоційні заклики, так і сухі статистичні дані. Все це вказує на те, що така соціально-спрямована кампанія була успішною завдяки своїй різноманітності та якості.

Найчисельнішою серед усіх тематичних груп є протиалкогольна. Це зумовлено тим, що в кінці XIX ст. алкозалежність серед населення насторожувала, відгомін проблем минулого століття пустив коріння у наступне, щоб попередити і запобігти повторенню такої ситуації у майбутньому. У цій соціальній кампанії взяли участь практично всі проаналізовані видання. Було створено протиалкогольне товариство «Відродження», яке мало свій друкований орган, де й проводилась агітаційна політика проти алкоголю. Найбільше візуальною є некомерційна реклама проти алкоголю, тут використовуються всі можливі засоби впливу, якими тоді оперували рекламотворці. Матеріал цієї тематичної групи говорить про небезпеку цього захворювання, наводяться вагомні аргументи, статистичні дані, фоторепортажі з страхітливими зображеннями, а також карикатурно висміюється алкозалежність.

Образи, що з'являються у візуальній некомерційній рекламі, є протилежними за своєю суттю це образи-опозиції, такі як: образ знедоленої жінки, що з дітьми на руках страждає,

дивлячись на п'яного чоловіка і протилежний – сильна жінка, що бореться сама та захоочує до боротьби інших. Чоловік п'яниця, з червоним носом, лежачий на землі у багнюці, злидар, а протилежний – образ спортивного, працьовитого, доброго батька. Отже, маємо повноцінну картину бінарних опозицій, маємо ілюстрацію вибору. Серед метафоричних образів найпопулярнішим є образ смерті, який найчастіше застосовується у протиалкогольній пропаганді. Смерть постає в різних іпостасях, і за звичним сценарієм з косою в руках, і зображенням черепа, і одягнений у людський одяг кістяк. Серед інших метафоричних образів, з'являється образ нужди, що ходить за тими, хто витрачає гроші на горілку. Для України образ нужди не є новим, адже у достатній кількості класичних творів української літератури вона присутня. Цей образ, як ніякий інший повинен бути зрозумілим для тогочасного суспільства. Якщо порівняти насиченість некомерційної реклами метафоричними образами міжвоєнного періоду та сучасності, то побачимо, що на відміну від міжвоєнного періоду на початку XXI ст. вони практично не застосовуються. У сучасній соціальній рекламі переважають статистичні дані.

Часто у некомерційних повідомленнях вживається опозиція свого/чужого. З цього протиставлення можна побачити, хто саме для української спільноти був тими не своїми. Як позиціонується образ інших народностей, що протиставляється своїм. Так, роботящому українському селянстві протиставляються жидівські купці, а разом з ним певний сукупний образ всіх не українців, всіх не своїх, всіх чужих. Таким чином, українська спільнота позиціонується як одне велике окреме ціле, яка знає, хто чужий, яка своїх оберігає від чужих.

Конкретні звертання до аудиторії також ілюструють становлення деяких образів, так звернення до конкретних свідомих громадян, до українського селянства, до українок створює образ українського народу, який бачиться патріотичним, моральним. Враховуючи те, що Українська держава не була самостійною, конструювання та плетання образу нації, є більш ніж важливим завданням. Здавалось, що більшість піднятих некомерційною рекламою проблемних питань стосуються усіх людей, що проживали на території Галичини, але завдяки закликанням шанувати, пам'ятати, оберігати, допомагати своїм, створюється та плакається відчуття причетності до спільноти, спільного минулого й пам'яті. Зазначимо, що 80% проаналізованих видань приймають участь у соціальних кампаніях. Крім цього такими спонуканнями створюється культ героїзму, самопожертви, відданої активної дії. І не випадковим є вибір орієнтації на образ героя, а не жертви. Такий сильний та яскравий герой є прикладом та наочним свідченням, що кожен, хто лише цього забажає, може стати таким і ще кращим. Тодішня політична ситуація не лише вимагала прибічників героїзму, але й конструювала їх.

Окремим обличчям нації є школа, їй відведена немала частина соціальних кампаній. Між будівництвом школи проводиться паралель до будівництва цілої нації, вказується на важливість правильного виховання. Образ нації тут має багато аспектів, які стосуються освіти, вихованості, моральності, патріотичності, віри у свої сили та багато іншого.

За ці самі гроші що чарку горілки, можна дістати:

Завдяки таким образам, що відображали обличчя української нації, можна констатувати, що така спільнота побудована за просвітницьким зразком, де школа, книга є типовою опозицією до неосвіченості, моральної бідності, пияцтва. Пропонуються «альтернативні сценарії» дозвілля: читання книг та газет, заняття спортом, плекання домашнього побуту тощо. Така спільнота, що дбає про своїх громадян є по-перше, сильною, а по-друге, відокремленою та самодостатньою.

Ці та інші образи створюють картину тогочасного суспільства, а разом з тим і тогочасної культури. Львів міжвоєнного періоду виглядає економічно-сильним, культурно-розвиненим, соціально-чутливим містом. Некомерційна реклама, звертаючись до українських працівників, зображує українські заводи, кінотеатри, звертаючись до патріотичних громадян, зображує людей в українських національних строях, звертаючись до жінки, показує ідеального чоловіка, ідеальний побут. Серед героїв рекламних повідомлень зустрічається більше міщан, ніж селян, більше середнього класу, ніж вищого, більше чоловіків, ніж жінок, більше двору, ніж вулиці, більше середнього віку людей, ніж старого чи молодого. Все це так чи інакше свідчить про соціальні, культурні і навіть про політичні характеристики тої соціокультурної спільноти, до якої звертається реклама. На прикладі некомерційної реклами твориться образ двох суспільств. Одне з них, до якого звертаються, інше яке конструюється. На прикладі такого типу реклами бачимо асоціювання тогочасної громади з саме таким способом життя, бажання побудувати ідеальну державу, за допомогою саме таких конкретних дій.

Отже, така дрібниця, як рекламне повідомлення, що складається з кількох речень і лише час від часу супроводжується візуальним матеріалом, розказує не як міф і не як казку, а радше як яскраву історію про місто Львів і його мешканців, що жили й прагнули бути щасливими на початку ХХ ст.

Життє Йоасафа Горленка: проблема інтерпретації щоденникових записів

Оля Грицай

Постать Йоасафа Горленка – українського подвижника, єпископа, викладача, автора релігійних творів – і сьогодні зараховується авторитетними виданнями до російського культурного простору. Майже десять останніх років життя святий, призначений наказом імператриці єпископом Білгородської єпархії, провів на чужині, що вважалося вагомою підставою для вилучення його діяльності з українського контексту. Російські дослідники принаймні згадують справжнє походження Горленка, а вітчизняні роблять перші спроби на шляху повернення його українській традиції. Автор його життя, син сестри святого по матері, Ілля Квітка, висвітлює чимало цікавих моментів біографії подвижника, які до того ж доповнені дуже цінними автобіографічними свідченнями, і бодай приховано, але виводить образ справжнього українського святого.

Актуальність дослідження життя і творчості Йоасафа Горленка обумовлена недостатньою кількістю уваги сучасного літературознавства до цієї сторінки давньої літератури, як, власне, і до постаті Дмитра Туптала (автобіографічні матеріали Горленка і Туптала є дивовижно схожими, тому маємо можливість проводити паралелі). Фактично існує два ґрунтовних дослідження початку ХХ ст.: 1) *Святитель Йоасафъ Горленко, епископъ Бѣлгородскій и Обоянскій (1705–1754)*, Матеріали для біографії, собранные и изданные Князем Н. Д. Жеваховымъ, т. 1, ч. III, Київ 1909; 2) А. Лебедевъ, *Йоасафъ Горленко, епископъ Бѣлгородскій и Обоянскій (с 2 іюня 1748 года до 10 декабря 1754 года)*, Харків 1900. Сучасні джерела обмежені короткими відомостями у довідниках та художньою інтерпретацією життя Горленка (В. Шевчук, *Йоасаф*). Ґрунтовним і значимим видається звернення до дослідження щоденникових записів подвижника Валентини Соболев.

Йоасаф Горленко народився 8 вересня (за старим стилем) 1705 р. в місті Прилуки у шляхетній родині (його батько – син прилуцького полковника Дмитра Горленка, а мати – донька гетьмана Лівобережної України Данила Апостола). Відмовившись продовжити традицію роду і стати полковником, Горленко студіював богослов'я в Києво-Могилянській академії, а потім і викладав там (1728–1730). Письмова спадщина Горленка невелика. Дослідники згадують

автобіографію, кілька творів (*Брань честных седми добродѣтелей з седми грѣхами смертными, Слово...*) та листи. На жаль, автобіографія подвижника нам доступна лише уривками як частина *Житія преосвященного епископа Бѣлоградскаго Йоасафа Горленка, изъ собственноручныхъ его записокъ и достовѣрныхъ показаній 1791 р.* Тому в такому випадку, при аналізі щоденникових записів слід зважати на своєрідний жанровий контекст – житійний.

Житіє, як одне з найдавніших агіографічних жанрів української літератури, зазнало відчутних видозмін протягом часу. Перед нами – житіє XVIII ст., як результат поступової еволюції жанру у напрямку звільнення від канону, в чому сходяться думки істориків давньої літератури¹. Дмитро Лихачов, говорячи про середньовічне прагнення до художньої дедукції (підведення життєвих явищ під єдиний нормативний ідеал), відзначає, що подібна ідеалізація гине через виявлення складності людського характеру і вторгнення у XVII ст. індивідуального художнього підходу². Саме в цей період з'являються жанри автобіографічного житія, біографічної повісті³, що суперечать класичному житійному канону. Можна говорити про те, що житіє Йоасафа Горленка є своєрідним поєднанням класичного зразка та нових тенденцій. Треба звернути увагу, що постійна апеляція Квітки до матеріалів автобіографії святителя видається новаторською, адже саме цей період відкриває для літератури цінність людської особистості, зокрема авторської, та авторитет авторського тексту⁴, а це накладає свій відбиток і на житіє. Якщо, слід за В. Ключевським, розглядати житіє як синтез двох взаємопов'язаних елементів – літературного та історичного⁵ – то відповідно агіограф шукає в особі, яку описує, відображення узагальненого ідеалу, а історик – індивідуальних історичних рис⁶. Автор житія Йоасафа Горленка майстерно зображує подвижника як неповторну і неординарну людину, і в той же час можемо віднайти численну кількість моментів, в яких наслідуються загальний канон житія. Подібне поєднання і свідчить на користь еволюції жанру. Квітка намагається дотримуватись, наприклад, таких класичних житійних законів: 1) зображення подвигу віри, що звершується історичною особою, в даному випадку, подвигом стає все життя святого (відповідно, можна визначити жанровий різновид житія – житіє-біос або умовно мартірій⁷); 2) виникнення проблеми вибору героя між світським та подвижницьким життям; 3) ідеалізація образу святителя, частково діє принцип узагальнення; використання біографічних фактів, як готових форм для вираження ідеального образу подвижника⁸, проте обрані моменти життя тут узагальнюються не на стільки, щоб за ними зникла індивідуальність; 4) дотримання тра-

¹ А. Плигузов, В. Янин, *Послесловие* [у:] В. Ключевский, *Древнерусские жития святых как исторический источник*, Москва 1988, с. 12.

² Д. Лихачев, *Человек в литературе древней Руси*, Москва 1970, с. 104.

³ О. Гладкова, *Житие* [у:] *Литературная энциклопедия терминов и понятий*, под ред. А. Николюкина, Москва 2003, стлб. 269.

⁴ Д. Лихачев, *Человек в литературе...*, с. 146.

⁵ В. Ключевский, *Древнерусские жития святых...*, с. 358.

⁶ А. Плигузов, В. Янин, *Послесловие* [у:] В. Ключевский, *Древнерусские жития святых...*, с. 5.

⁷ О. Гладкова, *Житие* [у:] *Литературная энциклопедия терминов...*, стлб. 268.

⁸ А. Плигузов, В. Янин, *Послесловие* [у:] В. Ключевский, *Древнерусские жития святых...*, с. 4.

диційної композиційної схеми: народження від благочестивих батьків, раннє монашество, аскетичні або подвижницькі подвиги, блаженна кончина, чудеса у гроба, похвальне слово святого⁹. Квітка висвітлює всі ці моменти у житті, проте вносить туди і чимало індивідуального з життя Горленка. Дещо зрікаючись класичних умовностей, автор зменшує роль мотиву мучеництва, дидактизму, уникає трафаретності, політичної тенденційності і т. д. Мотив мучеництва розкривається в образі стражденного життя, яке спричинене власним бажанням героя. Причиною ранньої смерті через хвороби, на думку оповідача, була «строгая жизнь, которую он вел во время искуса»¹⁰, і слова самого святителя, звернені до сестри, свідчать про це: «Сестрица, излишняя строгость жизни моей не даеть мнѣ вѣку дожить»¹¹. Квітка постійно акцентує на достовірності описуваних подій і підтверджує це зверненням до щоденникових записів Горленка («Все сіе видно изъ собственноручныхъ Его записокъ, найденныхъ послѣ смерти Его и многимъ уже извѣстныхъ»¹²), що становить жанрову особливість життя.

Оповідь ведеться від першої особи (стикаємось з типовим для жанру життя поглядом звичайної, хоча і книжної, людини на незвичайну особистість¹³), автор-оповідач постає перед нами як людина набожна, яка щиро вірить у святість та високе призначення Горленка і намагається донести до людства славу святителя. Починаючи житіє епіграфом з книги пророка Ісаї, Квітка одразу акцентує на богообраності героя («Рабъ мой еси ты, избрахъ ты и не оставихъ тя»¹⁴). І взагалі, біблійні ремінісценції стають визначальними у творенні образу святителя. Автор звертається до моменту з Євангелія від св. Марка, де змальовано зустріч Ісуса з багатим юнаком, який прагнув вічного життя і спитав, як цього можна досягти. Квітка наводить лише уривок відповіді: «Никто же, иже оставитъ домъ или родителей, или братію, или сестры, или жену, или чада ради Царства Божія, иже не приметъ сторицею во время сіе и вѣ вѣкъ грядущій животь вѣчный»¹⁵. Перед цим Ісус відповів: «Одного бракуе тобі: іди розпродай, що маєш і вбогим роздай, – і матимеш скарб ти на небі!» (Марк., гл. 10, ст. 21). Ймовірно, Квітка прагне провести паралель між цією настановою та життям Горленка. Проголошуючи аскетизм провідним життєвим принципом подвижника, автор висловлює впевненість у тому, що святитель знайшов вічне життя. Культ аскетичної християнської духовності та пов'язаний з ним біблійний мотив вічного життя характерний для культури бароко, ознаки якого відбилися і на стилі життя, є центральними мірилами діяльності подвижника. Анатолій Макаров стверджує, що бароко повертається до ієрархічної системи цінностей,

⁹ *Краткая литературная энциклопедия*: в 2 томах, гл. ред. А. Сурков, Москва 1964, т. 2, стлб. 946.

¹⁰ *Рукопись 1791 года Ильи Ивановича Квитки. Житіє преосвященнаго епископа Бѣлоградскаго Йоасафа Горленка, изъ собственноручныхъ его записокъ и достовѣрныхъ показаній* [у:] *Святитель Йоасафъ Горленко, епископъ Бѣлгородскій и Обоянскій (1705–1754). Матеріали для біографіи, собранные и изданные Княземъ Н. Д. Жеваховымъ*, т. 1, ч. III, Київ 1909, с. 258.

¹¹ Там само.

¹² *Рукопись 1791 года Ильи Ивановича Квитки...* [у:] *Святитель Йоасафъ Горленко...*, с. 255.

¹³ О. Гладкова, *Житие* [у:] *Литературная энциклопедия терминов...*, стлб. 269.

¹⁴ *Рукопись 1791 года Ильи Ивановича Квитки...* [у:] *Святитель Йоасафъ Горленко...*, с. 253.

¹⁵ Там само, с. 253–254.

чітко розмежовуючи земні і високі, і спрямовує цим людину на шлях розумних самообмежень і свідомого самоконтролю, що і викликає проблему боротьби з пристрастями та аскетизм¹⁶. Квітка акцентує на українському походженні Горленка із заможної та шанованої родини, але обираючи долю зразкового християнина і аскета, подвижник зрікається родинного багатства і почесей. Саме так в житті вирішується проблема вибору героя.

Відомо, що житіє є своєрідним синтетичним жанром, а тому може включати в себе різні самостійні жанри¹⁷. В контекст життя Йоасафа Горленка вплетені різноманітні історії-новели, видіння, чуда та щоденникові записи. Також можна говорити про певний вплив жанру подорожі (численні переїзди і враження святиителя). Валентина Соболев, розглядаючи щоденник Д. Туптала та щоденникові записи Й. Горленка у складі життя в контексті європейської літератури, стверджує, що є багато підстав порівнювати їх з відомим у Європі годоепориконом (ітінераріумом) (поетичний опис подорожі) Яна Кохановського *Jezda do Moskwy* та іншими, а також, що ці твори «можна віднести до класу перієгез (*periegeza* – так звучало грецьке визначення прозового опису подорожі)»¹⁸. Композиційно житіє Горленка можна умовно поділити на дві частини: 1) опис перебування на Україні, де автор спирається на матеріали щоденника; 2) життя і діяльність на терені Росії. Щоденникові записи Горленка обриваються приблизно 1745 р., саме тоді, коли святителю наказано їхати на чужину. Про це Квітка зазначає так: «На семь кончились сего Святителя записки: далѣ Онъ ихъ, къ сожалѣнію, не продолжалъ. Слѣдующее описание жизни Его составлено изъ показаній нѣкоторыхъ особъ, бывшихъ свидѣтелями описываемыхъ происшествій»¹⁹. Аналогічну ситуацію спостерігаємо і в історії щоденника Дмитра Туптала: коли святиитель отримав наказ їхати до Ростова, перериваються автобіографічні записи. Звичайно, це одразу ж наштовхує на думку, що українцям-подвижникам було важко творити на чужині, тому вони навіть відмовляються від особистих записок.

Характер звернення Квітки до щоденникових записів Горленка є різний: це можуть бути прямі цитати з записів, переказ деяких моментів з посиланням на джерело або використання їх без прямої вказівки на щоденник. Імовірно, що скрупульозний опис діянь і церковних підвищень подвижника з акцентом на достовірності (як доказ – примітки-посилання з точними датами) є матеріалом щоденника. Треба відзначити, що ці моменти, як і в *Діаріуші* Туптала, описано сухо, беземоційно й констатативно. Найбільш цікавим і таким, що дає підстави знаходити елементи барокового світогляду в житті та самому щоденнику, є опис видінь святиителя, що представлений у формі цитати з записів Горленка. Квітка, ймовірно, намагається вихопити лише психологічно яскраві моменти щоденника. В контексті життя – два оніричних видіння. Від самого початку виникнення видіння як жанру (тобто самостійно існуючого) і як

¹⁶ А. Макаров, *Світло українського бароко*, Київ 1994, с. 19.

¹⁷ О. Гладкова, *Житіє [у:] Літературная енциклопедія терминов...*, стлб. 269.

¹⁸ В. Соболев, *Щоденники Дмитра Туптала та Йоасафа Горленка в контексті європейської традиції*, „Slavia Orientalis” 2004, t. LIII, nr 3, s. 449.

¹⁹ *Рукопись 1791 года Ильи Ивановича Квитки... [у:] Святитель Йоасафъ Горленко...*, с. 262–263.

особливого художнього вставного моменту, і як художнього прийому, воно мало відносно постійну структуру і героя-оповідача, візонера, який, як авторитетна і благочестива людина, міг удостоїтися подібного у стані сновидіння або галюцинацій²⁰. Видінням Йоасафа Горленка, на відміну від традиційної схеми, притаманний індивідуальний та особистий характер. Наведено традиційну схему видіння: 1) моління візонера, після якого той засинає; 2) поява вищих сил, що повідомляють одкровення; 3) переляк візонера; 4) тлумачення смислу одкровення; 5) наказ розповісти людям побачене²¹. Видіння Горленка відповідають схемі дуже умовно. Святитель дуже хворів, про що свідчить перша пряма цитата зі щоденника: «Августа 16 дня крѣпко заболѣлъ, съ якою болѣзнію боролся до мѣсяца генваря 1738 года и уже близь исхода обрѣтался, Божією же наказующею милості, паки здравіємъ помилованъ, однако не первымъ, но всегда въ слабости и отъ тѣхъ временъ, часъ отъ часу, къ исхожденію шефствую сію много-печальную житія мого стезю, до воли Бога подкрѣпляющаго мя»²². У видіннях, що приходять у хворобах, святитель вбачає Божу допомогу, пророцтво службового росту, благословення і спасіння; такі видіння, позбавлені традиційних моментів сюжету, є психологічно важливі для розкриття переживань Горленка. Сам герой не намагається тлумачити слова святого Афанасія, який щоразу являється йому, до того ж треба відзначити діалогічність моментів зустрічі Горленка зі святим. Думку про можливе знайомство Іллі Квітки зі щоденником Туптала, змістову близькість видінь подвижників та «намір вибудувати Житіє Горленка за принципом рівнодостоїнності із житієм великого попередника»²³ висловлює В. Соболю.

Конфлікт батьки–діти, що є вирішальним в контексті проблеми вибору життійного героя, розв'язується в житті на прикладі протистояння молодого Горленка, інколи навіть за допомогою обману й хитрощів, родинній традиції. Вихваляючи дивну силу волі Йоасафа на шляху слідування високої меті, автор виправдовує деякі вчинки героя. Органічним постає в цій ситуації знамення-чудо, що являється перед очима його батька. Лише це, згідно барокового світогляду, може зарадити суперечці між батьком і сином. Людина бароко вірить у можливість подолання суперечностей, закладених в духовній природі. Для цього треба змінити цю природу шляхом дива, «другого духовного народження»²⁴. Чудо перед очима полковника Горленка привносить у життєві яскраві мотиви: пророцтва (є наскрізним в житті), покарання і загадки-таємниці, останній вирішується в кінці твору. Батько святителя, що провів останні роки життя в самотності і богоугодно, згадує аж після смерті сина слова Богоматері, які забув, бо був покараний за свій егоїзм. Ці слова так і залишаються загадкою для читачів.

Перша поїздка українського святителя до Росії мала благородну мету: потрібні були гроші для втілення в життя великої мрії святителя – будівництва церков. Ця поїздка і взагалі все, що пов'язано з країною, яка розлучила Горленка з батьківщиною, не згадане жодним лихим

²⁰ О. Гладкова, *Видение* [у:] *Литературная энциклопедия терминов...*, стлб. 123–124.

²¹ Там само, стлб. 124.

²² *Рукопись 1791 года Ильи Ивановича Квитки...* [у:] *Святитель Йоасафъ Горленко...*, с. 258.

²³ В. Соболю, *Щоденники Дмитра Туптала...*, с. 448.

²⁴ А. Макаров, *Світло українського...*, с. 18.

словом. *Діаріуш* Туптала ж дає подібний матеріал: змальовано враження від спостереження покарань людей, що приховано дає змогу відповідно розуміти відношення Туптала до імперії. Приєднуючись до думки В. Соболя про те, що «обидва твори, попри їх автобіографічну основу та декларовану аполітичність, є суспільно і політично заангажованими»²⁵, відзначимо, що житіє Йоасафа Горленка на половину композиційно складається з історій-новел, в яких подвижник намагається виправити важку ситуацію в духовенстві Росії. Як і Туптало в Ростові, Горленко в Білгородській єпархії стикається з темнотою і не достойністю священнослужителів, хабарництвом, лінню, недостатньою кількістю духовних учбових закладів. І це стосується не лише духовенства, а й простих людей. Тому композиційно маємо в житії чотири історії, перші дві стосуються виправлення священнослужителів, інші – звичайного люду. Суворість і принциповість виявляє Горленко по відношенню до священника, який зберігає вдома церковні книги, до п'яного церковного причетника. До того ж це підкріплюється і об'єктивністю: докоряє і повчає подвижник навіть своїх батьків, яких відвідує в кінці життя. В контексті однієї з історій – сон-чудо, в якому символічно передане високе призначення Святителя. Доводить до каяття силою слова Горленко і графа, що не дотримувався посту, бере на себе роль правозахисника. Вся діяльність українського подвижника на чужій землі сприймається автором не як трагедія, а як вияв Божого провидіння, потреби, служіння. Монахиня Таїсія наводить у своєму ще дві історії, яких немає в житії Квітки. Співпадіння змісту інших новел-притч дає змогу говорити про використання авторами однакових джерел і їх достовірність. Зокрема Таїсія наводить історію спасіння Святителем святої ікони та допомоги священнику, який не міг померти через скоєний гріх²⁶. Квітка порівнює діяльність Горленка в темній Росії з біблійним образом пастиря й отари, наводячи слова апостола Павла. Останні роки життя подвижника, овіяні мотивом передчуття смерті і бажанням востаннє відвідати Україну, померти там. Схожий мотив знаходимо і в *Діаріуші* Туптала. Дар ясновидіння перед смертю, мотив нетлінності тіла та чуда біля тіла святого – цілком в душі житійної та барокової традиції. Смерть Святителя викликає гіперболізований образ загального плачу і сліз: «Плачевные стоны их, о потерѣ своего Пастыря и благотворителя, раздавались по всему городу»²⁷. Як і Туптало, Горленко не накопичував гроші і майно, після їх смерті не було знайдено жодних багатств, а це – свідчення моральної чистоти й вірності подвижників своїй справі, добру, яке несла українська культура і світогляд темній російській церкві.

²⁵ В. Соболев, *Щоденники Дмитра Туптала...*, с. 452.

²⁶ *Русские святые: 1000 лет русской святости* [у:] *Жития собрала монахиня Таисия (Татиана Георгиевна Карцева)*, Санкт-Петербург 2000, с. 727–728.

²⁷ *Рукопись 1791 года Ильи Ивановича Квитки...* [у:] *Святитель Иоасафъ Горленко...*, с. 275.

Вдалий синтез літературної науки і освітянської практики

Зенон Гузар, Леся Рязанова

Творення підручників, та ще й досвідченими і знаними літературознавцями – справа вельми почесна і вдячна. У нашому випадку йдеться про підручник, що має титул: Валентина Соболев, *До джерел. Історія української літератури XIX – початку XX ст.* для другого класу загальноосвітнього ліцею (Варшава, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna 2006, 360 с.), рекомендований Міністерством освіти Польщі для ліцеїв з українською мовою навчання. Декілька слів про авторку. Професор, доктор філологічних наук. Ім'я її як вдумливого дослідника давньої української літератури (і не лише давньої), автора семи книжкових видань та понад двохсот наукових розвідок широко знане і в Україні, і поза її межами, зокрема в Польщі, де вона працює на Кафедрі україністики поряд з такими відомими вченими, як Василь Назарук, Степан Козак (керівник кафедри), Володимир Александрович, Ірина Кононенко, Орест Співак, Лідія Стефанівська та ін. Саме на цій кафедрі і створено рецензований підручник, який є логічним продовженням попереднього, що побачив світ роком раніше, в 2005: *До джерел. Історія української літератури IX–XVIII ст.* (Варшава, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna 2005, 346 с., для I класу ліцею).

Рецензований тут підручник з історії української літератури кінця XIX – початку XX ст. (для II класу ліцею) охоплює період від українського класицизму, через сентименталізм, романтизм, реалізм, модернізм – від Івана Котляревського до Василя Стефаника. Підручник має надзвичайно цікаву структуру. Він починається словом від авторки, в якому викладено основні постулати, взяті до уваги щодо змісту і щодо форми. Ми маємо спочатку вступні шкіци, в яких намальоване європейське тло різних літературних типів творчості, напрямів, стилів. Далі йдуть завдання для ліцеїстів, бесіди за планом, вікторини, а на берегах пояснюються терміни й специфічні слова з огляду на те, що підручник призначений для українців, які проживають і навчаються у Польщі. Хочеться подискутувати з авторкою (дивись вступне слово) з приводу твердження, що письменники 70–90-х років XIX ст. І. Франко, І. Нечуй-Левицький, І. Білик заклали фундамент національної літератури (с. 7). Думаємо, що такий фундамент закладав ще митрополит Іларіон, літописець Нестор, автор *Слова о полку Ігоревім*, а далі на

цьому фундаменті поставали наші Відродження аж до наших днів. В підручнику цікаво розв'язуються проблеми українського класицизму, що, як твердить авторка, вийшло з низового бароко. Слушною є думка, що *Енеїда* І. Котляревського синтезувала в собі досягнення бароко і водночас накреслила потужні перспективи нового українського слова. На берегах згадаємо тезу Ігоря Костецького про те, що стару книжну мову варто було залишити (?). В *Енеїді*, а це дало їй безсмертя, маємо могутній синтез сміху раблезіанського, вольтеріанського і героїчного. Невипадково в підручнику згадується Рабле і його *Гаргантюа і Пантагрюель*. Наведемо тут слушну тезу М. Бахтіна про те, що нація, становлячись, може дати вираз своїм духовним устремлінням тільки через сміх... Тому не випадково ми маємо бурлескно-трагедійну, епічну і значною мірою героїчну поему. Авторка називає з добрий десяток травестованих *Енеїд*, однак тільки Котляревському судилося створити безсмертний твір. «І вогник ним запалений не згас, а розгорівсь, щоб всіх нас зігрівати», – прийшли на думку рядки з раннього вірша Івана Франка. До кожного розділу додаються важливі рубрики «Контексти. Проблеми. Питання» та додатки, в яких містяться цікавинки й маловідомі факти як із життя письменників, так і щодо їхніх творів. І ще скажемо, що в підручнику маємо чимало ілюстрацій відомих митців пензля Тараса Шевченка, Іллі Рєпіна, Сергія Васильківського, Олекси Новаківського, Олександра Мурашка, Івана Труша, Едварда Мунка, Клода Моне та ін.

Знаходимо чимало слушних спостережень щодо художнього мовлення Івана Котляревського. Як не дивно, і в так званому «суржику» є не лише негативи. По суті, авторка поділяє думку Юрія Шереха про суржик. Вона випикує також цікаві мистецькі знахідки, а також афоризми з творів кожного письменника, про якого йдеться. До кожного розділу вказуються джерела, подається наукова література (джерел багато, навіть забагато як для ліцеїстів, оскільки віднайти і осягнути рекомендовані наукові праці непросто, до того ж, напевно чи всі вони є легкодоступними для учнів). На берегах маємо відомості про різних українських діячів науки, культури, літератури, історії, мистецтва.

Розгорнутим є в підручнику і розділ про сентименталізм. Ми скажемо, що не всі дослідники (Д. Чижевський) поділяли думку Миколи Зерова про те, що «з Квітки був сентименталіст у повному розумінні слова», з чим ми цілковито погоджуємося. Коли йдеться про повість *Маруся*, то авторка визначає і доносить до ліцеїстів всі її основні прикмети. Однак хочеться звернути увагу на фінал повісті Квітки-Основ'яненка *Маруся*, де піднято вагомий екзистенційні проблеми – проблеми неоправданих конвенансів та алієнації. Пригадаймо, що розповідає Наумові Дротові чернець у Києво-Печерській лаврі: Василь, наречений Марусі, «... чах, чах та неділь зо дві як і помер. Та ще таки від суєти не збавивсь: вмираючи, просив якомога, щоб йому у труну положили якоїсь землі, що у нього в платку була зав'язана, а платок шовковий, красний, хороший платок, просив положити йому під голови. То як закон запреща монахові такі примхи, то його і не послушали». Не буде перебільшенням твердити, що в цій деталі сфокусовано значною мірою весь антропологічний сенс знаменитої повісті *Маруся* Квітки-Основ'яненка. Згадаємо ще відомий лист до Плетньова.

Використовуючи праці знаних вчених, авторка пропонує учням розглянути дискусійні або ж складні питання в рубриці «Контексти. Проблеми. Питання», відповіді на питання, дає ряд завдань, у тому числі й завдання для допитливих. Дуже добре, що авторка належним чином уводить творчість Миколи Гоголя в історію української духовності, беручи водночас до уваги різні твердження, часто протилежні – Івана Франка, Євгена Маланюка, Юрія Липи, а також Володимира Звиняцьковського, Юрія Барабаша та ін. Йдучи за такими дослідниками, як Павло Зайцев, Юрій Шерех, Дмитро Чижевський, Сергій Єфремов, Валерія Смілянська, Валерій Шевчук, Григорій Клочек та ін., авторка створила повнокровний розділ про Т. Шевченка, зосереджуючи увагу ліцеїстів на романтичній баладі *Тополя*, історичній поемі *Іван Підкова*, комедії *Сон*. До речі кажучи, у світовій літературі є ще один грандіозний твір, який називається комедією, хоча такою не є, коли брати суто термінологічне значення слова. Можна знайти точки дотику між *Божественною комедією* Данте та комедією *Сон* Шевченка. Так, наприклад, італійський літературознавець де Губерналіс писав про сублимат кантівського комізму, який досягає враження жаху й відрази. Гнів Данте вбиває комізм, з'являється сарказм. І він діє як «полум'я, що очищує». Чи не так у Шевченка? Окрім цього, обидва твори споріднює наявність елементів фантастики, інвективна спрямованість. Та й чи нема «інфернальних» моментів у «комедії» *Кобзаря*? Так розмова про жанр *Сну* виходить у дуже цікаві світи... А епітет «божественна» (*La divina comedia*) додали вже шанувальники генія.

Далі в підручнику розглянуто поему *Гайдамаки*, проблему національних філософсько-поетичних традицій у світі Шевченка, проблему «Шевченко і релігія» тощо. З усіма положеннями можемо цілком погодитися. Признаємось, що в книжці Валентини Соболь ми вперше побачили (на с. 118), як виглядає пам'ятник Шевченкові у Варшаві (скульптори Анатолій Куц і Бальтазар Брукальський; поставлено зусиллями посла України в Польщі Дмитра Павличка у 2002).

Сучасний літературознавець Костянтин Москалець назвав Івана Нечуя-Левицького «унікумом». З контексту його праці виникає дещо негативний момент такого визначення. Валентина Соболь у розділі про автора *Хмар* по справедливості оцінює виключно позитивне його місце в українській духовності. Хочеться пригадати роман І. Нечуя-Левицького *Князь Ярема Вишневецький*. Воїн, який не щадив нікого й нічого, який перемагає, сам був переможений синіми очима української селянки Тодосі.

Далі в підручнику йде мова про позитивізм, реалістичний тип творчості і його порожнення – веризм та неореалізм. Малюючи європейське тло, авторка веде мову про Іполита Тена, міметизм, модернізм, Хосе Ортегу-і-Гасета, А. Шопенгауера, Т. С. Еліота та ін. Треба підкреслити, що багатство імен у підручнику розширює початки наукового світогляду ліцеїстів і є цілком на місці.

Іван Франко: погляд з XXI століття – так вдало в заголовку поставлено основну тезу. У час нашої незалежності ми почали фундаментально переосмислювати світ Івана Франка як людини, митця, вченого, мислителя, громадського та політичного діяча. У франкознавство влилися молоді свіжі вдумливі сили, які можуть досліджувати творчість Франка на світовому

теоретичному рівні. Ось прізвища деякого з них: Ярослава Мельник, Валерій Корнійчук, Роман Голод, Микола Ткачук, Микола Легкий, Василь Микитюк, Богдан Якимович, Наталя і Богдан Тихолози та ін. Добре, що фрагменти із нових праць подані ліцеїстам як інформація до осмислення. Цікавими в підручнику є назви підрозділів: *Іван Франко і книга*, *Франко і національна філософсько-поетична традиція* та ін. Маємо переклади творів Франка польською мовою, а також додатки про цікаві факти й події з життя Івана Франка. Однак ми звернемося ще до таких проблем. Перше: йдеться про так звану революційність світогляду Івана Франка. У листі Франка до Ольги Рошкевич від 20 вересня 1878 р. у він формулює «саму суть моїх переконань, головну пружину моєї теперішньої і майбутньої діяльності»¹. Іван Франко пише: «Я переконаний, що велика, всесвітня революція поволі рознесе теперішній порядок, а настановить новий. Під словом „всесвітня революція“ я не розумію всесвітній бунт бідних проти багатих, всесвітню різанину: се можуть під революцією розуміти тільки всесвітні рутенці, плосколоби та поліцаї, котрі не знають, що н[а]пр. винаходка парових машин, телеграфів, фонографів, мікрофонів, електричних машин і т. д. спроваджує в світі, хто знає, чи не більшу революцію ніж ціла кривава французька революція»². Друге: у підрадянській літературі, мистецтві утверджувалось теоретичне поняття метод. Ніде більше в світі такий термін не використовувався щодо явищ мистецької сфери. Ми будемо говорити про кредо письменника, його творчу позицію, яку він сформулював у листі до М. Павлика від 12 листопада 1882 р. Розповідаючи другові про працю над *Захаром Беркутом*, Франко пише, порівнюючи свою творчість із творчістю Золя, Флобера, Шпільгагена. Про себе Франко пише так: «Се є реалізм ідеальний, котрий приймає реалізм яко методу, а ідеалізм (не ідеалізування людей, але представлення людей з їх добрими і злими боками, а головне – представлення типів, котрі б пособляли в собі думи і змагання давньої доби, – представлення розвитку суспільності) – яко зміст, яко ціль»³. Цього кредо ідеального реалізму Франко дотримувався упродовж усього життя.

У підручнику подано розгляд творів Франка, спогади про нього, але ліцеїстам слід підкреслити огро́м його спадщини, універсалізм Франка, його глибоко́ хронічну вкоріненість в рідну землю, в той час як верховіттям своїм він сягав до неба вселюдського. Іван Франко досліджував і перекладав слово давнього Вавилону і мав глибокий вгляд у слово античності, Середньовіччя, Ренесансу і в сучасний йому культурний світ! Як перекладач, він майже не має рівних собі.

У підручнику особливу увагу привертає розділ про Лесю Українку зі свіжими поглядами на її твори, адже один із підрозділів носить назву *Любов Лесі Українки в епістолярному і життєвому вимірах*. Дуже добре, що маємо також зразки перекладів *Лісової пісні* польською мовою (автор перекладу – знаний перекладач Єжи Літвінюк). Несподівано, але слушно авторка використовує в розділі про Лесю Українку розвідку Віктора Петрова. Серед наведених

¹ І. Франко, *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*, т. 48, Київ 1986, с. 109.

² Там само, с. 111.

³ Там само, с. 331.

афоризмів Лесі Українки (с. 207) хочеться відзначити, зокрема, такі: «Хто не був високо, той не збагне, як страшно впасти». Відзначимо перегуки, які дають імпульс до роздумів. У Лесі Українки: «Хто всього зрікся, а себе не зрікся, не любив той». У Франциска Асизького: «Зректися світу і бути присутнім у ньому». У Івана Франка: «Зректися себе і бути самим собою...».

У наступному розділі авторка звертається також до проблем національної і філософсько-поетичної традиції Ольги Кобилянської. Ольга Кобилянська, її «ніцшеанізм» (про нього можна говорити тільки в лапках), фемінізм, за її словами «затісний для неї». Дуже докладно розглядається повість-балада *У неділю рано зілля копала*, яку можна вважати прикладом того, що називається симфонічною прозою. За Павлом Филиповичем подається матеріал про різні обробки пісні про Гриця. Знову ж таки несподівано, але доречно в додатках до розділу подається матеріал про зовнішність письменниці (с. 261). У розділі про імпресіонізм слушно згадується і Володимир Винниченко (поряд з іншими). Є підстави твердити, що на творчому шляху С. Васильченка можна простежити все буття імпресіонізму в українському письменстві. Про імпресіоніста Михайла Коцюбинського говорилося вже багато, однак авторка не повторює вже сказаного. Імпресіонізм Коцюбинського поєднується з філософською глибиною його творів, із його сонячним світосприйманням. Корисними для ліцеїстів є етнографічно-фольклорні додатки із праці В. Гнатюка *Засоби до української демонології* (с. 285–287). Останній розділ підручника присвячений Василеві Стефаникові, і знову подається погляд із XXI ст. на творчу постать видатного українського письменника. Не будемо підкреслювати велич цього митця слова, однак нагадаємо слова Івана Драча, який указував, що покутянин в сенсі новелістичної змістоформи випередив американця Гемінгвея. Доречним у розділі бачиться вірш Богдана Лепкого про автора *Камінного хреста*, як і вірш Дмитра Павличка *У Стефаника*.

Крок за кроком Валентина Соболь розглядає основні твори письменників, рекомендованих Міністерством освіти Польщі для вивчення в ліцеї з українською мовою навчання. Як відомо, Олександра Черненко першою заговорила про експресіонізм Василя Стефаника. Авторка підручника іде за цією основоположною тезою, розкриваючи основні прикмети експресіонізму у творчості Василя Стефаника. До речі, в підручнику використано фрагмент оповідання Івана Франка *Хлопська комісія*. Як відомо, сам Франко у розлогіму відгукові на статтю Софії Русової *Старе і нове в українській літературі* порівнював Стефаникового Злодія зі своєю *Хлопською комісією* і підкреслював перевагу першого.

Рецензований підручник завершує таблиця-літопис найважливіших подій культурного життя в Україні, підрозділ із відповідями на запитання десяти вікторин, над якими пропонується поміркувати ліцеїстові в ході засвоєння історії українського письменства XIX – початку XX ст., а на останній сторінці – Інтернетові адреси бібліотек української літератури. Залишається побажати В. Соболь нових творчих здобутків, а вони, ми переконані, будуть, бо вона вражає своєю працьовитістю і викличною любов'ю до філологічної науки.

Учасники семінару «Дисиденти та інтелектуали у тоталітарні часи, портрет по роках. Польща, Україна, Німеччина», проведеного в рамках ХІХ Фестивалю української культури; зліва: М. Маринович, І. Хруспінська, В. Темпін, В. Дуда; світлина Дарія Туркевича

Фотовиставка про Голодомор в Україні (в рамках ХІХ ФУК); світлина Дарія Туркевича

АКТУАЛЬНА ТЕМА

Стан українського шкільництва у Польщі – 2007/2008

Марко Сирник

Якщороку, пропоную шановним Читачам провести аналіз стану українського шкільництва у Польщі. Форми вивчення української мови і надалі лишаються незмінними – міжшкільні групи навчання рідної мови існують поруч зі школами з українською мовою викладання.

На початок роздивимося цю першу форму – міжшкільні групи вивчення української мови є формою абсолютно домінуючою як за критерієм їхньої кількості, так і за критерієм кількості учнів.

Табл. 1. Міжшкільні групи вивчення української мови у Польщі у 2007/2008 шкільному році

Відділ ОУП	Кількість пунктів	Кількість дітей	Додаткові інформації
Ольштинський	19	372	19 пунктів; початкова школа – 276 учнів; гімназія – 96 учнів
Мазурський	13	293	13 пунктів; початкова школа – 200 учнів; гімназія – 93 учні
Ельблонзький	12	256	12 пунктів; початкова школа – 170 учнів; гімназія – 86 учнів
Поморський	7	178	Гданськ, Слупськ, Лемборк, Битів, Свежно, Члухів, М'ястко
Кошалінський	5	85	Колобжег, Джоново, Щецінек, Валч, Кошалін
Щецінський	4	44	Щецін, Старгард Щецінський, Інсько, Тшеб'ятів
Любуський	6	57	Мендзижеч, Позжадло, Бледзев, Шпротава, Новогруд Бобжанський, Зелена Гора; вчителі: Люба Бойченко, Мирослава Тимочко, Ольга Бундзило, Стефанія Яворницька
Лігницький	4	84	Громадка, Модла, Рокітки, Лігниця; вчителі: Адам Вевюрка, Дарія Маслей, Ольга Височанська, Леоніда Град
Сяницький	6	115	Мокре, Загір'я, Щавне, Репедь, Команча, Сянік
Перемиський	5	81	Ярослав, Запалів, Ніновичі, Кальників, Хотинець
СУ Підляшшя	4	240	Більськ Підляський (садок, початкова школа і ліцей), Черемха, Білосток
Об'єднання лемків	7	70	Гладишів, Устя, Горлиці, Криниця, Лосі, Ганьчова, Висова

Відділ ОУП	Кількість пунктів	Кількість дітей	Додаткові інформації
Стоваришіння лемків	45	371	За даними Міністерства освіти Польщі
м. Вроцлав	1	25	4 групи, 12 годин навчання (разом); вчитель – Світлана Боднар
м. Познань	1	8	
м. Варшава	1	63	
Разом:	140	2342	

Міжшкільні групи навчання української мови існували у 2007/2008 шкільному році у 140 місцевостях у Польщі і забезпечили навчання української мови для 2342 учнів. Слід відзначити, що з великою допомогою Посольства України у Варшаві вдалося реактивувати навчання української мови у столиці Польщі. Новинкою є поява на українській шкільній карті Польщі міста Познань – цей пункт виник завдяки наполегливим старанням самих батьків.

Традиційно вже, найбільше пунктів працює на Вармії та Мазурах – там у трьох Відділах ОУП навчається всього 921 учень. Надалі розвивається шкільна мережа в Поморському відділі, є також гарні перспективи у Сяниському (115 дітей).

Починає зате тривожити ситуація, зокрема в Кошалінському та Щецінському відділах. Порівнюючи з минулим роком, спадок кількості дітей на Кошалінщині виніс 23% – коли роздивитися ще далі (два-три роки взад) – цей спадок є вже катастрофічним, бо сягає понад 35% учнівського стану.

У Щецінському відділі – можна сказати традиційно – є два гуртки, в яких робота з дітьми ведеться майже зразково – це Старгард Щецінський та Тшеб'ятів. І традиційно вже – дуже мізерно в цьому виглядає саме місто Щецін, однак варто теж пам'ятати, що криза тягнеться роками і попри великий потенціал і цього міста, і цієї громади – не видно, щоб щось мінялося на краще (хоч спроби виправити ситуацію врешті-решт появляються). Голові Відділу бажано вдачі також у праці на шкільній ниві, хоч знаємо, як важко подолати цю псевдоінтелігентську манеру й нахил до академічних дискусій та величання – у Щеціні помітних явищ як ніде інде.

Другою формою вивчення української мови у Польщі є школи. Тут кількісний стан шкільних закладів не міняється. Надалі, отже, працюють школи (шкільні комплекси) у Білому Борі, Бартошицях, Гурові-Ілавецькому, Лігниці та Перемишлі.

Табл. 2. Школи з українською мовою навчання у Польщі у 2007/2008 шкільному році

Воеводство	Місцевість	Школи в комплексі	Кількість учнів разом
Західнопоморське	Білий Бір	Початкова – 29 учнів Гімназія – 31 учень Ліцей – 56 учнів	116
Долішньосілезьке	Лігниця	Гімназія – 50 учнів Ліцей – 48 учнів	98
Підкарпатське	Перемишль	Садок – 12 дітей Початкова – 91 учень Гімназія – 57 учнів Ліцей – 45 учнів	205
Вармінсько-Мазурське	Гурово-Ілавецьке	Гімназія – 52 учні Ліцей – 173 учні	225
	Бартошиці	Початкова школа – 63 учні + 9 учнів (кл. 0) Гімназія – 42 учні	114
Разом (школи)	5	Садок – 21 дитина Початкова – 183 учні Гімназія – 232 учні Ліцей – 322 учні	758

Кількість учнів в українських школах є від кількох років дуже стабільною і майже не міняється. Одне, однак, псує нам цей образ – хоч саме явище більше торкається стану нашої громади в цілому. Рік тому, пишучи про шкільництво, не можна було не згадати про конфлікт навколо бартошицького закладу. У цьому році ще більші пристрасті розгорнулися навколо Комплексу українських шкіл у Гурові. Сам конфлікт, попри те, що має всі показники амбіційного та персонального, все ж таки може негативно вплинути на саму школу та набір учнів. Надія, що новий директор – Мирослав Олійник – зуміє приборкати розбурхані до краю емоції і приверне нормальну працю так нам потрібної і заслуженої для українства школи.

Слід нам зібрати, отже, сказане.

Табл. 3. Стан навчання української мови у Польщі у 2007/2008 шкільному році

П. ч.	Форма навчання	Кількість	Кількість учнів
1.	Школи	5	758 (24,5% всіх учнів)
2.	Пункти	140	2342 (75,5% всіх учнів)
Разом			3100

Варто, може, згадати в цьому місці, що відомство освіти Польщі подає: кількість учнів, які вивчають українську мову (разом з тими, що вивчають її у лемківському діалекті), вносить 2818. З аналізу цих даних, які я віднайшов в Інформації МЕН від квітня 2008 р., вражає перш за все незгідна з фактичним станом кількість міжшкільних груп навчання української – це та проблема, про яку згадувалося, м. ін., під час лютневої зустрічі у МЕН представників ОУП, УВТ та за участю нашого посла Мирона Сича.

Минулий (2007/2008) шкільний рік – це теж час появи дуже вартісного і потрібного посібника для студентів авторства д-р Божени Зінкевич-Томанек з Кракова *Граматика сучасної української мови*. На зламі листопада й грудня 2007 р., за сприянням Міністерства освіти Польщі вперше теж вдалося видати два видання освітнього журналу «Рідна мова» – сьоме та восьме числа. На згаданій вже зустрічі у МЕН узгоджено теж, що це відомство профінансує два чергові номери видання; є також попередня згода видати посібник для навчання історії. Його опрацювання Українським історичним товариством у Польщі вже завершується. Незадовго теж слід очікувати пропозиції МЕН відносно «Стратегії розвитку українського шкільництва у Польщі» – пригадаймо, проект цього документу ОУП передало у МЕН ще у 2006 р.

І проблеми – згадаймо теж – не нові. Це, перш за все, недостатнє фінансування наших шкіл, брак методичної допомоги, труднощі, які виникають при організації пунктів навчання.

Попри все, українське шкільництво у Польщі надалі утримується у певних рамках і показниках. Поруч, однак, добрих прикладів, є й погані. Однак слабкістю як цього шкільництва, так і нас (як громади) є, безперечно, те, що надалі нема певної системної розв'язки. Пункти навчання мали б існувати незалежно від цього, чи на даному терені т. зв. лідери будуть їм приділяти належну увагу, чи ні – бо їх організатором, згідно з законом, є директор школи як представник шкільної і державної адміністрацій.

І до вчителів, шкільні закони – це важкувата справа, навіть для юристів. Є різні намагання шкільної адміністрації до вчителів доводити деякі права чи давати коментар до законів. Наприклад, відносно записування предмету «українська мова» на шкільних свідоцтвах чи спроби однієї школи в минулому році ввести атестат зрілості з цього предмета – річ відноситься до навчання у формі міжшкільної групи. З цього теж приводу тратимо частину дітей, яких батьки просто забирають. Шановні, це школа та кураторія мають інтерпретувати закони, не ми. Коли, однак, вважаєте, що ця інтерпретація неправильна або незгідна з законом – пишть до бюро у Варшаві. Не було ще такої ситуації, щоб ми не допомогли у такому випадку.

Результати кінцевих екзаменів 2007/2008 (початкова школа і гімназія). Подається за Центральною екзаменаційною комісією (<http://www.wynikiegzaminow.pl/>).

Місцевість	Результат (середня очок у школі від-до)
Початкова школа в Білому Борі	20,1–21,9
Початкова школа у Бартошицях	23,4–24,7
Початкова школа у Перемишлі	31,0–38,0

Середня набраних очок у перемиській «Шашкевичівці» належить до найвищого у державі (вітаємо!).

Місцевість	Результат – математично-природничча частина (середня очок у школі від–до)	Результат – гуманістична частина (середня очок у школі від–до)
Гімназія в Білому Борі	29,3–32,0 (високий результат)	33,2–35,3 (високий результат)
Гімназія у Бартошицях	21,9–23,8 (нижче середнього)	33,2–35,3 (високий результат)
Гімназія у Перемишлі	29,3–32,0 (високий результат)	35,4–39,2 (дуже високий результат)
Гімназія в Ґурові	25,6–27,3 (середній результат)	29,6–31,3 (середній результат)
Гімназія в Лігніці	29,3–32,0 (високий результат)	35,4–39,2 (дуже високий результат)

Оцінка подається по відношенні до середнього результату в школах даного типу для всієї держави – назва за Центральною екзаменаційною комісією.

Рівень навчання у наших школах (як показано) належить до найвищих у державі – зокрема в гімназіях.

Децо нижчі цьогорічні результати екзаменів у Бартошицях (в математичній частині) та початковій школі в Білому Борі не відстають від середньої для всіх шкіл з повітів Бартошиці та Щецінек. Отже – є над чим попрацювати, але й інші школи з даного терену теж не мають надто чим похвалитись.

I. Сяніцький відділ ОУП у 2007/2008 шкільному році

Місцевість	Груп навчання	Годин навчання на групу (тижнево)	Кількість учнів – садок («Ф»)	Початкова школа	Гімназія	Післягімназійна	Кількість учнів загально
Сянік	4	3	2	14	8	4	28
Мокре	3	3	8	18	–	–	32
Щавне	1	3	2	7	–	–	9
Репедь	2	6	1	4	7	–	12
Команча	3	9	4	16	7	–	27
Загір'я	–	–	–	–	13	–	13

Пункти працюють: школа – Мокре, Щавне, Репедь, Команча, Загір'я; домівка ОУП – Сянік.

II. Ольштинський, Мазурський та Ельблонзький відділи ОУП

Пункти навчання української мови у 2007/2008 шкільному році

П. ч.	Місцевість	Ім'я та прізвище вчителя	Кількість груп	Кількість годин	Кількість учнів – початкова школа	Кількість учнів – гімназія	Кількість учнів – III клас гімназії	Кількість всіх учнів
1.	Гіжицько	Ярослава Кобилко Івона Марчиха Роман Рапіта	9	21 6	53	23	9	76
2.	Круклянки	Ярослава Оринчак Івона Уршуля	2 2	9 6	9	8	5	17
3.	Кути	Івона Марчиха	1	3	8	–	–	8
4.	Видміні	Єва Царик	3	9	15	5	1	20
5.	Гавліки Вельке	Єва Царик	2	6	7	–	–	10
6.	Ліси	Стефанія Урбанська	2	6	13	–	–	13
7.	Венгожево	Олександра Денека Лариса Стефініна	8	24	36	20	7	56
8.	Позездже	Василь Крик	2	6	10	10	–	20
9.	Соб'єхи	Ірина Тимо	1	3	8	–	–	8
10.	Будри	Іван Куньо	3	9	21	–	–	21
11.	Венци	Мирослава Джурко	3	6	–	18	8	18
12.	Бані Мазурські	Роксолана Синдега Данута Прухницька	3	9	20	6	–	26
13.	Лідзбарк Вармінський	Оксана Ситчик	2	6	11	11	2	22
14.	Мінгайни	М. Буштика	2	6	8	–	–	8
15.	Орнета	М. Буштика	2	2	3	4	–	7
16.	Кентшин	Лідія Лойко	3	10	26	12	6	38
17.	Барцяни	Йоанна Гурняк-Кренцевська Єва Клек	2 1	6 3	6	– 7	– 3	13
18.	Решель	с. Міріам Білас	1	3	4	4	–	8
19.	Молтайни	с. Наталія Аліція Гукович	3	6	12	–	–	14
20.	Сроково	Єва Козловська	3	6	10	5	2	15
21.	Ґурово-Ілавецьке	Богдан Тхір Наталія Петрецька	3 1	9 3	30 7	–	–	37
22.	Топжини	Орест Ортинський	2	6	13	–	–	13
23.	Кандити	Надія Ортинська Н. Демко	4 3	12 8	30	– 15	6	45
24.	Камінськ	Данута Кишеня-Ґнатюк (у заст. Н. Ортинська)	1	3	4	–	–	4
25.	Семпополь	Івона Кілик	1	3	–	4	3	5

П. ч.	Місцевість	Ім'я та прізвище вчителя	Кількість груп	Кількість годин	Кількість учнів – початкова школа	Кількість учнів – гімназія	Кількість учнів – III клас гімназії	Кількість всіх учнів
26.	Поніки	Івона Кілик	2	6	5	4	–	9
27.	Оструда	К. Козак	2	6	12	4	–	16
28.	Моронг	Мирослава Галонько-Дорощак	6	13	19	8	–	27
29.	Ілава	Стефанія Герчак (суспільно)	3	6	12	–	–	12
30.	Ольштин	Сильвія П'єтночко Мирослава Четирба-Піщак (у заст. Ізабела Лесик)	6 3	18 9	52	25	–	77
31.	Добре Місто	Сильвія П'єтночко	2	6	12	4	2	16
32.	Ельблонг	Роман Ластов'як	5	15	16	9	–	25
33.	Пасленк	Марія Футрега	4	12	12	16	4	28
34.	Годково	Оксана Ластов'як	2	6	8	–	–	8
35.	Добра	Оксана Ластов'як	1	3	–	4	–	4
36.	Млинали від 2006 р.	Олександра Беднаж	2	6	11	–	–	11
37.	Новиця	Олександра Беднаж	2	6	21	–	–	21
38.	Пенєнжно	Івона Онуфріюк	5	15	30	14	4	44
39.	Пйотровець	Івона Онуфріюк	1	3	4	–	–	4
40.	Желязна Гура	Дарія Ядчук	2	6	8	–	–	8
41.	Бранєво	Мирослава Шульган	6	18	20	14	–	34
42.	Лельково	Іван Солодуха с. Магдалина Шевчик Анна Андреюк	6	18	31	29	8	60
43.	Загає	Анна Вітлінська	2	6	9	–	–	9
44.	Пакоше	не існує від 1 IX 2006						

Помаранчева революція у пресі української меншини в Польщі

Ярослав Присташ

Політичний перелом в Україні восени та взимку 2004/2005, названий Помаранчевою революцією, не міг залишити байдужими українську національну меншину в Польщі. Зокрема це видно було у спільних з поляками акціях солідарності, а також виїздом на вибори як спостерігачі. Відповідно реагувала також українська преса в Польщі.

Тема виборів у пресі не виникла на шпальтах у моменті спалаху протестів, а значно скоріше. Почну переглядати й аналізувати від події, яка заповідала політичний злам – другого туру виборів 21 листопада 2004 р.

Головний український пресовий часопис у Польщі «Наше слово» (далі: «НС») в день голосування під час другого туру вийшов у помаранчевому кольорі. На першій сторінці поміщено фотографію з виборчого мітингу прихильників Віктора Ющенка ще перед голосуванням 21 листопада та офіційні результати першого туру¹.

Одним з важливіших аналітиків-дописувачів до «НС» є Петро Андрусечко. Під час перебігу подій його цікаві коментарі приближували незорієнтованому читачеві тонкощі виборів в Україні. І так, у статті *Україна надалі перед вирішальним вибором*², він аналізує результати першого туру і відзначає, що відсутність вирішення – це добрий результат, коли береться до уваги українські реалії. Влада перелякалася міжнародної думки, а також реакції суспільства, коли б переміг провладний кандидат. Це небувале на території «братніх» республік. Табір влади не запустив у рух повної фальсифікації, позаяк реально оцінив свої сили – стверджує П. Андрусечко. Наскільки це помилковий висновок, дізнаємося після результатів другого туру, коли виявиться, що прокучмівський табір свідомо дозволив виграти в першому турі, щоб приспати пильність і заспокоїти настрої. Згідно з Андрусечком, у грі «Вибори 2004» головним гравцем лишається президент Леонід Кучма. Автор висловлює думку, що «на жаль, виборча кампанія й перший тур показують, що влада не готова на демократичні вибори. Ця несподіванка, коли пригадаємо собі останні чотири роки кучмівської епохи»³. З такою думкою

¹ Помаранчева перемога, «Наше слово», № 47, 21 XI 2004, с. 1.

² П. Андрусечко, *Україна надалі перед вирішальним вибором*, «НС», № 47, 21 XI 2004, с. 1.

³ Там само.

не можна погодитися. Влада не намірялася дотримувати демократичних стандартів, по-друге, чи Україна за Кучми дійсно була демократичною? Пригадаймо собі виборчу кампанію в 1999 р. з дивною смертю В. Чорновола, потім вбивство Г. Гонгадзе, злочинний механізм влади, оприлюднений на «плівках Мельниченки» тощо. Згідно з думкою П. Андрусечка, вибори були спокійними. Якщо порівняти Україну до Білорусі чи Росії, то так, але цього ясно не сказано. Європейські стандарти показують протилежне. У статті перераховується способи порушень виборчого закону. Автора це не дивує, позаяк в Україні це не новинка.

Далі Андрусечко оцінює перший тур і звертає увагу на велику мобілізацію суспільства – 75% не було навіть у Польщі в 1989 р. та заперечує пасивності суспільства. Ця влучна оцінка підтверджується пізнішими акціями протесту. Згідно з його думкою, переможцем може бути кожен з головних кандидатів. Якщо вибори будуть недемократичні, то президентом стане Віктор Янукович. У такому випадку Польща не може поводитися з Україною як з Білоруссю, з якою заморозила відносини на урядовому рівні, а допомагає суспільству. Україна – набагато важливіший сусід. Польща може протестувати, але не ізолюватися. Зрештою, перемога Кучми в 1999 р. також була підозрілою, однак можна було з ним говорити. Закордонна політика потребує розважності. Дійсно, Польща тоді не мала б виходу, як проковтнути «гірку пілюлю» і почати налагоджувати відносини з президентом Януковичем, щоби відтягнути Україну від Росії. Європа та деякі партії в Польщі були на це підготовані, тому так довго не висловлювались офіційно, що, зокрема, іритувало українську національну меншину в ранішніх висловлюваннях.

Автор свідомий того, що після перемоги В. Ющенка Україна не втече від проблем, але все ж таки зробить крок вперед. Другий тур повинен стати нагодою до міжнародного тиску, щоб зберегти демократичні стандарти. Європа повинна також проаналізувати своє відношення до України і запропонувати щось більше, не тільки ставити тверді вимоги.

У цьому аналізі бракує певного чинника, а саме: Європі вигідніше було б мати скомпрометовану Україну. Тоді без викидів совісті можна було б вирішувати долю Києва за посередництвом Москви. Перемога демократії ускладнює відносини між Європою та Росією, про що можна було переконатися на зламі 2005/2006 рр. Крім цього, європейські стремління дратують Брюссель, а недемократична Україна визволила б Європу від східного кошмару.

Марія Бучило у цьому ж числі «НС» провела об'ємну розмову з Орестом Сохарем⁴. Співбесідник стверджує, що незалежно від того, хто переможе, то новий президент у 2/3 мусить сформувати уряд поза своєю волею і спиратися на переможців – кланах, найбільших податківців: Ахметові, Пінчуку, Таруті. Прикрою спадщиною президентства Кучми є економічна монополізація, зосереджена в кількох руках, від яких залежить господарча стабільність. Другий фактор, що впливає на владу – це адміністративний апарат. Базою нової системи будуть фахівці Кучми, бо інших нема. Завданням Ющенка буде створити нову систему, яка генеруватиме професійні кадри на основі патріотизму й національної свідомості. Не всі люди Ющенка придатні, тут багато випадкових людей. Всі політичні групи єднає Ющенко, а із собою вони не симпатизують.

⁴ М. Бучило, *Розмова на початку нового*, «НС», № 47, 21 XI 2004, с. 1, 3.

Сильна позиція в Україні російського капіталу скерувала Кучму у напрямку Росії. Український капітал бачить свій шанс у Європі, Китаю, не Росії, тому потрібний їм проєвропейський президент, з яким цивілізуватимуться. Так само російський капітал в Україні також буде змушений цивілізуватися і перестати впливати на економічно-політичну ситуацію.

Про стриманість Польщі Сохар говорить, що Варшава вичікує, позаяк не хоче втрачати особистих контактів зі старою владою. На грані політичної інерції Польща воліє не поривати відносин з Януковичем. Після волинської річниці, польська влада змінила відношення до Ющенка, залишила його напризволяще. Середовище Квасневського краще відноситься до Кучми та Медведчука. На цьому краще виходить Ющенко, бо набирає політичної відваги. Польща, як найближчий сусід, не дала словесної допомоги, не стала об'єктивно передавати події на Захід.

В іншому матеріалі, головний редактор «НС» Мирослав Вербовий з пафосом підкреслює винятковість історичного моменту – перемогу в першому турі треба підтвердити у другому. Помічає пробудження Європи. Втечу Кучми в обійми Путіна вважає за ганьбу. Заголовком редакторського коментаря *Бо пора се єдина єсть...* та реченням «День бо правди заглядає в українське вікно щораз міцніше»⁵ на шпальтах «НС» починається риторика романтичного пориву.

На основі цього числа можемо дійти до висновку, що тема виборів ще не домінує в тижневику, хоча поміщено на цілій сторінці обширну промову Ющенка, та поступово тижневик набирає помаранчевого кольору. Тижневий періодичний випуск «НС» не дозволяє швидко прореагувати на події, що проходять з дня на день. Редакція старається компенсувати це аналізами та повідомленнями кореспондента з Києва.

До цікавих висновків дійшов головний редактор двомісячника «Над Бугом і Нарвою» («НБіН»), Юрій Гаврилюк у статті *Potarańczowy posmak wolności*⁶. Автор показує історію виникнення історії лідера опозиції з істеблшменту влади й здобуття результату в першому турі. Перемога в першому турі мала психологічне значення, позаяк боротьба за цей результат набрала характеру остаточного бою. Неочікуваним відкриттям може стати аналіз географічного розподілу голосів. Гаврилюк відкидає міф поділу вздовж кордону II РП та Радянського Союзу, але показує іншу лінію поділу: „Widzimy tu raczej podział na «starą» i «nową» Ukrainę, bo granice obszaru, którego mieszkańcy zdecydowanie popierają Juszczenkę, to granice ukraińskiego obszaru etnicznego w połowie XVII w., powiększone o przyległe obszary obwodu sumskiego i kirowo-gradzkiego. Tak więc «Ukraina za Juszczenkę» to w ogólnych zarysach «Ukraina Chmielnickiego». Natomiast «Ukraina za Janukowicza» to przeważnie stepowe obszary, które niegdyś były częścią Chanatu Krymskiego (ewentualnie pogranicznym «dzikim polem») lub państwa moskiewskiego i ukraińska kolonizacja tych ziem nastąpiła dopiero w XVIII–XIX w.»⁷ Прочитавши дальшу частину тексту, дізнаємося про причини перемоги Януковича в південно-східній частині України,

⁵ М. Вербовий, *Бо пора се єдина єсть...*, «НС», № 47, 21 XI 2004, с. 2.

⁶ J. Nawryluk, *Potarańczowy posmak wolności*, «Над Бугом і Нарвою» 2004, № 5, с. 1–2, 44–45.

⁷ Там само.

а також про ігноровані владою та політичними технологами процесу дозрівання народу до усвідомлення своїх прав і детермінації при захисті тих же прав.

Число 48 «НС» відкриває фотографія Майдану Незалежності з першими наметами, першими результатами другого туру на користь Януковича, а також результатами виборів у польських дипломатичних установах⁸. Широка акція заохочення до участі у виборах у Варшаві принесла результат у формі зросту відданих голосів.

Появилися також перші інформації про демонстрації в Польщі, хоча вже перед першим туром були організовані мітинги у Варшаві⁹.

У рубриці коментарів Степан Мігус оцінює: «Якщо Янукович все ж таки не дасться від неналежного йому президентського крісла, Україна знов дасть натягнути на себе московського хомута»¹⁰. Протест проти виборчих фальсифікацій інтерпретує в національних, замість демократичних, категоріях. «Ця підлеглість Москві може стати останнім цвяхом до труни державі, якій ще на ім'я Україна, а незабаром може бути „Малоросія”»¹¹.

Кореспондент з Києва описує щораз більш динамічні випадки¹². Мирослав Левицький порівнює ситуацію до Чехословаччини в 1989 р. і Грузії у 2003 р., де події почалися від одиноких заяв силових органів. Автор сподівається, що Росія не відважиться на конфлікт із США, бо має багато власних проблем. На кінець у пафосному стилі стверджує: «Між I і II турами ми побачили десятки мільйонів вже вільних громадян України, які перейшли рубікон страху»¹³. Констатує також факт створення якісно іншої країни.

Велика фотографія на першій сторінці появилася в числі 49 «НС» від 5 грудня 2004 р., на якій невідома дівчина вкладає гвоздики в щити міліції перед будинком Адміністрації Президента. На останній сторінці впововину менша світлина зображає людей з Майдану. На цій основі можна вивести висновки, що протест, званий Помаранчевою революцією, це діло народу, не політиків. Польські друковані ЗМІ зосереджуються на більш комерційному підході до теми, а «НС» вільне від тем, які впливали б на продаж тижневика, тому що більшість накладу розходиться в передплаті.

Також, окрім помаранчевого кольору на першій та останній сторінках, у кожному номері «НС» у правому горішньому розі появлятиметься помаранчева стрічка як безпосередній знак підтримки протестів в Україні.

Тижневик опублікував важливий офіційний документ Звернення Сейму РП до Верховної Ради України¹⁴ та також подав хроніку польсько-українських демонстрацій у таких містах: Варшава, Білосток, Краків, Кельці, Люблін, Гданськ, Познань, Радом, Ольштин, Бидгощ, Лодзь, Перемишль¹⁵.

⁸ Віктор Ющенко у Польщі переміг вдруге, «НС», № 48, 28 II 2004, с. 1, 7.

⁹ (мб), Україна без Путіна, «НС», № 48, 28 II 2004, с. 1.

¹⁰ С. Мігус, Що далі?, «НС», № 48, 28 II 2004, с. 2.

¹¹ Там само.

¹² М. Левицький, Українці перейшли рубікон страху, «НС», № 48, 28 II 2004, с. 7.

¹³ Там само.

¹⁴ Apel Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej do Rady Najwyższej Ukrainy, «НС», № 49, 5 XII 2004, с. 1.

¹⁵ (гс), Польсько-український помаранчевий простір, «НС», № 49, 5 XII 2004, с. 2.

Мирослав Вербовий виражає подив польської активності в коментарі *Україна на грані*¹⁶. Інтернаціоналізація конфлікту за допомогою польських політиків (парламентарії, євродепутати, президенти), широкої участі польського суспільства в солідарності з Україною має чимале значення для майбутності двосторонніх відносин. Автор перебільшує, коли говорить, що завдяки Польщі світ дізнався про Україну як державу, а не частину Росії. У дійсності самі українці своєю детермінацією звернули увагу світові, у цьому й Польщі, на українські проблеми. Констатує також, що помаранчевий колір зняв з людей із закордону перспективу російської України, а в Польщі – стереотип українця. Вербовий скептично відноситься до переговорів, вважає їх за передишку для влади. Час примир'я – це час перегруповання сил. Табір влади не має почуття державного інтересу. Нема українського президента та українського уряду – є Президент України й Уряд України. Політичний спір – це також боротьба бізнесових груп (донецької, київської, дніпропетровської, російської, харківської) за владу. Не існує територіальний поділ України, лише ментальний у людях.

Мирослав Левицький дає повідомлення з Києва зі своїми коментарями¹⁷. Його матеріали більше публіцистичні, ніж інформативні. Авторів трапляється змішувати журналістські форми. Левицький помітив цікаве явище, коли ходив по Києву. Раніше бачив гасла: «Становитесь русскими», тепер: «Бандеровцы, вам никогда не победить». У цьому прикладі забракло коментаря, що почуття пихи перейшло в переляк і злість. В іншому місці Левицький без подачі прикладів аналізує прем'єра Януковича, а протест називає «українським мирним повстанням». Кореспондент виловив момент сакралізації суспільно-політичної боротьби, типового явища у хвилинах великих переломів. Попри загострення ситуації слушно помічає, що найкращим розв'язанням буде компроміс.

Лиця демонстрантів з Майдану авторства Сергія Долженки в «НС» від 12 грудня 2004 р. переконують про вартість кожної людини. Їхні зосереджені лица можна психологічно проаналізувати. На великому зближенні видно реакції демонстрантів, які переконують у індивідуальній вартості кожної людини. Вони не натовп, а окремі громадяни, у яких свої проблеми, життя, хобі тощо.

У черговій статті зі змістовним заголовком *Бо пора се великая есть...* Стефан Заброварний порівнює несподіваний листопадовий порив 2004 до листопада 1918 р.¹⁸ Із транспарантів видно, які міста та виші приїхали до Києва. Професор порівнює групи «ющенківців» з «януковцями» на принципі спрощеного контрасту: веселий–сумний, тверезий–п'яний, відважний–залаканий. Оцінює, що до сих пір в Донбасі не позбулися переляку з часів глибокого сталінізму. Хоч, можливо, не всі за Ющенком, та, напевно, за правду та справедливість. Бачить ментальну різницю між мітингувальниками. На Майдан люди ідуть зі своєї волі, натомість прихильників Януковича привозять, вони навіть голосують проти своєї волі. Автор полемізує

¹⁶ М. Вербовий, *Україна на грані*, «НС», № 49, 5 XII 2004, с. 2.

¹⁷ М. Левицький, *Свободу не здолати*, «НС», № 49, 5 XII 2004, с. 7.

¹⁸ С. Заброварний, *Бо пора се великая есть...*, «НС», № 50, 12 XII 2004, с. 1, 8.

з польськими журналістами, котрі не взяли цього до уваги і забули, як недавно було в Польщі. Пише також про хвилю ентузіазму й допомогу мешканців, у тому ж прихильникам Януковича. Відмічає, що Помаранчева революція вплинула на національну гордість і національну свідомість: «Всі свої й чужі, які досі вели дискурс на тему „Хто ж ми (вони), українці?“, будуть змушені виправити багато своїх суджень і стверджень»¹⁹. Вислів цей мало конкретний, використовує риторичку про невідомих або вкритих скептиків, а навіть ворогів українського народу. Стиль цього речення нагадує схему «ми» та «вони» (за яким криється не знати хто, мабуть, і для самого автора).

Професор Заброварний відзначає, що виповнилися слова З. Бжезінського про Україну як гаранта стабільності Європи, а цю роль зможе виконати лише демократична та громадянська держава.

Цікаві думки на тему стану української національної меншини висловлює Петро Тима в коментарі з провокаційним титулом: *5 хвилин правди*²⁰. Член Головної управи ОУП питає про активність представників української меншини в Польщі. Чи беруть участь разом з поляками, працівниками й студентами з України в демонстраціях? Що скажемо на питання: «А де ви були в цей історичний для України час?»²¹. Чи не буде сорому? На ці запитання зможе відповісти небагато хто. Автор порівнює українську молодь до польської, яка не жаліла часу ані грошей. Підкреслює принципову різницю, що ми в Польщі нічим не ризикували, на відміну від людей в Україні. Закидає Європейському конгресові українців, що його члени не очолили демонстрацій в Європі. Це була хвилина правди, заслуга і перемога громадян України та хвилина правди про силу старої діаспори. Тима стверджує, що ми не готові повністю стати муром за Україну, але є нагода – другий тур виборів. Про Україну читаємо, що нарешті посіла своє належне місце серед європейських суспільств, що вміють захищати свої права.

У «НС» маємо також цікаві форми подачі матеріалу, напр., щоденники спостерігачів. Іза Хруслінська пише короткі спостереження з праці як міжнародний спостерігач²². В інформація з подорожі по Україні динамічно описує виборчий процес, гострі інциденти, інтервенції як спостерігач, відчай селян, враження з Хорунжівки.

Друга спостерігач, Анна Вінницька, передає з Харкова ментальні нюанси виборців²³. Люди не пам'ятають Ющенка як прем'єр-міністра, а як агресивного противника теперішньої влади, яка гарантує стабільність, навіть якщо буде стагнація. Страх виборців перед змінами, віра в пропаганду про можливість переслідувань російської мови, національних меншин, перед антисемітизмом, війною, насильствами. Секретар редакції «НС» звертає увагу на величезну кількість фальсифікацій і на малу кількість міжнародних спостерігачів. На 30 000 виборчих дільниць припадає 4000 спостерігачів. Рекорд розриву між екзит-пол та офіційними

¹⁹ Там само.

²⁰ П. Тима, *5 хвилин правди*, «НС», № 50, 12 XII 2004, с. 2.

²¹ Там само.

²² І. Хруслінська, *Два дні на Сумщині, батьківщині Ющенка*, «НС», № 50, 12 XII 2004, с. 4–5.

²³ А. Вінницька, *Ми не бидло, ми не козли...*, «НС», № 50, 12 XII 2004, с. 5.

результатами становить 14%, так якби не йшлося про майбутнє народу. Такий розрив можна записати в Книгу рекордів Гінесса.

Влучні зауваження формулює П. Тима на тему стосунку польської влади до виборів та виїзду міжнародних спостерігачів на вибори²⁴. У липні й серпні МЗС РП планувало послати... п'яток спостерігачів. Автор показує відсутність свідомості значення виборів у польських чиновників, брак зацікавлення спостерігачами-українцями з Польщі в українській місії ОБСЄ в Польщі, бо нібито вони занадто емоційно підходять до подій. Щойно закулісні розмови покращили ситуацію і на перший тур має поїхати кілька осіб, на другий – п'ятдесят. Для цього вдалося здобути фонди. Проблемою були не тільки кошти, але й погане приготування людей. В ОБСЄ та ENEMO бракувало вишкolenих спостерігачів, які знали б процедури відносно українських виборів, специфіку регіону, а також низький рівень підготовлених довготермінових спостерігачів, які мали підготувати місце для короткотермінових спостерігачів. Напроти себе мали досвідчених у маніпуляціях апаратчиків і випробувані схеми в Росії, Білорусі, Азербайджані. У результаті спостерігачі працювали інтуїтивно після короткого навчання, а зустрічалися з відкритою ворожістю. Російські та азерські міжнародні спостерігачі від ОБСЄ та ENEMO, знаючи методи фальшування результатів виборів, зуміли зберегти об'єктивізм і з'єднати членів комісій, а потім писати протести проти фальсифікацій, а про них ніхто не писав. Багато представників української громади з Польщі зголосилося на спостерігачів, але їх не прийняли, а потім вони не хотіли вже їхати. Причиною такого стану був брак досвіду, вміння себе рекламувати, брак знань про сучасну Україну. З цими обґрунтуваннями не можна погодитися, адже відкинутими кандидатами були зокрема журналісти, що на щодень займаються Україною, випускників української філології, а приймалися особи, що зовсім не знали українських реалій. Причиною такого явища були приватні знайомства серед людей, що займалися набором. Петро Тима вважає кількість приблизно ста кількадесяти спостерігачів від української меншини не завеликим числом. Водночас ці ж спостерігачі зафіксували серйозні порушення, навіть пробу силового варіанту. Якби не спостерігачі, неприхильні Україні політики заглушили б голоси протесту і визнали б вибори правомірними.

У числі 51 громадянин України звертається про допомогу до української меншини, щоб дати можливість голосувати громадянам України²⁵. Йдеться тут про допомогу добратися до виборчих дільниць у Польщі.

Курйозний матеріал, зате, появився на третій сторінці, де дивує національна риторика в стилі романтично-месіанської боротьби зі злом²⁶. Автор вважає події другим кроком до будови Української держави, третім буде українізація Східної України. На це слід почекати, бо ж там люди не мають доступу до правди. Другим кроком стала Центральна Україна (Велика Україна), а українці стають народом, а не слугами Москви. Росіяни тримаються брехні, ска-

²⁴ П. Тима, *Вибори: другий тур. Люди, технології*, «НС», № 50, 12 XII 2004, с. 7.

²⁵ Р. Кабачій, *Дорогі українці в Польщі*, «НС», № 51, 19 XII 2004, с. 1.

²⁶ В. Мосоров, *Помаранчева революція як крок відбудови української нації*, «НС», № 51, 19 XII 2004, с. 3.

женіють і заважають об'єднатися, однак добро переможе. Не вдадуться розпачливі спроби відірвати Донбас і Крим. У Криму є такі самі люди, одурманені брехнею, але й до них прийде правда. Автор В. Мосоров спрощує, коли вважає Ющенка символом єдності українців. Він вважає, можливо не безпомилковий, але Божа сила об'являється в нашій немочі. Завдяки Божій допомозі збудиться правда в Україні. При нагоді розповіді про історію українсько-польських відносин автор прилюдно ображає президента Путіна, називаючи його цариком, якого батьки були кухарями в Сталіна. У президента Кучми бачить внутрішню боротьбу між українською ідентифікацією та вихованцем Росії, водночас не визначаючи, що розуміє під терміном «бути українцем». Після помилок Кучми, який віддав Україну найтемнішим силам – для Януковича, – народ прокинувся і це стало відродженням. Росія помилялася, коли вважала, що українського народу нема, а тільки західні бандерівці і малороси в центрі; бандерівці – це малороси, перероблені подьяками та австрійцями, як до сих пір вважають науковці. Мосоров переконаний, що Бог з нами. Місією українців є нести світло правди на Східну Україну. Тільки молитва може просвітити ворогів. Публіцист спирається на Фатімське пророцтво, у якому мало б бути відродження України та навернення Білорусі й Росії.

Інший контроверсійний текст написав Йосиф Бак²⁷. Можна зрозуміти редакцію, коли поміщає текст на значно вищому рівні, щоб він спровокував дискусію. Публіцист звинувачує опозицію, що змусила Кучму до захисту в Росії. Теза не стільки контроверсійна, як неправдива. Бак закидає опозиції, що замість домовитися з президентом, організувала протести. Вину за погане президентство Кучми скидає на опозицію. Він помиляється, коли пише, що радянські військові паради мають викликати почуття гордості. Приклад захисту Тузли також невдалий, президент запізно прореагував, що й використала Росія. Публіцист підозріває, що протестні акції опозиції могли бути іноземною диверсією, щоб дестабілізувати економічно державу та ослабити її на міжнародній арені. І цей план спрацював – Україна щораз ближче Росії. Бак, зате, вживає комуністичну риторіку про зовнішнього невідомого ворога, на якого можна скинути всі негаразди. Представляє також план захисту самостійності України, неактуальний від двадцяти років – вийти із міжнародних військових асоціацій (офіційно Україна не належить до жодної військової організації), вести консервативну політику, але взамін нічого не пропонує.

Серед статей журналістів із середовища українців з Польщі весь час виходить комплекс гіршої, слабшої та з комплексами людини. Кожна добра інформація у польсько-українських відносинах на рівні суспільства детально із задоволенням обговорюється, щоб піднести власне почуття вартості та гідності. Таким прикладом є коментар у рубриці «Думка вголос» авторства Наталі Кравчук, в якому відзначається, що ми свідки творення історії²⁸. Далі в коментарі виражене вдоволення, що поляки заздять у високій участі українців у виборах.

²⁷ Й. Бак, *Кому потрібні політичні поділи і протистояння в Україні, або кому служить українська демократія*, «НС», № 51, 19 XII 2004.

²⁸ Н. Кравчук, *Ющенко – заповітне ім'я Нового року*, «НС», № 52, 26 XII 2004, с. 2.

У статті відчувається вдовolenня з доброзичливості чиновників. Українців запрошується до медіа простору як експертів. Раптом зникають перешкоди при реєстрації пункту навчання української мови, тепер самі службовці зголошуються і виходять навпроти українським потребам.

У зимовому виданні «НБіН» можемо прочитати есе Ю. Гаврилюка *Rok pozytywnych emocji*²⁹. У ньому головний редактор двомісячника звертає увагу на добрий тринадцятий рік української незалежності, а прикладами стали: триумф Руслани на Євробаченні, успіхи на Олімпійських іграх в Афінах, перемоги братів Кличків в боксі, «Золотий м'яч» А. Шевченка і, врешті, накінець Помаранчева революція. Ці всі події „pokazały światu inne oblicze Ukrainy niż to, które dotąd wylaniało się zza sowieckiej fasady, naprędce okraszzonej narodowymi barwami”³⁰. Своєрідний триумвірат Кучми, Медведчука та Януковича мав укріпити незмінність старої політичної системи, але Кучма забув про титул своєї книжки *Україна – не Росія* і споткнувся на власне бажання. Кількість маніпуляцій та фальшувань державної адміністрації порівнює до «промислового масштабу» з відворотним ефектом. Саму Україну порівнює до скриплячого воза, що помалу посувається вперед по вибоїнах; останнім часом здавалося, що на рівні влади віз включив задню передачу. Виявилось, що на суспільному рівні наступили незворотні процеси, наслідком чого всі стали свідками перелому. Тринадцять років після проголошення незалежності вперше виборці свідомо голосували за модернізацію країни. Виповнилася програма українських політиків від часів Першої світової війни до часів дисидентського руху.

У цьому ж числі «НБіН» Славомир Савчук помітив нове обличчя України: без надутих митників і прикордонників, грізних поглядів, суворих продавців тощо, а усміхнених, зичливих, приязних людей, навіть у відношенні до прихильників Януковича, з якими мирно ведуть політичні дискусії³¹. Треба визнати об'єктивізм і професіоналізм журналіста. Савчук старається описати атмосферу мирної конфронтації прихильників обох кандидатів у формі взаємного перегукування і гасел. Про це нехай засвідчить цитата: „W tym wyraźnie podzielonym tłumie, było jednak coś szczególnego – pomimo iż grupka «pomarańczowych» dosłownie weszła w tłum ludzi Janukowycza, nie doszło do przejawów fizycznej agresji. Najciekawszy widok przedstawiało dwóch młodych mężczyzn – jeden z nich trzymał niebiesko-biały, drugi pomarańczowy sztandar. Spokojnie, bez emocji przegadali całą demonstrację”³². Повідомлення з повторних виборів показує зовсім іншу країну – брак порушень, спокій, просто нудьга. На питання репортера про виборчі симпатії бабуся відповідає: „Jakoś tak na Juszczenkę, chce się. Bo on nasz – chachoł”³³.

²⁹ J. Hawryluk, *Rok pozytywnych emocji*, «НБіН» 2004, № 6, с. 1–2.

³⁰ Там само.

³¹ S. Sawczuk, *Notatki z pomarańczowego Kijowa*, «НБіН» 2004, № 6, с. 5–7.

³² Там само.

³³ Там само.

Про гарячі точки виборчої атмосфери пишуть і передають спостерігачі. З важкого виборчого регіону інформації передає Людмила Филімонюк³⁴. Тут під час повторного голосування спостерігачі у порівнянні з іншими регіонами помітили велику кількість порушень виборчого закону. Ці порушення не були, однак, грубими. Дивне у статті, чому ж спостерігачі питають виборців про виборчі симпатії, неначе забули, чого туди приїхали.

У свобідному, гумористичному стилі можемо прочитати фейлетон Клавдіуша Весолка про організаційний балаган, безлад на місці³⁵. Як передає автор, спостерігачі в полтавському селі зчинили сенсацію, напевно, мало хто бачив міжнародного спостерігача. Фейлетоніст дивується, що на сході України люди говорять українською мовою. Про сам підхід автора до своєї праці говорить ситуація, коли він погоджується спожити алкоголь. Принаймні має відвагу признатися. На закінчення фейлетону Весолек подає в анекдотичному стилі ситуацію з Майдану: „Jakiś starszy pan podchodzi do mnie i «strzela misiaka», dziękując za wsparcie udzielone przez Polaków pomarańczowej rewolucji”³⁶.

У черговому часописі, «Благовіст», минулий рік підсумовує о. Роберт Роса³⁷. Народ пригадав, що влада повинна служити народові, а не навпаки – вважає священик. У провідницькому стилі остерігає перед окремими політичними партіями в Польщі, які мали стриману позицію до подій Помаранчевої революції, а також політиками, котрі хотіли здобути виборчий капітал на виїздах до Києва. Засуджує участь Церков у політичному процесі і пригадує, що фальсифікація є гріхом.

Перший післявиборчий аналіз здійснив П. Андрусечко для «НС» у статті *Кінець найдовших українських виборів*³⁸. У матеріалі маємо думку, що після виборів наступить особливо важкий час. У передостанньому етапі виборів участь брав весь світ. Ще так часто Україна не була в ЗМІ. Подія увійде до шкільних підручників. Перемога демократичних процедур і стандартів та зміни ще не знати, як будуть глибокі. Аналітик помічає міжнародне значення українських виборів. Припускає, що це може стати вступом до перемін на пострадянському просторі. Критичний пункт переступлений. У проникливому аналізі забракло історичного контексту. Андрусечко вважає спонтанну Помаранчеву революцію як інший вимір протестів, революцію ХХІ ст. Забуває, що піонером була Польща, а класична мирна «оксамитова» революція здійснилася в Чехословаччині в 1989 р. Автор вживає аргументації політиків – тепер Захід не зможе ігнорувати європейських прагнень України, позаяк Україна вже в Європі. Андрусечко цінує роль Польщі, проукраїнська політика дала результати і показала компетентність Польщі та поміркованість Квасневського. Найбільшим програмим вважає Росію. Пора, щоб Москва скоригувала свій підхід, перестала вживати образливу термінологію «близький закордон». Аналітик не взяв до уваги, що Путін шукатиме реваншу, що підтвердили пізніші політичні

³⁴ Л. Филімонюк, *Демократія по-закарпатськи*, «НБІН» 2004, № 6, с. 9–10.

³⁵ К. Wesolek, „Sposterihacz” w cieniu Mazepy, «НБІН» 2004, № 6, с. 11, 15.

³⁶ Там само.

³⁷ о. Р. Роса, *Старий рік минає...*, «Благовіст», № 12–1, грудень 2004 – січень 2005, с. 2–3.

³⁸ П. Андрусечко, *Кінець найдовших українських виборів*, «НС», № 1, 2 | 2005, с. 1, 7.

події. Вибір Ющенка вважає не повною перемогою, по-перше – конституційна реформа, по-друге – великі очікування суспільства, по-третє – неоднорідність коаліції та амбіцій політиків, останнє – федеративні тенденції. Проникливість аналізу та висновки з усього видно в часовій перспективі, вони підтвердилися дуже скоро. Лише відцентрові тенденції вдалося якось втихомирити. Накінець прагне, щоб не змарнувати шанси у польсько-українських відносинах. Вірить у будову стосунків на суспільному рівні. Тут також авторські побоювання були обґрунтовані, адже після президентських виборів у Польщі та парламентських в обох країнах ці відносини завмерли. Щойно спільне ЄВРО-2012 дало поштовх.

Анна Вінницька провела цикл розмов з польськими політиками. Першою голос забрала Гражина Станішевська³⁹. Євродепутат запевнила, що ніхто такого не сподівався в Польщі, тим паче в Європі. Вона сама після першого туру сумнівалася. У розмові Станішевська аналізує ранішню Україну, висловлює заздрість за Ющенка, позитивно оцінює конституційну реформу. Боїться чвар, що можуть спровокувати новий суспільний неспокій. Вірить у перемогу «помаранчевих» у парламентських виборах силою розгону. Крім цього, пояснює стриманість ЄС. Події в Україні викликали сильне враження в Брюсселі, реакція Солани – це небувала подія, у звичайному режимі Унія реагує з великим запізненням. Це матиме вплив на функціонування ЄС.

Після проголошення кінцевих офіційних результатів П. Андрусечко проаналізував ситуацію ще раз⁴⁰. Тепер наступив новий етап в міжнародних відносинах. Україна ніколи не була ще так близько Європи. Якщо здійсняться відповідні реформи, то ЄС не зможе відмовити прийняти Україну. Київ здобув велику прихильність у світі, вийшов з анонімної тіні. Щодо НАТО, то потрібна інформаційна акція та суспільні дебати. З Росією слід працювати на рівних правах. Андрусечко спрощує однак, коли пише про ситуацію в південно-східній Україні, вважаючи працю на низах суспільства рецептом на одурманений медіа народ, який по суті втратив орієнтацію. Підсилює аргументацію, що колись мешканці прихильні були Януковичу, а тепер Ющенкові. Поділ України на Схід та Захід вважає міфом. Люди на Східній Україні також хочуть жити в Україні. Запитує також, чому Квасневський безнастанно говорить про поділ України, якби повторював експертизу ЦРУ (CIA) з дев'яностих років. Цілісно Україна різнитиметься регіонами ще довго. На кінець роздумів стверджує, що закінчився період романтизму, тепер очікується набагато важча праця. Вірить у належне місце України в демократичному світі.

На раніше обговорювану публікацію Й. Бака відповів Василь Терещук⁴¹. Автор вважає, що Бак ображає змерзлих демонстрантів, спрощує історію, а захист Кучми наївний, утопічний, не опертий на фактах, псевдопатріотичний. Терещук подає аргументацію, що Кучма мав велику владу і міг її використати для добра народу, а замість цього створив авторитарну систему,

³⁹ А. Вінницька, *Ніхто такого не сподівався... Інтерв'ю з євродепутатом Гражиною Станішевською*, «НС», № 1, 2 | 2005, с. 5.

⁴⁰ П. Андрусечко, *Після революційної ейфорії час на тяжку працю*, «НС», № 4, 23 | 2005, с. 1, 5.

⁴¹ В. Терещук, *Не виправдовуємо злочину*, «НС», № 4, 23 | 2005, с. 4.

знищував противників, виростив олігархічні клани. Терещук забув, на жаль, що сам Кучма виводиться з номенклатурно-партійної групи і початки олігархічної системи слід добачати власне тут. Публіцист перебільшує, коли каже, що старий президент почав боротьбу із суспільством іноді гострішу від Радянського Союзу. Автора непокоїть, що Бак звинувачує опозицію за злочини і брак дій зі сторони Кучми, за вимогу справедливості, що вибілює Кучму. Терещук, проте, ідеалізує Помаранчеву революцію. Вважає, що саме цей протест принесе зростання національної та громадянської свідомості, а громадяни і президент шукатимуть порозуміння. Зникнуть тоді міжусобиці і появиться згода, правда, лад і порядок.

Важливі думки висловив також П. Тима в коментарі *Запитання, які слід нам поставити*⁴², в якому поставив такі тези: наступило прискорення історії, спалахнула мода на Україну, навіть у комерційних виданнях, але, як кожна мода, мине. Далі запитує: «Що далі? Що залишиться після цього спалаху симпатій до України? Як Україні, українцям – і над Дніпром, і нам тут, у Польщі, використати цю хвилю зацікавлення? Що може виграти тим Україна як держава і ми як громада, які взяли на себе завдання зберегти серед поляків нашу тотожність і пропагувати сучасну Україну?»⁴³. Признає, що хоч небагато, але все ж таки свою лепту до демократичних виборів доклала українська громада з Польщі. Визнає право публіцистів до власної думки на шпальтах «НС», але пропонує дивитися більш реалістично, не сентиментально, пафосно, без почуття винятковості. У підсумку оцінює минулий період. Звертає увагу на цинізм, байдужість, брак професіоналізму, корупцію політиків, дипломатів, чиновників. Він оцінює також українську меншину в Польщі. Бачить у громаді вибух активності, але також брак реакції здібних людей або дії побіч головної течії. Політики в Києві перевищили нас у єдності понад поділами. Ми не хочемо приєднуватися до інших людей чи проектів, бо вони не наші. Час солідарності й протесту – це добрий урок для нас і наших внутрішніх стосунків.

Цей сам автор в іншій статті *Помаранчева революція між ідеалізмом та інерцією* забирає голос у справі реакції польських ЗМІ та політиків⁴⁴. Оцінює як феномен суспільний рух у Польщі відносно підтримки України, особливо варшавських студентів з «Вільної України». Енергійні, організаційно здібні, з досвідом у суспільних акціях випередили «старих» діячів на ниві польсько-українського співробітництва. Змінилося також середовище нової української еміграції. Громадяни України стали сміливішими, почали організовуватися у всій Польщі. Появилася нова активна група, що раніше була неprisутня. Помаранчева революція на-вернула багато ображених на Україну її громадян, які стали польськими громадянами або російськомовними. Тима черговий раз питається про українську меншину, чи склала іспит. Це на неї події в Україні повинні сильніше впливати, ніж на поляків. Здається, що відповідь повинна бути на так, але багато людей їхало на вибори як на безплатну екскурсію. Тима закидає громаді пасивність, нехить до політики, подібну як серед поляків, рутину, схильність до

⁴² П. Тима, *Запитання, які слід нам поставити*, «НС», № 5, 30 I 2005, с. 2.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Його ж, *Помаранчева революція між ідеалізмом та інерцією*, «НС», № 5, 30 I 2005, с. 3.

забав, концертів, обсервацію подій із зовні, а приватний відпочинок важливіший за участь і переконання, що виїзд в Україну їм належить. Публіцист скоріше відчуває інертність середовища польських українців, ніж як закидає конкретні закиди, що не міняє факту їхньої правдивості. Відповідь на пасивність української меншини можна б оцінити після полемік у «НС» на закиди, але такого автор не сподівається. І дійсно, дискусія не виникла.

Револуційний клімат передався також лемківському кварталному журналу «Ватра». На 10–13 сторінках можемо прочитати вислови українських зірок, анекдоти про вибори, подивитися фоторепортаж з Києва⁴⁵. Більшість матеріалів запозичена з української преси, Інтернету, хоча появилася фотографія, що засвідчує присутність лемків з Польщі на Майдані. Крім короткого тексту про єдність з українським народом⁴⁶, забракло більших аналітичних матеріалів. Квартальний журнал має скоріше характер випадкового сентиментального часопису, якому бракує виразної концепції.

У справі помаранчевої ейфорії голос забрала також українська молодь. У часописі „San Rideau” Ольга Соляр легко, у динамічному, літературному стилі у щоденнику описує побут на Майдані та участь у найгарячіших подіях⁴⁷. У таких хвиликах легко зворушитися, захопитися, чого авторка не вкриває, але вміє також іронізувати, з відстані, з гумором показати абсурдність і труднощі функціонування Майдану. Її суб’єктивні, правдиві, яскраві описи не вкривають невідгідної правди про протест. Соляр майстерно керує настроєм, з легкістю переходить з хвилин грози до гротескних ситуацій. Про стиль, атмосферу найкраще засвідчить фрагмент: «Махали прапорами, а внизу постійно проходили паради – то 500 осіб помаранчевих, то 500 синіх. Як ішли помаранчеві, то януки, що стояли на пагорбі, кричали до них: „Ганьба!”, а помаранчеві, дивлячись на них, відгукували „Ющенко! Ющенко!”. Коли внизу ішли сині, то помаранчеві зверху верещали „Ганьба!”, а знизу сині теж „Ганьба!”. Одним словом: клоунада. Бразилійський карнавал. [...] Пізніше була свідком, як двох янучарів продавало свій прапор групі помаранчевих за сто доларів. Люди, передаючи над своїми головами по 5–10 гривень, в п’ять хвилин назбирали потрібну суму й дали її охувішим янукам»⁴⁸.

Карнавальний клімат можна відчутти, наприклад, у такому реченні: «Поряд стояла група монахів з помаранчевими пов’язками на руках, яка теж дружньо хиталася-зліва направо під музику ВВ. Було смішно»⁴⁹. Інша цитата показує хвилини жаху: «Врешті підійшли до табору янучарів і перед нами станула чорна стіна шахтарів з Донецька та околиць. Нас було десь 30 осіб і стільки само польських прапорів. Пішли вперед, а януки розступалися перед нами на боки й кричали нам до вух „Ганьба!”. Проїшли спокійно...»⁵⁰. Соляр не вкриває також епізоду про правду польської офіційної активності: «Під час прямої [телевізійної – Я. П.] трансляції

⁴⁵ Зірки про помаранчеву революцію, Анекдоти про вибори, «Ватра», зима 2005, № 1, с. 10; Помаранчева Революція, «Ватра», зима 2005, № 1, Молодіжна сторінка, с. 11–13.

⁴⁶ Е. Гойсак, *Разом нас багато! Нас не подолати!*, «Ватра», зима 2005, № 1, с. 13.

⁴⁷ О. Соляр, *Щоденник Помаранчевої революції*, „San Rideau”, навесні 2005, с. 43–55.

⁴⁸ Там само, с. 45.

⁴⁹ Там само, с. 47.

⁵⁰ Там само.

зробили з нас „etatowych machaczy flagami” – робили біло-червоний фон для якогось польського політика – якого не знаю»⁵¹. Таких чудових фрагментів можна знайти більше. У них описи нічних марафонів співу, чергувань, танців, збайдужіння, крайнього виснаження, психічного змучення.

Ці статті, писані практично на гаряче, не мають часової перспективи. У багатьох закінченнях відчитується бажаність, ідеалізація, брак емоційної відстані. Це не дивує. Всі автори більше або менше брали участь у суспільно-політичному процесі, званому Помаранчева революція.

У підсумку можемо помітити, що преса української національної меншини в Польщі ґрунтовно і регулярно передавала інформації на тему Помаранчевої революції та виборів в Україні. Деякі автори дорівнювали, а навіть перевищували авторів польської преси проникливістю і знанням теми (Андрусечко, Вінницька, Гаврилюк, Левицький, Мігус, Тима, Хруслінська). Звичайно, більшість статей була з емоційним відтінком, почуттям глибокої солідарності, єдності з демонстрантами, інакше не могло бути, адже всі автори – української національності. Помаранчева революція стала причиною до аналізу стану української громади в Польщі. Різноманітність журналістських форм дозволила динамізувати українську пресу в Польщі. Деякі видання не уникнули помилки публікації слабих текстів. Можливо наміром було показати різні голоси. У так емоційному моменті в історії України не забракло тенденційних статей, які змішували *sacrum* з *profanum*. Мілкі емоційно фрагменти, на границі патріотичної агітації, читані у перспективі часу, виглядають несерйозно. Важко в такому вирі подій зберегти холодну виваженість і дистанцію, коли часто журналісти самі брали участь в історичному процесі. Треба це зрозуміти. Свою журналістську майстерність показало «Наше слово», головне медіа української меншини. Свідоме своєї позиції, ретельно й багатосторонньо інформувало про українську революцію.

На увагу заслуговує також «Над Бугом і Нарвою», де досвідчений головний редактор Ю. Гаврилюк проникливо і вміло керував темою. Шкода, що замість передруків не появились власні матеріали, бо з опублікованих можна вивести висновки, що вони не гірші від передрукованих київських.

Редакція «Благовіста» акцентувала релігійний аспект Помаранчевої революції. Без наміру конкурувати з «НС», зосередилася на інформації про реакцію церковної влади на події в Україні.

Лемківська «Ватра» практично не зуміла стати на висоті завдання. Видавці повинні подумати про форму функціонування квартального журналу.

На основі цього перегляду можна сказати, що преса української меншини, всупереч фінансових труднощів, зуміла захиститися і доказати користь з факту свого існування.

Духовні отці, учасники екуменічної панахиди на Лостовіцькому кладовищі в Гданську, 11 липня 2008; світлина Дарія Туркевича

Учасники презентації часопису «Український журнал» у рамках ХІХ ФУК; світлина Дарія Туркевича

ЛЮДСЬКІ ДОЛІ

Михайло Туган-Барановський

Омелян Вішка

Десять років, які минули від дня передчасної смерті Михайла Тугана-Барановського¹ (21 I 1865 – 21 I 1919)² – це добра нагода наблизити читачів до цієї постаті. Він бо визначний, світової слави економіст, знавець правил кооперації, соціолог і політолог, видавець і редактор, а крім цього, громадський і політичний діяч.

Народився в селі Солонім на Харківщині, у дворянській родині. Рід батька виводиться від татарських поселенців з XIV ст., мати – українка родом з Полтавщини. Середню освіту Михайло Туган-Барановський здобув у 1-й Київській та 2-й Харківській гімназіях. У 1884 р. вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету, який закінчив у 1888 р. зі званням кандидата природничих наук. Відтак розпочав у Харкові студії на юридично-економічному факультеті та водночас на названих вище факультетах Московського університету. Весною й літо 1892 р. провів у Лондоні, де вивчав проблеми економічної кризи. У 1894 р. успішно захистив в Москві магістерську дисертацію *Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь*. Дисертація принесла М. Тугану-Барановському звання магістра політичної економії, всесвітню славу та у 1895 р. посаду доцента на кафедрі політичної економії в Петербурзькому університеті. Дисертація багаторазово перекладалася європейськими мовами. Поряд з викладацькою роботою у Петербурзі, вчений читав лекції у вищих навчальних закладах Москви.

У 1890 р. розпочалася науково-публіцистична діяльність Тугана-Барановського – журнал Московського правничого товариства «Юридический вестник» опублікував першу наукову працю під назвою *Учение о предельной полезности хозяйственных благ, как причине их ценности*. Його авторству належать біографічні нариси про Прудона і Д. С. Мілля. У Петербурзі

¹ Біограм опрацьовано на основі: Б. Винар, *Туган-Барановський Михайло* [у:] *Енциклопедія українознавства*, Львів 2000, т. 9, с. 3275–3277; О. Дроздовська, *Туган-Барановський Михайло Іванович* [у:] *Українська журналістика в іменах*, Львів 2000, вип. 7, с. 348–353; В. Верстюк, Т. Осташко, *Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник*, Київ 1998, с. 174–175; *Wielka Encyklopedia PWN*, Warszawa 2005, t. 28, s. 98; J. J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2000, s. 532–534.

² У деяких публікаціях як дату народження подається 20 січня, а смерті – 24 січня.

разом з П. Струве працював на посаді співредактора провідних видань: науково-літературного, політичного щомісячника «Начало», науково-літературного журналу «Новое слово», дописував до популярного літературно-політичного журналу «Жизнь».

У 1895 р. Михайло Туган-Барановський вступив до єдиної на той час установи, де свobodно розглядалися економічні питання – Імператорського вільного економічного товариства, а 1896 р. став його головою. На цьому форумі брав активну участь в економічних дискусіях народників і марксистів. Наслідком цього була низка, здебільшого, полемічних статей. Це й було підставою зарахування його до кола послідовників т. зв. «легального марксизму».

У 1898 р. появився друком перший том фундаментальної роботи Тугана-Барановського *Русская фабрика в прошлом и настоящем*, яка була написана на основі дослідження промисловості європейської частини Російської імперії, зокрема Наддніпрянської України. В ній вмістив синтез капіталістичного розвитку російської держави, критику поглядів слов'янофілів та народників на значення соціально-економічних інституцій і дрібного промислового виробництва. За цю працю вчений-економіст отримав у Московському університеті ступінь доктора політичної економії. Зростаюча в науковому світі популярність вченого не перешкодила царському Міністерству освіти звільнити його у 1899 р. з посади Петербурзького університету за «вільнодумство» і неблагонадійність.

Але наукова позиція Михайла Туган-Барановського була вже уґрунтована – його відразу запросили викладати політичну економію на економічному факультеті Петербурзької політехніки та на посаду керівника кафедри кооперації у Московському вільному університеті ім. Шанявського. У цей час він активно співпрацював із журналом «Научное обозрение», де статтю *Основная ошибка абстрактной теории Маркса* розпочав полеміку з тезами марксистської теорії, м. ін., з теорією вартості. У 1905 р. опублікував *Теоретические основы марксизма*. Крім цього, упродовж 1901–1903 рр. опублікував низку статей на тему історії міжнародної економіки (м. ін., *Очерки по истории политической экономии, 1901–1902; Очерки по новейшей истории политической экономии, 1903*; у 1906 р. вийшли окремою монографією), в тому, розвитку української економіки та економічної думки.

У 1901–1905 рр. Михайло Туган-Барановський перебував на Полтавщині – за участь у студентській демонстрації його заарештували та видалили з Петербурга. Під час проживання у знайомих в Україні (у Лохвицькому повіті) він брав участь в українському суспільному житті. Був повітовим і губернським земським радником, зосередився також на роботі в комітеті для потреб сільськогосподарської промисловості. У той час цей відомий теоретик політичної економії зацікавився і почав займатися проблемами кооперації, публікувався на сторінках видання «Украинский вестник».

У 1905 р., після революційних подій, М. Туган-Барановський повернувся до викладацької роботи на кафедрі політичної економії в Петербурзькому університеті. Роком пізніше організував у ньому першу бібліотеку економічної літератури, впродовж 1909–1911 рр. очолював гурток політичної економії. Утримував постійні контакти з українською громадою Петербурга.

Якщо у 1911 р. його вдруге позбавлено роботи у цій школі, він працював професором в інших столичних вузах (з 1914 – у Петербурзькій політехніці) та Москви.

Туган-Барановський надалі продовжував співробітництво з низкою періодиків. У 1908 р. разом з П. Любленським почав видавати академічний журнал, присвячений соціальним наукам – «Вопросы обществоведения». У 1909 р. очолював редакцію «Вестника кооперации» – у цей час єдиного в Росії наукового видання, присвяченого теорії і практиці кооперації. У 1907 р. видав підручник *Основы политической экономии*, за який отримав премію Імператорської академії наук (український переклад – 1919).

Дальші роки принесли нові публікації. Серед інших: *Социальная теория общественного распределения* (1910), *Социально-экономические идеалы нашего времени* (1913). В роки світової війни Туган-Барановський продовжував дослідження в галузі теорії кооперації, наслідком чого була монографія *Социальные основы кооперации* (1916; скорочене україномовне видання *Кооперація, її природа і мета* вийшло у 1919). Натомість дослідження в ділянці теорії грошей вчений виклав у книзі *Бумажные деньги и металл* (1917). Вони перекладалися, зокрема німецькою мовою. У 1914–1916 рр. Михайло Туган-Барановський співпрацював з Михайлом Грушевським та іншими українськими вченими над підготовкою енциклопедичного довідника *Украинский народ в его прошлом и настоящем*. Третій том цього видання, зредагований Туган-Барановським і присвячений народному господарству України, на жаль, не вийшов.

Теоретично-наукова та викладацька діяльність не вичерпувала зацікавленень вченого економіста. Він сприяв популяризації проблем економіки – 1910 р. редагував популярне серійне видання «Новые идеи в экономике». Приділяв увагу також практиці, зокрема в ділянці кооперації – багато років активно співпрацював з Комітетом для сільських ощадно-позичкових товариств, пропагував та допомагав організувати кредитні установи в селах. Втім, підтримував постійно зв'язки та відвідував Полтавщину, де намагався організувати сільські кооперативи, співпрацював з Полтавським земством. Завдяки його активній співучасті у 1914–1915 рр. в селі Пізники Лохвицького повіту було засновано сільськогосподарське споживчо-кредитне товариство.

Навесні 1917 р. Михайло Туган-Барановський перебував в столиці Росії на посаді професора політекономії Петербурзького університету. У березні брав участь у Всеросійському з'їзді кооператорів, а вже влітку того року повернувся в Україну – як і раніше, проживав на Полтавщині, у Лохвицькому повіті. Незабаром він, на пропозицію голови Генерального секретаріату Української Центральної Ради Володимира Винниченка, 3 вересня прийняв посаду секретаря фінансів, торгівлі і промисловості. Крім міністерської роботи, Туган-Барановський включився інтенсивно в працю в кооперативних, наукових та громадських установах. Брав участь у дискусії над питаннями української державної політики – оповідався за політичний, культурний та фінансовий суверенітет України. Не занедбував і справ кооперації – у жовтні очолив раду Центрального українського кооперативного комітету (ЦУКК). Був, крім цього, активним членом Української партії соціалістів-федералістів – він автор її програми.

Наприкінці грудня 1917 р. Туган-Барановський залишив посаду секретаря фінансів, вважаючи своїм основним завданням науково-дослідну та викладацьку роботу. Покинувши політичну діяльність, не розірвав співпраці з урядом – став консультантом і радником у фінансово-економічних справах. Не припиняв також діяльності в кооперативному русі – наприкінці травня 1918 р. брав участь у черговому з'їзді кооператорів в Києві, на якому висловлювався за негайне розірвання України з російською грошовою системою та створення власної. Крім цього, М. Туган-Барановський був ініціатором заснування (у липні 1918) та головним редактором фахового місячника «Українська кооперація» та неперіодичних «Бюлетенів» ЦУКК. На сторінках цих видань друкувалися й статті головного редактора. Назвати треба обширне дослідження: *Остання мета кооперації*, статті *Продукційні підприємства кооператорів з точки погляду кооперативної теорії* і *Чи потрібні Україні свої кооперативні центри?*

Учений переконував ЦУКК заснувати Український кооперативний інститут, для якого разом з Борисом Мартосом і Костем Мацієвичем склав програму. Цей задум не був, однак, як здається, здійснений. Вдалося, натомість, заснувати у 1918 р. Українську академію наук, в складі групи науковців-організаторів якої був Туган-Барановський. Він був призначений головою Відділу соціальних наук у цій установі. Завдяки його зусиллям в рамках УАН було відкрито Інститут економічної кон'юнктури та народного господарства України. Цю установу також очолював Туган-Барановський.

Поряд з науковою й організаційною роботою вчений продовжував викладацьку діяльність – читав лекції на Вищих кооперативних курсах і на кафедрі політичної економії Київського університету. Університету, в заснуванні якого також був причетний. Із середини серпня 1918 р. обійняв у ньому посаду декана юридичного факультету. Крім того, Туган-Барановський очолював Українське товариство економістів, з допомогою якого організував Консульські курси та Економічно-адміністративний інститут. Метою останніх була підготовка працівників державної служби для молодії Української держави.

У січні 1919 р. Туган-Барановський ще раз включився до політичної служби – на пропозицію уряду Української Народної Республіки увійшов до складу делегації на переговори Мирної конференції в Парижі. Цієї місії, однак, не виповнив – помер несподівано у поїзді неподалік Одеси³. Там його і поховали.

Вчений залишив багату спадщину – близько 140 праць, які торкаються майже всіх ділянок економічних наук. Перекладені іншими мовами, вони були широко відомі, зокрема в Німеччині і Англії, де інспірували багатьох тамтешніх теоретиків економії.

³ За даними видання *Wielka Encyklopedia PWN* (Warszawa 2005, t. 28, s. 98), М. Туган-Барановський загинув на пароплаві в дорозі до Одеси; в інших джерелах не знайдено підтвердження цієї інформації.

Пан Тадей – до ювілею 50-ліття від дня народження

Марко Сирник

серед туману
кричали порохняві хрести
а барвінок зеленів серед безпам'яті
і нагадував минуле
яке боліло...

Як тут писати звичайному реміснику слова про поета? Що ж – поспробую, бо написати і треба, і варто, адже моєму другу – Тадею Карабовичу – у квітні 2009 р. виповниться п'ятдесят років життя. А це неабиякий ювілей непересічної людини і талановитого поета.

Почну штампово – Тадей Карабович народився 6 квітня 1959 р. в Савині, що на Холмщині. Він – поет, перекладач, літературний критик. І перш за все – гуманіст. Член Спілки письменників України та Спілки польських літераторів. Викладач в Університеті Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні. Доктор гуманістичних наук, педагог, історик.

Дебютував у 1980 р. Його твори поміщалися (і поміщаються надалі) у «Нашому слові» та «Українському альманасі». Видав декілька збірок поезії – українською та польською мовами: *Zapatrzenia* (1985), *Вологість землі* (1986), *Біля вогню* (1990), *Кличу тебе як ластівку* (1991), *Атлантида* (1989, 1993), *В пустелі небо чорне* (1995), *Що стою за стіною споминів* (1997), *Два листи до ночі* (1999), *Вибрані поезії* (2001), *Довга розлука* (2005).

Тадей Карабович є автором книжок про українську культуру та церкву: *Dziedzictwo kultury ukraińskiej* (2001), *Tożsamość cerkwi ukraińskiej* (2004), *Portret ze skrzydłem archanioła. Opoezji Ihora Kalyncia* (2003). У 1998 р. видав теж – у власному перекладі – збірник української поезії – *Po tamtej stronie deszczu. Poezja ukraińska*. З 2000 р. під його головуванням видається літературний збірник – *Український літературний провулок*.

Про поезію Тадея писати багато не буду. Її треба просто прочитати. Вдуматись і вглибитись в її суть. І кожен буде її відбирати по-іншому. Мені самому важко приходить її читати. Бо відчитую у ній сум і ностальгію. Дарма там кохання, минулі чи втрачені літа... Аж так міцно не шкодую за ними. А от – коли розчитую рядки про втрачений край (оту Атлантиду), заспоко-

їтись ніяк не можу... Українська Холмщина, її трагічне минуле, сумна теперішність і ще сумніше майбутнє, оці «безпам'ятні, порохняві хрести». Ці слова могли вийти лише з уст людини, яка цілим своїм єством переживає за покалічений край. Яка шукає свого місця на землі, і яка знає, що так на правду не може його віднайти – бо її краю давно вже немає. Ця поезія – це крик і травма нашого покоління – відчужених безбатченків.

Ще про самого Тадея. Ми з ним познайомились у вісімдесяти роки в Любліні. Він тоді був головою гуртка УСКТ у цьому місті. Було в нього уміння об'єднувати й будувати. А непросто це було завдання. Йому вдавалося. І вдається по сьогоднішній день. Робить це, задля чого і мабуть народився – творить. Пише. Живе!

Отже, Пане Тадею – многая й благая Вам літа. Творчої наснаги і сил – і... Ви не самотні!

В країні звуків

Анна Ридзанич

Еlegantний, старший чоловік з бородою, у темних окулярах, з лагідною посмішкою і теплим голосом, приковує увагу. Михайло Дуда, вчитель музики у відставці, що працював у IV Загальноосвітньому ліцеї в Лігниці, який у минулому році святкував своє п'ятидесятиліття, це людина-легенда. «Лігницька четвірка», як у розмовній мові називають школу, це відомий, свого часу єдиний в країні, ліцей з українською мовою навчання та неповторним хором «Полонина» під керуванням Михайла Дуди, який протягом своєї педагогічної діяльності виховав сотні молодих людей.

Михайло Дуда, 1935 р. народження, уродженець села Фльоринка. Часи дитинства це ігри з ровесниками та братами й сестрами навколо нової мурованої хати з розлогим садом над потічком Журавець. Мати його, Ольга з Ковальських, виховувалася в родині з сильними церковними традиціями. Прадід Ковальський був вїтом та вчителем у Баниці біля Грибова. Своє ім'я Михайло отримав на пам'ять діда Ковальського. Бабуся Марія Ковальська була родом з фльоринських Дубеців, а її двоюрідним братом був о. Дмитро Хиляк, парох Ізб і Біличної. Дід Михайло мав велику книгозбірню з церковними та світськими книжками. Під час гоніння австрійцями русофілів у 1914 р. її більшу частину було винесено та у шкіряному мішку закопано під дубом.

Малий Михась часто приходив до Баниці. Місцем родинних зустрічей була хата матері, перша від сторони Снітници, неподалік річки. У сусіда Стависького часто проходило музикування за участю маминих братів, Дмитра та Миколи, які з братами Коропчаками творили відомий в околиці оркестр. З черги брати діда Михайла, Степан й Аким, виїхали до Сполучених Штатів і там завели свої сім'ї, міняючи прізвище на Ковальський, яке звучало більше по-російськи.

Батько, Костянтин Дуда, у Фльоринку перевівся з Полян, після одруження у 1934 р. з удовою Ольгою Канюк, яка виховувала двоє дітей – Ваню та Гелену. З другого подружжя народилося троє дітей – Михайло, Марія й Ярослав. Вони створили по-справжньому теплий

дім. Мати була каталізатором цього добра – посміхається Михайло. Сім'я Дудів, подібно як сім'я Ковальських, плекали свою мову й культуру та кохали музику.

Він пам'ятає сімейне музикування дома. Широкий підвіконник у кухні, на якому мати високим голосом співала лемківські пісні. Потім приєднувався батько й брат Іван. Навіть не пам'ятає, коли почав цікавитися музикою. Під час окупації йому зроблено скрипки з дошки зі струнами з телефонних кабелів.

Приснив мі ся сон дивненький, приснив мі ся мій миленький – пригадує пісню, яку йому вдалося заграти на лише одній струні.

У сільській світлиці невикінченого до війни Народного дому, якого фундатором був Василь Дубець, батько владика Адама (це була людина, що розуміла культуру, багато працювала суспільно – згадує Михайло Дуда), часто відбувалися вечірки. Музиканти стояли на лавці під стіною, щоб звук краще лунав по залу. Хлопчину щось тягнуло до них. – Мені збиралося на плач, коли я чув, як вони грають – згадує.

У 1945 р. під час пасіння овець знайшов снаряд, який розірвався. Після вибуху, попри негайну допомогу лікарів, не вдалося врятувати ліве око. Десятилітній хлопець бачив на нього ще через тиждень, а потім око припинило реагувати на світло.

Після переселення, родина Дудів опинилася в околиці Любневиць у Любуському воєводстві, а пізніше у Вісневі неподалік Тожима. Ці території було приєднано до військового полігону і сім'я переїхала до Пшемкова.

У 1951 р. Михайло вступив у музичну школу в Лігниці. Щоправда, навчальний рік почався місяць раніше, але після прослухання, він був прийнятий. Як другий інструмент, після скрипки, вибрав рояль, який у третьому класі поміняв на віолончель.

Під час концерту; світлина з сімейного альбому Михайла й Стефанії Дудів

Світлина з сімейного альбому родини Дудів

– Я мав щастя у житті по-пасти на добрих вчителів – зізнається він.

Протягом семи років музичного навчання, спершу у Лігниці, потім у вроцлавській Музичній академії, проживав у вчительки гри на фортепіано, одної з найкращих виконавців музики Шопена в Долішній Сілезії, Ніни Годлілло-Годлівської, яка Петербурзьку консерваторію закінчила з золотою медаллю. Її квартиру заповнювали оригінальні, старі ікони.

Серед знайомих пані професор була, оселена після війни у Вроцлаві, сім'я грузинських князів Тауричевських. Михайло з княгинею часто сідали на балконі та курячи цигарки розмовляли про музику. Він ніколи

не забув про свою родину. Вертаючись з занять в Музичній академії, якщо поїзд зупинявся у щирому полі, поміж Сьродою Сльонською та Мальчицями, висідав та йшов кілька кілометрів, щоб відвідати родину матері: вуйка Федора та тітку Анну.

У 1959 р. одружився зі Стефанією Куземчак. Тесть був церковником у Бінчаровій. Життєвий досвід, у тому перебування в італійському полоні, навчили його покори до життя та розвинули почуття гідності, що передав своїм дітям.

Подружжя після шлюбу короткий час проживало в Свіжаві, звідки доїжджав на заняття, які вів у музичній школі, будинку культури та симфонічному оркестрі. Звідти у 1960 р. на завжди переїхали в Лігницю, тому що Михайло Дуда почав працювати в IV ліцею. Окрім хору, створив також, з року у рік зростаючий, ансамбль мандоліністів. У школі вчилос 130 учнів. Бувало, що деякі належали до всіх чотирьох ведених ним формацій – хору, оркестру, ансамблю мандоліністів та молодіжного ансамблю «Струмочок».

– Вони були елітою школи, найкращими учнями – зізнається Михайло Дуда.

Професор Михайло Дуда з випускниками шкільного 1981–1982 року; сімейний альбом Михайла та Стефанії Дудів

Високий художній рівень хору

здобув йому пошану навіть у Міністерстві освіти. – Це не виключно моя заслуга, але й молоді – признає зі скромністю. Хор був візиткою школи, представляв її на фестивалях у Польщі та в Україні.

У жовтневу п'ятницю 1970 р., в музичній майстерні Михайло Дуда вдосконалював шпульовий магнітофон, щоб був можливим переказ звуку в стереофонічній версії. Під час шліфування плитки іскра пошкодила праве око. Тридцятип'ятирічний чоловік, який здійснював свої мрії у роботі, вчитель в ліцею та музичній школі, а також єдиний віолончеліст у лігницькому оркестрі та його сім'я пережили драму. Дочкам Олі й Асі було тоді десять і чотири роки.

– Моїми очима залишилася дружина, – з чуттям говорить про свою товаришку життя. – Якби в мене була інша родина, а праця не була б моєю пасією, драму другого випадку я відчув би набагато міцніше, – зізнається.

– Татуню, я віддам тобі одне своє вічко, воно того ж самого кольору, і обоє будемо бачити, – пропонувала старша дочка Оля.

Першою шрифтом Брайля вивчила пані Стефанія та протягом канікул вчила чоловіка, щоб той міг повернутися в школу. Швидко оволодів новим нотним записом, досліджуючи тайники концертів переважно перед сном, але також у поїзді або автобусі. З неспокоєм думав про повернення на роботу. Невже це можливе до здійснення сліпим? Сумніви перетяв директор. Ансамбль мав виступати у Кракові, програма була вже готова, але бракувало маестро. А він задумувався, чи під час концерту не сплутає напрямків і не почне диригувати публікою або

Професор з дружиною та онучкою Ксенею у 2006 р.; світлина з сімейного альбому Михайла та Стефанії Дудів

стіною. Щоб цього уникнути, з вішака зробив прут, який хлопці помістили посередині про-
сценіум у Кракові, півтора метра від хору. Публіка, несвідома ситуації, задумувалась, чому
диригент виходить у супроводі двох дівчат. – Це потреба культурної праці та жара молоді
втягнули мене з хати – зізнається.

Повернувся у березні 1971 р. як пенсіонер. Попри те, що його дочки вчилися у «четвірці»,
ніколи не були його поводитрями. Завжди вели його учениці. Одна від одної вчилися уміння
поводити професора. – Роками творилися династії дівчат-поводирів, – посміхається.

У школи поводила його собака-поводир – самоук. Боксер Ікар безпомилково вмів обійти
всякі перешкоди, попасти в дитсадок, в якому працювала жінка Михайла, або в магазин.

Багато разів мав нагоду переконатися, якою великою підпорою можуть бути учні. А не
завжди бувало легко. Одного разу, заплакана учениця, втуляючись у професорське плече,
промурмотіла, що хлопці назвали його «сліпим». – Що ж, адже я й насправді сліпий, – відпові-
в я. Під час випускного балу бувший учень розплакався: – Професоре, я ошукував на класній
роботі, я віддав зошит колеги замість свого. Після одного з концертів учениця каючись зі-
зналася, що після шкільних занять вона грала за одну слабшу подругу і зараз не може йти
до святої сповіді.

Покоління п'ятидесяти-, сорока- і тридцятилітків до сьогодні вважають професора ав-
торитетом. Але він також носить своє серце на долоні. Бувало, що коли комусь бракувало
грошей, щоб заплатити за проживання у гуртожитку, докладав з власної кишені.

Став дуже вразливий на дотик. Не тільки читає Брайля, але вміє долонею розпізнати
риси лица. Не любить, коли хтось описує йому вигляд новопізнаної людини. Її образ творить

собі на підставі проведених розмов, перехоплюючи звуки. Молодь знала, що тим способом професор вміє безпомилково визначити вигляд. – Для багатьох очі це дзеркало душі, а для мене не очі, а тембр голосу – заявляє.

– Церковну музику ми почали співати під кінець сімдесятих років, – згадує. Це перемінило життя ансамблю. Почали концертувати у церквах, домах культури, досягли успіху на Фестивалі церковної музики у Гайнівці. Пам'ятає офіційний концерт у залі ліцею в присутності влади у вісімдесятих роках. – Всі сиділи мов зачаровані – згадує тамті часи.

Одного разу, подзвонила бувша учениця зі Сполучених Штатів. – Пане професоре, ми зібрали серед людей з нашого середовища, гроші на операцію, – почала. П'ятдесят тисяч доларів та місце в лікарні чекало його. Треба було лише купити квиток. Однак, після консультацій з лікарем, відмовився. Не здійснилося також турне по США та Канаді. Організатор домагався зменшення до двадцяти п'яти кількості виступаючих осіб, що значущо знизило б художній переказ групи, а на це Михайло не погодився.

Після виходу на пенсію, через дев'ять років вів хор лігницької парафії.

– Центром нашого життя завжди була церква, – зізнається. Дочки, навіть під час великодньої утрени, в колясці витримували до третьої ранку. Годину пізніше сідали в поїзд до Пшемкова, щоб встигнути на великодній сніданок до сестри дружини.

Багато разів був нагороджений державними відзнаками за діяльність на користь культури, але найбільше цінує собі орден св. Марії Магдалини, який вручав йому архієпископ Єремія.

Рік після випадку попав у лігницький гурток Об'єднання сліпих і протягом чверті століття був його головою.

Працював над інтеграцією місцевого середовища сліпих. Невдовзі, при гуртку об'єднання була створена бібліотека для сліпих. Пані Стефанія вела її суспільно через сім років. Біля кабінету голови працював кабінет очних хвороб, в якому, раз у тиждень безкоштовно приймав членів гуртка спеціаліст. Концерти та курси товариського танцю давали шанс вийти у світ людям, які, як правило, приречені на закриття по хатах. Багато з них вдалося тривало витягнути з хати. Зустрічалися з нагоди Різдва та Великодніх свят за юліанським календарем. З почину католицького священика завжди співали східні коляди.

Михайло Дуда виховав кількох здібних музикантів, докторантів. Скрізь вважається, що після його виходу на пенсію хор в ліцею не утримав давнього рівня. – За характером я перфекціоніст, а все, що робив у своєму житті спиралося не лише на знання, але також пасію, – говорить він.

Пасію для праці намагався передати дітям. Два роки тому переїхали з дружиною до Зеленої Гори, де підтримують овдовілу дочку Іванну й онуки.

«Юкі» Терренс Гордон Савчук

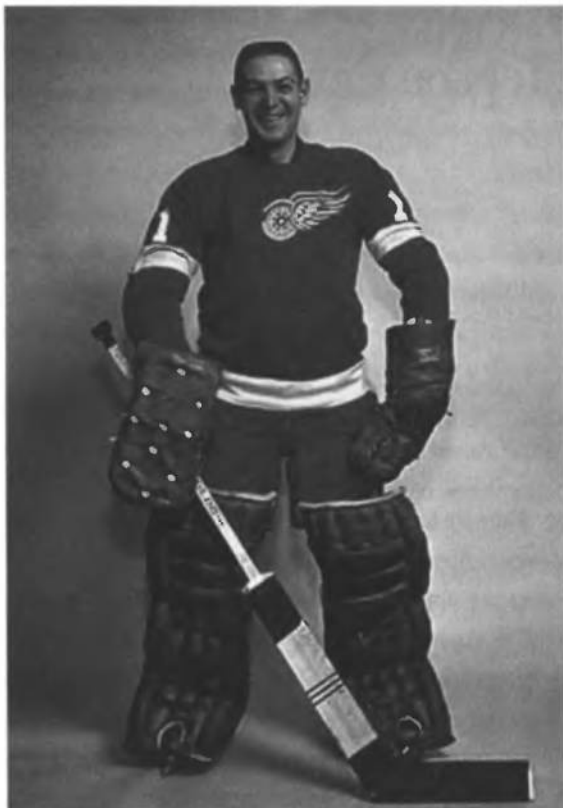
Євген Ладна

Коли під час візиту Президента Віктора Ющенка до Канади 26 травня 2008 р. у своїй промові до гостя та сполучених палат парламенту прем'єр-міністр Канади Стивен Гарпер згадав визначних канадців українського походження (Еда Стельмаха, Рея Гнатишина, Роберту Боднар, Вільяма Курелека, Джона Сопінку), вклад українців у розвиток національного спорту та гордості Канади – хокею, він підкреслив такими словами: «та більше визначних гравців хокею Національної хокейної ліги не може, мабуть, назвати».

Посеред великої кількості гравців українського або частково українського походження, з яких найбільш відомі Уейн Грецький, Дейв Андрейчук, Дейл Гаверчук, Майк Босси, Джон Буцик, Терк Брода – Терренс Гордон Савчук, як хокеїст, рівнятися може з легендарним Уейном Грецьким, але як воротар немає собі рівних.

«Більшість істориків хокею згодні, що цей вид спорту ніколи не мав кращого воротаря від Теренса Гордона Савчука, більш відомого своїм співгравцям як „Юк“ або „Юкі“ – призвиськами, які пригадували його українське походження. Під час перших п'яти сезонів Національної хокейної ліги, кількість забитих голів у його ворота ніколи не перевищувала 1,99 – досягнення, яке до сьогодні дивує. По дорозі були чотири чемпіонати за Кубок Станлея – три з них з такою могутньою командою як Red Wings разом з Гоу (Howe), Ліндзі (Lindsey) та Келлі (Kelly) та кінцева, несамовито героїчна гра з торонтонським Maple Leafs під час сторічного ювілею Канади у 1967 р. Він завоював нагороду Calder Memorial Trophy для найкращого новачка ліги та чотири призи Vezina Trophy, був вибраний до семи посезонних команд найкращих гравців (All Stars), а в 1964 р. він побив Джорджа Гейнсворфа (George Hainsworth), щоб стати неперевершеним лідером хокейного локаута¹. Його рекорд, мабуть, неможливий до перевершення – 103 локаути (за іншими даними 115). Йому і його командам належать 447 (за іншими даними 501) переможних матчів. Лице Савчука одержало біля шестисот швів

¹ B. Kendall, *Shutout. The Legend of Terry Sawchuk*, Toronto 1996, с. 2.

Світлина з архіву Louis Jaques – Library and Archives Canada

після ударів шайби та хокейних ключок. Йому також належать початки вживання маски воротаря для захисту обличчя.

Террі (Тарас) Савчук народився у Вінніпегу 28 грудня 1929 р. Батьки, Лоїс та Анна, були частиною української спільноти міста Вінніпег, на той час процвітаючої та найбільшої в Канаді. Східний Кільдонан, робітничка частина Вінніпегу, був сумішшю різних національностей, українців, англійців, ірландців та німців. Економічна криза кінця двадцятих – початку тридцятих років не залишила цю частину міста без наслідків. Сім'я жила з нерегулярних заробітків батька (у нього не було постійної праці), однак, у своїх спогадах Террі підкреслює, що він мав усе, чого тільки захотів, а фінансова ситуація сім'ї була пересічною на той час.

З чотирьох років Террі почав ковзатись і кожний день зими мама годинами стояла на морозі, чекаючи аж синові стало цього досить. У своєму підході до виховання дітей вона була справедливою, але завжди суворо карала за молодечі проступки. Террі обожнював свою матір і завдячує їй велику частину свого наполегливого характеру та успіхів у спорті.

Суботніми вечорами Террі разом зі своїми братами слухав радіопередач з Торонто з матчів його улюбленої команди – Торонтонських кленових листків (Toronto Maple Leafs). Його улюбленим гравцем був воротар Джордж Гейнсворф. Брат Террі, Майк, був перспективним воротарем і Террі часто вживав його хокейне обладнання, щоб наслідувати свого кумира. Террі дуже любив свого брата, а його смерть на сімнадцятому році життя без попередніх наявних серцевих клопотів залишила глибоку травму в житті майбутньої зірки хокею. Після цієї трагедії, Террі жадібно хотів слави не тільки для себе, але й задля свого брата.

Після смерті Майка, Террі починає свій похід вгору сходишками організованого хокею, від місцевих хокейних команд, через короткі пригоди з північноамериканським футболом та бейсболом, аж до славнозвісних тоді дітройтських Червоних крил (Detroit Red Wings). Він відзначається у кожному роді спорту, а пригода з футболом (деякі джерела згадують про регбі) доведе його до багатьох болючих хірургічних втручань та коротшої на п'ять сантиметрів

правої руки. З боязні перед покаранням, Террі не скаже нікому про поломаний лікоть після одного з футбольних матчів, спорту забороненого матір'ю через часті травми. Рука загоїться, але після двох років пригадає про себе і про своїх розсипаних шістдесят осколків кістки ліктя. На усунення усіх осколків потрібні будуть аж три хірургічні операції.

Після смерті Майка, весь час, як найстарший син, Террі допомагає сім'ї фізичною працею і всі гроші віддає матері. Ця допомога стає ще більш критично потрібною, коли батько пошкоджує спину на роботі та вимагає довгого лікування. Террі ще жадібніше намагається увійти в світ професійного хокею, щоб фінансово допомогти своїй сім'ї. Він наполегливо вправляє і починає розробляти свою, пізніше славнозвісну, позицію присідання (т. зв. присідання Савчука – Sawchuk's crouch).

Свою професійну кар'єру Террі починає з сімнадцяти років, після підписання його батьком контракту з Red Wings. Третього листопада 1947 р. у Детройті менеджер клубу, Джек Адамс (Jack Adams), канадець за походженням, дає йому квиток на поїзд до міста Омага, де підготовляли надійних кандидатів до першої команди Red Wings та 2000 американських доларів як премію за підписання контракту. Террі Савчук переходить через міст на канадську сторону, заміняє гроші на канадські долари в однодоларових банкнотах та кидає їх у своїй кімнаті у повітря. Доц грошей дає йому велике задоволення, немов би винагороджує за сімейні фінансові тяжкі часи. Цей факт, як і багато інших пізніших епізодів покажуть темнішу сторону Террі.

Він грав у різних підготовчих командах і нетерпеливо чекав на місце у першій команді Red Wings. Нагода появилася, коли через пошкодження щиколотки перший воротар не зміг продовжувати захищати ворота Червоних крил. У ворота Адамс поставив двадцятилітнього Савчука. Це випробування стало дійсно початком справжньої його хокейної кар'єри.

Террі захищав ворота з надзвичайною майстерністю і продовжував дивувати тренерів, глядачів, спортивних журналістів. Усі підкреслювали його швидкість, жвавість, гнучкість, рефлекс, а деякі навіть запідозрювали, що його чудодійні зупинки шайби спричинені «якимось крутіством». У 1952 р. під його провідом Wings заволоділи кубком Станлі (Stanley Cup). Хоч були також великі невдачі, як, наприклад, поразка 4:8 з Бостон Бруїнс (Boston Bruins) чи 0:9 з Монреаль Канадіанс (Montreal Canadiens). Террі згадував, що важко йому було вгадувати заміри легенди канадського хокею – Моріса Рішара (Maurice Richard), який так більш-менш коментував свої успіхи: «Як воротар має знати мої заміри, коли я їх сам до останньої миті не усвідомлюю».

У 1953 р. Террі оженився на Патриції Мопі (Patricia Morey-Bowman), на шість літ молодшій від себе. Погодження сімейного життя, викликів та напруження інтенсивного спорту й тренування, а також суб-культури товариського життя гравців зі щораз більшою алкогольною проблемою Террі, доводило до частих непорозумінь у подружжі. Проблеми з алкоголем та підозра у мононуклеозі довели до частинного відсторонення Террі від ігор у сезоні 1954–1955 рр. Це віщувало майбутній трансферт гравця. Весною 1955 р. Адамс замінив декількох ключових гравців, м. ін., Террі, якого купила команда Boston Bruins. Пристосування до нової

команди не йшло гладко, але він даліше продовжував дивувати своєю грою, хоч і фізично, і психічно відчував втому. Виснаження організму, зловживання алкоголем, психічне навантаження довели до крайньої ситуації. Террі несподівано для всіх покинув Boston Bruins і рішив відпочити. Тому що фінансова ситуація сім'ї не була найкраща, Террі пробує різних професій (продавця автомашин, страхувального представника), але ніде не зогріває довше місця.

Несподіваний телефон у 1958 р. від Джека Адамса, який сам тоді боровся з проблемами занепаду рівня Red Wings гри опісля продажу основних гравців команди, вибавляє його з клопотів. Медичні обстеження проходять без застережень і Террі вертається до свого улюбленого клубу, але вже без характерної довіри з попередніх років, особливо до Адамса. Незважаючи на це, захист ворот Red Wings залишався у надійних руках, хоч проблема все частіших змінних настроїв Террі та перебування в умовах постійного стресу поглиблювалась. Для прикладу, коли у перших п'яти роках гри у Національній хокейній лізі сума його видалення рівнялась тільки дев'яти хвилинам, то пізніше, за шість років він назбирав аж 115 хвилин. Його приватне життя не ладналось через часту неприсутність і перебування з товаришами поза домом та його все частіше агресивну поведінку. За словами жінки, він ніколи насправді не був щасливим, а його «я» було завжди в потребі підтвердження колом товаришів.

У 1964 р. Террі Савчук опиняється в команді Торонто збігом обставин, коли у третьому раунді обміну гравцями Red Wings залишили Террі незахищеним перед вибором іншою командою (правило дозволяло команді зберігати за собою 2 воротарів, не більше). Торонтонські Кленові листки не могли повірити своєму щастю. Савчук щасливим не був, але й тут, у Торонто він довів своєї майстерності, хоч не без травм, які почали бути все частішими – у сезоні 1964–1965 одержав приз найкращого воротаря у Національній хокейній лізі (Vezina Trophy), а у 1966–1967, у віці 37 років допоміг Кленовим листкам стати чемпіоном Кубка Станлі (Stanley Cup). Пізніше були ще Los Angeles Kings, знов Detroit Red Wings та кінець-кінцем New York Rangers. Травми та занепадаюче здоров'я були щораз більше докучливі, травми накопичувались, однак 28 січня 1968 р. як воротар у команді Kings він реєструє 101 локаут і допомагає команді стати другою в західному хокейному відділенні.

Двадцять дев'ятого квітня 1970 р., рік після розлучення з жінкою, Террі і його близький приятель Рон Стюарт (Ron Stewart) зустрілись у ресторані і після декількох алкогольних напитків почалась між ними суперечка. Нав'язалась ніби жартівлива фізична боротьба. У досі невияснених обставинах, Террі впав на коліно Рона (або був вдарений Роном). Його перевезли до лікарні, лікарі усунули жовчний міхур, але внутрішні пошкодження, спричинені цим нещасним випадком (або й також ранішими хокейними травмами) довели опісля місяця до смерті.

У молодших роках усі знали його як веселого, повного радості та дотепу молодика, однак десь по дорозі життя у глибині душі наростали проблеми, викликані життєвими й фізичними травмами, завчасним і швидким ростом популярності, доступом до грошей і приваб. Любив випити у компанії товаришів, погуляти, поспати, добре поїсти. З часом що-

раз більше пив, щораз глибша була прогалина між ним та його жінкою й дітьми, між ним та сім'єю, яку, до речі, дуже кохав.

На 41 році трагічно закінчилось життя людини, яка повністю могла існувати тільки задля хокею. У своєму короткому бутті Террі Савчук зіграв 971 матч у різних командах, але завжди почував себе гравцем Red Wings. У 1971 р. постать Террі Савчука введено до Hockey Hall of Fame у Торонто, не чекаючи звичних п'яти років потрібних для цього. Діти Террі, попри всі недоліки батька, дуже горді його досягненнями.

«Можна було в нього кинути жменю рису, а він зловив би кожне зернятко. Але був він також жалюгідним сукінсином».

Ted Lindsey, один з кращих гравців Red Wings

«Юкі був найкращим воротарем, якого я коли-небудь бачив. Він був усім, чим повинен бути воротар».

Gordie Howe, один з найкращих гравців хокею усіх часів

«Він є їх клубом. Поставити іншого у ворота, а ми б їх перемогли».

Maurice Richard опісля перемоги Red Wings за Кубок Stanley в 1952

«Дотепер я ніколи не бачив такої гри у воротах».

Bobby Hull у 1967 після перемоги Toronto Maple Leafs за Кубок Stanley

«Трагічна, безглузда, дивна».

Прокурор Nassau County про смерть Савчука

«Бувають дні, коли захищаєшся перед нападаючими, бувають дні, коли це не вдається».

Террі Савчук

Цитати за працею Б. Кендала.

Бібліографія

Dupuis D., *Sawchuk. The Troubles and Triumphs of the World's Greatest Goalie*, Toronto, 1998.

Kendall B., *Shutout. The Legend of Terry Sawchuk*, Toronto 1996.

Історія, що ятрить душу

Ескіз

Ярослав Грицковян

День 21 січня 1961 р. згадуємо з жінкою часто й з радістю. Адже це був день нашого весілля. Проходив між лісами й озерами у гарній зимовій сценерії невеликого села Длуско, що в Щецінському воєводстві, в хаті мого тестя Володимира Гірного, депортованого сюди з Гаїв Перемиського повіту під час акції «Вісла» 1947 р.

Тим разом наші спогади були наповнені смутком. У наших руках був свіжий номер «Нашого слова» – перший за 2006 р. В ньому опис історії агента, який виявився нашим близьким знайомим. Виловлюємо дані: студент з академічного центру, молодий, активний, а навіть ревновий. І далі, що робив: доносив на своїх друзів, фіксував їхні висловлювання, «своєму» офіцеру-опікуну передавав оригінали приватних листів, інсценізував підслухові розмови, бував на «Маланках», забавах, весіллях і про все доносив краківським органам СБ. За словами автора згаданої статті, агент гуляв і на нашому весіллі... Ба, навіть описав весільних гостей, хто і звідки родом, хто є молода, хто чий родич.

Хтось міг би сказати: «Що ж, весілля, як весілля, просто церемоніал, танці, пісні...». Воно наче б і так. Але, прецінь, історія не вигадана і не без значення.

З'ясовую пройдений час, згадую Краків, пошуки за працею, спроби виїзду на навчання за океан, виїзд до Кошаліна з надією, що знайду тут спокійну посаду й обмину всі ці докучливі, задирливі зачіпки органів СБ. Ставлю собі питання, що таке знов зацікавило органи СБ? Адже фінальний акт мого виїзду до Америки закінчився (я не погодився на виїзд за їх згодою). Покинув я також Краків, де активно діяв серед студентів, що, запевне, не подобалося таємним службам. Але зараз же собі пояснюю: для «них» кожне зборище українців – нагода особлива, а українське весілля для функціонерів, які активно винюють опозиційний рух – місце досконале. Родина Гірних серед депортованих явно відрізняється. Батько молоді, Володимир Гірний – кваліфікований бухгалтер із середньою освітою, суспільний діяч і організатор гуртка УСКТ. За даними Служби безпеки, його брат Яким («Вітрогон») активно працював у цивільній сітці ОУН в окрузі «Сян» на Закерзонні і в фіналі боротьби згинув від куль МО біля Волова при спробі переходу через кордон Чехословаччини. Брат Василь ще до війни був арештований

за приналежність до націоналістичної організації і просидів в тюрмі кілька місяців, закінчив університет у Львові, був депортований під час акції «Вісла» разом з родиною до Лемборка, де працював простим рахівником. Принагідне друкував фейлетони в «Нашому слові» під прибраним іменем Панько Щипавка і статті польською мовою в регіональній щоденній газеті.

І тут я доходжу до історії агента з Кракова, який в останньому часі збульверсував наші українські середовища. Як студент він привертав увагу багатьох. Був активним суспільним діячем, разом зі мною заснував студентський «Гурток молодих українців». Брав активну участь в організації краківського УСКТ, мав контакти на широку ногу з українською молоддю інтелігенцією Щеціна, Гданська, Варшави. Його саме надібали відповідні органи й завербували. Восени 1958 р. він увійшов у контакт з краківською Службою безпеки, включився в її роботу і став таємним співпрацівником, спочатку як звичайний студент, а пізніше – загально визнаний лікар і керівник амбулаторії (przychodni) та активний суспільний діяч.

Пригадуємо з жінкою і підтверджуємо з пам'яті кожну деталь цього дня, коли появився на нашому весіллі. Приїхав до нас як близький приятель і запрошений гість. При наших зустрічах він повторював часто, що ніколи і в гадці не мав, щоб пропустити таку нагоду. Адже стільки літ ми провели разом. Дотримав слова, приїхав, хоч навколо була гостра зима, мело снігом, а й дорога від залізничної станції була не близька. Ми потиснули один одному руки.

Очевидно, я не збагнув і в гадці не мав, що очікуваний «гість» приїхав до мене в зломому намірі – не з приязні, не з доброзичливості, а звичайних «службових» (читай: ганебних) обов'язків за директивами краківської СБ.

За даними доносу агента, на весілля приїхало біля сорока осіб, в основному осіб з близької і дальшої родини молоді й молодого. З порахованого агентом студентського гурту (яким він був особливо зацікавлений) названо Михайла Козака і Ольгу Ласку зі Щеціна, Христину Цейко з Гданська, Володимира Погорило з Кракова. Сподівання есбеків на більшу студентську присутність не справдилися.

У якомусь моменті в моїй пам'яті промайнула думка про минуле з 1947–1954 рр. – упівщину. Адже на весіллі гуляв недавно амністований Володимир Біланіч («Верховина»), приїхала з Битова сестра партизанського лікаря Мирона, Дарія Середоха та сім'я районного політвиховника «Кургана» (Степана Батейки) з Грушович. Але всі вони вже пройшли свою «Голгофу».

З інших проаналізованих фактів, ані я, ані жінка, не знайшли причини, яка могла б зацікавити польські органи нашим родинним святом. Весілля не належало до показових, не заклопотувало будь-якого спокою в цій маленькій місцевості, навіть не дразнило сусідських родин українськими співами. У Щеціні в найнятому костелі на Небушеві при вулиці Броневського, де вінчав нас колишній декан, в'язень ГУЛАГ-ів о. Володимир Боровець (1888–1980), була лиш частина гостей, а церемоніал не дозволяв навіть на обмін коротких рефлексій. До того ж, не затримуючись, ми зараз же опісля виїхали до своєї весільної хати.

Коли приїхали, вже вечоріло. З'їли ми весільний обід, заспівали «Многая літа». Весільники тісно один біля одного товпилися за столом, говорили, проголошували тости, банальні,

сучасні й традиційні. Не було тут «націоналістичних» промов, пісень упівського типу, а навіть будь-якого тиску щодо української мови. Товариство було мішане, прийшов у гості директор пеґеєру, в якого наймався на посаду батько молоді, знайомий з повіту начальник, кількох сусідів-поляків. А Володимир Гірний – господар, робив усе, щоб на весіллі не трапилося нічого «злого». Договорювався навіть із сільськими підлітками, які товпилися на подвір'ї, роздаючи гостинці. Одне слово, діяв згідно з тенденціями, які, звичайно, зараховуємо до комплексів.

Після півночі за столами почало рідшати: близькі сусіди верталися до своїх хат, деякі, користаючи з «кибитки» директора пеґеєру, виїжджали на залізничну станцію, інші, ці в кращій кондиції, незважаючи на снігові заметілі, пішки добиралися до автобусних зупинок. При столах залишилися лише горстка.

Я щойно тепер спохватився, що досі, як належало, не порозмовляв із своїми приятелями з Кракова. І зараз же запропонував невелику прогулянку по замерзлому озері. Думка всім сподобалася.

Ми йшли довго замерзлим озером в сторону лісу. Був напрочуд тихий морозний ранок. Під нашими ногами скрипів мороз, порипував сухий сніг. Ми ковзалися по ньому, сміялися і бились сніжками.

Згадуючи цей день, здавалося, ясний і радісний, ми сьогодні, читаючи вищеназвану статтю, запитували самі себе: як це сталося, що «він» ішов разом з нами, як друг з другом, нога в ногу. Йшов з нами, всміхався до нас, дружно обнімав. А відносно мене, гаряче напрошувався, щоб не зривати з ним контактів і відвідувати один одного чи то у нього в горах, де мешкали його батьки, чи у мене над морем.

У джерелах нашої найновішої історії чимало фактів, які вказують мерзоту до всякої денунціації. Вона викликає і в автора статті, і в нас прикрі відчуття, а навіть відразу. Чому? – запитує автор *Історії одного донощика* – українець, студент, активний діяч став «колабораціоністом», доносив на своїх друзів, реєстрував нашу кореспонденцію з загрою і контакти з діаспорою, провокував розмови в кімнатах, де були встановлені підслухові апарати. Мені, як авторові цього ескізу, треба неодмінно запитати, ще й те, чи знає він, яке зло вчинив ближньому, якого колись називав приятелем?

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

Про Маріанку та «уланські тюльпани»

II казка для дуже дорослих

Олександр Маслей

Маріанка народилася осінню, в той час, коли Броз Тіто показав москалям, де їхнє місце. Майже тоді, коли Владислав Гомулка, за наказом Хрущова, замовляв афіші з «фашистом» Броз Тіто, який вимовно топить робітника в морі робітничої крові. Товариші розклеювали їх по всій Польщі, по великих містах та зовсім маленьких селах, влаштовуючи різні, зовсім нікому непотрібні, пропагандистські заходи, на які всі були примушені приходити, і на яких ніколи не могло бракнути представників робітничого класу.

Дитинство та король Броз І і останній

Маріанка доростала в малому селі, неподалік міста Осієк над високим берегом Дунаю, в якому ніхто не любив мадярів. Мама часто сідала з нею на тому високому березі і разом видивлялися барок, що під різними прапорами йшли річкою до Чорного моря або – через Відень – у Баварію. Зрештою, це була єдина розвага всіх мешканців села, до того, як у селі збудували корчму, а пізніше школу, в якій вчилася Маріанка. У світлиці проходили всі урочистості, присвячені перемозі партизанів Броз Тіто над гітлерівським окупантом, весілля й всі інші, не так вже важливі для села, свята.

У них був гарний виноградник, з плодів якого батько, зовсім легально, виготовлював кілька бочок ракії. Пам'ятає, як з колегами, в супроводі великих дискусій та співу, пробували, чи смачна вийшла – переважно, аж до ранку. В Маріанки було двох старших братів, але то вона була пестункою батька. Лаяв Івана й Петра, по черзі, завжди, коли один з них щось навіть зовсім невинно їй зробив, і говорив, що жінок треба шанувати, так, як він шанує їхню матір і сестру. Але коли вона робила їм будь-які витівки, сміявся з них та пригортав кохану доньку, що доводило хлопців до явних заздрощів. Однак він їх так само кохав, а коли були далеко від жінок, не кричав, тільки пригортав, гладив по голові та показував, як розмовляти з виноградником, як притинати виноградні лози, щоб родили пишні грона, як брати прищепи та як їх садити, а нишком, як виготовляти ракію. А коли хильнув собі чарку, їм також давав попробувати, за що, з черги, діставав від матері і він, і вони також. Але тоді відчували цю

чоловічу солідарність й гордо дивилися один на одного. Вчив їх любові до землі та пошани до всіх. Вони також його кохали.

У неділю ходили до церкви в Петровичах, бо їхню спалили німці і вони ще її не відбудували. Не тому, що не хотіли, але через комуністів, оскільки не було дозволу. Батько носив Маріанку на руках до самої церкви, щоб не забрудила собі ніжок. Сам ішов босоніж. Як всі інші, бродив по болотистій дорозі, а кожен мав чоботи перевішені через плече й штани підгорнені до колін, а жінки тримали спідниці високо над білими колінами. Так було після дощу. А коли було сухо, також ішли босо, щоб не заपोшити чобіт, зрештою, батько говорив, що чоботи треба шанувати, бо вони дорогі. Не дозволяв носити її матері, бо надто часто міняла омлілу руку, перекидаючи Маріанку то на ліве, то на праве плече. Перед церквою, біля колодязя, всі обмивали ноги й взували чоботи. Він чекав, поки поміє мама й подавав їй Маріанку, мама чекала, поки він взує чоботи й віддавала йому назад Маріанку, яку він брав на руки і ставив за поріг церкви. Тоді входили до храму. Стояли під дзвіницею у бабинці, щоб не заважати місцевим, бо батько говорив, що так треба, щоб місцевим не заважати. Коли було сухо, поверталися у чоботах, а коли йшов дощ – босоніж. А після недільного обіду забирав хлопців над Дунай та вчив їх плавати й ловити рибу. А якщо домовлявся з колегами, брав Маріанку на руки, жінку попід руку і йшли всі над річку. Спускав човна на воду, хлопці сідали за весла, а Маріанка з мамою на передній лавочці, відпихав їх від берегу і вони плавали, а він з колегами пив ракію досита.

У селі жили хорвати, серби, русини, словаки й мадяри, яких ніхто не любив. Бо вони під час другої війни були володарями життя й смерті. Тих «володарів», що співпрацювали з німцями Тіто наказав розстріляти і заборонив проводити будь-які розмови на цю тему. То й не розмовляли, разом працювали, разом гуляли й пили, разом посилали дітей у цю ж саму школу, разом належали або не належали до одної партії і клали квіти до єдиного слухного пам'ятника партизанів Тіто. Разом тільки не молилися і не слухали доповідей, а всі претензії один до одного приховували по хатах і поза обійстя їх не виносили. Час від часу молоді, за шкільною лавкою, закохувалися одне в одному та попри невдоволення, часто з «плідним» примусом любові, батьки давали свою згоду й у шкільній світлиці гуляли на спільному весіллі, а коли вже напилися ракією, люто лупцювали один одного за старі гріхи.

Маріанка закінчила середню школу в Осієку і мала так добрі результати, що без іспитів вступила в Белградський університет. Батько не носив її більше до церкви, бо була вже прекрасною жінкою, а крім цього, тим часом і відбудували свою церкву, і чоботи стали дешевшими, і купив автомобіль „Zastava Florida” на талон, і асфальтували всі села. Маріанка виростала на гарну й мудру жінку, про що жалів у душі, бо боявся, що не знайде собі чоловіка. Сказав про це хлопцям, коли притинали виноградні лози. Її брати вирости на вродливих і мудрих парубків, обидва вчилися, один у технічному, а другий у аграрному училищах. Всі з'їжджали у неділю і разом ішли до церкви. Маріанка з мамою готували обід, а хлопці з батьком, вже як дорослі, попивали вино і час від часу клепали Маріанку по сідниці, коли та приносила їм нову пляшку.

Батько вже їм нічого не казав, тільки весело сміявся, а Маріанка протестувала й дерлася, що батько їм на це дозволяє, а він клепав хлопців по плечах і говорив: ось моя кров.

Жили, будували єдину соціалістичну державу Тіто, вигрівалися над хорватською теплою Адріатикою, холодили ракію у словенських холодильниках з Gorenje, слухали музику акордеонних оркестрів з Любляни, співали на турецьку ноту тужні сербські, хорватські й руські пісні, ну й ніхто не любив мадярів. А Тіто жив, видавав накази і розділяв їх щораз більше, а думав, що єднає. Всі з його почту боялися, замислювали лихе і мовчали. І мовчати наказували всім.

Потім кожен хлопець, і його, і не його, мусив захищати соціалістичну батьківщину. Кожен на півроку йшов до війська, потім давали йому додому мундир і кулемет, і призивали його на різного роду вправи цивільного захисту, і повертався додому з тим кулеметом і мундиром.

Маріанка, після закінчення вузу, працювала в Осієку, у головному відділенні белградської «Красної зvezди», де займалася культурою. Її найстарший брат, Іван, працював як технолог, у Новому Саду, в німецькому концерні „Kawo“ з місцевою назвою „Yougodent“. Наймолодший брат, Петро, залишився в хаті, на господарці, й разом з батьком покращували виноградник і ракію.

Аж помер перший комуністичний король Тіто. Залишив заповіт і звелів, щоб соціалістичною батьківщиною, після його смерті, кожні п'ять років правив хлопець іншої національності. Першим після нього став правити серб, Слободан Мілошевич, але коли після п'яти років не захотів здати владу, почалося.

Війна

Маріанка була у відрядженні в Белграді, коли Хорватська та Словенська Республіки проголосили проведення референдуму щодо незалежності. Іван і Петро негайно отримали наказ про мобілізацію. Івана бачила ще в Белграді, бо там була його мобілізаційна одиниця, а Петра – в Міхаловцях. І вже ніколи більше не побачила його живим.

Армада Слободана обставила всі головні дороги, телефонні центральні, радіо- і телестанції, перегінні заводи. На фронт, як гарматне м'ясо югославської армії, послали хорватів, русинів, мусульман, мадярів, словаків, македонців, а генералами були серби. Петро писав Маріанці, що обстрілюють Дубровнік і Загреб, а Іван писав, що обстрілюють Люблянку і Gorenje.

Війна розпочалася на добре. Літом Маріанка подбала про карту воєнного кореспондента, бо хотіла ще побачити братів серед живих. Карту отримала від руки, бо ніхто не квапився туди їхати. Потім знала вже, що зовсім непотрібно, бо і так їх не знайшла, але за відвагу доля віддячилася найстрашнішими переживаннями.

Повернулася до батьків, а її родинне село оточували колони армій Мілошевича. Їхала з кореспондентом радіо «Новий Сад», Янком Хомою, з дванадцятим Янком, бо в його сім'ї від

дванадцяти поколінь першого сина хрестять Янко. Янко народився у Руському Керестурі¹, в сім'ї багатого хлібороба, якому Тіто відібрав тридцять гектарів землі, бо за комуністичних часів хлібороб не міг мати більше, ніж десять. Його прадіди приїхали до Воєводини перед двома століттями, ще за часів цесаревої Марії-Терези, зараз після австро-турецької війни, коли-то, як кажуть легенди й історія, після виграної війни, мусульман різали як дозрілу воєводинську пшеницю, і вся Воєводина спустіла, і не лише вона. Тому цесарева Марія-Тереза, ввела для поселенців звільнення від сплати всяких державних зобов'язань. А тому, що була дуже ревною католичкою і не любила православних, хотіла, щоб в її цесарстві жили виключно католики. Отже з перенаселених, католицьких теренів цесарства вирушили хвилі міграції. Прадіди Янка та Маріанки вирушили з Лемківщини на нові землі, що залишилися після зарізаних мусульман, які, щиро кажучи, були сербами і щойно під час турецької окупації перейшли на іслам. До Воєводини прибули також словаки, угорці й хорвати, залишилося теж небагато сербів-мусульман, а найбільше, звичайно, православних сербів.

І так той «тигель», вже з часів Марії-Терези, був поставлений на «вогонь» і помаленьку починав кипіти. Вперше википів у Сараєві, коли сербський терорист, перевихований Російською охороною², застрілив наступника габсбургського престолу ерцгерцога Франца-Фердинанда. Так почалася Перша світова війна. Пізніше прийшла королівська, бідна Югославія, потім гітлерівська Друга світова війна з героїчними партизанами Тіто, а по неї комуністична Югославія, в якій Тіто ще більше намішав і вимішав як суспільства, так і народи. Сербам, яких з Косова вигнали німці, не дозволив повернутися, а на їхнє місце приїхали великі кількості албанців. Для сербів, Косове Поле це як для поляків Вавель, місце святе для національної традиції, історії й слави від часів виграної битви з турками. І так тигельок кипів, роками підігрівали його різні віросповідання, ідеології, історичні спори, національні інтереси, а сильно кипіти почав після смерті Тіто.

Маріанка і Янко заїхали додому її батьків, і тоді вперше відчула почуття страху. Її батьки у референдумі голосували за незалежність Хорватії. Сусід серб голосно погрожував їм, хоча в селі з'явився пару років раніше, одружуючись з її найкращою подружкою з лицю. Помітила, що серби почали поводити себе, як москалі в СРСР – хотіли бути панами й володіти. Але війна була ще далеко на заході Югославії, тому, на другий день, поїхали з Янко в напрямку Загреб. Дорога ставала щораз більш небезпечною. Їхали за панцерними колонами, їх перевіряли на різних, військових і міліцейських, постах. Але папери в них були міцні, з белградської, надалі комуністичної, а властиво Мілошевичевої, головної продажної газети і доброго радіо, тому їх пускали. Десь за Міхаловцями вперше побачила жниво війни, вся місцевість спалена і ряди трупів, окритих чорною плівкою. Місцеві серби з Сербська, армадою вбили всіх інших: хорватів, сербів, мусульман, угорців і сербського попа, який зважився їх захищати.

¹ Місцевість у північній Сербії й Чорногорії в регіоні Воєводина.

² Царська секретна поліція, після революції продовжували «світлі» її традиції ЧЕКА, ГПУ, вкінці КДБ.

І так почали спалахувати різні малі війни в Країні, Воєводині, Босні, Герцеговині. Їх автомобіль обстрілювали раз хорвати, раз серби. Цілими ночами ховалися від обстрілу в придорожніх ровах, ставали перед лицем смерті, бракувало їм палива. Її газета друкувала зовсім інше, ніж вона посилала до редакції; Янко щось інше говорив по радіо. Всюди бачила тільки смерть, тривогу і военні пожежі. Звикла спати під час вибухів снарядів та свисту куль. Почали втікати на схід, військо керувало їх на різні обхідні шляхи.

До Міхаловців доїхали після двох місяців, потім передерлися до Осієку, який був в руках хорватів, і тому постійно обстрілювала його сербська артилерія. Там знайомий дав їм паливо і поїхала до батьків. Десять кілометрів перед селом зупинив їх хорватський патруль, ледве вдалося пояснити, що вона не є сербкою і що в цьому селі живуть її батьки. Пропустили, доїхала. З села повтікали серби, що раніше погрожували, утворився зачаток незалежної хорватської влади. Коли віталася з батьками, знала, що щось страшного сталося. Батько сказав, що Петро не живе – загинув у Країні. Її роздерли страшна розпач і біль. Плакали з мамою, а батько мовчав.

На зовнішній вигляд у селі життя котилося нормально. В Югославії почали творитися національні армії, хорвати масово дезертирували з югославської армади, серби за всяку ціну хотіли утримати *status quo* і без пардону розстрілювали кожного, хто хоча подумав про дезертирство. Хотіла дізнатися чогось більше про брата і вирішила повернутися. Батько й мати просили не їхати. Янко зі страху попивав ракію і мовчав, а вона, як завжди, вперлася і поїхали. Не переїхали навіть трьох кілометрів від села, коли на дорогу раптово впав град гарматних снарядів. Вискочили з автомобіля до придорожнього рову, пізніше в кукурудзу, і тоді снаряд впав прямо на їхній автомобіль. Почали втікати до села і поки туди добігли, сербські танки вже були в селі. Їм вдалося врятувати підручні сумки, фотоапарат, диктофон і, на щастя, сербські військові акредитації.

На школі якийсь сербський жовнір написав білою фарбою «Да Велика Србија». Все село, в цьому й її батьків, загнали на шкільний спортивний майданчик. Батько здалека давав їй знати, щоб мовчала. Зрозуміла і вона, і Янко. Янко пригорнув її до себе, коли якийсь офіцер перевіряв через радіостанцію їхні акредитації; коли прийшло підтвердження, вони отримали їх назад. Все сталося несподівано, ніхто про ніщо не питав мешканців села. Дивилася на ці збори мешканців коханого села, дивно, але ніхто не кричав, не голосив. Офіцер щось до неї говорив з посмішкою, солдати жартували. І раптово все стихло. Запам'ятала цю страшенну тишу, перервану гамором кулеметів. Пам'ятає, що крикнула, Янко хотів її відвернути, але вона дивилася, зором знімала офіцерів і солдатів, що мордували її село і втратила свідомість.

Прийшла до пам'яті в лікарні в Новому Саді. Лежала в залі з багатьма пораненими жінками і тоді страшенно розплакалася. Говорила, що плакала постійно чотири дні, викидала собі, що не мала відваги врятувати батьків, що повинна була згинувти разом з ними. Заспокоїлася щойно, коли прийшов Янко і розповів їй, як військовим автомобілем довів її до Нового Саду. Говорив, що Вуковар здався, серби помордували більшість хорватів, мусульман і русинів. Тихенько говорив, що світ визнав Хорватію і Словенію незалежними

державами, а серби окупують всю хорватську Країну. Втішав її, сказав, що її брат Іван живий в Белграді. Подумала, що це найважливіше, що хоча він живий. А потім думала лише про те, як страшенно її покарано картиною смерті своїх батьків, і що була таким боягузом, і як важко їй буде тепер з тим жити.

Через Угорщину, обхідною дорогою, переїхала до Хорватії. У Белграді віднайшла брата Івана, працював у Міністерстві промисловості. Розповіла йому, як загинули батьки і про те, що бачила їхню смерть. Брат стояв блідий, роздертий. Сказав: помстимося, помстимося.

І так вся Югославія знала лише два слова: смерть і помста.

В кожного свій «мадяр»

Через рік, завдяки купленим потиху українським кулеметам і танкам, хорвати перешли до контрнаступу, відбили зайняту сербами Країну і дійшли за Вуковар, над Дунай. Гнали перед собою сотні тисяч сербських біженців і мстилися – тепер вони несли смерть і помсту для сербів.

Аж прийшло НАТО й порозділяло їх від помсти.

Маріанка і Іван повернулися до села, але не могли увійти до своєї хати, бо жили в ній серби з Країни. Так було ще через рік, в силу угоди про перемир'я, підписаної після переговорів з НАТО. Поховали лише, разом з іншими вцілілими мешканцями села, батьків в одній спільній могилі, і тоді вперше село молилося разом. Іван іронічно жартував, що татко спить з «мадярами, яких ніхто в селі не любив».

Після року Маріанка і Іван могли нарешті переїхати до своєї хати в селі над Дунаєм біля Осієку. Дім був оголений зі всього, не було вікон, дверей, меблів, а навіть шлюбної фотографії їх батьків. Серб забрав все, навіть їхню історію. Маріанка була як оскражена. Іван заспокоював її, але вона вперлася і зразу взялася за ремонт дому. Півроку пізніше дім стояв як новий, ново мебльований. Іван допоміг їй оживити виноградник і зробив кілька бочок ракії. Над Дунай не ходили, бо весь берег був замінований. Маріанка зникала на кілька днів і поверталася... Мовчала цілими днями й знову зникала, і знов поверталася.

Одного травневого ранку приїхав до неї Янко Хома та забрав її до Нового Саду, вже в Сербії. Прогулювалися вулицями. Маріанка байдуже дивилася на місто, аж дійшли до базару, і переходили поміж ларками, і на одному з них впізнала свої книжки з домашньої бібліотеки. Янко побачив очі Маріанки, такі самі, як у день, коли мордували її село. А вона кинулася на серба, який торгував її майном, так страшно, що весь базар затих, і зараз знайшлася міліція, і серб віддав їй книжки, бо були підписані. Міліціонери списали і серба, і Маріанку. Від знайомого прокурора довідалася, де він живе. Попросила прокурора, щоб у серба провести обшук, погодився, і віднайшла шлюбний портрет батьків і багато фотографій з дитинства, і меблі, але вже їх не хотіла. Забрала лише ліжко батьків і декілька цінних пам'яток, старий годинник і кришталеве дзеркало, і вишивані мамині сорочки. Накінець, на прощання, переляканий серб дістав від неї кулаком в лице, тільки один раз, бо прокурор відтягнув її від здивованого серба. Повернулася до хати, правда, після багатьох проблем, але привезла повернуті речі.

Іван не міг надивуватися, як заїхав додому, крутив головою, коли розповідала йому історію повернення так неоціненних для родини пам'яток.

Маріанка щоденно ходила на могилу батьків, щоденно приносила свіжі квіти, розмовляла з ними в голос. В селі почали говорити, що збожеволіла, але насправді лише в голос планувала помсту. Осінню, коли вже зібрала грона з виноградника і підготувала його на зиму, а Іван зробив кілька бочок ракії, поїхала до Нового Саду. Янко Хома полагодив їй роботу в редакції радіо «Новий Сад». Почала їздити по всій Сербії і Чорногорії, і шукати вбивців своїх батьків. Ї їздила так кожного року, з осені до весни, а весною поверталася до виноградника. Так домовилася з батьком над могилою і прирекла йому, що їх відшукає. За те, що батько мусить лежати з мадярами, яких ніколи не любив, так, як все село.

Чотири роки Маріанка їздила і, нарешті, віднайшла вбивців її села. Двох у Новому Саді, третього в Белграді, а четвертого в поїзді з Белграда до Чорногорії. Всі вони отримали вироки довічного ув'язнення, кожного з них Маріанка відвідала у в'язниці. Були дуже сильно здивовані, коли Маріанка сказала їм, що чекає на них, поки не вийдуть з в'язниці, щоб їх знищити за те, що її батько зараз мусить лежати в одній могилі з мадярами. Отже, краще було б, якби вони самі скінчили з собою. Не сказала їм тільки, що «мадярів ніколи в селі не любили». А вони вже добре знають, що вона чекає їх, коли виходитимуть з в'язниці, щоб помститися.

Сьогодні найважливішим словом у бувшій Югославії є вже лише помста. Тільки ніхто про це не говорить в голос, Маріанка також. Найгірше для вбивців батьків Маріанки є те, що вже знають і розуміють, що Маріанка помститься за «мадярів, яких в селі ніхто не любить». Але всюди, де колись були малі війни, і сьогодні, в бувшій Югославії, таких «мадярів» має кожен, кому вчинено, навіть невелику, але «національну» кривду.

У бувшій Югославії Тіто заборонив розмовляти на національні теми, тобто ніколи не розмовляли разом, ніколи не молилися разом і завжди нехтували собою і один одним. Тіто створив для них єдину сербсько-хорватську школу й мову. І накинув комуністичну ідеологію, яка вбивала багатовікові традиції. Після його смерті, одні хотіли лише великої Сербії, інші Хорватії, інші мусульманської держави, а ще інші виключно влади, і не могли сісти за столом, і домовитися, бо їм було заборонено розмовляти, і ніхто їх цього не навчив. Вміли зате, і то добре, розмовляти кулеметами, які після вправ Тіто казав їм забирати до хати. Зовсім вільно стріляли з гармат до церков, костелів, мечетей, бо, хоча жили один з одним через багато століть, так насправді нічого один про одного не знали, а єдине, що їх єднало, це ненависть за національні кривди, яка розмовляє виключно засліпленими злочинами.

І, якось аналогічно, я повертаюся думкою до Волині і «сокальського кордону», а за цим – до сотень церков, руйнованих Польським військом, перетворених у католицькі костьоли, до українських сіл, що під кулеметами солдатів Польського війська були перехрещені з пра-

вослав'я на католицизм³, до пацифікації Волині тридцятих років і до «тюльпанів», роблених українським дівчатам⁴. І не можу збагнути, чому поляки не розуміють, що на Волині українські хлопці мстилися за «„тюльпани“, яких ніхто у волинських селах не любив», а кожен український хлопець знав лише одне слово: помста, яке там, на Волині, називали «тюльпаном», так, як у сьгоднішній бувшій Югославії і в селі Маріанки теж, називали «мадяром».

---

³ Наприклад, село Гринки на Волині (посилаю до *Щоденників* Марії Домбровської).

⁴ «Тюльпан» – уланська фантазія; улани прив'язували мотузок до галузі всередині дерева і, за допомогою коня, нагинали її, другий кінець мотузка прив'язували дівчині до ніг і пускали. Дівчата тоді не носили білизни, тобто, коли вони злітали вгору, спідниці опали їм на голову і робили т. зв. «уланського тюльпана» на очах всього села й розвеселених солдатів Польського війська, поліцаїв, місцевих чиновників.

Іван Златокудр

*

в лісі із казки мого дитинства

щезає живе срібло
винниківських
пісків

горнене лопатою
невсипущого
злодія

в лісі із казки мого дитинства

щезає піскова гора срібна

із трембітами сосон
що грають
небу

в лісі із казки мого дитинства

повалені з коренем дерева
грудки самоцвітів
затискають
в долонях

щезає зелений шолом
винниківських
карпат

*

п'яніє зелом гірким вітер грабар
під догасаючого сонця
золотом

віко над літом з блакитною зозулею
глухим ударом лопати закрив
падолист

*

дерево ламане долею
приклякнуло мовчазне під іконою важких не-
бес

молитву мовчки мовить

мовчить

мовчки годиться нести хрест

*

безплідний сад журбний

мов без гнізда лелечого село
мов безколискова неколисана хата невесела

опав цвіт обвітрений призабутим холодом не-
жданним

коли добрий старий садівник любувався мить
чудесним перетворенням скреслих хмар
у білу молочність садів
яблуневих
не заслонив в дерев
грудей голих
рукою

*

дерево з котрого збудовано дім
вікнами до сонця
живе

дерево з котрого витесано лодії і весла
хвилям співучим
вторить

мертвий небосажний граніт гірський
на котрому не зазеленів
ніколи
ліс

і

місяця камінний стовп
на дні вічної ріки

світлом чужим
світять

*

вижовклий ліс мов дотик холодної руки

хмари ворон цвинтарних буревій несе за світла
поріг
де ровесники мої давно вже відійшли

залюблений в життя
на зустріч сонцеві
іду

неповалений

літими
дуб

*

любуюсь вродою весен що за туманами літ
відквітли білими вишнями

і

тужу за сонцем

колишнім

*

заплющиш очі –
у сон твій мати приходить

чуєш тепло матчиних рук
що гладять хмелі виногради твого хлоп'ячого
волосся

до рук тих що будили квіти з зимової дрімоти
прилітали метелики по райдуги розмаю для
крилець

і

вірші мої
по слово вмите першою грозою

*

під падучих зір жовтолистом
листи пишу
до тебе

літо
мов до дівчини з усмішкою сонця
на губах із ягідок вишні
ще нецілованих
мною

п'ю вино вишневе
в осінь

дивомариться
цілунок

краду

ягідок забагнулося перу нетверезому

під падучих зір жовтолистом

листи пишу

до тебе

літо

*

не покидай мене замріє

я тобі небо пригорну до ніг

повір падучій зорі

незористій порі наперекір

папоротевій квітці повір

неказковій порі наперекір

не покидай мене замріє

зорепадом зір розсвіти

я тобі усю променистість душі

простелю до ніг

*

послухай сповіді без слів

послухай молитви моїх очей

спраглих жіночої

краси

як

скреслий струмиськ спраглий сонця

з розплетеними косами

зеленої верби

послухай молитви моїх очей

послухай сповіді води

*

сльози що на віях твоїх після грози

чар дивний на твою вроду кидають

мов роса на квіт

*

в тебе очі пивні

і волосся золоте кучерявиться хмелем

п'ю пиво «під хмелями»

поет залюблений

до нестями

*

... від

темних ночей

спаси мене

Боже...

Тадей Карабович

час в тополі коси в золото одів

листок на серце схожий

хтось зберіг від зливи

день злетів вітрам у гриви

ніч на шлях порошити

листок на серце схожий

хтось зберіг від зливи

листок на зірку схожий

хтось зберіг для ночі

*

неминуча променучість тучі

– сходять райдуги між грозами –

поет

пейзажист

усі жалі печалі й тривоги

моєї землі

малюю кольорами нетривожними

Міля Лучак

***

На аркуші полотна
Що папером кволим
Напросила комет

І торнад щоби грали
На смичках озер
Що круглі як очі
І довговужих водорік
Що пливуть як сльози
У болях

Натхнень
І ще чимало
Хочу завічнити

У ерах кінця
Та слів нема
Для існувань

Надвищих
Хіба що...

Ти
Господи
Подаш
Словники слів
Надепох

І роз'ясники (від роз'яснити)
У читанні
Зрозумілому

***

Пізно плакати
Коли втратиш
Кохану
Пізно шукати
Її слідів
Вікном виглядати
Безнадійним
Чи поверне
У твій дім – квартиру
Пізно виливати море сліз
Горити самому горе
Риданням до планети
Кричати
Кличем більболів кликати
Богів
Вона не твоя вже
Її очі
Споглядають у незнань
Руки холодні
Чужочужі
У єстві холод
Мертвий
І тиша
Могил

* * *

Мецо – піано – сопрано – форте
 Співа та виграва
 На піаніно
 Ніч зелена
 В обіймах синіх зір
 І витканих ланцюжків
 Уповні повнено
 Місяців у двопарі
 Збираймо квіти золоті
 Що днями цвіли
 Барвами видимими
 Й захованими
 Для людини
 І видно усе
 Як в обідню пору дня
 Очі блакитнохмарі
 Твої
 І зелень моїх
 Дочитаєш
 І папороть рожеву
 У лісах
 Мов на долоні
 Пізнати можеш
 Як близькість мою
 О доле! Світе сучасний!
 Плането що гаснеш
 – А це усе... у минулому
 Було
 – Давно

* * *

Ходи коханий!!!
 На Зорі
 Хоча у снах
 Там смерть
 Нас не дожене
 А ми не пробудимось
 Уже... ніколи
 Ходи коханий!!!
 На місяців лани
 За руку мене візьми
 І не пускай
 Там Рай наш буде

Від закладин його
 І смерть нас
 Не знайде
 Будемо вічні
 Ти і я
 Ходи коханий!!!
 До ковчега комет
 Там планета наша
 І тління нема
 А людство усе
 Лише Ти і я
 Але для мене
 Це космос зоряний
 Моря в океанах
 Сади Раїв
 Поля завітчені
 Під сонцем
 Стосонць
 Бо де
 Ти
 Там світи
 Мої

* * *

О тишу прошу
 Вас
 У людстві усьому
 Тепер Скали говорять...
 Хмарерізи і Неборізи Скал
 – Зрозуміти хочу
 Хоча б слово... два слова
 А з них речення складу
 Та ще добавлю
 Від Другомузи
 І душу свою відкрию
 Як бабусину скриню
 О тишу прошу
 Людство
 Говорить Каміння пустинь
 Океанів дна
 Та уся кам'яна трильяниця (від три)
 У незрахованні
 А їхні слова
 Із літер іносвіту
 Кусків поламаних

Заштопаних думок
 Я їх чую
 Як голос
 Мама
 Але малоощо
 Зрозуміти можу
 Як на смертному ложі
 Мертвець
 Запам'ятала лише
 Одно
 Кінцям
 Кінець

* * *

Бузина
 Я з нею росла
 У парі
 Мені уночі
 Пісні співала мама
 А її солов'ї
 І хвилі ріки
 Мене у колиці колисали
 А її вітри
 Із гір
 Чесали коси
 Як було мені
 Роки два
 Я зрозуміла її мову
 Казки у образах уяви
 Вірші римовані
 У шепоті слів
 М'яких
 На музику Вігру
 Покладених
 Я б за них
 Віддала
 Хоча б їхні тіні
 – Золоті перстені
 О! Бузино!!
 Якби хребта твого
 – Гілчину чи ягоду
 Знайшла
 Носила б уночі і дні
 Як намисто праматері
 В Єстві –
 – Завтрашність

* * *

Іду епохами доріг
 А попереду Курган
 І брами Бібліотеки
 Великої як Світ
 Заходжу одна
 Без пера у душі
 А там
 Книги старі прастарині
 Як ікони у церквах
 А найперша
 Біблія Свята
 А далі слова у реченнях чужих
 І літери не з тих
 Що знаю
 І картини під ними
 Для поясень
 У барвах якби назичених
 Бо і їх не читаю
 І так покоління
 Усі Землі
 У беззнанні родяться й вмирають
 В Бога вірять
 Лише у сні
 Та про смерть забувають
 Майно майнують
 На сотні років
 Хоча ковтають
 Шкіринки пісні
 Дикоскупі деякі
 Сотнітисячники
 – Жертви
 Грошей
 Мертвих

Мар'ян Горбачек

* * *

Мій час
що порохований роками
міняв кольори
і форми
З незабудок
на хризантеми
що сум нагадують
Або конвалії
засохлі
під ногами
каменя
якого не пам'ята
ніхто
крім віку
Моє життя
мало різні запахи
Від м'яти
на вечерю
по суп
густий від пісноти
на який чекало
сто ручок
І сніданок
з білою кавою
від цвілі
що не пам'ятала
молока
і хліба
куска короткого
що даровано
наче псам
Життя моє

нерідко плакало
на перехрестках
душі
Але весь час
шукало
– Господи!!!
– До Тебе
Стежини вузької
І так котрогось
часу
я почув
Твій клич
глибоко у душі
– Прийди! Прийди! Прийди
І Ти
Сам
Мене охрестив
У Вірі
Першій
України
Русі

* * *

Mili

Твої вірші
виростають на полотні
паперу
як квіти
на некошених травах
Твої вірші
дихають болями
Твого духа
Найчутливішого у столітті

не одного
розміру
у часі
А Ти
у напругах натхнень
підливаєш їх сльозами
у кількості такій
що морями
плили б
у закритті берегами
Твої вірші
у душі моїй
гасять сонце
роздирають минулого
рани
в яких не сплять
спогадів тернини
Твої вірші
дихають терпінням
Епох
з хрестами ходять
на плечах буття
світять вогнями
туги
за усім... що вмерло
в людях
і за віками
що від першого
Різдва Христа
Твої вірші
– Троянди у чорних сукнях
з запахом
ностальгії
що будять
каміння зі сну

* * *

На наріжнику Всесвіту
стою
опертий о основи
Вільної волі
яку припиняють лише
Накази короткі
Твої Боже
Що з десяти перейшли
У два
для Царства
Христа
А я у безладі

руки до Тебе простягаю
в яких смерть і життя
добро і лихо
Не мною вибрані
давно
Не бачив дня
народження свого
Ні часу не пізнаю
коли чиясь рука
закриє вічі
для небачення
яру у глибині
На п'єдесталі Всесвіту
стою
і найбільш жадаю
глянути у вічі
Зорі Твоїй
Ісусе
що Мудрецам
Сонцем була
до Віфлєсму
Де вона тепер
Твоя зоря
Спасителю мій
На наріжнику Всесвіту
стою
і шукаю планети
де Любов одна
як Ти Господи
і більш нема
нічого
На п'єдесталі Землі
стою
і хочу закрити
усі Чорні діри
у полотнах
Космосу
віршами білими
покликаних Тобою
творців
з мудрістю великою
у головах непомітних
Стою один
на наріжнику Всесвіту
і у туманності
Молочних шляхів
шукаю Плеяд
щоби зібрати
і занести
ТОБІ

Іван Киризюк

З циклу: «Імпресії»

№ 1. Вечірня

Вечірня
Тліє іконами
Добрих надій,
Не жду розгрішення
Чую п'ятно
Яке не кінчається
Між тобою і мною.
Знаєш добре –
Окрадає життя
З таємниць
Тільки зрада.

м. Більськ
7 III 2008

№ 2. Однозначно

Під мою долонею
Тепло твого тіла
Без крику
Відлітає
Знайомий страх
Дякуючи тому
Вдається відділити
Смак хвилини
Від запаху вічності
Ти так однозначно
Укладаєш уста
У час
Коли я прикушую губу.

м. Більськ
7 III 2008

№ 3. Випитий чай

Пам'ятаєш
Розсипав вітер
Заздрість
Сподівань
Білим обличчям конвалій
По нотах
Стобарвної ночі
Випитий чай
У кафеїці
У Балагороді
Повен
Неважних вже рішень
Розмазавши в тиші
Кольори життя
Розійтись
Треба босо.

м. Більськ
7 III 2008

№ 4. Гра

Краплина
Весняного дощу
Розмочила уста
До гри
Де козирний туз
Ні то в чужих руках
Ні то в колоді карт
Не вір до кінця
Слову і таємниці
Вони розтерті
Там
Де сховані страх і розсудок.

м. Більськ
7 III 2008

№ 5. Входячи

Входячи в гомін
Своїх грудей
Здається
Що через решето існування
Пересіваємо життя
Досконало чуємо
Смак сумління
Несподівано
Приходить неміч
З почуттям правоти
Подає долоню
З долі мозолями.

м. Більськ
7 III 2008

№ 6. Кладка

Йде весна
Танцем молодості
По кладці
Мальованій
Зеленими дощами
Дві зорі
На тополі
Усміхаються безвинно
Золоченими устами
Накручують тепле диво
На рожевій
Щоці молодиці
Що розковзала
Бажання
Стати твоєю княгиною
Хоча й без корони.

м. Більськ
7 III 2008

№ 7. Не поверне

В розспіві листя
Вечірнього саду
Твої уста
Прошептали слово
Його моє серце
Не змогло відгадать?
Нині душею страждаю
Ніхто не поверне
Долі назад
Жду терпеливо
Жду мов розстрілу
Снігової завії
А думи

По крутих коліінах летять
Вернись
Та присядь чорнобрива
Мені на коліна
Ще раз.

м. Більськ
7 III 2008

№ 8. Наш вальс

ІРИНІ

То був наш вальс,
То був наш танець
У білому саду,

Ми входили
Весняним мостом
У життя,
В святиню молодості.

Звеселити душу
Небагато гріху треба
Розпливеться він
По паростках надій,

Стане
За порогом літа
Зрілим яблуком –
Амінь.

м. Більськ
7 III 2008

№ 9. На одній

Предків пісня
Про славу
Про козацьку
Бринить вперто
Струною
Вищербленої шаблі
Під іконою Спаса
В аортах
Візантійського псалму
Гріється душа Підляшшя
Питаю
Сам себе бодем
Чому доля
Посіяна предками
Стоїть
Мов сирітська лелека
На одній нозі.

м. Більськ
7 III 2008

* * *

Бучківському І. П.
до 85-ліття –
моєму Батькові

Низький уклін за все – за все
Що вкладено в життя
безмірно вкладено багато
він не такий, як всі –
мій тато

А істина проста –
прожити чесно
для нас, для вас, для України
з відкритим серцем
й ласкавим поглядом очей
йти до людей.
Ми бачили, як ви боролись
і як часто на ваше добро
ненависть і помста ставили тавро
Але ви не здавались
Років не будем рахувати
неоціненна праця – серед нас
та все ж вітаємо вас, Тату,
хай плідним буде і
майбутній час.

* * *

Чому ми скупі на добро?
на ласку, допомогу,
на усміх?
Від долі ж чекаєм на успіх
Добро народжується від добра
Любов народжується від любові
А з пустоти ніколи
не народиться диво.

* * *

Любити і прощати.
Прощати і любити.
Так вміє жінка.
Мати.
Навчимося у неї жити.

* * *

J. W.

Просто любити.
Без слів
Без майбутнього...
Життя є «вчора» й «сьогодні»
завтра – безодня
ми – зорі,
які гаснуть і падають...

Весні

Скоро будуть співати пташки
Оживуть і дерева, і люди
Новим диханням сповняться груди
І у зрілість повернуть роки.
Ми радіємо кожній весні
Та чи зрілості сивій радієм?
Жаль, що з часом нічого не вдієм
Те, що всім, те й судилось мені.
Скоро будуть співати пташки
Світ з весною на рік старшим буде
Може будуть мудрішими люди
І мудрішими будуть роки?
Хай собі срібло тче свиня
Хай роки собі мудро минають –
Вони старості зовсім не знають,
Як в душі не вмирає весна...

* * *

Чим більше років
виковує доля
тим більше мучить каяття:
чи правильне моє життя?
чи можна щось змінити
і минуле майбутнім замінити?
минуле – втрачене
з успіхами і помилками
сучасне – з нами,
а майбутнє –
ніколи і ніким ще не бачене...

* * *

Не вистачає часу катастрофічно
на все, що мені потрібно
мої потреби такі вічні
як світ, як люди, як життя
я з ними йду у майбуття.
Коли закінчиться вічність –
закінчатся і мої потреби.

* * *

Поети – диваки
для тих, хто не поет
Поетів мало
Багато непоетів
Тому віршовані рядки
часом довго шукають
свого читача.

Андрій Сидор

Життя, це не тільки...

Життя, це не тільки материнська любов і теплі батьківські руки.

Життя, це не тільки перші поцілунки, велике романтичне кохання.

Життя, це не тільки шлюб сина, дочки і радість з онуків. Це також терпіння в лікарні, самота і сумна кончина. Слова священника на похороні і відгомін піску, який падає на домовину.

13 II 2006

Зустріч із монахом

Стільки тепла, доброти та оптимізму било від того молодого монаха. Його слова про молитву, самопожертву та працю.

Стільки духовності, внутрішнього ладу, зацеплених цінностей, покори він в собі мав.

Вже в ході зустрічі, сльози мені з'явилися на обличчі, тому що слухав, тому який усвідомив собі, якою маленькою людиною, карликом став.

Моє життя без глибокої віри, без пріоритетів – пустота.

Духовна малість, обмеженість, шарість.

Зустріч із монахом – болісна правда про себе – портрет Доріана Грея.

жовтень 2007

Вічно самотній

Вічно самотній і постійно шукаючий відповіді, хоча на полицях так багато книжок. Філософських концепцій чимало, але якимось чином жодна мені не підходить.

Вічно самотній, мимо батьків, дружини, друзів. Мимо приязних жестів і добрих слів. Вічна туга за тим, що минуло і переляк вічний за тим, що наступить.

жовтень 2007

Найкращий винахід на світі

На ньому приходимо на світ, відпочиваємо від втоми повсякденного дня. В зимові вечори під теплою ковдрою гріємо свої змерзлі кості.

На ньому читаємо і з дівчатами забавляємося,
даруючи комусь нове життя. Під час хвороби
допомагає нам видужати, не змушуючи
нас до вставання та зусиль.

На ньому мріємо, живемо ілюзіями, солодко
спимо. До кінця супроводить нас в земній
мандрівці, будучи мовчазним свідком нашої
кончини.

жовтень 2007

Товаришці

Ще вчора ми балакали, сміялись.
Неймовірно, що Ти так несподівано
відійшла. Знаєш, в твоєму класі
вів уроки, на столі твоя кава залишилась
і незакінчений шоколад.

Теплий светр на кріслі, Ти мабуть на мить
вийшла і зараз повернешся?
На жаль, це тільки обман-ілюзія.
Софіє, Тебе вже ніколи не буде серед
нас.

жовтень 2007

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Голодомор в Україні 1932–1933, Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб, т. 7, Варшава–Київ 2008, 1208 с., Галузевий державний архів Служби безпеки України, Міністерство внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща, Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень Національної академії наук України.

У книзі опубліковано 230 документів, що стосуються голоду в Україні 1932–1933 рр. Видання двомовне, багатолістроване.

Колектив упорядників написав у вступному слові: «У роки більшовицького тоталітарного режиму український народ зазнав жорстоких репресій. Серед інших „союзних республік“ колишнього СРСР Україна понесла найбільші людські втрати. І надалі з'являються запитання, що стосуються причин і обставин цієї катастрофи, а в наукових середовищах багатьох країн тривають дискусії, що мають на меті їх виявлення. [...] Одне не підлягає сумніву: Голодомор в Україні 1932–1933 років неможливо замовчувати [...]».

Ihor Iljuszyn, UPA i AK. Konflikt w Zachodniej Ukrainie (1939–1945), Związek Ukraińców w Polsce, Warszawa 2009, 196 s.

У книзі аналізуються причини і перебіг українсько-польського конфлікту під час Другої світової війни. В центрі уваги – протистояння Української Повстанської Армії і Армії Крайової. Своє завдання автор вбачав у наданні відомої йому інформації

про ці події, що містяться в доступних українських, радянських, польських і німецьких архівних документах та їхньому аналізі. Проект має винятковий характер з огляду на спроби розгортання у 2008 р. в Польщі протиукраїнської істерії, пов'язаної з 65. роковинами подій на Волині. Досі у польському науковому обігу майже не було якісних видань українських істориків, котрі представляли б проблему з точки зору сучасної української історичної науки, аналізували при тому видання, котрі з'явилися в діаспорі, сучасній Польщі та Україні. Видання польською мовою роботи авторитетного українського історика повинно, хоч частково, припинити спекуляції навколо історичного минулого обох народів і найбільш драматичних подій. Книга має обмежити спроби, які проводяться за допомогою тенденційно підібраних фактів, політичного використання історії, дискредитування України як держави, українських громад у світі та української політичної й інтелектуальної еліти. Книжка видана завдяки фінансовій підтримці Міністерства закордонних справ України.

Ігор Ільюшин народився у 1961 р., він випускник Київського університету ім. Тараса Шевченка, доктор історичних наук, завідувач Кафедри міжнародних відносин Київського славистичного університету, професор, в 1997–2005 рр. член Робочої групи при Урядовій комісії України з вивчення та оцінки діяльності ОУН і УПА, в 2002–2003 рр. член Робочої групи експертів при Раді національної безпеки і оборони України з проведення додаткових наукових досліджень трагічних подій на Волині в 1943–1944 рр., з 1997 р. по сьогоднішній день є учасником постійно діючого українсько-польського наукового семінару з дослідження «важких питань», взаємовідносин між обома народами в ХХ ст.; читав лекції з історії Східної Європи в Ягеллонському університеті, лауреат нагороди Польського історичного товариства „Pro Historia Polonorum”, друкувався в Білорусі, Польщі, Росії, Словаччині, США, Франції, Чехії.

Anna Korzeniewska-Lasota, *Українці на Warmii i Mazurach w latach 1947–1970*, Olsztyn 2007, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 239 s.

Монографія Анни Коженевської-Лясоти, нинішнього наукового працівника Вармінсько-Мазурського університету, це

виправлена версія її кандидатської дисертації, яку захистила ще у 2004 р. У вступі до книжки позначено, що метою авторки була презентація обставин, в яких знайшлися українські переселенці на Вармію і Мазури у 1947 р., а також опис змін, що мали місце у суспільній, культурній та релігійній сферах життя тутешньої української громади та впливання на щоденне життя переселенців та їхніх нащадків національної політики держави.

Григорій Купріянович, 1938. Акція руйнування православних церков на Холмщині і південному Підляшші, Холм 2008, Люблінсько-Холмська православна єпархія, Українське товариство у Любліні, 120 с.

Двомовне, багатоілюстроване видання присвячене сімдесятій річниці акції руйнування православних храмів на Холмщині і південному Підляшші. Солідний науковий аналіз безприкладного варварства, яке мало місце у мирному часі, проведений на фоні опису національної політики довоєнної влади Польщі. Увагу привертає також дбайливість про високий рівень едиторської справи.

Jan Kurak, Nad Bieszczadami słońce zgasło, „TYRSA” Sp. z o.o., Warszawa 2008, 104 s.

Книжка Івана Курака про село Воля Міхова Лиського повіту це чергова цікава монографія села, на долі якого (і його мешканців) позначилася війна та післявоєнні депортації. Воля Міхова, як згадується в одному з історичних документів з 1511 р., була заснована під час колонізації XV і XVI ст. У 1939 р. село нараховувало 1030 мешканців, у тому числі 770 українців, 30 поляків, 20 «католиків», 210 жидів. Село перестало існувати внаслідок воєнних і післявоєнних подій – жида були фізично ліквідовані німецькими нацистами, українське населення депортовано 1944–1947 рр. в Україну та у рамках акції «Вісла» на північ і захід Польщі (в основному давні Слупське та Кошалінське воєводства). Більшість поляків виїхала з Волі до інших сіл. Книжка Івана Курака, колишнього жителя села, складається з чотирьох частин: *Zarys dziejów Woli Michowej*, *Życie codzienne mieszkańców Woli Michowej*, *Kultura materialna mieszkańców Woli Michowej*, *Kultura duchowa mieszkańców Woli*

Michowej. Важливим елементом книги є розповіді, спогади колишніх мешканців та рідкісні фотографії. Книга, крім віднесення до історії села, вміщає етнографічний матеріал про щоденний побут мешканців, святкові звичаї, культурне життя, способи господарювання, навколишню географію. Книжка Івана Курака видана завдяки фінансовій підтримці Міністерства закордонних справ України.

Lech M. Nijakowski, Polska polityka pamięci, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, 287 s.

Це одне з найновіших видань у Польщі, котре намагається у доступній формі приблизити читачу основні проблеми т. зв. політики пам'яті. Автор уводить у світ понять і наукових теорій, які мають відношення до проблем досліджень над збірною пам'яттю про минуле й політикою пам'яті, котра зараз більше присутня в суспільному обігу (особливо в Польщі), ніж історична політика. Автор показує, як на теренах теперішньої Польщі на протязі XIX та XX ст. політика пам'яті змінювалася в історичному контексті, які були головні етапи й форми управління уявленнями про минуле. Найважливішим для українського читача може бути аналіз процесів осмислення минулого, котрі мали місце у Польщі після 1989 р. Лех Ніяковський показує, м. ін., як проходив процес втручання держави в процес бачення історії територіальними спільнотами. На думку науковця історичну політику не придумано в часи правління PiS, тоді її лише інтенсифіковано. В книзі не бракує відношень до теми конфліктів, які виникали в процесі відмінного бачення історичного минулого регіональними польськими громадами, чого еманациєю була відома акція навколо діда з «Вермахту», показує також ставлення до цих питань ключової людини, коли мова про увічнення минулого А. Пшевоніка від Ради охорони пам'яті, боротьби та мучеництва. У цьому контексті цікавими можуть бути подані автором інформації, що, як виникає з опитувань у Польщі, УПА викликає більші негативні емоції, ніж німецький Вермахт. Це важливий фактор для розуміння, наскільки сильним може виявитися конфлікт пам'яті між українською меншиною та загалом суспільства. Цей процес негативного ставлення до бачення минулого (активного й пасивного) особливо небезпечний, коли його підтримуватимуть державні структури. Ніяковський

відзначає негативну роль ввведення таких схем, м. ін., РОПБіМ і особисто її генеральним секретарем.

«Рідна мова», Об'єднання українців Польщі, Варшава 2008, № 9, 126 с.; № 10, 136 с.

У 2008 р. з'явилися два чергові числа цього видання – дев'яте та десяте. Журнал останніми роками дофінансовується Міністерством національної освіти Польщі. Слід нагадати, що «Рідна мова» у друкованій формі присутня на видавничому ринку Польщі з 2001 р. Його веб-сторінка (www.ridnatomowa.prv.pl/), натомість, доступна з 2005 р. В останніх числах журналу привертає увагу зокрема стаття академіка Петра Кононенка з Науково-дослідного інституту українознавства у Києві *Українська освіта у світовому часопросторі* (№ 9). Автор – визначний педагог і гуманіст – аналізує стан української освіти у вимірі материка та діаспори (звертає також увагу на проблеми й досягнення українців у Польщі). З черги Леся та Вадим Оліфіренки з Донецька розглядають поезію Василя Стуса – перша, аналізуючи естетичну вартість рим у його поезії (№ 9), другий – вказує на можливості вивчення Стусові поезії у школі. Дуже вартісні спостереження теж у статті Ірини Іванкович-Блощинської з Філадельфії, яка пробує з'ясувати причини занепаду українського слова в діаспорі. Як завжди, цілість доповнюють історичні матеріали (авторства проф. Романа Дрозда, д-ра Ярослава Сирника), статистичні зведення про стан українського шкільництва у Польщі, юридичні поради українському вчителю. В рік, коли особливо згадуємо про голодну смерть мільйонів українців 1932–1933 рр., не могло не бути також статті про цей страшний геноцид – про це можна прочитати статті Богдана Приходченка (№ 10). В обох числах розбудований теж міцно методичний розділ. Тут аж шістнадцять різного роду сценаріїв, інсценівок та конспектів занять і уроків для різних груп учнів – від дошкілля до ліцею. «Рідна мова» це журнал для вчителів. Але не лише для них. Сміло можуть користати з нього і самі батьки.

Grzegorz Skrukwa, Formacje wojskowe ukraińskiej „rewolucji narodowej” 1914–1921, Toruń 2008, Wydawnictwo Adam Marszałek 718 s.

У 2008 р. появилася друком імпазатна, не лише за об'ємом, але також за змістом, праця Гжегожа Скрукви (нар. 1975), наукового працівника Щецінського університету. Монографія складається з шести розділів, у яких в головному знаходиться опис історії Українських Січових Стрільців, Української Галицької Армії, військових формувань Української Народної Республіки, армії гетьмана Скоропадського тощо. Книжка проілюстрована дуже рідкісними світлинами.

Timothy Snyder, Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę. Przekład Bartłomiej Pietrzyk, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, 344 s.

Постать Генрика Юзевського, котрий десять років управляв як воєвода Волиню, посіла вже місце в спогадах з епохи та у підручниках історії Польщі та України. Проте, нова книга американського історика, відомого, м. ін., виданням *Реконструкція націй* чи книгою про Василя Вишиваного, кидає зовсім нове світло на: «одного з наймолодших довірених Пілсудського», особу, яку після договору Пілсудський–Петлюра, Маршал делегував до уряду Петлюри в якості міністра внутрішніх справ. Автор намагається вписати свого героя в історичний контекст як внутрішньої політики польської держави, так і політики міжнародної. Книга показує талановитого політика, стратега, на очах якого будувалися й водночас руйнувалися великі концепції т. зв. прометеїзму – підтримки польською державою народів, що потрапили під владу комуністичного СРСР. Автор книги *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę* не ідеалізує прихильників Пілсудського, акцентує увагу на методах фальсифікації виборів, компромісу з націоналістами-ендеками, непослідовності дій. Проте, вказує також на те, що в умовах тогочасної геополітики – між двома ворогами – Німеччиною та СРСР – саме на їхньому боці була правда. Юзевський підтримував на Волині регламентований (концесіонований) український рух (який складався в основному з петлюрівців та політичних емігрантів), з іншого ж, закріплюючи т. зв. сокальський кордон, не допускав на Волинь не те, що українських самостійників

з Галичини, але й українські кооперативи чи «Просвіту». Десять років керування Юзевським Волинським воєводством, це в основному спроби протидіяти загрозі з боку комуністів та СРСР. Дії Юзевського на підтримку українських аспірацій і допомога петлюрівцям – це була, здається, єдина реальна польська концепція противаги наступальній комуністичній ідеї. Пілсудчики, за допомогою прийомів, відомих пізніше з часів т. зв. «холодної війни», намагалися послабити СРСР, а не лише очікувати його атаки. Концепція Юзевського була доволі простою: контролювати й поборювати комунізм на Волині, водночас підтримуючи український легалістичний рух. До того додавалися пропагандистські акції на радянській Україні, розвідка й аналітика. План включав також співпрацю з українськими військовими емігрантами, активне реагування на події в Україні. Сміливі концепції пілсудчиків наштовхнулись, однак, на нерозуміння, потонули в багнюці політичних чвар, антиукраїнських фобій та манії величності. Юзевський остаточно програв у 1938 р., коли внаслідок політичних інтриг його було відкликано з Волині. Польські ендеки напередодні війни розпочали танець на порохівій бочці. Боротьба зі всім українським, що увійшла в історію як „akcja umacniania polskości na wschodzie” – означала крах ідей спільної антибільшовицької співпраці поляків та українців. У книзі достатньо місця виділено темі українського національного відродження в Радянській Україні двадцятих років та т. зв. великому терору 1937 р., який зачепив також польське населення України. Снайдер, змальовуючи постать Юзевського, значну увагу приділяє темі Голодомору й показує, що його масштаби і водночас відсутність у II Речі Посполитої чіткої концепції стосовно цієї катастрофи, були власне початком програшу. Саме з того моменту почали програвати не лише українці з СРСР, але й Польща. Юзевський і нечисленні політики тоді розуміли, чим це загрожує Польщі. Воєвода-митець уособлював також драму післявоєнного антикомуністичного підпілля. Після 1945 р. воно не змирилось із ситуацією, намагалося тримати зв'язок з емігрантським урядом у Лондоні чи із західними розвідками, і боротися – хто зі зброєю в руках (як конспіратори з WiN), хто пером (видаючи підпільні газети, як Генрик Юзевський). У 1953 р. героя книги все ж таки спіймали, у 1954 – засудили до довічного ув'язнення. Проте в листопаді 1956 р. він був амністований. У часи ПНР, Юзевський

відійшов від політики і повністю присвятив життя мистецтву. Помер 23 квітня 1981 р.

Wołyń 1943–2008, Pojednanie, Biblioteka Gazety Wyborczej, Warszawa 2008, 288 s.

Книжка *Wołyń 1943–2008. Pojednanie* це спроба представлення основних етапів діалогу на тему трагічного минулого поляків і українців часів Другої світової війни і сучасного осмислення трагедії. У книзі поміщено статті, інтерв'ю, офіційні виступи та програмні тексти, котрі з'явилися на сторінках щоденної польської газети „Gazeta Wyborcza”. Вартість книги, м. ін., у цьому, що представляє процес, після років замовчування, перекручування, заборонювання, відкривання правди. У книзі поміщено статті з дев'яностих років, публікації, які з'явились на сторінках щоденника у 2003 р. в шістдесяті роковини волинських подій, коли вперше про важкі сторінки минулого, причини конфліктів, які принесли десятки тисяч жертв, у цьому серед мирного населення, заговорили Президенти обох країн, інтелектуали. Символічно закриває книгу стаття Марціна Войцеховського *Nie ma jednej pamięci Wołynia*, котра з'явилася на сторінках щоденника „Gazeta Wyborcza” від 21 квітня 2008 р. Ця стаття, напередодні відзначень 65. роковин Волині, показала, що діалог ще не довершений, людей, котрі кон'юнктурно й односторонньо дивляться на минуле доволі багато. У книзі згадується не лише історичні факти, але й історичні українсько-польські зустрічі в роковини – у 2003 р. в Павлівці та 13 травня 2006 р. у Павлокомі. Велика цінність книги в цьому, що подає голос поляків та українців, перш за все авторитетних осіб – Папи Івана Павла II, кардинала Любомира Гузара, відомих істориків проф. Ришарда Тожецького, д-ра Ярослава Грицака, публіцистів (м. ін., Богдана Осадчука) чи врешті людей, котрі творили підвалини діалогу, колишніх дисидентів Яцека Куроня, Мирослава Мариновича. Серед статей, інтерв'ю, відкритих листів не забракло голосів політиків, які в час спроби зуміли висловити свою позицію відносно трагічного минулого й його значення в сучасних відносинах між Польщею та Україною. У книзі можна віднайти голос Віктора Ющенка та Віктора Медведчука. Вступ до книги написав Адам Міхнік. Доповненням статей є фотографії та календар українсько-польських відносин ХХ–ХХІ ст. Книга цінна

не лише тим, що публіковані матеріали мали велике значення для розвитку історичного діалогу між націями, котрі від XIX ст. не раз завзято воювали одна проти одної. Книга може також бути дуже цінна як посібник для adeptів журналістики, бо ж у ній можна віднайти приклади професійного вміння перших пер газети, відомих журналістів Павла Смоленського, Марціана Войцеховського, а також статті людей, не причетних до редакції, відомих публіцистів-істориків, м. ін., Славомира Сераковського, Павла Махцевича, Гжегожа Мотики.

Bernadetta Wójtowicz-Huber, „Ojcowie narodu”. Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918), Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2008, 336 s.

Це чергова публікація молодої української дослідниці з Польщі, яка від років займається темою національних орієнтацій, віросповідних відносин на зламі XIX та XX ст. на Лемківщині. Найновіша її робота описує, однак, ширший як територіальний, так і проблемний діапазон (описує, напр., становлення церковних структур і релігійне протистояння серед українських емігрантів в Америці). Авторка на основі архівної джерельної бази, публікацій інших істориків вміло і вичерпно представляє картину доленосних процесів, котрі мали місце в українському суспільстві Галичини між 1867–1918 рр. У публікації авторка ставить акцент на питання національних виборів в тогочасному суспільстві, співвідношень питання віросповідання та національної орієнтації, етапів і форм конфлікту між т. зв. українофілами та москвофілами. У книзі багато уваги присвячується темі модерністських процесів у Греко-Католицькій церкві, котрі були наслідком, м. ін., загроз, які зависли над церквою у зв'язку з активною підтримкою на території Галичини Російською імперією москвофільської орієнтації та Православної церкви. Вуйтович описує також ширший – міжнародний контекст згаданих процесів, політику в плані ставлення до українського питання Австро-Угорської та Російської імперій. Публікація важлива не лише як опис історичних процесів, котрі проходили в час важливих історичних подій – від Весни народів 1848 р., Першої світової війни. Вона також показує всі нюанси реакцій на події, які проходили в українському суспільстві з боку адмі-

ністрації (від судових процесів до розстрілів часів війни). Книга має також актуальний вимір, тому що конфесійні протистояння між греко-католиками й православними, висвітлені авторкою в історичному контексті виявилися актуальними також пізніше, в час II Речі Посполитої, і залишаються по сьогоднішній день. Також у деяких подіях сучасності, як для прикладу, емоціях навколо т. зв. русинської проблематики можна віднайти елементи, які досліджувала й описала Б. Вуйтович-Губер.

Адресар

Організації

Головна управа

Об'єднання українців у Польщі

Zarząd Główny

Związek Ukraińców w Polsce

03-614 Warszawa

ul. Kościeliska 7

tel. +48 |22| 679 96 77

+48 |22| 677 88 05

+ 48 |22| 677 88 06

fax +48 |22| 679 96 95

e-mail: sekretariat@ukraina.com.pl

<http://oup.ukraina.com.pl>

Управа відділу ОУП в Ельблонзі

Zarząd Oddziału ZUwP w Elblągu

82-300 Elbląg

ul. Grunwaldzka 31

tel./fax +48 |55| 233 41 11

Управа відділу ОУП в Кошаліні

Zarząd Oddziału ZUwP w Koszalinie

75-500 Koszalin

ul. Piłsudskiego 6/1

tel./fax +48 |94| 342 64 70

Управа відділу ОУП в Лігніці

Zarząd Oddziału ZUwP w Legnicy

59-220 Legnica

ul. Szkolna 10

Управа Любуського відділу ОУП

Zarząd Oddziału Lubuskiego ZUwP

65-512 Zielona Góra

ul. I. Krasickiego 25

Управа Мазурського відділу ОУП

Zarząd Oddziału Mazurskiego ZUwP

11-500 Giżycko

ul. Gdańska 11/2

tel. +48 |669| 605 004

Управа відділу ОУП в Ольштині

Zarząd Oddziału ZUwP w Olsztynie

10-106 Olsztyn

al. Wyzwolenia 2/8

tel./fax +48 |89| 523 63 73

Управа відділу ОУП в Перемишлі

Zarząd Oddziału ZUwP w Przemyślu

37-700 Przemyśl

ul. Kościuszki 5

tel./fax: +48 |16| 678 60 39

Управа відділу ОУП в Сяноці
Zarząd Oddziału ZUwP w Sanoku
 38-500 Sanok
 ul. Rynek 16

Управа Поморського відділу ОУП в Гданську
Zarząd Oddziału Pomorskiego ZUwP w Gdańsku
 88-859 Gdańsk
 ul. Aksamitna 4 A
 tel. +48 |58| 301 58 78

Управа відділу ОУП в Щеціні
Zarząd Oddziału ZUwP w Szczecinie
 70-385 Szczecin
 ul. Mickiewicza 45
 tel. +48 |91| 423 06 65
 tel./fax +48 |91| 422 16 96

Клуб українських юристів
Klub Ukraińskich Prawników
 30-124 Kraków
 ul. Żelechowskiego 4/1

Польське українознавче товариство
Polskie Towarzystwo Ukrainoznawcze
 02-678 Warszawa
 ul. Szturmowa 4
 tel. +48 |22| 553 42 52

Союз українців Підляшшя
Związek Ukraińców Podlasia
 17-100 Bielsk Podlaski
 ul. Widowska 4, skr. poczt. 77
 tel./fax +48 |85| 730 89 29

Об'єднання лемків у Польщі
Zjednoczenie Łemków w Polsce
 38-311 Szymbark
 Bielanka 41
 e-mail: lemounion@poczta.onet.pl

Спілка українців політв'язнів сталінського періоду
Stowarzyszenie Ukraińców Więźniów Politycznych Okresu Stalinowskiego
 75-500 Koszalin
 ul. Piłsudskiego 6/1
 tel./fax +48 |94| 342 64 70

Союз українок у Польщі
Związek Ukrainek w Polsce
 03-614 Warszawa
 ul. Kościeliska 7
 tel. +48 |22| 677 88 05
 fax +48 |22| 679 96 95

Товариство Друзів Скансену у Козликах
Towarzystwo Przyjaciół Skansenu w Koźlikach
 17-100 Bielsk Podlaski
 Stupniki

Товариство любителів скансену в Голі
Towarzystwo Miłośników Skansenu w Holi
 22-244 Stary Brus
 Hola 63
 tel. +48 |82| 560 76 35

Українське товариство у Любліні
Towarzystwo Ukraińskie w Lublinie
 20-049 Lublin
 Al. Raclawickie 33/62
 tel. +48 |81| 534 10 24

**Українське вчительське товариство
Ukraińskie Towarzystwo Nauczycielskie**

78-425 Biały Bór
ul. Dworcowa 25
tel. +48 |94| 373 95 31
tel./fax +48 |94| 373 90 26

**Українське історичне товариство
у Польщі
Ukraińskie Towarzystwo Historyczne
w Polsce**

03-614 Warszawa
ul. Kościeliska 7
www.uitp.net.pl

**Українське лікарське товариство
Ukraińskie Towarzystwo Lekarskie**

37-700 Przemyśl
ul. Sucharskiego 2

**Фундація св. Володимира Хрестителя
Київської Русі****Fundacja św. Włodzimierza Chrzcziciela
Rusi Kijowskiej**

31-002 Kraków
ul. Kanonicza 15
tel./fax +48 |12| 421 99 96
e-mail: fondsw@poczta.onet.pl

Школи**Комплекс загальноосвітніх шкіл****ім. Т. Шевченка****Zespół Szkół Ogólnokształcących****ім. Т. Szewczenki**

(Szkoła Podstawowa Nr 2, Gimnazjum Nr 2,
I Liceum Ogólnokształcące)
78-425 Biały Bór
ul. Żymierskiego 27
tel. +48 |94| 373 95 31 (LO)
tel./fax +48 |94| 373 90 26

Комплекс загальноосвітніх шкіл № II**ім. М. Шашкевича****Zespół Szkół Ogólnokształcących Nr II****ім. М. Szaszkiewicza**

(Szkoła Podstawowa Nr 17, Gimnazjum Nr 7,
Liceum Ogólnokształcące)
37-700 Przemyśl
ul. Smolki 10
tel./fax +48 |16| 678 53 47

**Комплекс шкіл з українською мовою
навчання****Zespół Szkół z Ukraińskim Językiem****Nauczania**

(Szkoła Podstawowa Nr 8 im. Łesi Ukrainki,
Gimnazjum Nr 3)
11-200 Bartoszyce
ul. Leśna 1
tel. +48 |89| 762 18 30
<http://www.lesia.harazd.net/>
e-mail: szkolabart@harazd.net

**Комплекс шкіл з українською мовою
навчання****Zespół Szkół z Ukraińskim Językiem****Nauczania**

(Gimnazjum, Liceum Ogólnokształcące,
Liceum Profilowane –
profil ekonomiczno-administracyjny)
11-220 Górowo Iławeckie
ul. Kościuszki 14
tel. +48 |89| 761 12 43

**Комплекс шкіл з українською мовою
навчання****Zespół Szkół Ogólnokształcących Nr IV**

(Gimnazjum, Liceum Ogólnokształcące)
59-220 Legnica
ul. Pancerna 10
tel./fax +48 |76| 723 31 06

ВУЗи

Варшавський університет
Кафедра україністики
Uniwersytet Warszawski
Katedra Filologii Ukraińskiej
 02-678 Warszawa
 ul. Szturmowa 4
 tel. +48 |22| 553 42 52

Ягеллонський університет
Кафедра україністики
Uniwersytet Jagielloński
Katedra Ukrainistyki
 31-123 Kraków
 ul. Krupnicza 35
 tel. +48 |12| 421 48 76

Університет ім. М. Кюрі-Склодовської
Заклад української філології
Uniwersytet im. M. Curie-Skłodowskiej
Zakład Filologii Ukraińskiej
 20-030 Lublin
 Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4
 tel. +48 |81| 537 53 78

Католицький університет у Любліні
Інститут слов'янської філології
Katolicki Uniwersytet Lubelski
Instytut Filologii Słowiańskiej
 20-950 Lublin
 Al. Raclawickie 14
 tel. +48 |81| 445 43 18, +48 |81| 445 43 10

Європейський колегіум польських
та українських університетів
Europejskie Kolegium Polskich
i Ukraińskich Uniwersytetów
 20-029 Lublin
 ul. M. Curie-Skłodowskiej 5
 tel. +48 |81| 537 50 17

Університет ім. А. Міцкевича в Познані
Кафедра неофілології
Інститут російської філології
Російсько-Українська філологія
Uniwersytet im. A. Mickiewicza
w Poznaniu, Wydział Neofilologii
Instytut Filologii Rosyjskiej
Filologia Rosyjsko-Ukraińska
 61-874 Poznań
 Al. Niepodległości 4
 tel. +48 |61| 829 35 76

Вармінсько-Мазурський університет
Заклад української філології
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
Zakład Filologii Ukraińskiej
 10-007 Olsztyn
 ul. Szrajbera 11
 tel. +48 |89| 527 58 47

Вроцлавський університет
Інститут слов'янської філології
Заклад україністики
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Filologii Słowiańskiej
Zakład Ukrainistyki
 53-313 Wrocław
 ul. Pocztowa 9
 tel. +48 |71| 375 45 53, 375 45 54

Радио

**Українська служба Радіо Полонія
Program V, Redakcja Ukraińska
Radio Polonia Program dla Zagranicy
Polskiego Radia S.A.**

00-977 Warszawa
Al. Niepodległości 77/85
tel. +48 |22| 645 93 05
fax +48 |22| 645 59 17
www.radio.com.pl/polonia/ukrainska.asp

**Magazyn Ukraiński w Rozgłośni
w Koszalinie
Radio Koszalin S.A.**

75-520 Koszalin
ul. Piłsudskiego 45/49
tel. +48 |94| 347 09 00

«Кермес»

**„Kermesz” – audycja radiowa
dla Łemkowszczyzny i Krakowa**

e-mail: kermesz@kermesz.pl
Radio Kraków-Małopolska; w każdą sobotę
o godz. 16.40; na częstotliwościach:
UKF (FM) Mhz
Gorlice i okolice – 102,1 90,0 101,0
Krynica – 101,6
Kraków – 101,6
real audio <http://www.radio.krakow.pl/>

**Audycja o mniejszościach narodowych
na Dolnym Śląsku
Polskie Radio, Regionalna Rozgłośnia
we Wrocławiu**

53-015 Wrocław
ul. Karkonoska 10
tel. +48 |71| 780 24 01
fax +48 |71| 339 33 58
e-mail: samiswoi@prw.pl
www.radio.wroclaw.pl

**Magazyn Ukraiński
Polskie Radio,
Regionalna Rozgłośnia
w Rzeszowie
Radio Rzeszów S.A.**

35-032 Rzeszów
ul. Zamkowa 3
tel. +48 |17| 852 15 01 wew. 605, 606
e-mail: ipietak@radio.rzeszow.pl
<http://www.radio.rzeszow.pl/>

«Українська думка»

„Ukraińska Dumka”

– magazyn w języku ukraińskim
**Redakcja Programów dla Mniejszości
Narodowych w Radiu Białystok**
<http://www.radio.bialystok.pl/mniejszosci>

**Польське радіо – Регіональна
радіостанція в Ольштині –
Радіо Ольштин А.Т.,
Українська редакція
Polskie Radio – Regionalna Rozgłośnia
w Olsztynie, Radio Olsztyn S.A.,
Redakcja Ukraińska**

10-206 Olsztyn
ul. Radiowa 24
tel. +48 |89| 526 44 34 wewn. 168

Видавництва, часописи, газети

**«Варшавські українознавчі записки»
„Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”**

02-678 Warszawa
ul. Szturmowa 4
tel. +48 |22| 553 42 52

**«Ватра», видання Об'єднання лемків
у Польщі**

**„Watra”, wydawnictwo Zjednoczenia
Łemków w Polsce**

38-311 Szymbark
Bielanka 41
tel. +48 |18| 351 30 36

Видавництво «Благовіст»

Wydawnictwo „Błahowist”

11-220 Górowo Iławeckie
ul. Kościuszki 28/3
tel./fax +48 |89| 761 05 20
e-mail: blahowist@poczta.onet.pl

**Видавництво Перемисько-
Новосанчівської єпархії**

**Wydawnictwo Kancelaria Ordynariusza
Diecezji Przemysko-Nowosądeckiej**

38-500 Sanok
ul. Zamkowa 16
tel. +48 |13| 463 06 81

Видавництво ТзОВ «ТИРСА»

„TYRSA” Sp. z o.o.

03-614 Warszawa
ul. Kościeliska 7
tel. +48 |22| 679 95 47
fax +48 |22| 679 96 95
e-mail: tyrsa@hot.pl

Редакція «Над Бугом і Нарвою»

Redakcja „Nad Buhom i Narwoju”

17-100 Bielsk Podlaski
ul. Widowska 4, skr. poczt. 77
tel./fax +48 |85| 730 89 29

Редакція «Рідна мова»

Redakcja „Ridna Mowa”

78-600 Wałcz
ul. Dolne Miasto 10/80
tel. +48 |67| 258 98 87
e-mail: proswita@neostrada.pl
www.ridnamowa.prv.pl

Редакція тижневика «Наше слово»

Redakcja tygodnika „Nasze Słowo”

03-614 Warszawa
ul. Kościeliska 7
tel. +48 |22| 677 88 11
+48 |22| 677 84 45
+48 |22| 677 84 46
tel./fax +48 |22| 677 88 10
e-mail: redakcja@nslowo.pl,
prenumerata-ogloszenia@nslowo.free.ngo.pl
www.nslowo.pl

«Український альманах»

„Almanach Ukraiński”

03-614 Warszawa
ul. Kościeliska 7
tel. +48 |22| 677 88 05
e-mail: almanach@ukraina.com.pl

«Український архів» (УКАР)

„Archiwum Ukraińskie” (UKAR)

02-588 Warszawa 48
skr. poczt. 156
tel. +48 |22| 841 87 56
e-mail: ukar@medianet.pl

«Український літературний провулок»
„Ukrajński literaturny przewułek”
22-244 Stary Brus, Hola

Телебачення

«Теленовини»
„Telenowyny”
03-614 Warszawa
ul. Kościeliska 7
tel. +48 |22| 677 88 06
fax +48 |22| 679 96 95
e-mail: telenowyny@waw.tvp.pl

Польське телебачення

Відділ в Ольштині
TVP S.A. w Warszawie
Oddział Terenowy w Olsztynie
10-206 Olsztyn
ul. Radiowa 24a
tel. |89| 526 74 70
tel./fax |89| 535 81 47 або 534 75 67
e-mail: sekretariat.olsztyn@tvp.pl
e-mail: informacje@tvp.pl
www.olsztyn.tvp.pl
точне посилання на українську передачу
разом з архівом:
<http://ww6.tvp.pl/7241,20060321409376>.
strona

Дипломатична служба

Генеральне консульство України
Konsulat Generalny Ukrainy
80-278 Gdańsk
ul. Chrzanowskiego 60 A
tel. +48 |58| 346 06 90

Генеральне консульство України
Konsulat Generalny Ukrainy
31-066 Kraków
ul. Krakowska 41
tel. +48 |12| 429 60 66

Генеральне консульство України
Konsulat Generalny Ukrainy
23-417 Lublin
ul. Kunickiego 24
tel. +48 |81| 531 88 89

Посольство України
Ambasada Ukrainy
00-580 Warszawa
Al. Szucha 7
tel. +48 |22| 622 47 97
+48 |22| 625 01 27
fax +48 |22| 629 81 03

Інше

«Журавлі»
Ukraiński Chór Męski „Żurawli”
03-614 Warszawa
ul. Kościeliska 7
tel. +48 |22| 679 96 77
e-mail: zuwp@post.pl
<http://zurawli.net/>

Південно-Східний науковий інститут
Południowo-Wschodni Instytut Naukowy
37-700 Przemyśl
ul. Grodzka 3
tel. +48 |16| 678 73 33
www.pwin.c-net.pl

**Fundacja Polsko-Ukraińskiej Współpracy
Kulturalnej**

03-614 Warszawa

ul. Kościeliska 7

**Polsko-Ukraińskie Towarzystwo
Oświatowe im. Josepha Conrada**

20-612 Lublin

ul. A. Jaworowskiego 1/26

**Fundacja Współpracy Polsko-Ukraińskiej
PAUCI**

00-382 Warszawa

ul. Solec 48

www.pauci.org**Ośrodek Kultury Prawosławnej „ELPIS”
w Gorlicach**

38-300 Gorlice

ul. Jana Brzechwy 2

tel. +48 |18| 352 72 10

e-mail: ks1roman@poczta.onet.pl

Зміст

Календарна частина **6**

Хроніка ХХ століття в Україні **30**

ПОДІЇ 2008

XIX Фестиваль української культури – інтеграція української меншини чи спроба міжкультурного діалогу?, **Ярослав Хацінський** **51**

Справжнє дитяче свято, **Анна Вінницька** **60**

Забути Україну неможливо, **Андрій Сидор, Анатолій Тимошков**. **62**

КОРЕНІ

До століття заснування «Просвіти» в Станіславчику, **Степан Заброварний** **65**

Підляський рушник, **Іван Ігнатюк** **74**

«Моя втрачена мала батьківщина». Розповідь минулих літ, **Михайло Шумада**. **79**

Повернення на батьківщину південних і північних лемків: порівняльні аспекти, **Роман Кабачій** **88**

Шляхи подолання наслідків депортацій українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини в сорокових роках ХХ століття: соціологічний вимір, **Галина Щерба** **97**

Спогад про день примусового виселення з села Смерека Ліського повіту, **Василь Литовчик** **106**

Спогади про день вимушеного виселення – трагедії та поневірянь – з села Струбовисько Ліського повіту, **Галина Канюк** **108**

Незабутня Бонарівка. Бібліографія, **Роман Матвійчина** **111**

З ГЛИБИНИ ВІКІВ І НЕДАВНЬОГО МИНУЛОГО

Гомер і землі Північного Причорномор'я, Петро Кралюк	134
І дав Володимир десятину, Анна Ридзанич	136
Запровадження більшовицької моделі поземельних відносин на Поділлі, Арсен Зінченко	143
Польсько-українська трагедія під час Другої світової війни (1942–1944), Володимир Косик	163
Лемки і їхнє відношення до Української Повстанської Армії, Богдан Гальчак	176
Спогад члена Історичної комісії при Воеводському правлінні УСКТ у Вроцлаві, Максим Маслей	187

РІД – ПРАЦЯ – ВІРА: ОСНОВИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСТВА

Україна – 2020 або Останнє запитання Сфінкса, Дмитро Дроздовський	193
Етноманія <i>made in Ukraine</i> , Роман Кабачій	214
Про європейську сутність України у вченні Папи римського Івана Павла II, Аркадіуш Моджеєвський	220

РІЗНЕ

Некомерційна реклама 20–30-х років ХХ століття як соціокультурний феномен, Олена Городецька	226
Життя Йоасафа Горленка: проблема інтерпретації щоденникових записів, Оля Грицай ..	232
Вдалиий синтез літературної науки і освітянської практики, Зенон Гузар, Леся Рязанова ...	237

АКТУАЛЬНА ТЕМА

Стан українського шкільництва у Польщі – 2007/2008, Марко Сирник	244
Помаранчева революція у пресі української меншини в Польщі, Ярослав Пришташ	250

ЛЮДСЬКІ ДОЛІ

Михайло Туган-Барановський, Омелян Вішка	266
Пан Тадей – до ювілею 50-ліття від дня народження, Марко Сирник	269
В країні звуків, Анна Ридзанич	271
«Юкі». Терренс Гордон Савчук, Євген Ладна	277
Історія, що ятрить душу, Ярослав Грицковян	283

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

Про Маріанку та «уланські тюльпани», Олександр Маслей	285
Іван Златокудр	293
Міля Лучак	296

Мар'ян Горбачек	299
Іван Киризюк	301
Мирослава Олійник	303
Андрій Сидор	305
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	307
Адресар.....	317

327

ЛЬМАНАХ
а

2009

✂-----

Zgłoszenie do części informacyjnej „Ukraińskiego Almanachu” edycja 2010

Nazwa firmy: .....

Adres: .....

tel: .....

fax: .....

www: .....

e-mail: .....

Zgłoszenie proszę wydrukować w rubryce .....

(podać propozycję nazwy rubryki)

Zgłoszenie obejmujące podstawowe dane teleadresowe, zawarte w niniejszym kuponie, zostaną opublikowane w „Ukraińskim Almanachu” edycja 2010 w formie ustalonej przez Wydawcę. O warunkach zamieszczania reklam graficznych Wydawca poinformuje na łamach tygodnika „Nasze Słowo”.

Wydawca zastrzega sobie prawo odstąpienia od zamieszczenia ogłoszenia bez podania przyczyny.

